

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Ο πρόεδρος

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΑΦΩΝΙΑ

Εκκλησία

Σάστο

Τις το γυναικείο ζήτημα

Λογοτεχνικός
Πολίτης

Χεμινγκουάι - Φιτζέραλντ

Τρεις ποιητές

Α. Κοτζιάς

Ε. Μπλόχ

Μηνιαία επιθεώρηση ● τεύχ. 34 ● Μάϊος 1980 ● 80 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση ● τεύχος 34 ● Μάης 1980 ● 80 δρχ.

Κέκροπος 2, Αθήνα (Πλάκα), τηλ. 3245332

περιεχόμενα

Γιώργος Καρράς	Έπ' ευκαιρία της εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας
Μαριάννα Δήτσα	«Επιτέλους σ' αυτόν τον τόπο»
Μιχάλης Παπαγιαννάκης	Αίνεϊτε τον Κύριον εν κυμβάλοις άλαλαγοῦ
Παῦλος Κρέμος	Πτυχιούχοι εξωτερικού καί ἡ άδεια άσκήσεως επαγγέλματος
Μάκης Καβουριάρης	Νεοκλασική ιδεολογία καί πληθωρισμός
Διονύσης ΚαψάληςΣάρτρ
Κώστας Ζουράρης'Ο Κουβάς - Πολιτική καί «διαφωνία».
Νίκος Μαρτίνος'Ανώτατη εκπαίδευση: λογική χωρίς διέξοδο.'Η περίπτωση της 'Ανωτάτης Γεωπονικής Σχολής 'Αθηνών
Νόρα Σκουτέρη-ΔιδασκάλουΤά εν οίκω μή εν δήμω - καί άντιστρόφως -
Δημήτρης ΧατζηαγόρουΘεσμική - ιδρυματική ψυχοθεραπεία: μέ άφορμήτά 35 χρόνια μιάς ούμανιστικής μεταρρύθμισης στή γαλλική ψυχιατρική
Γιώργος Ριτζούλης«Εὐρωκομμουνισμός καί σοσιαλισμός» του Φερνάντο Κλαουντίν
Άγγελος Έλεφάντης«'Αρχείο Π.Σ. Δέλτα Β': Νικόλαος Πλαστήρας»
Ο λογοτεχνικός Πολίτης
Επιστολές

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: εξάμηνη 400 δρχ., ετήσια 800. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ Εὐρω-
πης: εξάμηνη 550 δρχ., ετήσια 1000 ΗΠΑ - Καναδά (άερ.): εξάμηνη 600 δρχ., ετήσια 1200 ● Για
Όργανισμούς, Τράπεζες, Άνων. Εταιρείες: εξάμηνη 600 δρχ., ετήσια 1200 ● ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ -
ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, Αθήνα 119, τηλ. 32.45.332 ● ΑΛΛΗ-
ΛΟΓΡΑΦΙΑ Ταχυδρ. Θυρίδα Νο 1762, Πλ. Συντάγματος Αθήνα.

Έκδότης: «Σ. Δελέγκας καί Σία Ο.Ε.», Διευθυντής: Άγγελος Έλεφάντης ● Φωτοστοιχειοθεσία: Φωτοκυτ-
ταρο ΕΠΕ Ύμηττου 219, τηλ. 7516333, 7514958 ● Έκτύπωση: Άφοί Χρυσοχού, Στυμφαλίας 8 - Περιστερι,
τηλ. 5719937 ● Διόρθωση: Παντελής Σπ. Μπουκάλας ● Φωτογραφική επιμέλεια: Σπύρος Βασιλείου, Χ.
Τρικούπη 24, 3612349

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ἐπ' εὐκαιρία τῶν προεδρικῶν ἐκλογῶν

Πρὶν κάμποσες μέρες στὴ Γαλλία τοῦ Ζισκάρ, ἡ Μόντ διαμαρτυρόταν πού, ἔναν μὲν μόλις χρόνον πρὶν ἀπὸ τὶς ἐκεῖ προεδρικές ἐκλογές, δὲν ἔχουν ἀκόμα ἀνακοινωθεῖ ἐπισημὰ οἱ ὑποψηφιότητες. Ἐδῶ σέ μᾶς, οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ ἔθνους πῆγαν στὸ κοινοβούλιο μὴν ξέροντας καλά καλά γιὰ ποιὸν θὰ κληθοῦν σέ μισή ὥρα νὰ ἀποφανθοῦν. Τὰ διλήμματα ἦταν πάντως στὴν περίπτωσή μας ἀπλοῦστερα: τὸ ἐρώτημα πλέον δὲν ἦταν ποιόν, ἀλλὰ ναι ἢ ὄχι.

Δὲν νομίζουμε ὅτι ὁ πρωθυπουργὸς ἤθελε νὰ παραστήσει τὴ σφίγγα κρατῶντας μυστικές τὶς προθέσεις του. Ἀπλῶς – μιά καί, ὅπως ἐπισημάνθηκε καὶ στὸν περασμένο *Πολίτη*, τὸ ζήτημα τοῦ προέδρου εἶναι ἀμεσότατα συναρτημένο ὄχι μὲ τὴν ἀκρατὴ φιλοδοξία τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἀλλὰ μὲ τὶς προοπτικές τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἀναπαραγωγή της – οἱ προθέσεις του παρέμειναν συγκεχυμένες καὶ οἱ συσχετισμοὶ σταθμίζονταν μέχρι τὴν τελευταία στιγμή, οἱ κύβοι ρίφθηκαν ἀκριβῶς μὲ τὴν ἐκπνοὴ τῶν προθεσμιῶν. Διόλου παράδοξο δέβαια, ἀφοῦ ἡ δεξιὰ δὲν πορεύεται σήμερον σὶς πῖο ἀνθρώπαρες τῶν ὁδῶν. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ κάποια πράγματα πού λέγονται θεσμοὶ καὶ πού, μολονότι παιδιὰ αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς ἐξουσίας, θέλουν νὰ λέγονται καὶ ἀντικειμενικοί. Κανένας νομοθέτης δὲν ὑποχρεώνει τὸν Κ. Καραμανλῆ νὰ μᾶς μαρτυρήσει ἔγκαιρα τί σκόπευε νὰ κάνει. Μόνο πού μὲ αὐτὴ τὴ στάση τοῦ πρωθυπουργοῦ ὁ θεσμὸς τοῦ προέδρου ἐγίνε ἀκόμα πῖο ἀσαφής, ἡ ἀντικειμενικότητα πού τοῦ εἶχε ἀπομείνει δέχτηκε νέα πλήγματα, τὸ ἐνδιαφέρον στράφηκε στὸ κρυφτούλι τοῦ παρασκηίου.

Ἡ δεξιὰ, μὲ δυὸ λόγια, ἔδειξε γιὰ ἀκόμα φουρ μιά ἀπὸ τὶς σοβαρές ἀντιφάσεις τῆς: θεσμοὺς δικούς της, καταδικούς της, ἀπὸ τὸ πανάρχαιο κοινοβούλιο μέχρι τὸν νεόκοπο πρόεδρο, καὶ ἐνῶ εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ πού κυρίως τοὺς ἔχει ἀνάγκη ὡς ἔγκυρους, ἀντικειμενικούς καὶ ὑπερκομματικούς, δὲν διστάζει ταυτόχρονα νὰ τοὺς μειώσει ἢ νὰ τοὺς «σχετικοποιήσει» ὡς ἄκισ ζοριστέ. Μιά ἀντίφαση πού τρύπωσε καὶ μέσα στὸ ἴδιο τὸ Σύνταγμά της: τὸ διφορούμενο προεδρευόμενη-προεδρική δημοκρατία τὸ μαρτυρᾷ. Ἀλλὰ τί μπορεῖ νὰ μᾶς νοιάζουν ἐμᾶς τοὺς ἐπαναστάτες τὰ συντάγματα, οἱ θεσμοί, οἱ ἀντικειμενικότητες καὶ ἄλλα ἀστικοδημοκρατικά παρόμοια, θὰ ρωτήσῃ ἴσως ὁ Φ. Λάδης, ἀφοῦ, «ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἡ πάλῃ τῶν τάξεων ἀγνοεῖ τὰ ἀστικά Σύντάγματα, καὶ ἰδιαίτερα ἐκεῖνα πού τὴν ἀγνοοῦν»; Γιὰ τὸν ἀπλό λόγο ὅτι τὰ πράγματα εἶναι ἀκριβῶς ἀντίστροφα: διότι ἡ πάλῃ τῶν τάξεων ποτέ της δὲν «ἀγνοεῖ» τὰ ἐνλόγω Σύντάγματα· καὶ διότι ἐκεῖνα πάντοτε (ἢ καλύτερα, δέβαια, ποτέ δὲν) τὴν ἀγνοοῦν.

Ἄπο τὴν ἄλλη, τώρα, μεριά τί ὑπῆρξε; Μιά ἀπουσία, μιά πλήρης ἀπουσία, ἀρεκτὴ γιὰ νὰ κάνει τὴν ἐκλογὴ δημοψήφισμα. Ἀκούστηκαν κάμποσα περὶ «ἐγγυήσεων», «κοινῶν συμφωνιῶν» κ.λπ., καὶ μετὰ ὁ καθένας ψήφισε, ἔμμεσα ἢ ἄμεσα, τὸν ἑαυτό του: τὸ ΚΚΕ μὲ τὸ παρθενικὸ πάλλευκό του καὶ τὴν ἐμπνευσμένη πρωτοτυπία τοῦ «καταψηφίζω τὸν ὑποψήφιο τῆς δεξιᾶς»· ἡ ΕΔΗΚ ψηφίζοντας μιά φορά τὸν ἑαυτό της καὶ μιά ἀπουσιάζοντας· τὸ ΚΟΔΗΣΟ, μὴν ἔχοντας ἐξασφαλίσῃ ἀπλὴ ἀναλογικὴ, ψηφίζοντας τὸν δικό του· ὁ Κύρκος ψηφίζοντας Κύρκο, καὶ δὲν πρόκειται περὶ ἀπλῆς συνωνυμίας (τὸ ΚΚΕ ἐσ. θέλει σοσιαλισμὸ μὲ ἀνθρώπινο πρόσωπο· τὸ μόνον πρόσωπο πού τοῦ φάνηκε ἀνθρώπινο εἶναι τὸ δικό του;).

Ὅχι δέβαια πὼς ἡ ἀντιπολίτευση θὰ ἔβγαζε ἀλλιῶς δικό της πρόεδρο. Ἀλλὰ, γιὰ μιά ἀκόμα φορά, ἔλλειψε ἡ ὁποιαδήποτε συνεργασία, ἡ ὁποιαδήποτε συμφωνία, τὸ ὁποιοδήποτε ἀλισβερίσι. Καὶ τοῦτο, ὅσο καὶ νὰ μὴν τοῦ φαίνεται, εἶναι ζήτημα ἀπείρως σημαντικό, μὲ ἰδεολογικοπολιτικές προϋποθέσεις καὶ ἐπιπτώσεις πού ἀφήνουν πολὺ πίσω τὴ συγκεκριμένη ἐκλογὴ. Μόνη νοστιμιά, λοιπόν, μέσα στὴ γενικὴ ἀνοστία ἢ ἀνιδιοτελὴς χειρονομία τοῦ Ἡλίου.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

“Όταν όμως μιλάμε για αντιπολίτευση, στό επίπεδο τουλάχιστον της εκπροσώπησης, μιλάμε κυρίως για τό ΠΑΣΟΚ. Άν ή (ιδεολογική καί πολιτική) φθορά τών θεσμών είναι μπούμερανγκ για τή δεξιά, δέν είναι λιγότερο για τό ΠΑΣΟΚ, τό όποιο ισχυριζόμαστε ότι συνεργεί στή μείωση του κύρους τους. Καί καλά φυσικά άν τούς είχε άπορρίψει. Τό κόμμα αυτό όμως, αυτόπροβαλλόμενο σαν κόμμα έξουσίας καί θεωρώντας ότι δρασκελίζει όπου νά ’ναι τό κατάφλι της, έχει επιλέξει τούς ύπάρχοντες κοινοβουλευτικούς θεσμούς για τήν άνοδό του στήν έξουσία, του προεδρικού συμπεριλαμβανομένου: ό Καραμανλής, κατά τόν Παπανδρέου, θά μπορούσε νά είναι «άσπίδα για τήν άνοδο του ΠΑΣΟΚ στήν έξουσία». Είναι κι αυτή μία άπό τίς μοιραίες αντιφάσεις του κόμματος αυτού: ή κοινοβουλευτική δημοκρατία δέν συγχωρεί εύκολα τή άπουσία άπό τίς διαδικασίες της.

Τά λέμε όλα αυτά γιατί, για νά προχωρήσουμε λίγο, ή άποχή ή ή άπουσία είναι μία άπό τίς σταθερές του πασοκικού πολιτεύεσθαι. “Όταν ψηφίζοταν ή ένταξη στήν ΕΟΚ, τό ΠΑΣΟΚ είχε πει: έγώ φεύγω. Προχθές έβαλε τούς 93 τόν Στέντορες νά θροντοφωνήσουν: δέν ψηφίζω. Καί άντ’ αυτού τί κάνω; ‘Ο Καραμανλής «πιστεύουμε ότι τελικά δέν θά συγκεντρώσει ούτε τίς 180 ψήφους. Τό ελπίζουμε καί τό ευχόμαστε για τό καλό του τόπου». Άντ’ αυτού λοιπόν «τό ΠΑΣΟΚ για κάθε περίπτωση προχωρεί άμεσα στήν έτοιμασία για τήν εκλογική άναμέτρηση... Γιατί ήρθε ή ώρα για τή μεγάλη άλλαγή» (Παπανδρέου, 22.4.80). Με δύο λόγια: μου ζητάνε νά ψηφίσω στή Βουλή, έγώ ζητάω μειοψηφίες εκλογές: σήμερα εκλέγεται πρόεδρος, έγώ καταρτίζω εκλογικούς συνδυασμούς: μου ζητάνε νά συμμετάσχω σε κάποια μάχη (δηλαδή στόν πόλεμο), έγώ προετοιμάζομαι για τή μάχη.

Άν τό ΠΑΣΟΚ δέν συμμετείχε, άν άδιαφόρησε για τίς προεδρικές ψηφοφορίες, αυτό είναι για τόν άπλό λόγο ότι ήταν χαμένες. Χαμένες όχι για τήν αντιπολίτευση, αυτό δέν ενδιαφέρει, αλλά για τό ίδιο. ‘Η σθεναρή άρνηση του ΠΑΣΟΚ νά ενδιαφερθεί για χαμένες ψηφοφορίες είναι συνώνυμη με τήν άρνησή του νά ύπάρξει καί νά δράσει σαν κοινοβουλευτική μειοψηφία, νά επιδώξει νά νά συσπειρώσει γύρω του κι άλλες, μικρότερες μειοψηφίες, νά αναζητήσει επαφές, νά ψηλαφίσει δυνατότητες συμμαχιών, νά επιζητήσει συνεργασίες, νά άνοιχτεί, νά νταραβεριστεί, με τήν άρνησή του, σαν τό μεγάλο κόμμα τής αντιπολίτευσης, νά οργανώσει τήν αντιπαράθεση στή δεξιά, νά συγκροτήσει τό (πραγματικό καί όχι φανταστικό) «άντίπαλο δέος» της: με τήν άρνησή του, τελικά, νά δημιουργήσει τήν πλειοψηφία. Γι’ αυτό καί προχθές έπέμεινε νά μείνει μόνο, ολομόναχο, ερημικά κλεισμένο στό μίζερο διψήφιο νούμερο τών βουλευτών του.

Γιατί όμως αυτή ή ριζική άρνηση; Διότι, άπλούστατα, ποιόν μπορεί νά άπασχολούν οι μικροσυνεργασίες καί οι ψιλοψηφοφορίες όταν με τίς μεγάλες εκλογές τό ΠΑΣΟΚ προτίθεται νά γίνει «τό κόμμα που θά είναι αυτοδύναμο», όταν «μία αυτοδύναμη κυβέρνηση στή Βουλή θά μās επιτρέψει νά υλοποιήσουμε τό δικό μας πρόγραμμα καί όχι κάποιο πρόγραμμα νοθευμένο άπό άλλες πολιτικές καί ιδεολογικές αντιλήψεις καί προσανατολισμούς»; Κι όταν, άκόμα, «ή ποιότητα τών βουλευτών στή Βουλή θά κρίνει σε μεγάλο βαθμό τήν τύχη του προγράμματος του ΠΑΣΟΚ, τελικά τήν τύχη του λαϊκού κινήματος» (Παπανδρέου, 13.4.80): “Όταν, κοντολογίς, λαϊκό κίνημα = ΠΑΣΟΚ; Πώς λοιπόν ό αδάμαστος, ό άδούλωτος Λαός μας νά ύποστηρίξει κάποιον άσχετο προς αυτόν κοινό ύποψήφιο, πώς θά μπορέσει αυτός ό άλλότριος νά ένσαρκώσει τήν Άλλαγή: καί πώς νά κατεβάσει δικό του ύποψήφιο για νά πάρει τόν ταπεινό άριθμό 93 ή νά νοθεύσει τήν Άλλαγή ζητώντας ψήφους άπό άλλου;

Γιά τό ΠΑΣΟΚ, φορέα τής ένλόγω Άλλαγής καί κοινοβουλευτική συμπύκνωση τής λαϊκής ψυχής, δέν μένει, φαίνεται, παρά νά φεύγει προς τό παρόν άπό τίς ψηφοφορίες καί νά περιμένει τή Μεγάλη Μέρα.

Γιώργος Καρράς
1.5.1980

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

«'Επιτέλους σ' αυτόν τόν τόπο»

«Δέν ἀνήκει σέ κυκλώματα...»· μία φράση πού μπήκε στήν καθημερινή μας κουδέντα και ἀλατίζει τά δημοσιογραφικά γραφόμενα. Ἡ πρωτοπορία κατασκευῆς παρόμοιων χαρακτηρισμῶν, πού παίρνουν δυστυχῶς τήν ὑψηλή θέση πολιτικῆς ἀνάλυσης και κοινωνιολογικῆς ὀρολογίας – «κατεστημένο», «περιθώρο», «ἀμφισβήτηση», «κύκλωμα» – ἀνήκει στή δημοσιογραφία (τή δημοκρατική). Ὁ ἀπογευματινός κυρίως ἡμερήσιος τύπος ἔχει στό ἐνεργητικό του και τή διαμόρφωση μιάς χαρακτηριστικῆς δημοσιογραφικῆς γλώσσας: τήν κατακόρον παράφραση ἀπό τή μιά και τήν παράθεση στίχων ἀπό τήν ἄλλη ποιητῶν ὅπως ὁ Σεφέρης (κυρίως), Ἐλύτης, Ρίτσος. Αὐτό τό περιφάνο «ἡ Ἐλλάδα μέ πληγῶνει» θά πρέπει νά ἔχει γραφτεῖ μερικῆς ἑκατοντάδες φορές σέ καμπάνιες τῶν *Νέων* ὅπου κλαψουρίζοντας καταγγέλλεται ἡ Δεξιά γιά «τά χάλια σ' αὐτό τό κατακαημένο τό ρωμείκο» μέ τίς χαδούζες, τά ἀναμορφωτήρια, τή νεολαία τῆς ἀμφισβήτησης, τό μαρξισμό σέ κρίση, τούς χασικλήδες, τήν ἐξαγωγή ἀρχαίων και πάει λέγοντας. Ὅσο κι ἂν ἕνας δημοσιογράφος δέν εἶναι κατασκευαστής προβλημάτων (κάτι «μυρίζεται» στόν ἀέρα και αὐτό συνήθως κατασκευάζει ὡς πρόβλημα), ξέρω ὅτι δέν μπορῶ νά σχολιάσω σ' ἕνα σημείωμα παρά τήν ἐξωτερική ὄψη ἑνός φαινομένου πού τελευταία παράγεται ἢ ἀναπαράγεται ἀπό τόν ἡμερήσιο και περιοδικό τύπο. Φαινόμενο πού χοντρικά μποροῦμε νά ποῦμε πῶς ἀπό τή μιά εἶναι συνέπεια ἑνός ἰδιόμορφου λαϊκισμού πού κυριαρχεῖ στήν πολιτιστική πρακτική τῶν δημοκρατικῶν δυνάμεων και ἀπό τήν ἄλλη εἶναι εἰσαγωγή κάποιων ἀντίστοιχων εὐρωπαϊκῶν ἰδεολογικῶν τάσεων ἰδιαίτερα ἔντονων μετά τόν Μάη '68.

Σύμφωνα λοιπόν, μ' αὐτήν τήν κοινωνιολογούσα δημοσιογραφία ὁ κόσμος χωρίζεται στά δύο: Ἀπό τή μιά ἡ κοινωνία ἡ ἐλληνική, ὁ κόσμος, ὁ κοσμάκης, ὁ ἐλληνικός λαός τέλος πάντων πού ζεῖ σέ συνθήκες μεσαιωνικῆς, στενάζοντας ἀπό τούς φόρους και τόν πληθωρισμό, ἀνάμεσα σέ τροχοφόρα, χαδούζες και τοιμεντόσπιτα. Ἀπό τήν ἄλλη, ὑπάρχουν κάποιες ὁμάδες ἢ ἄτομα ἔξω ἀπό αὐτό τό κοινωνικό σύνολο, ἔξω ἀπό τά «κυκλώματα», ἔξω ἀπό τό «κατεστημένο». Αὐτό τό δεύτερο δαρύνον στοιχεῖο τῆς «ἐξωκοινωνίας» μας ἀποτελεῖ ἀντικείμενο ἐντατικῆς ἐνασχόλησης τῆς ὀνομαζόμενης δημοκρατικῆς δημοσιογραφίας: σύμπτωμα πού ἀποκάλεσα προῖόν λαϊκισμού και «ἐξευρωπαϊσμοῦ», ὅσο φαινομενικά ἀντίθετες κι ἂν εἶναι αὐτές οἱ δύο στάσεις ἀπέναντι σέ πολιτιστικά και κοινωνικά φαινόμενα. Οἱ φυλακές, στό περιθώριο τῶν φυλακῶν, τά μπορντέλα, οἱ περιθωριακοί και τό περιθώριο (προσοχή: ἄλλο τό ἕνα, ἄλλο τό ἄλλο), τά κυκλώματα, οἱ τρελοί, οἱ χασικλήδες, οἱ ἀμφισβητίες, οἱ «Μπέτες», οἱ «Κοεμτζήδες»: τά προσφιλή θέματα «μεγάλης ἐρευνας», π.χ. τοῦ Γιώργου Λιάνη στά *Νέα*. Πρόκειται γιά θέματα πού ὅποσοδήποτε ἱκανοποιούν καταρχήν τόν καταναλωτή σκανδάλων και ἐρεθιστικῶν ἀναγνωσμάτων ἀναγνώστη τῶν *Νέων* και τῆς *Ἐλευθεροτυπίας*, ἀλλά πού γιά νά καταναλωθοῦν χρειάζεται τό ἀλατοπίπερο κάποιου κοινωνιολογισμοῦ τῆς μόδας και τοῦ ἀνέξοδου ἀντικρατισμοῦ, μιά και ἀπευθύνονται σέ κοινό ἐξ ὀρισμοῦ δημοκρατικό και ἀντικυβερνητικό. Χρησιμοποιώντας ἀνάλογους ψυχολογικούς μηχανισμούς και τεχνικῆς χειραγώγησης ἡ *Ἀπογευματινή* θά προβάλλει σεξουαλικά ἐγκλήματα γιά λογαριασμό ἑνός ἄλλου ἀναγνωστικοῦ κοινού. Στήν πρώτη περίπτωση ὅμως τά πράγματα εἶναι πολύ πιό σύνθετα, γιά νά μὴν πῶ τήν ἐκφραση «ἐπικίνδυνα ἀπό ἰδεολογική ἀποψη», πού θά ἤχοῦσε σέ πολλούς παλιομοδίτικη.

Ὁ καθένας θέβαια ξέρεῖ ὅτι οἱ φυλακές, οἱ οἴκοι ἀνοχῆς, τά ἀναμορφωτήρια, τά ψυχιατρεῖα εἶναι κοινωνικοί θεσμοί ὅπου «θάβονται» τεράστια κοινωνικά προβλήματα κι ὅπου ἄλλα ὀξύτατα δημιουργοῦνται. Ἀλλά οἱ θεσμοί αὐτοί δέν εἶναι περιθωριακοί. Εἶναι ἡ ἄλλη ὄψη τῆς κόσμιας κοινωνίας και λειτουργικά τῆς στοιχεῖα. Ὁ καθένας ἐπίσης ξέρεῖ ὅτι ἡ ὀμοφυλοφιλία, ὁ φεμινισμός, ἡ

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

ἀμφισβήτηση και ή εξέγερση τής νεολαίας κ.λπ. είναι τεράστια κοινωνικά φαινόμενα – όχι περιθωριακά – και γι' αυτό ακριβώς τά τελευταία χρόνια άρχισαν να καταλαμβάνουν επάξια τό επίκεντρο όχι τής κοινωνιολογίας του «περιεργου», αλλά αντίθετα τής πολιτικής πρακτικής και του άπαλλαγμένου από πουριτανισμό και ήθικολογία άριστερου πολιτικού και ιδεολογικού προβληματισμού. Όμως στίς καμπάνιες τής δημοσιογραφίας για τήν οποία γίνεται λόγος αυτή ή όλο και ελαττούμενη περιθωριοποίηση τών παραπάνω φαινομένων (διαδικασία που διαμορφώνεται βαθμιαία χάρη στήν παραγωγή έπιστήμης, τό ξεπήδημα αυτόνομων κοινωνικών κινήματων και τήν κατάντια στήν οποία οδήγησε τήν ποιότητα τής ανθρώπινης ζωής ό υπεραναπτυγμένος καπιταλισμός) αντιστρέφεται, «περιθωριοποιείται», έξαποστέλλεται στόν έξωκοινωνικό χώρο, εκτός τών τειχών, εκτός τών κοινωνικών συγκρούσεων, σάν να προέρχονται από άτομα μη έκκοινωνισμένα και από έξωκοινωνικές διαδικασίες. Έτσι τό άτίθασο περιθώριο θά άποκτήσει μιάν αϊγλη και άκτινοβολία και θά περιβάλλει μέ τό ίδιο ιδεολογικό φωτιστέφανο φαινόμενα από τόν Κοεμτζή του Σαβδόπουλου ως τό μικροπωλητή μπρελόκ τής Όμόνοιας, τήν Κατερίνα Γώγου μέ τίς 16 (τουλάχιστον) επανεκδόσεις τών ποιημάτων της, τήν όμοφυλοφιλία και τά άναμορφωτήρια. Όλες αυτές τίς περιπτώσεις ή κοινωνιολογούσα δημοσιογραφία μας θά τίς περιγράψει και θά τίς έρμηνεύσει μέ τήν «έννοια» του περιθώριου, του «έξω από τά κυκλώματα», και του άντικατεστημένου που θά άνατροφοδοτήσει τήν ένγένει διάχυτη λαϊκιστική ιδεολογία.

Δέν θέλω να ισχυριστώ ότι δέν υπάρχουν περιθωριακές καταστάσεις και στήν Ελλάδα ή αυτόνομα κοινωνικά κινήματα. Άλλωστε, ει μή τί άλλο, αυτά ξεπηδούν σχεδόν «φυσικά» από τόν έξευρωπαϊσμό του ελληνικού καπιταλισμού τά τελευταία χρόνια. Όμως τί είναι πραγματικά περιθώριο σε μιά κοινωνία σάν τή δική μας και γιατί άσκει αυτήν τήν «ανεξήγητη» γοητεία ακόμη και σε άριστερους διανοούμενους και τή νεολαία είναι ζητήματα που δέν έχουν τεθεί και επείγει να τεθούν. Από τήν άλλη, μέ τό να καταχωνιάζονται στο σκανδαλοθηρικό λυκόφως του περιθωρίου προβλήματα όπως π.χ. οι φυλακές και τά ψυχιατρεία, αφαιρείται και ή στοιχειώδης δυνατότητα πολιτικοποίησης κρίσιμων κοινωνικών προβλημάτων καλλιερτώντας έννοχη συνείδηση και μαζοχισμό. Δέν θά 'πρεπε ν' αφήνουμε τά πράγματα αυτά στή διαχείριση τής «ρωμέικης» δημοσιογραφίας μας που άγρια, κυριολεκτικά άγρια, μάς παίζει μπαλάκι από τήν Λεβεντιά που υπάρχει σ' αυτόν τόν τόπο που μάς πληγώνει στα παραγνωρισμένα ανθρώπινα έρείπια αυτού του τόπου, τήν έπιστήμη που δέν υπάρχει σ' αυτόν τόν τόπο, τους Κοεμτζήδες που μέ ένα δίσκο άνακαλύψαμε ότι υπάρχουν σ' αυτόν τόν τόπο. Ποιός θά βρεθεί μέ φιλότιμο να μιλήσει επίτελους σ' αυτόν τόν τόπο, θά άναφωνούσε ένας δημοσιογράφος που παθιάζεται για τήν προκοπή αυτού του τόπου.

Μαριάννα Δήτσα

Αίνεϊτε τόν Κύριον έν κυμβάλοις άλαλαγμού

Είναι πιθανότατα αδύνατο να πει κανείς πόσο θεοσεβούμενος ή θρησκευόμενος λαός είμαστε στήν πραγματικότητα. Στο κάτω κάτω μιά τέτοια άναζήτηση δέν έχει και πολύ νόημα, μιά και ή θρησκευτική συνείδηση και πρακτική θά 'πρεπε να είναι αυστηρά προσωπική υπόθεση του καθενός, ακόμα κι όταν εκφράζεται συλλογικά. Σίγουρα όμως τέτοια δέν είναι ή γνώμη τών άρχόντων μας. Αυτοί είναι βέβαιοι για τό ποιά είναι ή σωστή απάντηση ή άπόλυτα άποφασισμένοι να τήν επιβάλλουν. Κι έτσι είμαστε όπωσδήποτε, και άσχετα από

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

τά παραπάνω, θρησκευοκρατούμενο και έκκλησιοκρατικό κράτος, σε πείσμα όλων των διακηρύξεων του Συντάγματος και της κάθε προελεύσεως και προανατολισμού πολιτικής θεωρίας περί δημοκρατίας, δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη και της συνείδησής τους. Πράγματα που θεωρούνται προφανώς λυμένα από καιρό και επομένως περιττό να τα ανασκαλεύουμε κάθε τόσο. Όσο για το μοναδικό και αρκετά πρωτότυπο σφιχταγκάλιασμα Έκκλησίας και Κράτους στην Ελλάδα, οι μόνες (και συχνά έντυπωσιακές) διαμαρτυρίες και καταγγελίες αφορούν στην ποιότητά του (ήθικολογία περί της σεξουαλικής συμπεριφοράς των δεσποτάδων, αγανάκτηση για τη χλιδή ή τη μάγκα του αυτοκινήτου τους, διακριτικές παραινήσεις προς έκμοντερνισμό τους – ράσα, γένια, κότσοι...) ή στην ισορροπία του συσχετισμού δυνάμεων και επιρροής που συνδέει τους δύο πόλους (συνήθως προς μεγαλύτερη ύπακοή της Έκκλησίας στην κυβέρνηση, αλλά κάπου κάπου και το αντίθετο). Σχεδόν πάντοτε δέ από τη σκοπιά του καλού χριστιανού και προαιώνιου Έλληνα και πιστού μέλους της έκκλησίας και έλευθερόφρονος πολίτη.

Παράλληλα, γεννιόμαστε πάντοτε χριστιανοί ορθόδοξοι, βαφτιζόμαστε χωρίς να ρωτηθούμε (πρόσφατα και σχεδόν λαθραία μαθεύτηκε πώς μπορούμε να δώσουμε όνομα στο παιδί μας με άπλη δήλωση στο ληξιαρχείο – πόσοι τό ξέρουνε;)· έντρουφούμε επί δώδεκα χρόνια στην υποχρεωτική «διδασκαλία» ενός άπιθανου μείγματος γλυκανάλατων άφελειών, σκοταδιστικών άνοησιών και αντιδραστικών κηρυγμάτων υπό τον γενικό τίτλο «θρησκευτικά»· καταγραφόμαστε στις επίσημες στατιστικές του κράτους (ή Ελλάδα έχει επίσημα τό ρεκόρ του χαμηλότερου άριθμού άθέων στον κόσμο – λίγες εκατοντάδες που ξεφύτρωσαν ό θεός ξέρει πώς...), καταγράφουμε τη θρησκευτική μας ιδιότητα στις ταυτότητές μας και σε σωρεία άλλων επίσημων έγγραφων (κι εδώ επίσης είμαστε σαν κράτος από τό ελάχιστα στον κόσμο και όπωσδήποτε σαν τη μύγα μέσα στο ευρωπαϊκό γάλα)· παντρευόμαστε άναγκαστικά στην έκκλησία (άκρον άωτον του ραφιναρίσματος: σε όποιαδήποτε έκκλησία ή άναγνωρισμένο δόγμα ή θρησκεία, αλλά πάντως θρησκευτικά), χωρίζουμε άφου πρώτα προσπαθήσει να μάς συμφιλιώσει ή έκκλησία, ξαναπαντρευόμαστε μέχρι μόνο τρεις φορές (γιατί μετά είναι προφανώς άμαρτία – για όσους δέν τό ξέρουν όμως, δέν πρόκειται άπλως για κάποια πρόληψη, αλλά επωφελούμαστε οί τυχεράκιες από τό ταιμμπορδίσματα δυζαντινού αυτοκράτορα του δέκατου αιώνα που ή Έκκλησία, από τότε συνεταίρος αλλά και κομμάτι υπάλληλος της έξουσίας, άναγνώρισε και θεσμοποίησε)· γιορτάζουμε, θεμελιώνουμε, εγκαινιάζουμε, άνακαινίζουμε, έξορκίζουμε (δές τίς έγινε στη Θεσσαλονίκη με τούς σεισμούς), άφορίζουμε, ευλογούμε (ό,τι να 'ναι: όπλα, ύπουργούς, βουλευτές, μαθητές, άθλητικούς άγώνες, μνήμες, άναμνήσεις, επετείους – και, δόξα τω θεώ, άπ' αυτές άλλο τίποτα –, γεγονότα, μνημεία, τά Αίρμπας, εργοστάσια, πανεπιστήμια, κόμματα, λεωφορεία, σοδειές, πλοία...)· και τέλος πεθαίνουμε και ένταφιαζόμαστε, πάντοτε υπό τη σκέπη και τήν ύψηλή έπιστασία της Έκκλησίας και τήν επίσημη, νομική, διοικητική, πολιτική κάλυψη του κράτους, χωρίς σχεδόν καμιά αντίρρηση ως προς τό θέμα άρχής που γεννά μία τέτοια κατάσταση. Μιλάμε βέβαια για τό χωρισμό Έκκλησίας και Κράτους, βασική δημοκρατική κατάκτηση που στίς συζητήσεις και ζυμώσεις γύρω από τό Σύμφαγμα του 1975 οί ελληνικές πολιτικές δυνάμεις και ιδιαίτερα ή άξιωματική σήμερα αντιπολίτευση και γενικότερα οί «δημοκρατικές δυνάμεις» αντιπαρήλθαν με θεία άφέλεια και εύκολία, προφανώς σαν δευτερεύον μπροστά στα μεγάλα «καθαρά πολιτικά» προβλήματα που τίς άπασχολούσαν τότε. Έξάλλου ποτέ τό θέμα αυτό δέν άποτέλεσε συστατικό στοιχείο του πολιτικού τους προβληματισμού και της πολιτικής τους πρακτικής (κάθε άλλο μάλιστα...).

Μετά ταύτα, τό να άγανακτούν, όπως και ό δημοκρατικός λεγόμενος τύπος, για τά «σκάνδαλα» και τή συναλλαγή, για τήν περιουσία (ιδιοποιημένη έξάλλου εις δάρος του κράτους) και τή διαχείριση της Έκκλησίας, για τίς κατά καιρούς έξάρσεις της σκοταδισμού, για τό θράσος της να μάς επιβάλλει τήν άποψη της στο διαζύγιο ή ό,τι άλλο άνάλογο, για τίς σπατάλες της και τίς

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

καταπατήσεις πλατειών και πάρκων (για την άνεγερση και άλλων ακόμη εκκλησιών – άλλος τομέας όπου κατέχουμε αδιαμφισβήτητα παγκόσμια ρεκόρ, τόσο στις πόλεις όσο και στην ύπαιθρο), για τους φορτικούς (συνοδεία αστυνομικών συχνά) και ανεξέλεγκτους εράνους («αγάπης») της, για την εισβολή της σε κάθε δημόσια εκδήλωση, για τη μονοπώληση της ραδιοφωνίας και της τηλεόρασης (τό τελευταίο Πάσχα κατέκτησε νέα επίπεδα – πανταχού παρούσα και τά πάντα πληρούσα – αφόρητης πολυλογίας και ιλιγγιώδους κενότητας, υποχρεωτικής και στά δύο κανάλια...): μετά ταύτα, λοιπόν, τό νά μάς υπογραμμίζουν και νά καταγγέλλουν τέτοια παράγωγα μιας αρχής πού δέν θέλουν νά θίξουν, θυμίζει άπλως εκείνον πού κατά καιρούς γλείφει τό χαλασμένο δόντι του αλλά άρνεϊται τή χρησιμότητα των οδοντογιατρών.

Τό πρόβλημα τής Έκκλησίας και τής σχέσης της μέ μάς δέν είναι ή βελτίωση και ό εκσυγχρονισμός της. Δικά της θέματα αυτά και δέν είναι και αυτόνομο ό τι κάτι σημαίνουν γι' αυτήν – κι ίσως έχει και δίκιο. Τό πρόβλημα είναι ή δυνατότητά της νά μάς τά επιβάλλει, είτε μάς άρέσει είτε όχι, μόνο και μόνο επειδή έτυχε νά γεννηθούμε πολίτες αυτής τής χώρας. Αυτό ήταν, είναι και θά είναι άπαράδεκτο, άκόμα – φαντάζομαι – και για όσους αισθάνονται καλοί χριστιανοί και πιστά μέλη τής Έκκλησίας (πού ασφαλώς δέν τήν όνειρεύονται καταρχήν σαν υποχρεωτική στρατολογία). Άπαράδεκτο για όποιαδήποτε μορφή δημοκρατικής οργάνωσης τής κοινωνίας. Και ταπεινωτικό, γιατί μάς υποχρεώνει, έναν έναν, καθημερινά και σε δήθεν άθως ή δευτερεύουσες εκφάνσεις τής ζωής μας, νά υποκρινόμαστε ή νά παλιμπαιδίζουμε. Και όταν άρχισει κανείς στό δρόμο αυτό, φαίνεται δύσκολο νά βάλει όρια στή λοιπή του συμπεριφορά σαν πολίτης.

Τώρα γιατί όλα αυτά έτσι στά «καλά του καθουμένου»; Έ, όχι και στά καλά του καθουμένου. Μόλις πρό ημερών παραπέμφθηκε σε δίκη ή ΟΛΜΕ για «προσβολή του δόγματος» λέει (για όσους χρειάστηκαν νά τό μεταφράσουν ξενόγλωσσα, τό ρίγος στή ραχοκοκαλιά ήταν έντονότερο – για δοκιμάστε). Κι έπειτα, πάλι στήν προεδρολογία και τίς εκλογές νά περιοριστούμε; Ά ναι, και κάτι άλλο: σε λίγες εβδομάδες θά είναι δυνατό μέ 50 βουλευτές νά υποβληθούν προτάσεις για άναθεώρηση διατάξεων του Συντάγματος...

Ός τότε, αν ποτέ, οι κοροϊδίες (οί εύκολες) σε βάρος των άγιατολλάχ είναι σκέτος και ρηχός έξυπνακισμός.

Μιχάλης Παπαγιαννάκης

Πτυχιούχοι έξωτερικού καί ή άδεια άσκησης επαγγέλματος

Τους τελευταίους μήνες επανήλθε μέ ένταση στήν επικαιρότητα τό ζήτημα τής ένταξης των πτυχιούχων άνωτάτων σχολών του έξωτερικού στήν αγορά έργασίας του τόπου μας. Φαίνεται όμως ότι ή πραγματική διάσταση του προβλήματος διόλου δέν άπασχολεί τους αρμόδιους κρατικούς φορείς. Αυτοί κατάφεραν νά σκαρώσουν – και μέ τή βοήθεια τής αστυνομίας πού ανέλαβε τό ρόλο του επιτηρητή στις εξετάσεις των τεχνικών επιστημόνων για τήν άδεια άσκησης επαγγέλματος – ένα τόσο αντιφατικό θεσμικό πλαίσιο πού παραπέμπει τό όλο θέμα στις ελληνικές καλένδες, παρόλο πού προβλήματα όπως ή ένταξη τής χώρας στήν ΕΟΚ,¹ ή σχέση εκπαίδευσης και έργασίας και ό γενικότερος ρόλος των επιστημόνων είναι από τά πιό κρίσιμα και επείγοντα.

Χρήσιμο θά ήταν νά θυμηθούμε όρισμένες αντιλήψεις πού αντιμετώπιζον τό ζήτημα από μία γενικότερη σκοπιά (όσοι κουράστηκαν από τό μέλλον, μαζί

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

τους και ο υφυπουργός κ. Χ. Καρατζάς, μπορούν να διακόψουν την ανάγνωση στο σημείο αυτό).

Ο επαναπατρισμός της φοιτητικής μετανάστευσης

Είναι γνωστό ότι ο θεσμός των εξετάσεων εισάγεται από το μεταξικό Α.Ν. 1021/38 που καθόριζε ότι οι διπλωματούχοι ανωτάτων σχολών εξωτερικού, που είναι αναγνωρισμένες ως ισότιμες των δικών μας ΑΕΙ, για να αποκτήσουν δικαίωμα για την άσκηση του επαγγέλματός τους στην Ελλάδα, πρέπει να υποβληθούν σε ειδικές εξετάσεις, τις οποίες μέχρι πρότινος διενεργούσαν οι ίδιες οι ελληνικές πανεπιστημιακές σχολές. Έτσι κάθε υποψήφιος ήξερε εκ των προτέρων ότι ή σχολή που θα τελείωνε στο εξωτερικό είναι, τουλάχιστον, αναγνωρισμένη ως ισότιμη.² Είναι επίσης γνωστό ότι μόνο τα τελευταία χρόνια και εξαιτίας του μεγάλου αριθμού πτυχιούχων, ιδιαίτερα τεχνικών και ιδιαίτερα από την Ιταλία, ο μεταξικός νόμος λειτουργεί, ουσιαστικά, ως θεσμικό υπόβαθρο για την άρνηση στους ενδιαφερομένους του δικαιώματος στην εργασία. Οι εκ των εξωτερικού θεωρούνται πλεόνασμα (άλλωστε οι έξ Ιταλίας θεωρούνται και αγράμματοι). Τα τελευταία χρόνια λοιπόν, από τη μεριά των ενδιαφερομένων, άρχισαν κινητοποιήσεις, που ενώ στην αρχή σκοπό είχαν την αναμόρφωση και τον εκδημοκρατισμό του συστήματος των εξετάσεων, πολύ σύντομα άξιωσαν την κατάργηση του Α.Ν. 1021/38 γιατί μόνο έτσι ήταν δυνατό να άρχισι ή σωστή αντιμετώπιση του προβλήματος.

Συνέβαινε όμως το εξής παράδοξο: ενώ από τη μία μεριά γίνονταν αγώνες, κινητοποιήσεις, απεργίες (και εξετάσεις) των ενδιαφερομένων, από την άλλη μεριά ολοκληρωνόταν το νέο θεσμικό καθεστώς που καταργεί μόν τον Α.Ν. 1021/38. Ωστόσο προβλέπει κι αυτό εξετάσεις (αυτή τη φορά υπό την αιγίδα του υπουργείου Παιδείας και με επιτηρητές την αστυνομία). Το νέο θεσμικό πλαίσιο είναι εξίσου αντιφατικό με το παλιό και άκρως δυσλειτουργικό.

Οι υποθηκοφύλακες της γνώσης...

Πραγματικά ο νόμος 741/77 «περί συστάσεως Διαπανεπιστημιακού Κέντρου Αναγνωρίσεως Τίτλων Σπουδών της Άλλοδαπής» (ΔΙΚΑΤΣΑ), που τέθηκε σε εφαρμογή με υπουργικό διάταγμα το 1979, διαμορφώνει ένα δυσδιάκριτο πλέγμα μικροεξουσιών που κατά κύριο λόγο αφορά το υπουργείο Παιδείας και τους επαγγελματικούς συλλόγους. Έτσι, στην περίπτωση των μηχανικών το μόν ΤΕΕ αρνείται συστηματικά να προβάλει μία ολοκληρωμένη θέση για το ζήτημα, στίς δέ άλλες περιπτώσεις τά ΑΕΙ (και τό ΕΜΠ) επίσης δέν διαμόρφωσαν μία σαφή άποψη: ούτε καν για τό γεγονός ότι ο νέος νόμος υποβιβάζει τά ΑΕΙ δεδομένου ότι αναθέτει τή διεκπεραίωση σημαντικότητας εκπαιδευτικών υποθέσεων σε διοικητικούς υπαλλήλους του υπουργείου.

Τό ΔΙΚΑΤΣΑ, λοιπόν, σκοπό έχει τή χορήγηση πιστοποιητικού ισοτιμίας πτυχίου ή άλλου τίτλου σπουδών άλλοδαπής, χάρη στο όποιο ο υποψήφιος αποκτά τό δικαίωμα να λάβει μέρος στίς εξετάσεις. (Τό ΔΙΚΑΤΣΑ εδρεύει στή λεωφόρο Συγγρού ή όποια μετά τή μετατροπή της από λεωφόρο του αγοραίου έρωτα σε σύμβολο τής σύνδεσής μας με τήν ΕΟΚ, υποδέχεται στο εξής τά πνευματικά τέκνα των πανεπιστημίων όλου του κόσμου). Η διαδικασία έκδοσης του πιστοποιητικού ισοτιμίας είναι αρκετά επίπονη: τιμάται 1.300 δραχ., χρειάζονται δεκάδες αντίγραφα πτυχίων, φωτογραφίες, διατυπώσεις κ.λπ., ό ενδιαφερόμενος μάλιστα μπορεί να επισυνάψει και «κάθε πιστοποιητικό που κατά τή γνώμη του κρίνεται χρήσιμο για τή λήψη των αποφάσεων...». Χρειάζεται τέλος υπεύθυνη δήλωση του νόμου 105/69 ότι τό πτυχίο είναι γνήσιο και ό ενδιαφερόμενος δέν γνωρίζει τήν τέχνη του πλαστογράφου.

Όστόσο οι αρμοδιότητες του κέντρου δέν σταματούν εδώ:

«Είς περίπτωση, καθ' ήν δέν είναι δυνατή ή αναγνώριση τής ισοτιμίας πτυχίου, ό ενδιαφερόμενος παραπέμπεται προς κατάταξιν εις έτος τι σπουδών του οικείου Α.Ε.Ι. παρ' ή ούτος δύναται να λάβη πτυχίον

(1) Πράγματι για πολλά επαγγέλματα υπάρχουν οδηγίες του κοινοτικού δικαίου για μία συνολική αντιμετώπιση τόσο του ζητήματος τής ισοτιμίας των σχολών όσο και εκείνου τής ελεύθερης άσκησης του επαγγέλματος. Σε κάθε χώρα όμως ίσχύει διαφορετικό καθεστώς που κατοχυρώνει κατ' αρχήν τά ιδιαίτερα συμφέροντα των έπιστημόνων της. Πώς αντιμετωπίστηκε, αν αντιμετωπίστηκε, τό ζήτημα αυτό από τό υπουργείο Παιδείας; (Βλ. σχετικά:

«Κατευθυντήριες οδηγίες του Κοινοτικού Δικαίου για τους αρχιτέκτονες», Βρυξέλλες 19.6.78, στο ένημερωτικό δελτίο του Τ.Ε.Ε., 1078, 3.12.1979. Έ. Κουλουμπή και Ε. Σαμουηλίδη, «Τό δικαίωμα τής εγκαταστάσεως και ελεύθερης άπασχολήσεως των Έλλήνων τεχνικών στην ΕΟΚ», «Καθημερινή», Άπρίλιος 1979).

(2) Βλ. σχετικά: «ΠΟΛΙΤΗΣ», 13, Όκτώβριος 1977 όπου αναφέρεται σχετική άρθρογραφία γύρω άπ' τό ζήτημα.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

(3) Κατά την «Βραδυνή» της 26.3.80 δέν πρόκειται για άποχή τών χιλίων αρχιτεκτόνων. Πρόκειται για μία ομάδα «φωνασκούντων παράνομων» οί όποιοι διακόψανε τίς εξετάσεις νομιμόφρονων πολιτών.

(4) Τό ψήφισμα τής γενικής συνέλευσης τής 26.3.1980 θέτει σαφώς τό αίτημα τής «κατάργησης τού θεσμού τών εξετάσεων καί τού ΔΙΚΑΤΣΑ». 'Απαιτεί επίσης τήν άμηση έγγραφή τών ενδιαφερομένων στό Τ.Ε.Ε. 'Όστόσο ή «Αύγή» τής 2.4.1980 έννοει νά προβάλει μόνον τίς «έφικτές λύσεις»: Τήν επανάληψη τών εξετάσεων τό συντομότερο. Είμαστε άραγε τόσο παράλογοι; Μήπως τά θέλουμε όλα έδώ καί τώρα ένώ αυτά μπορεί νά γίνουνε εκεί καί κάποτε;

(5) 'Υπόμνημα πού παρουσίασαν οί «Διπλωματούχοι 'Αρχιτέκτονες έξωτερικού» τήν 7.11.1975. Στο ίδιο κείμενο υπάρχει μία συνοπτική αλλά πλήρης έπιχειρηματολογία για τήν κατάργηση τών εξετάσεων.

κατά τās γενικώς ισχυούσας περί φοιτήσεως καί εξέτασεως διατάξεις είς τό οίκεϊον Α.Ε.Ι.».

Τέλος ό υποψήφιος φεύγει από τή Λεωφόρο Συγγρού εύτυχιμένος για νά συνεχίσει τό Γολγοθά του (υπάρχουν καί χειρότερα). Μπροστά του οί εξετάσεις· είδικά για τούς τεχνικούς τά λεγόμενα «οκτώωρα». (Υπουργικό διάταγμα 13.2.80 αριθ. ΦΕΚ 145.1/6/2046). Οί νέες εξετάσεις οργανώνονται άπευθείας από τό ύπουργείο Παιδείας μέ βάση τό νόμο 983/79 ό όποιος άποτελεί τή συμπλήρωση τού νόμου για τό ΔΙΚΑΤΣΑ.

Φτάσαμε έτσι Μάρτιο τού 1980 σέ νέα δοκιμή καί πάνω από 1.000 αρχιτέκτονες περιμένουν τήν επόμενη κίνηση. 'Από τίς τελευταίες εξετάσεις οί αρχιτέκτονες απέιχαν. 'Ακολούθησε καί πάλι γενική τους συνέλευση όπου όμόφωνα ψηφίστηκε εκ νέου τό αίτημα τής κατάργησης τών εξετάσεων καί τής ριζικής ανάπλασης τού θεσμικού πλαισίου.

«Τό αίτημα τής κατάργησης τών εξετάσεων για τήν άδεια άσκήσεως επαγγέλματος έχει τή φυσική του προέκταση στή σχέση παιδείας καί οικονομικής ανάπτυξης. Βέβαια, σήμερα υπάρχει επαγγελματική κρίση. 'Αλλά ή αντιμετώπιση τής κρίσης μέ τά προκρούστεια μέτρα τού Α.Ν. 1021/1938 άπλως οξύνει τά προβλήματα πού τίθενται. 'Η πολιτεία μέ τό νόμο αυτό μοιάζει νά λέει: «έμποδίζω νά εργαστούν δσους δέν μπορώ ν' άπορροφήσω. 'Ας μείνουν άνεργοι ή ύποαπασχολούμενοι ύπαλληλίσκοι στό μεγάλα γραφεία πού, στή σημερινή οικονομική κρίση, έχουν ανάγκη από φτηνά ή δωρεάν εργατικά χέρια». Είναι, όμως, φανερό ότι μία παρόμοια αντιμετώπιση τού ζητήματος, εκτός από τό γεγονός ότι δέν λύνει άπολύτως κανένα πρόβλημα, επιπλέον συντελεί στήν έδραίωση τών επαγγελματικών κατεστημένων. 'Ετσι, τά επαγγελματικά κατεστημένα επειδή λειτουργούν ως άθροισμα ιδιωτικών καί ιδιοτελών συμφερόντων, αντιστρατεύονται συχνά τούς κοινωνικούς στόχους πού ή πολιτεία, εκπρόσωπος τού γενικού συμφέροντος, οφείλει νά έξυπηρετεί.

'Αρνούμενοι, λοιπόν, τίς έμβαλωματικές λύσεις τού τύπου Α.Ν. 1021/38 θά πρέπει νά σκεφτούμε ότι για τήν δημοκρατική άνοιχόδομηση τής χώρας καί τήν αντιμετώπιση τής οικονομικής κρίσης θά πρέπει νά υπάρξουν λύσεις τολμηρές καί δημοκρατικές συνάμα. Καί έν πρώτοις ή άξιοποίηση τού πνευματικού καί επιστημονικού δυναμικού πού διαθέτει ή χώρα είτε τούτο διαμορφώνεται στό ελληνικά πανεπιστήμια είτε στό πανεπιστήμια τού έξωτερικού. Αυτό άλλωστε έξυπηρετεί, πιστεύουμε, καί ή υιοθέτηση μέτρων πού άποβλέπουν στήν προσέλκυση 'Ελλήνων επιστημόνων τού έξωτερικού».³

Νομίζω ότι άν κανείς υιοθετήσει άπόψεις σάν τίς παραπάνω θά δει ότι τό θέμα δέν άφορά μόνο τούς πτυχιούχους τού έξωτερικού αλλά είναι πολύ γενικότερο: χρειάζονται ή δέν χρειάζονται οί 'Ελληνες επιστήμονες τού έξωτερικού; Ποιός θά εκτιμήσει τίς ανάγκες επάνδρωσης τών κοινωνικών στόχων μέ ειδικευμένο προσωπικό; Πώς μπορούν άπλοι διοικητικοί υπάλληλοι νά θεωρούνται άρμόδιοι για τήν εξέταση τής έγκυρότητας πτυχίων ξένων πανεπιστημίων καί επιστημονικών γνώσεων;

Είναι αυτονόητο ότι υπάρχουν πολλοί δόκιμοι τρόποι για τήν ένταξη τών νέων επιστημόνων στό επάγγελμα καί τήν παραγωγική διαδικασία. Οί εξετάσεις, οί όποιες εξετάσεις, είναι ό πιό αυθαίρετος καί άτελέσφορος. Γιατί π.χ. νά μήν θεωρηθεί, κατά τό πρότυπο τών άγροτικών ίατρών, ότι ή άδεια άσκησης επαγγέλματος θά άποκτάται ύστερα από δόκιμη θητεία στό δημόσια έργα, στίς κρατικές ύπηρεσίες, στίς δημοτικές τεχνικές ύπηρεσίες, τά έρευνητικά κέντρα ή έστω (άν καί άπαράδεκτο) στίς ιδιωτικές επιχειρήσεις; Σήμερα π.χ. υπάρχουν πάνω από 2.000 νέοι τεχνικοί πού ύποαπασχολούνται ή εργάζονται μέ πενιχρούς μισθούς στό μεγάλα γραφεία, τή στιγμή πού έκκρεμούν οικιστικά προγράμματα, πολεοδομικές μελέτες για τήν 'Αθήνα καί τίς αντίπαλες πόλεις, τεράστια δημόσια έργα· τή στιγμή πού οί τεχνικές ύπηρεσίες τών Δήμων είναι έλλιπέστατες καί ύποτίθεται ότι καλούνται νά συμμετάσχουν στή

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

διαμόρφωση και εκτέλεση των προγραμμάτων. Φαίνεται ότι για τό σκοπό αυτό αρμόδια θεωρούνται μόνο τά μεγάλα τεχνικά γραφεία μελετών.

Η συζήτηση και ή αντιμετώπιση όμως παρόμοιων λύσεων μοιάζει με όνειρο πού μόνο κάποιους νεορομαντικούς θά μπορούσε νά απασχολήσει. (Και τώρα κ. Χ. Καρατζά μπορείτε νά συνεχίσετε την ανάγνωση).

Παύλος Κρέμος

Νεοκλασική ιδεολογία και πληθωρισμός – τά νέα οικονομικά μέτρα τής κυβέρνησης –

Περνάμε περίοδο κρίσης και όλα δείχνουν ότι ή κατάσταση θά χειροτερέψει. Οί διεθνείς οργανισμοί πλειοδοτούν σέ άπαισιόδοξες προβλέψεις. Οί διαφορές τους είναι μόνο ποσοτικές: πόση θά είναι ή μείωση τής παραγωγής, ή αύξηση του πληθωρισμού, ό αριθμός των άνεργων... "Ολοι συμφωνούν πιά ότι ή κρίση έχει διαρθρωτικό χαρακτήρα και ότι χρειάζονται βαθιές αλλαγές για την αντιμετώπισή της. Όστόσο οί παλιές μέθοδοι άντικυκλικής πολιτικής, κεϋνσιανές ή νεοκλασικές, είναι άνίκανες νά δώσουν απάντηση στα προβλήματα.

Και βέβαια τά προβλήματα ξεπερνούν τό χώρο τής οικονομίας. Τό αστικό κράτος δέν μπορεί νά λειτουργήσει μέ τούς κλασικούς τρόπους παρέμβασης, σέ μιá κοινωνία πού έχει αλλάξει. Οί μηχανισμοί παρέμβασης, πολιτικοί, οικονομικοί, ιδεολογικοί, έχουν παλιώσει για τά καλά. Και ό αυταρχισμός, σάν λύση, δέν είναι τελέσφορος, τουλάχιστον μακροχρόνια.

Σέ διεθνές επίπεδο, ή υπάρχουσα οικονομική και πολιτική τάξη έχει ξεπεραστεί. Η Άμερική δέν είναι πιά ή δύναμη πού ήταν πριν από την κρίση. Οί χώρες του Τρίτου Κόσμου άμφισβητούν συνεχώς τό διεθνή καταμερισμό τής εργασίας πού τούς επέβαλαν οί αναπτυγμένες βιομηχανικά χώρες. Και μερικές έχουν τή δύναμη, άν όχι νά αλλάξουν ριζικά την κατάσταση, τουλάχιστον νά διαταράξουν τή συνοχή του πάλαι ποτέ ενιαίου ιμπεριαλιστικού στρατοπέδου.

"Όλα δείχνουν ότι ή δεκαετία πού αρχίζει θά είναι πιο δύσκολη από την προηγούμενη. Κι όμως, σ' αυτή τή συγχροδία άπαισιοδοξίας, έχουμε τό αισιόδοξο μήνυμα τής ελληνικής κυβέρνησης μετά τή συνεδρίαση πού εξέτασε την πορεία τής οικονομίας (2 Άπριλίου): «*Η οικονομία τής χώρας μας είναι βασικά υγιής και δέν εμπνέει άνησυχίες, πέραν τής γενικότερης άναμενούς διεθνούς οικονομικής εξέλιξης*».

Υπάρχει τίποτε πού νά δικαιολογεί αυτή τή αισιοδοξία, όταν τό 1979 ό ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ μειώθηκε, ό πληθωρισμός ξεπέρασε τό 24%, τά εισοδήματα των εργαζομένων μειώθηκαν, τό έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου ξεπέρασε τά 10 δισ. δολάρια;

Η άναφορά τής κυβέρνησης σέ όρισμένες χώρες δέν παίρνει υπόψη της ότι πρόκειται για χώρες ήδη αναπτυγμένες βιομηχανικά και ότι όποσδήποτε έχουν περισσότερες δυνατότητες από έμάς νά ξεπεράσουν τά προβλήματά τους.

Σ' αυτή τή φάση, ή ευθύνη τής κυβέρνησης είναι διπλή:

1. Γιατί όδήγησε την οικονομία σ' αυτή την κατάσταση
2. Γιατί δέν παίρνει καμιά ουσιαστική πρωτοβουλία για νά τή βγάλει από τό άδιέξοδο.

Άπό την άλλη μεριά, οί δυνάμεις πού διεκδικούν την έξουσία, και εμφανίζονται ως εναλλακτική λύση στην κυβέρνηση τής δεξιάς, δέν πείθουν μέ τό πρόγραμμα οικονομικών μεταρρυθμίσεων πού έχουν εξαγγείλει από την εποχή των ελλογών του 1977. Τά μέτρα τους, τουλάχιστον τά οικονομικά, είναι πάρα πολύ γενικά για νά αντιμετωπίσουν προβλήματα δομών και μηχανισμών και όποσδήποτε δέν παίρνουν υπόψη τους ότι, συχνά, τά «μή προνομιούχα» στρώματα είναι αυτά πού ύποστηρίζουν τις πιο άναχρονιστικές δομές.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ἡ αἰσιοδοξία τῆς κυβέρνησης συναγωνίζεται τὴν ἀδυναμία της γιὰ μιά σωστή πρόβλεψη τῶν οικονομικῶν ἐξελίξεων. Στὴν ἀπόφαση τῆς 2 Ἀπριλίου, μᾶς ἀνακοινώνει γιὰ τὸ 1980 μιά αὐξηση τοῦ ΑΕΠ τῆς τάξης τοῦ 2%. Λίγους μῆνες πρὶν, στὴ συζήτηση γιὰ τὸν προϋπολογισμό, μᾶς μιλοῦσε γιὰ αὐξηση 3-3,5%. Ἀπὸ τὴ δική του πλευρά, ὁ ΟΟΣΑ ὑπολογίζει αὐξηση 0-1%. Μὲ ποῖο στόχο θὰ προσδιοριστοῦν τὰ διάφορα οικονομικὰ μεγέθη ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐξαρτᾶται ἡ αὐξηση τοῦ ΑΕΠ; Γιὰ τὸ 1980, ἡ κυβέρνηση μᾶς υπόσχεται μείωση τοῦ πληθωρισμοῦ κατὰ 10 περίπου μονάδες. Πῶς ὅμως θὰ πραγματοποιηθεῖ αὐτός ὁ στόχος ὅταν, μὲ τὸ προεκλογικὸ κλίμα πού ἔχει δημιουργηθεῖ, οἱ ἀντιπαραγωγικὲς παροχές αὐξάνονται καὶ δημιουργοῦν ἐντονότερες πληθωριστικὲς πιέσεις ἀπὸ ὅ,τι στοὶ παρελθόν;

Ἡ ἀνακοίνωση τῆς 2 Ἀπριλίου μᾶς λέει ὅτι:

«Μὲ τὴν κατανόηση καὶ τὴ συνεργασία τῶν παραγωγικῶν τάξεων, τῶν ἐργαζομένων καὶ ὅλου τοῦ λαοῦ, ἡ κυβέρνηση εἶναι ἀποφασισμένη, μὲ ἀπόλυτη συνέπεια, νὰ ἀκολουθήσει τὴν ἀντιπληθωριστικὴ πολιτικὴ πού ἔχει χαράξει».

Τρεῖς εἶναι οἱ ἄξονες τῆς ἀντιπληθωριστικῆς πολιτικῆς τῆς κυβέρνησης:

1. ὁ περιορισμὸς τῶν εἰσαγωγῶν
2. ἡ συγκράτηση τῶν εἰσοδημάτων τῶν ἐργαζομένων
3. ἡ μείωση τῶν δημοσίων δαπανῶν.

Σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τὶς εἰσαγωγές, τὰ περιθώρια πού ὑπάρχουν γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν μέτρων πού προβλέπει ἡ κυβέρνηση εἶναι περιορισμένα. Παρακολουθήσαμε ὅλοι τὶς περιπέτειες τῶν μέτρων γιὰ τὸν περιορισμὸ τῶν εἰσαγωγῶν πού ἀποφάσισε ἡ κυβέρνηση στὸ τέλος Νοεμβρίου. Ἡ συμφωνία της γιὰ τὸν αὐτοπεριορισμὸ δὲν πρόκειται νὰ ἔχει τὰ ἀναμενόμενα ἀπὸ τὴν κυβέρνησι ἀποτελέσματα. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ κυβέρνηση δὲν θὰ ἔχει τὴν κατανόηση καὶ τὴ συνεργασία πού περιμένει.

Δεδομένη φαίνεται νὰ εἶναι ἡ συγκράτηση τῶν εἰσοδημάτων τῶν ἐργαζομένων. Τὸ ΚΕΠΕ, στὴν ἐκθεσή του πρὸς τὴν κυβέρνηση, σημειώνει ὅτι συνεχίζεται ἡ τάση γιὰ μείωση τῶν εἰσοδημάτων τῶν ἐργαζομένων. Πολλὲς κατηγορίες, πού μέχρι τώρα εἶχαν σχετικὰ εὐνοηθεῖ, θὰ ἀντιμετωπίσουν τὸ 1980 μείωση τῶν πραγματικῶν τους εἰσοδημάτων. Σύμφωνα πάντα μὲ τὴν ἐκθεση τοῦ ΚΕΠΕ, «ἡ μεγάλη χαλάρωση πού ἀναμένεται στὸν τομέα τῶν κατασκευῶν, ὁ ὁποῖος ἐπηρεάζει ἄμεσα καὶ ἔμμεσα τὰ εἰσοδήματα τῶν αὐτοαπασχολούμενων, προβλέπεται ὅτι θὰ προκαλέσει συγκράτηση τῆς ἀνόδου τῶν εἰσοδημάτων καὶ στὴν κατηγορία αὐτὴ τῶν ἐργαζομένων».

Ὅπως ὅμως ἡ αὐξηση τοῦ ἐργατικῶ κόστους δὲν ἔχει οὐσιαστικὴ ἐπίδραση στὸν πληθωρισμὸ, ἄλλο τόσο δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει ἐπίδραση ἡ μείωσή του. Ἡ κυβέρνηση μπορεῖ αὐταρχικὰ νὰ ἐπιβάλλει περιορισμούς στὴν αὐξηση τῶν εἰσοδημάτων. Δὲν θὰ πρέπει ὅμως νὰ περιμένει μείωση τοῦ πληθωρισμοῦ ἀπὸ αὐτὴ τὴν κατεύθυνση.

Ὁ δημόσιος τομέας ἀποτελεῖ τὸν καίριο στόχο τῶν νεοκλασικῶν ἀντιλήψεων πού φαίνεται ὅτι δεσπόζουν. Γιὰ τοὺς νεοκλασικούς, κύριος ὑπεύθυνος τοῦ πληθωρισμοῦ εἶναι τὸ κράτος πού διαταράσσει τὴ νομισματικὴ ἰσορροπία προκειμένου νὰ χρηματοδοτήσει τὶς δαπάνες του. Ὄταν λοιπὸν ὑπάρχει πληθωρισμὸς, δὲν ἔχουμε παρά νὰ περιορίσουμε τὴν παρέμβαση τοῦ κράτους. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ μελέτη τοῦ IOBE τοῦ Ἰανουαρίου εἶναι ἀποκαλυπτικὴ. Προτείνει τὰ ἑξῆς:

- Τὸν περιορισμὸ τῶν ὑπερβολικῶν παρεμβάσεων τῆς δημοσίας διοικήσεως πού στὴν οὐσία συνεπάγεται αὐξηση τοῦ κόστους γιὰ τὸν ἰδιωτικὸ τομέα.
- Τὴν νιοθέτηση φορολογικῶν μεταρρυθμίσεων πού θὰ αὐξήσουν τὸ διαθέσιμο εἰσόδημα τῶν μισθωτῶν, θὰ διευκολύνουν τὴν αὐξηση τῶν ἐπενδύσεων καὶ θὰ ὀδηγήσουν ἔτσι σὲ ἄνοδο τῆς παραγωγικότητας.
- Μικρότερη ἔμφαση στὸν στόχο τῆς δικαιότερης κατανομῆς τοῦ εἰσοδήματος, τουλάχιστον γι' αὐτὴ τὴν περίοδο πού ἡ οικονομία θρῖσκειται στὴ μέση τῆς ἀναπτυξιακῆς πορείας της καὶ τὰ διαρθρωτικὰ καὶ ὀργανωτικὰ προβλήματα της εἶναι ὀξύτερα.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

● *Τήν τόνωση των συνθηκών υγιούς ανταγωνισμού της αγοράς, ιδιαίτερα με την άποφυγή περιττών ρυθμιστικών παρεμβάσεων της διοίκησης σε θέματα λεπτομερειακά, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται μονοπωλιακές καταστάσεις που αυξάνουν το κόστος.*

Ασφαλώς, όταν ο δημόσιος τομέας λειτουργεί πολλές φορές αντιπαραγωγικά οι πληθωριστικές πιέσεις εντείνονται. Όμως, οι δημόσιες δαπάνες σε μία καπιταλιστική κοινωνία πρέπει να έχουν στόχο τους την άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων που δημιουργούν οι ανεξέλεγκτοι τομείς της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Χωρίς να έχουμε αυταπάτη για το κράτος της ευημερίας, πιστεύουμε ότι, ακόμη και σε μία καπιταλιστική κοινωνία, το κράτος μπορεί και πρέπει να αναλαμβάνει κοινωνικούς και οικονομικούς ρόλους. Γι' αυτό άλλωστε οι νεοκλασικές αντιλήψεις ως προς το ρόλο του κράτους βρίσκονται σε πλήρη αναντιστοιχία με την τάση που παρατηρείται για αυξημένες κρατικές επεμβάσεις στο χώρο της οικονομίας, για μία οικονομική λειτουργία του κράτους όλο και πιο έντονη, όλο και πιο ανεξάρτητη από το ιδιωτικό κεφάλαιο.

Σ' ό,τι αφορά το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, η κυβέρνηση με 2% αύξηση του ΑΕΠ, προβλέπει για το 1980 έλλειμμα 2,5 δισεκατομμύρια δολάρια. Η Τράπεζα της Ελλάδας, με διάφορα σενάρια, ανεβάζει το έλλειμμα σε 2,7 δισ. (0 αύξηση του ΑΕΠ), ή σε πάνω από 3 δισ. (αύξηση του ΑΕΠ περίπου 3%). Η κυβέρνηση ελπίζει πάντα στους έφοπλιστές, τους τουρίστες και τους μετανάστες, στην υποτίμηση του δολαρίου και την καλή θέληση των αραβικών χωρών. Όμως σ' όλους αυτούς τους παράγοντες η επίδρασή της είναι μηδαμινή.

Τέλος, η κυβέρνηση μας βεβαιώνει πως η αντιπληθωριστική πολιτική που έχει χαράξει «είναι η μόνη που αναμφισβήτητα υπαγορεύεται από τις σημερινές περιστάσεις και που αποσκοπεί στη διαφύλαξη της σταθερότητας της οικονομίας χωρίς να παραβλέπει τους μακροχρόνιους αναπτυξιακούς στόχους». Ποιοί είναι αυτοί οι στόχοι και πόσο μακροχρόνιοι είναι, αυτό δεν παίρνει τον κόπο να το αναλύσει. Άλλά πόσο η πολιτική αυτή συμβάλλει στη σταθερότητα της οικονομίας, αυτό μας το δείχνει η άνοδος των τιμών μέχρι τώρα.

Αν η κυβέρνηση θέλει να χαράξει μία αντιπληθωριστική οικονομική πολιτική, πρέπει να απαλλαγεί από τις νεοκλασικές αντιλήψεις:

1. Να σταματήσει να συνδέει πληθωρισμό με ανάπτυξη. Η εξέλιξη των καπιταλιστικών χωρών δείχνει ότι, στη σημερινή φάση ανάπτυξης, η σχέση ανάμεσα στον πληθωρισμό και στην ανάπτυξη είναι χαλαρή. Ενώ δηλαδή το επίπεδο τιμών συνεχώς ανεβαίνει, οι ρυθμοί ανάπτυξης μειώνονται.

2. Να απαλλαγεί από την ιδέα ότι για τον πληθωρισμό φταίνε οι δημόσιες δαπάνες. Οποσδήποτε, η επίδρασή τους είναι πολύ μικρότερη από εκείνη που έχουν οι εισαγωγές, τα έμπορικά κυκλώματα ή πολιτική των μεγάλων επιχειρήσεων.

3. Να σταματήσει να συνδέει τον πληθωρισμό με τη νομισματική κυκλοφορία. Η σύνδεση αυτή αποτελεί μία ταυτολογία, που σε τελευταία ανάλυση δεν λύνει κανένα πρόβλημα.

4. Να σταματήσει την εύκολη οικονομικά αλλά ολέθρια κοινωνικά πολιτική της συγκράτησης των εργατοϋπαλληλικών εισοδημάτων. Οι εργαζόμενοι εϋθύνονται πολύ λιγότερο για τον πληθωρισμό από όσο τον ύφιστανται.

Αν τώρα η κυβέρνηση ενδιαφέρεται, πέρα από τα άμεσα προβλήματα, για «μακροχρονιότερους οικονομικούς στόχους», ας προχωρήσει στις διαρθρωτικές αλλαγές που είναι απαραίτητες και έφικτες. Άλλά αυτό είναι μία άλλη ιστορία που σίγουρα την ξεπερνά.

Μάκης Καβουριάρης

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Σάρτρ

Αμήχανους αλλά και έλληνοπρεπέστατα πονηρεμένους, άνέτοιμους αλλά και πάντοτε όστρακόδεσμους, μέ τήν άφέλεια μιάς δανεικής νεότητας και τήν όκηγρία μιάς έφτάψυχης γεροντοσοφίας, μάς βρίσκουν πάντοτε τά γεγονότα. (Οί εφημεριδοπώλες διαλαλούν καθημερινά τό θρίαμβο τών γεγονότων σέ μάχες πού δόθηκαν έρήμην μας, τών προκαταβολικά ήττημένων). Μάς βρίσκουν στή γωνία μας, τή σκότη μας ή τή σκηνή μας· τήν ώρα τής άνάπαυλας και τής περισυλλογής ή τή στιγμή πού επιτέλους θά εκφέρουμε τά δικά μας λόγια. Μάς βρίσκουν, πού πάει νά πει πώς δέν μάς άναζητούν (άχρειαστοι νά είμαστε), δέν τούς κάνουμε γιά τίποτε ειδικό, τυχαίο είμαστε και άτυχοι. Μάς βρίσκουν, πού πάει νά πει – κι άς μήν τό λέει – ότι είμαστε εύκολη θήρα, μύγες, «μάς σκοτώνουν γιά τό κέφι τους»· πώς ξέρουν καλό σημάδι οί τυφλοί κυνηγοί. Μάς βρίσκουν, γιατί πάντοτε τυχαίνει νά βρισκόμαστε, άμέρμνοι περιηγητές, μέσα στό πεδίο τής βολής τους. Μάς βρίσκουν, πού πάει νά πει πώς είναι ήδη γεγονότα: μετοχές πού κληρώνουν δίχως τή συμμετοχή μας – τήν ένοχή μας μόνο άπαιτούν – σέ χρόνο άνύποπτο και τετελεσμένο, στό μεγάλο χρηματιστήριο τών αιώνιων άξιών. Γεγονότα: έφτασαν νά σημαίνουν τή διάσταση του χώρου και του χρόνου, τής ιστορίας, τής ζωής, πού είναι έξω άπό έμάς, επέκεινα τής σκέψης και τής πράξης· άδιάφθορα μέσα στή δική τους διαφθορά, άσυνάρτητα μέσα στίς δικές τους συναρτήσεις. Και μόνο κάποιοι γεγονοτοποιοί τά προκαλούν, τά νέμονται και τά διανείμουν – καθώς τήν κοινωνική πρόνοια· ενώ έμείς άπλώς τά ύφιστάμεθα και στήν καλύτερη περίπτωση τά επικαλούμαστε. Γιά μιά φθαρμένη γλώσσα και πρώην άριστερή, οί γεγονοτοποιοί – κι οί ίδιοι γέγονε – είναι άνά πάσα στιγμή οί μάζες. (Είναι «πρώην» αυτή ή γλώσσα γιατί καθιστά έφέσιμο τό παρόν και άπαλλάσσει έτσι τόν χρήστη της). Γιά τίς μάζες γεγονοτοποιοί είναι οί συνωμότες κρατούντες, αυτό εκειπάνω, πού είναι όλοι ίδιοι και ίδια τά μαγειρεύουν όλα μεταξύ τους. (Αυτό οί άπελάτες τής εθνικής μας ουσίας τό όνόμασαν και τό όνομάζουν παραδοσιακή άρετή του λαού και άκαταλληλότητα του μαρξισμού γιά τά ελληνικά χώματα· ενώ οί στρατηλάτες τής δεύτερης εθνικής μας παρουσίας – σοσιαλιστικής, έννοείται – τό όνομάζουν απέχθεια του λαού πρós τήν πολιτική της δεξιάς. Και γιά τούς δυό ή 'Ελλάδα σαφώς άνήκει – και άρμόζει – στους 'Ελληνες: είναι ή περιουσία μας). Γι' αυτούς εκειπάνω, πού είναι όλοι ίδιοι, γεγονοτοποιοί είναι ό Θεός, ή 'Ιστορία (πού θά τούς κρίνει μετά τή συγγραφή τών άπομνημονευμάτων), ή άόρατος χείρ τής οικονομίας, ό 'Ανθρωπος. Στο τέλος, άφου κυνηγήσαμε τούς πρωταίτιους (τό πρώτο κινούν, δά) στό φαύλο κύκλο τους, μένουμε λαχανιασμένοι μέ τά γεγονότα στό χέρι. Άνεξιχνίαστα και άπρόσιτα και τελεσίδικα. Γεγονότα όπως ό τρίτος παγκόσμιος πόλεμος.

Και ό θάνατος; ('Ενωώ τό θάνατο του Σάρτρ). 'Ενας άκόμη θάνατος πού κατέστη τό κατεξοχήν γεγονός, ένας θάνατος πού σημαίνει (όπως οί καμπάνες, και σπαίνουμε). 'Όστόσο ό Σάρτρ υπήρξε βίαιος πολέμιος του «γεγονότος». 'Ιδεαλισμός, μυκτηρίζει κάποιος και άλαφρώνει. Και όμως: κάτι κινείται στήν ασάλευτη ζωή πού ίσως είναι ή ζωή μας.

Και φυσικά δέν είναι του παρόντος – ή άλλίως δέν είμαι έγώ του παρόντος – νά άποτιμήσουμε τό φιλοσοφικό κληροδότημα του Σάρτρ, τή λογοτεχνική του παραγωγή, τήν πολύμορφη και πολυδύναμη παρουσία του στα ευρωπαϊκά γράμματα. 'Εδώ τά πράγματα θά άρουν τό δρόμο τους – όπου πορεύονται εδώ και μερικές δεκαετίες – πού θά είναι και δέν θά είναι ό δικός μας δρόμος.

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

“Οποιος μορδέσει, θά φέρει τό δικό του τό σακί στό μύλο· θά ζυγίσει τό σπόρο και θά τόν άλέσει. Όπως θά πρέπει κάποτε νά σταθμίσουμε και τό θεωρητικό κομμάτι του ισχυρισμού του Σάρτρ, ότι ο ύπαρξισμός αποτελεί ένα «θύλακα» μέσα στη μεγάλη φιλοσοφία της εποχής μας, τόν μαρξισμό. Μόνο πού από τό στάθμισμα αυτό δέν θά μορδέσουμε ποτέ νά δγάσουμε την πολιτική, καθώς μάλιστα θά γνωρίζουμε ότι ο Σάρτρ έθεσε τη φιλοσοφία του, και τόν έαυτό του, σέ πολιτική διαθεσιμότητα. Γι αυτό άς μή βιαστούμε νά τόν βαφτίσουμε και αυτόν «πνευματικόν άνθρωπο» – γιά λόγους στοιχειώδους άνεξιθηρηκείας, άν μή τί άλλο. (Γιατί δύο τινά: ή ύμνούμε τη φυλή των Έλλήνων πού άξιώθηκε και δεύτερο Νόμπελ ή θαυμάζουμε τόν Σάρτρ πού τό άρνήθηκε· όχι και τά δύο μαζί).

Και έδώ χρειάζεται νά ανοίξουμε μιά μικρή παρένθεση, μιά παρέκδραση άκριβώς στον τόπο όπου χάσμα μέγα έστήρικται μεταξύ ήμων και ύμων. Ακόμα κι άν ύποθέσουμε – έτσι ξεκινά τό έρώτημα – ότι οι μαρξιστικές εκδρομές του Σάρτρ ήταν κάτι παραπάνω από αισιόδοξη πλάνη ή απελπισμένη έξοδο στην ιστορία, τί γυρεύει ο μαρξιστής – έστω – Σάρτρ σέ ένα περιοδικό πού κάποιες άλλες τάσεις του μαρξισμού άσπάστηκε, συχνά αντίπαλες προς τόν σαρτρικό μαρξισμό; Σέ όσους λοιπόν έξύμνησαν, ως «γεγονός», τόν μεγάλο διανοητή και τόν άνθρωπο, αλλά και σέ όσους τόν κατακεραύνωσαν (προτού πεθάνει) στό όνομα των έγχειριδίων τους πού άποκαλούν θεωρία και στό όνομα των χειριδίων τους πού άποκαλούν ζωή, θά λέγαμε: Διότι ο μαρξισμός είναι πολιτισμός. (Και πιστεύω ότι, στό σημείο αυτό τουλάχιστον, καιτοι άοριστολούμε όσον άφορά τίς μάζες, την ιστορία, την αιωνιότητα, κάποιιο ενδιαφερόμενοι – τόσο άπ' τούς όμοιοπαθείς όσο και άπό τούς έναντιοπαθείς – γνωρίζουν πολύ καλά ποιόν μαρξισμό έννοούμε). Μιλούμε γιά τό μαρξισμό ως πνευματική παράδοση – άς παραδλέψουμε προσωρινά κάποιους ρωμείκους συνειρημούς πού γεννά ο όρος· πού όπως κάθε παράδοση είναι και έτούτη άντιφατική. Μέσα σ' αυτή την παράδοση έπέλεξε νά πράξει και νά φιλοσοφήσει ο Σάρτρ και δίχως νά παραδοθεί σέ κανένα «οικογενειακό πνεύμα» θεώρησε την ένταξη του αυτή πράξη πολιτισμού. Αυτά τά λίγα ως προς τόν άναλή και έπίγυτο – στό θεοτικό έλληνικό κλίμα – μαρξισμό.

Άλλά άς ξαναγυρίσουμε στα γεγονότα, εκεί πού δίνουν – και μās παίρνουν – τό παρόν. Τώρα πού έννέα εκατομμύρια, άνθρωποι και πολίτες και έλληνες – και ό,τι άλλο άγαλντικό της άθλιότητάς μας – χάσκουμε άποσβολωμένοι περιμένοντας τό γεγονός νά πέσει άπό τό στόμα ενός, άνθρώπου επίσης, του Καραμανλή· τώρα πού στό κατά συρροήν κακούργημα του γεγονότος, όλοι άποδέχονται πώς «τίποτε δέν γίνεται»· τώρα πού τά γεγονότα έγιναν γλωσσοδέτης γιά τούς άριστερούς (ένώ κάποτε ήταν τά καλογολικά στοιχεία μιάς άκατάβλητης εύφράδειας)· τώρα πού ή θάλασσα δέν λείει νά φανεί, ή κάθοδος συνεχίζεται, και οι μύριοι μετριοΰνται ώσπερ άπομείναντες: Κατάλληλη ή στιγμή γιά νά αναλογιστούμε γιατί ο Σάρτρ άρνήθηκε τη λογική του γεγονότος και γιατί σέ τούτο άποδείχτηκε περισσότερο «δικός μας» άπ' ό,τι – ιδεολογικά καθαρόαιμοι γάρ – θελήσαμε. Νά τό αναλογιστούμε όνοματίζοντας, έτσι πρόχειρα, κάποιες του πράξεις – άπ' αυτές πού όνομάζουν «συμβολικές», γιά νά ξεμπερδεύουν μέ την άβολη ύποχρέωση γιά επανάληψη – και όμιλήματα κοινωνική κριτική· και νά πούμε ότι ή ψυχή του μαρξισμού, πού έφτασε πιά στό στόμα μας (στή φυλακή), είναι ή κοινωνική κριτική, τουτέστιν ή κριτική της κοινωνίας: έμπρακτη, θεωρητική, μαζική και άτομική, δημόσια και ιδιωτική· κριτική θεσμών και δεσμών, τάξεων και διατάξεων, άνθρώπων και καταστάσεων, πολιτικών μορφωμάτων και μορφασμών· κριτική του άβίωτου μέ επιθυμία, διάθεση και διαθεσιμότητα ζωής, κριτική του άδιαχώρητου μέ την άπλα της θεωρίας, κριτική του άσφυκτικού μέ την άνάσα της άλλαγής. Κριτική, τέλος, πού έξυπονοεί τη μεγάλη κατάφαση.

Διονύσης Καψάλης

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
(ΙΔΡΥΜΑ ΜΑΝΟΛΗ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ)

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

	δρχ.
Άπαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Τόμοι 1-8, Θεσσαλονίκη 1963-1965 [Εκτός από τον 3ο τόμο («Νεοελληνική Γραμματική-Ιστορική Εισαγωγή» του 1938), που εξαντλήθηκε και ανατυπώνεται].	2150
Γενικό Ευρετήριο «Απάντων», Θεσσαλονίκη 1969	100
Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Αυτοβιογραφικές σελίδες. Επιμέλεια: Λ. Πολίτης, Πρόλογος: Χριστ. Χρηστίδης, Θεσσαλονίκη 1979	120
Μνήμη Μανόλη Τριανταφυλλίδη, είκοσι χρόνια από το θάνατό-του, Θεσσαλονίκη 1979	120

Από τη Νεοελληνική Βιβλιοθήκη

Νεοελληνική Γραμματική (της Δημοτικής), Ανατύπωση της έκδοσης του ΟΕΣΒ (1941) με διορθώσεις, Θεσσαλονίκη 1978	280
Μαν. Τριανταφυλλίδη, Μικρή Νεοελληνική Γραμματική, 2η έκδ., 1975	100
Μ. Οικονόμου - Θρ. Σταύρου - Μ. Τριανταφυλλίδη, Η γλώσσα-μου, 1974	80
Μαν. Τριανταφυλλίδη, Λεξιλογικές ασκήσεις για το Δημοτικό (βιβλίο μαθητή), Αθήνα 1967, (βιβλίο δασκάλου), Αθήνα 1975. από	30
Μαν. Τριανταφυλλίδη, Λεξιλογικές ασκήσεις για τη Μέση Παιδεία (βιβλίο μαθητή), Θεσσαλονίκη 1976, (βιβλίο δασκάλου), Θεσ. 1975. από	40
Μαν. Τριανταφυλλίδη, Παροιμιακές φράσεις (βιβλίο δασκάλου), 1965	40
Μαν. Τριανταφυλλίδη, Παροιμιακές φράσεις (βιβλίο μαθητή), 1965	40
Νεοελληνικά κείμενα για το Γυμνάσιο. Από ομάδα εργασίας. Τόμος πρώτος, Θεσσαλονίκη 1977	250
Ν. Ανδριώτη, Ετυμολογικό Λεξικό της κοινής νεοελληνικής, 2η έκδοση, Θεσσαλονίκη 1971. δεμένο δρχ. 400, άδετο	150
Φωτεινής Τζωρτζάκη, Ίων Δραγούμης, Αθήνα 1953	60
Θρασύβουλου Σταύρου, Εφταλιώτης και Πάλλης, Θεσσαλονίκη 1966	80
Θρασύβουλου Σταύρου, Νεοελληνική Μετρική, 2η έκδ., Θεσσαλονίκη 1974	130

Από τη Βιβλιοθήκη διδακτικών βιβλίων στη δημοτική

Μιχ. Οικονόμου, Γραμματική της αρχαίας ελληνικής, Θεσσαλονίκη 1971	150
Πλάτωνος Ιππίας Μείζων, μετ. Χρ. Καρούζου - Ι.Θ. Κακριδή, Θεσ. 1973	120
Πλάτωνος Πρωταγόρας, εισαγωγή - επιμέλεια - μετάφραση - σχόλια Ηλία Σ. Σπυρόπουλου, Θεσσαλονίκη 1975	150
André Martinet, Στοιχεία Γενικής Γλωσσολογίας, μετάφραση Αγαθοκλή Χαραλαμπίδου, Θεσσαλονίκη 1976	200
André Mirambel, Η νέα ελληνική γλώσσα. Περιγραφή και ανάλυση. Μετάφραση Σταμ. Κ. Καρατζά, Θεσσαλονίκη 1978	400

Κεντρική πώληση: «Προμηθεύς», Ερμού 75 - Θεσ/νίκη - τηλ. 279.695.
 Επίσης διαθέτονται και από όλα τα βιβλιοπωλεία της Αθήνας και της επαρχίας.

Κώστας Ζουράρης

'Ο κουβάς

Τόν είδες τόν κουβά ν' ανεβαίνει απ' τά βάθη και ν' αδειάζει
 τόσες και τόσες φορές νά γεμίζει τίς στάμνες, νά ποτίζει τά λουλούδια
 Τώρα, ανάστροφος, πλάι στό πηγάδι, δείχνει τά νώτα του στόν ήλιο –
 ένα κενό κυκλικό, μισό ταμπούρολο (αν τό χτυπούσες
 ανάδινε ένα σκέτο ρυθμό, χωρίς τραγούδι),
 ένα άψογο, στιλπνό μηδέν· ενώ στό κοίλωμά του,
 ακόμη υγρό και δροσερό, καταφεύγουν
 κάτι γυμνά, προϊστορικά έρπετά, αδρανή, πολυσήμαντα, γλοιώδη.

Γ. Ρίτσου, Μαρτυρίες, Σειρά πρώτη

Τήν Παρασκευή 21 Μαρτίου 1980 ό Ριζοσπάστης δημοσίευσε έπιφυλλίδα μέ τίτλο – «Διαφωνία» (έτσι!) και πολιτική – ή ύπογραφή: ένας άριστερός πολίτης. Ύπήρχε τό έξής προοίμιο:

«'Από όπαδό του ΚΚΕ, διανοούμενο και άνώτατο δημόσιο λειτουργό (σ' αυτό θεθαίως οφείλεται κι ή άνωνημία), πήραμε και δημοσιεύουμε τίς παρακάτω σκέψεις σχετικά μέ τούς λεγόμενους «διαφωνούντες» (έτσι!).»

'Αναλφαβητισμός, άνώτατο στάδιο του κομμουνισμού;

1. Είναι ό όπαδός, πιστός στό τιμημένο Κουκουέ, αλλά ό «άνώτατος» είναι ελάχιστος. 'Αν ή τόλμη του τό επέτρεπε, ή συνοφρύωση του Ρίτσου τό παρότρυνε κι ή έπιστημοσύνη του μορούσε, ό λειτουργός μας θά έπεδίωκε τήν άνασκευή του κειμένου των «τετρακοσίων». Πώς αρχίζει ή κριτική άπόρριψη από τήν έπιστημονική μέθοδο; Μετά όδου μιάς και μόνης: μέ τήν παράθεση του συνολικού κειμένου, ή των πίο έπιληψίμων άποσπασμάτων. 'Ο ριζοσπάστης διανοούμενος κατορθώνει τό άδιανόητο: στίς δύο όλόκληρες στήλες και κάτι, δέν ύπάρχει μία! (άριθμός: 1) φράση, έντός εισαγωγικών έστω, του κειμένου των τετρακοσίων!... 'Αρχή χωρίς άρχές... 'Αμέθοδος, έντρομος, πειθήνιος;

«Κάτι γυμνά, προϊστορικά έρπετά, αδρανή, πολυσήμαντα, γλοιώδη»...

2. 'Ο άνώτατος είναι επαγγελματικά άστος φυσικά. Χειροτονήθηκε άξιος του άστικού ναού μέ διατριβήν ίσως και άλλα εισόδια, δηλωτικά της εύαρμόστου έπιστήμης του ως πρός τά άστικά θέματα. 'Από τήν έν διατριβή όσφροκαμψίαν και τίς κατά- συρροήν έπιστημονικές δηλώσεις νομιμοφροσύνης ό λάθε διώσας

ΟΠΑΔΟΣ, έχει κρατήσει τή ρυθμική άγωγή: άκαδημαϊσμός της παραληρηματικής εκφοράς του λόγου, άξιωματικές, αναπόδεικτες καταδηλώσεις έννοιών, πού μόνες τους δέν συνδηλώνουν τίποτε, σουπερ-μάρκετ λέξεων. 'Ιδού μαρξιστική γραφή:

«... γιατί τό ΚΚΕ θά έπρεπε νά δεχτεί τή δυτική μαρξολογία μέ τίς διάφορες άφαιρέσεις της, λογονχάρη, τόν έξωιστορικό χωρισμό έπιστήμης και ιδεολογίας (έτσι!), τόν άσχετο πρός τή μαρξιστική σκέψη χωρισμό άνθρωπολογίας, άνθρωπισμού και έπιστήμης, τό χωρισμό του Μάρξ από τόν 'Ενγκελς, τό χωρισμό της διαλεκτικής από τή διαλεκτική της φύσης (έτσι!), τό χωρισμό του κράτους από τήν ιστορία (;...), τήν άναγωγή των πολιτικών και κοινωνικών αντιθέσεων σε ύπαρξιακές συγκρούσεις» κ.λπ.

'Αθλιότητα των μαρξιστών φιλοσόφων της άστικής φιλοσοφικής... Σέ τί χρησιμεύουν όλες αυτές οι έν παρατάξει πομφόλυγες; Νά θαμπώσουν τούς άναγνώστες προλετάριους;... Τούς τά λέει όμως, έ;

Νά πείσουν τούς έπαίοντες;

'Ωστε ό ένδοϊστορικός μή χωρισμός έπιστήμης και ιδεολογίας είναι, ΟΠΑΔΕ έν άθλιότητα, ό Λυσένκο, μέ τά φώτα του όποιου θά φυτρώσουν σφυροδρέπανα εκ των διαλεκτικών κοπράνων;

Και ή κυβερνητική, εκφραση της άστικής ιδεολογίας ΟΠΑΔΕ; Γι' αυτό τό σοβιετικό καθεστώς τρέφεται μέ έπιδοτήσεις άμερικανικού σιταριού;

Γι' αυτό οι ήλεκτρονικοί ύπολογιστές είναι άμερικάνικοι, γιαπωνέζικοι, γαλλικοί, άλλ' όχι πάντως! σοβιετικοί;

Κι όλα τά φληναφήματα πού συνθέτεις, στην καλύτερη παράδοση της άστικής έπιστημολογικής «έπιγραφικής» – διότι περί έπιγραφών πρόκειται – είναι, νομίζεις, λογικές κατηγορίες; 'Η μήπως είναι αυτό πού ό Μάρξ χαρακτηρίζει ως μεταφυσική της τελευταίας άφαιρέσεως;

«'Ετσι άφαιρώντας απ' όλα τά ύποκείμενα, έμψυχα ή άψυχα... όλες τίς λεγόμενες δευτερεύουσες ιδιότητες, έχουμε δικίο νά λέμε πώς σε τελευταία άφάιρηση, φτάνουμε νάχουμε σαν ουσία τίς λογικές κατηγορίες. 'Ετσι, οι μετα-

φυσικοί... κάνοντας τίς αφαιρέσεις αυτές, φαντάζονται πώς κάνουν ανάλυση...» (Κ. Μάρξ, *Ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας*, Ἐκδ. Νέοι Στόχοι, σελ. 104).

Μεταφυσική ρυθμική αγωγή, λούμπεν μαρξικός ρυθμός...

«... ανάδινε ἓνα σκέτο ρυθμό, χωρίς τραγούδι».

3. Λογικές κατηγορίες ἢ πλάγιοι παραλογισμοί, ὅπως θά μνηστήριζε ὁ Κάντ; Ἴδου:

«... προϋποθέτει τῆ λογικῆ τῆς ἀντίδρασης, πώς ὁ, τι εἶναι κομματικό εἶναι κακό καί ὅτι ἡ δέν ὑπάρχουν κοινωνικές ἀντιθέσεις ἡ δέν πρέπει νά ἐκφράζονται μέσα ἀπό τίς ἀντιθέσεις τῶν κομμάτων, ἀλλά μέ κάποια ἄλλη «αὐτόνομη», δηλαδή ἀνώδυνη γιά τήν ἀρχουσα τάξη, μορφή».

Αὐτόνομος συνδηλώνει ἀνώδυνος; Μέσα ἀπό ποιά πλαγιοκατολίση τῶν ἐνοιῶν; Δηλαδή, ὁ αὐτόνομος ἐργατικός συνδικαλισμός, ἡ αὐτονομία τῶν μαζικῶν χώρων, διακηρυγμένες ἀρχές τοῦ τιμημένου Κουκουέ, εἶναι ἀνώδυνες γιά τήν ἀρχουσα τάξη μορφές πάλης;

Ἄνωτατε ΟΠΑΔΕ, εἶσαι προβοκάτορας ἡ βλάξ;

4. Μαρξιστικός ἀναλφαθητισμός ἡ ἀστικός σκοταδισμός;

Ἴδου: «ἡ μοίρα τους (τῶν τετρακοσίων) θά εἶναι νά καταλήξουν σέ κάποια ἀπό τίς ἀπειράριθμες «ἀριστερές» λέσχες συζητήσεων»...

Ποῖος φοβάται τῆ διαλεκτικῆ; Ποῖος ἀγνοεῖ ὅτι τό διαλέγεσθαι εἶναι ἡ βάση τῆς γνώσης, τῆς ζωῆς, τῆς ἐλευθερίας; Χωρίς ἐπαναστατική θεωρία ὑπάρχει ἐπαναστατική πράξη; Καί πώς παράγεται ἡ θεωρία; Μέσα στή σιωπή καί τήν ὑποταγή, διά μέσου τῆς κομματικῆς ἐργασιοθεραπείας, ἀπαντᾷ ὁ θεράπων τοῦ ἀστικού κράτους καί τοῦ προλεταριακοῦ κόμματος.

Ἡ ἀστική, ἐπαγγελματική καταλληλότητα, τοῦ ἐπιτάσσει νά γνωρίζει τῆ σημασία πού εἶχαν οἱ λέσχες συζητήσεων, στόν αἰῶνα τοῦ Διαφωτισμοῦ, γιά τῆ γαλλική ἐπανάσταση. Ἡ ἀπλή μαρξιστική δεοντολογία τόν ὑποχρεώνει νά ἀναγνωρίσει ὅτι ἡ βάση τῆς διαλεκτικῆς εἶναι ὁ διά-λογος, ὅτι οἱ μπολσεβίκοι ξεκίνησαν ὡς λέσχη συζητήσεων, μέ ἐκπεφρασμένη μάλιστα ἀναφορά στό πρότυπο τῆς λέσχης τῶν Ἰακωβίνων· ὅτι, τέλος, οἱ μπολσεβίκοι ἐπικράτησαν καί λειτούργησαν μέχρι τό 1920, ὡς κόμμα μέ ὀργανωμένες τάσεις, δηλαδή μέ θεσμικά κατοχυρωμένη τήν ἐλευθερία καί τήν ὑποχρέωση τῶν συζητήσεων. Χωρίς συζήτηση δέν ἀποστάζεται ἡ ἐπαναστατική θεωρία καί χωρίς ἐπαναστατική θεωρία... ἓνα εἶναι τό Κουκουέ...

Ἡ τό «μισό ταμποῦρο...»

5. Ὅσα δέν φτάνει ἡ ἀλεπού ἡ ἐπαναστατικός ἐπαρχιωτισμός;

Ἄνωτατος διανοούμενος ψελλίζει:

«Γιατί πρέπει, σώνει καί καλά, νά προτιμήσουμε τίς ἀσυναρτησίες τοῦ Λακάν...».

Κανείς δέν σέ ὑποχρεώνει ἀνωτατε λειτουργεῖ τοῦ ἀστικού κράτους νά προτιμήσεις τό Λακάν. Ἄν ὁμως

εἶσαι αὐτό πού ἰσχυρίζεται ὁ Ρίζος, δηλαδή διανοούμενος καί ὄχι ρακοσυλλέκτης ἰδεῶν, πρέπει νά γνωρίζεις ὅτι στή δεοντολογία τῆς δουλειᾶς μας ἡ λέξη ἀσυναρτησία εἶναι ἐξοβελιστέα, ἀν δέν προταθεῖ ταυτόχρονα ἡ κατάδειξη τῆς ἐγκυρης χρήσης τῆς ἐναντι συγκεκριμένου στόχου. Ἴδου λοιπόν ἡ Ρόδος... ἴδου καί ἡ Τυφλίδα...

Διότι, στήν Τυφλίδα τῆς σταλινικῆς Γεωργίας, στήν ὑπαρκτή Σοβιετική Ἐνωση τοῦ ἀνυπάρχοντος σοσιαλισμοῦ, ἐγινε πέρυσι τό καλοκάρι (1979), γιά πρώτη φορά, συνέδριο ψυχανάλυσης ἡ ψυχολογίας, ὅπως εὐφήμως τό ἀπεκάλεσαν οἱ σοβιετικοί. Ἐκεῖ, οἱ λακανικές ἀντιλήψεις ὑπῆρξαν στό ἐπίκεντρο τῶν ἀνακοινώσεων, τῶν ἀποριῶν καί τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν πεινῶντων καί διψῶντων δικαιοσύνη καί ψυχανάλυση σοβιετικῶν ἐπιστημόνων...

Φαίνεται ὅμως, ὅτι ὁ ἐν ἐπαρχιακῆ ραστώνη διατελῶν ἀστικο-ἀργόμισθος ἐπαναστάτης, ἀμελεῖ τῆ γραμμῆ ἐκ τῆς Τυφλίδος.

Τυφλός τά τ' ὦτα τόν τε νοῦν τά... κόμματα, σοβιετικό, γεωργιανό, ἑλληνικό, συλλήβδην;

Καί μπορεῖ ἀκόμη νά «δείχνει τά νῶτα του στόν ἥλιο»:...

Β. Ὁ βλαχο-μακιαβελλικός ρεαλισμός

«Ὁλος ὁ κόσμος βλέπει καλά αὐτό πού φαίνεται, ἀλλά λίγοι αἰσθάνονται αὐτό πού εἶσαι· καί αὐτοί οἱ λίγοι δέν τολμοῦν ν' ἀντιλέγουν στή γνώμη τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ».

Μακιαβέλλι, Ὁ ἡγεμών

Κλαυθμηρίζει ὁ κρατικός ΟΠΑΔΟΣ: «Γιατί τό ΚΚΕ θά ἔπρεπε σώνει καί καλά νά διαφωνήσει μέ τήν ΕΣΣΔ; Δέν ἔχει δικαίωμα τό ΚΚΕ νά κρίνει ὅτι ἡ βοήθεια τῆς ΕΣΣΔ στήν Ἀγκόλα, τήν Αἰθιοπία, τό Βιετνάμ, τήν Κούβα, τό Ἀφγανιστάν καί ἄλλες χώρες προάγει τήν κοινωνική τους πρόοδο, τήν ἐθνική τους ἀπελευθέρωση καί τόν ἀντιιμπεριαλιστικό ἀγώνα»;

Γιατί ἀλήθεια θά ἔπρεπε τό ΚΚΕ νά ἀντιλέγει στή γνώμη τοῦ μεγάλου Ἀριθμοῦ; Γιατί, ἄλλωστε, διαλεκτικά καί σέ τελευταία ἀνάλυση, ἡ βοήθεια στόν αἰμοσταγῆ κεντρώο Βιντέλα νά μὴν προάγει ὅλα τά παραπάνω, ἀλλά καί τίς εἰσαγωγές σιταριοῦ, πού τόσο ἀνάγκη ἔχει ἡ ΕΣΣΔ; Γιατί, ἄλλωστε, διαλεκτικά, ἀντικειμενικά, καί σέ τελευταία ἀνάλυση, ἡ ἔθνοκτονία, πού ἐπιβάλλει ὁ ὑπαρκτός σοσιαλισμός τῆς Αἰθιοπίας, συνεπικουροῦντων Ρώσων, Ἀνατολικογεργμανῶν, Κουβανῶν, εἰς βάρος τῆς Ἐρυθραίας, νά μὴν προάγει τό σοσιαλισμό;

Γιατί ἀπλούστατα, ἀνωτατε ἀναλφάβητε, ὅπως εἶπαν οἱ κλασικοί τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ, ὁ σοσιαλισμός δέν εἶναι προαγωγός...

«Ὁ Ἐνγκελς ἔλεγε: ἓνα μόνο πράγμα εἶναι βέβαιο, τό νικηφόρο προλεταριάτο δέν μπορεῖ νά ἐπιβάλλει ὅποιαδήποτε εὐτυχία σέ κανένα ξένο λαό χωρίς νά ἐκθέσει σέ κίνδυνο τήν ἴδια του τή νίκη. Καί ὁ Λένιν μιλώντας γι' αὐτούς πού θεωροῦσαν δυνατή τήν «ἐπιβολή» τοῦ κομμουνισμοῦ σέ ἄλλους λαούς ἔλεγε: "αὐτοί οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἡ τρελοί, ἡ προβοκάτορες"» (Κ. Φιλίνης, *ΚΟΜΘΕΠ*, ἀρ. 30-31, σελ. 42).

Ἄλλά ὁ ἀνώτατος εἶναι λίγος. Λίγος μαζί μέ τούς ἄλλους ἐλάχιστους τοῦ Ριζικοῦ-Κουκουέ, προπονεῖται στή ρεάλ-πολιτικὴ πού ἐπιβάλλει ὁ βλαχο-μακιαβελλισμός τῶν ἑτεροφώτων: Ὁ σημερινός διεθνιστής Καρμάλ εἶναι γιά τό Ρίζο τῆς 30ῆς Μαΐου 1979 ἀντιδραστικός φεουδάρχης καί πράκτορας τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ!!!

Ρωτᾷ ὁ βαρύγδουπος βλαχομακιαβέλλης: «Γιατί εἶναι λαθεμένη ἡ ἄποψη τοῦ ΚΚΕ ὅτι μιά ἀρχή μπορεῖ νά εἶναι ἀληθινή ὡς πρὸς τὴ γενικὴ διατύπωση τῆς καί νά διαφέρει ὡς πρὸς τίς ἐφαρμογές τῆς, τίς ἐξειδικεύσεις τῆς καί τὰ πεδία ἀναφορᾶς τῆς;»

Ἦλιε, κόκκινε, ἀρχηγέ! Διαλεκτικό μου σαῖνι!... Φῶς μελιχρό, δίκιο ἀπυρόβλητο!... Φυσικά δέν εἶναι λαθεμένη ἡ ἄποψη τοῦ ΚΚΕ:

α. Μιά ἀρχή μπορεῖ νά εἶναι ἀληθινή, δηλαδή ὅτι ἡ ΕΣΣΔ ἔχει πάντα δίκιο...

β. Διαφέρει ἡ ἀρχή αὐτή ὡς πρὸς τίς ἐξειδικεύσεις τῆς. Δηλαδή: Μιά ὁ Ἄμιν εἶναι σοσιαλιστής ἡγέτης τοῦ Ἀφγανιστάν, καί καλεῖ τὰ σοβιετικά στρατεύματα νά τοῦ κόψουν τό λαίμο, γιατί εἶναι πράκτορας τῆς ΣΙΑ· καί μιά ὁ Καρμάλ εἶναι πράκτορας τῆς ΣΙΑ καί καλεῖται νά γίνει πρωθυπουργός γιατί εἶναι σοσιαλιστής ἡγέτης, πού θά τοῦ κόψουμε τό λαίμο, διότι ὑπῆρξε, ἔπαψε νά ὑπάρχει, ἀλλά θά ξαναὑπάρξει ὡς πράκτορας τῆς ΣΙΑ.

Καί ὁ μὲν κατ' ἐξακολούθησιν Καρμάλ εἶναι αὐτός πού εἶναι. Ἐσὺ, ἀνώτατε, λειτουργέ, διανοοῦμενε, ΟΠΑΔΕ, τί εἶσαι;

Γ. Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε, ἄρον τόν μαρξισμόν σου καί περιπάτει...

Ὁ ἀνώτατος διανοοῦμενος ἐπιστράτευσε τό ζητούμενο ἐπιστημονικό του κύρος γιά νά ἀνασκολοπίσει τούς τετρακόσιους «διαφωνοῦντες».

Εἶδαμε μέχρι τώρα ὅτι τό κύρος τῶν ἐπιχειρημάτων εἶναι ἄκυρο. Στὴ θέση τοῦ ἐπιστήμονα-λειτουργοῦ ἐμφανίζεται συνεχῶς, σ' ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ κειμένου ἕνας λαθρόβιος νεωκόρος, πού τραυλίζει τὴν κατήχηση καί τὴ λειτουργικὴ του, μὴ ἀμελώντας παραλλήλως ὅλες τίς ἐξωτερικεύσεις, πού πιστοποιοῦν τὴν πίστη του καί υπογραμμίζουν τὴ γραμμή...

Δεῖγμα, ἕνας τίτλος παραγράφου: «Ἐπιλήψιμη ἡ πίστη στό μαρξισμό;». Εἶναι βέβαια πιθανό, ὁ τίτλος νά ὀφείλεται στὴ σύνταξη τοῦ Ρίζου. Οὐδὲν αἶρει τὴν εὐθύνη τοῦ λειτουργοῦ, πού ἐμφανίζεται ἀπεριοριστῶς καί ἀλληλεγγύως ὑπεύθυνος, ἐφόσον δέν διαμαρτύρεται...

Ἐπομένως: Naί, λειτουργέ τοῦ Ναοῦ. Ἡ πίστη στό μαρξισμό εἶναι ἐπιλήψιμη. Γιατί; Γιά νά κάνω κι ἐγὼ τό νεωκόρο: διότι τό εἶπε ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ... Εἶναι γνωστὴ ἡ περίφημη φράση στὴν ἐπιστολογραφία του, ὅπου σχολιάζει τὸν οἰκονομισμό καί τὴν ἀναγωγὴ τῶν ἐρευνῶν του σέ δόγμα: «δσο γιά μένα, δέν εἶμαι μαρξιστής...». Ὅπερ ἔδει δεῖξαι...

Ἄλλά ὁ ΟΠΑΔΟΣ εἶναι ἀδιόρθωτα μαρξιστής εἰς βάρος τοῦ Μάρξ. Ἡ πίστη τοῦ πρώτου αἶρει καί τὴ δυσπιστία τοῦ δεύτερου... Καί ἡ πίστη του τόν ἐμποδίζει, σ' ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ κειμένου του νά γράφει Κ.Κ.Ε. ἑσωτερικοῦ, ἐκεῖ πού ἀναφέρεται στό... ΚΚΕ ἑσωτερικοῦ. Διότι, ὡς γνωστόν, ὁ βεελζεβούλ πρέπει νά ξεορκισθεῖ μέ λεκτικὲς μαγγανεῖες. Ὁ ἐπιστήμων

ἐπίσταται χωρὶς νά ἴσταται ὅπως θά ἤθελε ὁ Μάρξ, μέ τό κεφάλι ἐπάνω. Μέ ἀλλεπάλληλες γονυκλισίες καί κάμψεις τοῦ αὐχένα, ἀποτάσσεται τό «Εσ» (ἔτσι τό γράφει) καί πιστεύει σέ μιά μοναδικὴ ἐνσάρκωση τοῦ Λόγου, τό τιμημένο ΚΚΕ.

Τί λέει ὁ Μάρξ;

«Νά τί ξεχωρίζει τό φιλόσοφο ἀπ' τό χριστιανό. Ὁ χριστιανός δέν ἔχει παρὰ μιά μοναδικὴ ἐνσάρκωση τοῦ Λόγου, σέ πείσμα τῆς λογικῆς. Ὁ φιλόσοφος δέν ἀποφασίζει ποτέ μέ τίς ἐνσαρκώσεις» (Κ. Μάρξ, Ἐπιπέδη τῆς φιλοσοφίας, σελ. 104. Ἐκδ. Νέοι Στόχοι).

Καί ὁ ἀνώτατος ΟΠΑΔΟΣ;

«Ἐνα κενό κυκλικό...»

Δ. Cogito ergo sum...

Ὁ ἀνώτατος ΟΠΑΔΟΣ τιτλοφορεῖ τὴ vulgata του «διαφωνία» (ἔτσι!) καί πολιτικὴ... Εἶδαμε, ὅτι περὶ διαφωνίας οὐδεὶς λόγος, διότι δέν ὑπάρχει οὔτε ἕνα (1) παράθεμα φράσης ἀπὸ τό κείμενο τῶν τετρακοσίων. Ὁ φόβος φυλάει τὰ ἔρημα... Χωρὶς ἴχνος λοιπὸν τῆς «διαφωνίας» καί τῶν «διαφωνούντων», μένει ἡ πολιτικὴ.

Ἴδωμεν...

Φυσικά εἶναι γνωστό τοῖς πᾶσι, ὅτι ἡ πολιτικὴ εἶναι πολὺ σοβαρὴ ὑπόθεση γιά νά ἀσκηθεῖ ἀπὸ τούς ὁπαδούς, οἱ ὅποιοι ἐντέλλονται νά κρατοῦν τό ἴσο καί νά κορυθαντιοῦν ἀγγελιαῖς κάτω ἀπὸ τίς συνεπεῖς ἐξέδρες... Ἐδῶ ὅμως ὁ ΟΠΑΔΟΣ εἶναι καί ἀνώτατος καί διανοοῦμενος. Ἡ πολιτικὴ του σκέψη οἰστροπλατεῖται ἀπὸ τὸν ἐνδοϊστορικό ὕλισμό, ὑψιπετής...

Ὡς κάτωθι:

1. «Ποῦ καταλήγει ὁ «ἀυθορμητισμός» φαίνεται καί ἀπὸ τὸν περίφημο Μᾶη τοῦ 1968, ὁ ὁποῖος στό βαθμὸ πού ἔτεινε νά μεταβληθεῖ σέ ψυχόδραμα, προώθησε ἀντικειμενικά τὴν ἀμερικανόφιλη μερίδα τῆς γαλλικῆς Δεξιᾶς στὴν ἐξουσία».

Εἶναι γνωστὴ ἡ περίφημη ἔκφραση τοῦ Λένιν γιά τὸν κοινοβουλευτικό κρετινισμό. Ὑπάρχει, ἀρμονικά συμμετρικός, ὁ κομμουνιστικός κρετινισμός, ὁ ὁποῖος νομίζει ὅτι ὅταν χρησιμοποιεῖ λέξεις, πού θυμίζουν ὕλη, δίνει ὑλιστικὴ ἐξήγηση στὴν ἱστορία...

Ποιὲς εἶναι αὐτές οἱ ἀλάθευτες ἐνδείξεις – κλειδιά τοῦ κομμουνιστικοῦ κρετινισμού; Οἱ ἐξῆς δύο (ὑπάρχουν βέβαια κι ἄλλες, ἀλλὰ αὐτές οἱ δύο εἶναι τὰ κανόνια...): 1) «στό βαθμὸ πού...», καί 2) «ἀντικειμενικά».

Ὁ ἀνώτατος ὑλιστής περνᾷ σέ ἀνώτερη φάση ὀργασμοῦ κάθε φορὰ πού συνουσιάζει τίς δύο ἐκφράσεις διότι νομίζει, ὅτι μέ τό «στό βαθμὸ πού», ἐκφράζει τὴν ἐνέργεια· καί μέ τό «ἀντικειμενικά», ἐκφράζει τὴν ὕλη. Συντήξεις λοιπὸν τῆς ὕλης μέ τὴν ἐνέργεια, μετατροπὲς τῆς μὲν καί τῆς δέ, γονιμικὲς ὀχεῖες τῆς μὲν ἐπὶ τῆς δέ καί ἀνάπαλιν...

Νάτος ὁ διαλεκτικός ὕλισμός: α) ὀροθετοῦμε τὰ «πράγματα» ἐπιρρηματικά, δηλαδή ἀκίνητοποιοῦμε τὴν ἐνέργεια τοῦ ρήματος, (μέ τό «ἀντικειμενικά»), χωρὶς ἐννοιακοὺς προσδιορισμούς τοῦ ρήματος καί τοῦ ἐπιρρηματος καί

β) ἐκφράζουμε τό μετρήσιμο τῆς ἐνέργειας (μέ τὴ

χρήση του «στό βαθμό πού»), χωρίς να αναρωτιόμαστε αν τό κατηγορημα στό όποιο ή έκφραση παραπέμπει, είναι επίδεικτικό μετρήσεως ή μπορεί να αναχθεί σέ μία κάποια μετρητική κλίμακα...

«Στό βαθμό πού»:... Τί γραδάρουμε ανώτατε ύλιστή; Θεομοκρασίες τής πράξης ή εντάσεις τής δράσης; Τί διαζουμε μέ τό «στό βαθμό πού»; Έπαναστατικό ρακί;

«Άντικειμενικά»: Τί γίνεται ή προώθηση τής Δεξιάς, όταν παρεισφύει τό «άντικειμενικά»; Κουβάς;

«Τόν είδες τόν κουβά ν' ανεβαίνει απ' τά βάθη...»

Άλλά δέβαια ό ανώτατος ύλιστής μās έχει ήδη προειδοποιήσει: είναι κατά του χωρισμού τής διαλεκτικής από τή διαλεκτική τής φύσης...

Γ' αυτό άλλωστε κι ό Λένιν είπε ότι προτιμά έναν έξυπνο ιδεαλιστή από έναν ήλίθιο ύλιστή...

Συμπέρασμα τελεσίδικο: Ή πολιτική σκέψη, στό βαθμό πού υίοθετεί τά «στό βαθμό πού» και τά «άντικειμενικά», άκυρώνει άντικειμενικά, κάθε πολιτική σκέψη... Και γένετο ΚΚΕ...

2. «Οί «διαφωνούντες» κατηγορούν τό ΚΚΕ γιατί θέλει να κατευθύνει τούς άγώνες τών εργαζομένων σύμφωνα μέ τό πρόγραμμά του», άποφαίνεται πολιτικά ό ΟΠΑΔΟΣ.

Μιά κινέζικη παροιμία λέει πώς όταν δείχνουν στον ήλίθιο τό φεγγάρι, ό ήλίθιος κοιτάζει τό δάχτυλο...

Φεύ, ανώτατε, οί τετρακόσιοι κατηγορούν τό ΚΚΕ για... έλλειψη προγράμματος. Άλλά είπαμε, ΟΠΑΔΟΣ και πολιτική σκέψη είναι μεγέθη άντιστρόφως ανάλογα.

Ή σημαντική επιστημονικά και πολιτικά προσφορά τών τετρακοσίων είναι ότι μέσα από τήν κομματική τους πρακτική, έδειξαν για πρώτη φορά στην Έλλάδα, από μέσα και στην πράξη, τά δυό κύρια χαρακτηριστικά του σημερινού ΚΚΕ. Δηλαδή:

Τό ρεβιζιονιστικό χαρακτήρα του ΚΚΕ, ως προς τήν επαναστατική προοπτική.

Οί τετρακόσιοι προσάπτουν στό ΚΚΕ τήν άρνησή του να συμβάλλει σέ διαρθρωτικές αλλαγές, τήν άνικανότητά του για συγκεκριμένη προβολή εναλλακτικών λύσεων, πού άποκρυστάλλώνεται (κυριολεκτικά) στην προσπάθεια ήγεμονεύσεως στους μαζικούς χώρους και στην άθλια λασπολογία επί τών ύπολοίπων άριστερών σχηματισμών, εκεί δημοκρατικά, χωρίς διακρίσεις λάσπης. Του προσάπτουν επίσης τήν αναχαίτηση οιασδήποτε κοινωνικής πάλης, πού δέν έλέγχεται από τήν οργανωτική και ιδεολογική του μηχανή.

Του προσάπτουν δηλαδή μία άρνηση συμβιβασμού μέ ύπάρχοντα κοινωνικά μεγέθη, πού κουβαλούν, τό καθένα, τμήμα τής επαναστατικής δυναμικής ή άρνηση συμβιβασμού, διαρθρωτικού χαρακτήρα, πού βελτιώνει τίς συνθήκες μέσα στις όποιες διεξάγεται ή ταξική πάλη.

Ό Γ. Λούκατς στή μελέτη του για τόν Λένιν γράφει τά έξής:

«Γιά τό Λένιν, συμβιβασμός είναι άμεση και λογική συνέπεια τής επικαιρότητας τής επανά-

στασης». (...) «... τό προλεταριάτο δέν μπορεί να άρχίσει και να ολοκληρώσει τήν επανάστασή του κάτω από «ευνοϊκές» συνθήκες δικής του έκλογής και πρέπει πάντοτε να εκμεταλλεύεται όλες εκείνες τίς τάσεις πού – όσοδήποτε πρόσκαιρα – προωθούν τήν επανάσταση ή τουλάχιστον άδυνατίζουν τούς εχθρούς της» (Γ. Λούκατς: Λένιν, σελ. 104, έκδ. Όρίζοντες).

Γιά τό Λένιν και τούς «τετρακοσίους» ή έτυμγορία είναι σαφής: ή άρνηση συμβιβασμού είναι άρνηση τής επικαιρότητας τής επανάστασης, είναι ρεβιζιονισμός.

Ό ΟΠΑΔΟΣ τί λέει; Ό ΟΠΑΔΟΣ βλέπει... πρόγραμμα. Ρεβιζιονιστικό.

δ. Τόν λικβινταριστικό (διαλυτικό) χαρακτήρα του ΚΚΕ, ως προς τήν επαναστατική προοπτική.

Γιά τούς «τετρακοσίους», ή εποχή μας και ή εξέλιξη διαμορφώνουν νέα επίπεδα πάλης, πού άπαιτούν νέες μορφές πάλης και όργάνωσης. Ή άρνηση του ΚΚΕ να διευρύνει, να μετασχηματίσει, λέει ό Λένιν, τήν έσωτερική του όργάνωση, ή άρνησή του να δεχθεί τήν ιδιομορφία και αυθυπαρξία τών νέων κινήματων, συνιστούν ιδιόμορφη λικβινταριστική συμπεριφορά:

«Κάθε δογματισμός στή θεωρία και κάθε άρτηριοσκήρωση στην όργάνωση είναι καταστρεπτικά για τό κόμμα. Κάθε νέα μορφή πάλης... αναπόφευκτα «άποδιοργανώνει» μιάν όργάνωση, πού δέν είναι καλά προετοιμασμένη για τή νέα μορφή πάλης. Καθήκον του κόμματος είναι να αναζητήσει τόν αναγκαίο δρόμο άνοιχτά και συνειδητά – πάνω απ' όλα σέ σχέση μέ τόν έαυτό του – ώστε να μπορεί να μετασχηματισθεί πριν ό κίνδυνος τής άποδιοργάνωσης γίνει όξυς...» (Γ. Λούκατς: Λένιν, σελ. 45, έκδ. Όρίζοντες).

Ό Λένιν και οί τετρακόσιοι λένε «ομόφωνα», ότι άφου τό ΚΚΕ άρνεϊται να μετασχηματισθεί, οδηγείται στην άποδιοργάνωση.

Τί λέει ό ανώτατος ΟΠΑΔΟΣ; Άγανακτεί: «Γιατί τό ΚΚΕ θά έπρεπε να υίοθετήσει τή μεταφυσική, έξωχρονική και έξωιστορική δεοντολογία ιαφόρων «άριστερών» διανοομένων...», εν οίς και ό Λένιν;

Έπομένως; Έπομένως, λικβινταρισμός, ανώτατο στάδιο του ΚΚΕ... Όπαδέ, άκόμη μία προσπάθεια και περνάς στην ανώτατη μορφή διάλυσης.

... και ν' άδειάζει τόσες και τόσες φορές...

3. «Άν και οί «διαφωνούντες» χρησιμοποιούν τή γλώσσα τής πολιτικής κριτικής, τά προβλήματα πού θέτουν είναι υπαρξιακά, όχι πολιτικά», άποφαίνεται ό ΟΠΑΔΟΣ.

Ό Καζαντζάκης γράφει στην Άναφορά στό Γκρέκο, ότι «ή ανώτερη, ή πιο ιερή στιγμή τής Θεωρίας είναι ή Πράξη». Κι ό ΟΠΑΔΟΣ πιστός όσο μπορεί στή ρήση, τό διέπραξε... Τό ρίγος τής δλης επιχειρηματολογίας του εντείνεται στην αναλότρεπτη τελική του πράξη. Ξδινεν ανώτατος, διανοούμενος,

λειτουργός και έτεκεν ύλιστικό άνεμογκάστρι: τά προβλήματα δέν είναι πολιτικά, είναι ύπαρξιακά!...

Άλλ' ώ άγαθέ, όλο τό πνευματικό άθλημα του Μάρξ έγκνεται, κατά τή διατύπωσή του, στη διερεύνηση των «ύλικών όρων ύπαρξης τής κοινωνικής ζωής»!... Άλλ' ίσως οι ύλικοί όροι ύπαρξης είναι εντέυθεν τής πολιτικής... Άλλ' ίσως ό Μάρξ βρίσκεται εκείθεν τής πολιτικής...

Άλλ' ίσως ό ΟΠΑΔΟΣ;... Φευγάτος... Δέν σκέφτεται, άρα ύπάρχει. Ναι, χαλκέντερε ΟΠΑΔΕ τής πολιτικής του ΚΚΕ: Τό κείμενο των τετρακοσίων ύπάρχει πολιτικά, διότι σκέπτεται ύπαρξιακά.

Διότι είναι πρόβλημα ύπαρξης του ΚΚΕ ή άνύπαρκτη έσωκομματική του δημοκρατία, μέ τά επαγγελματικά, πελιδνά από τήν προοπτική άνεργίας, στελέχη, μέ τήν άνεπάγγελτη, άμετάθετη ήγεσία, μέ τά πλημμελή, σέ ενημέρωση και άρμοδιότητα, μέλη.

Και ή ύπαρξη του ΚΚΕ είναι πρόβλημα πολιτικό.

Ναι, άνόσιε λειτουργέ των άστικών και κομματικών όσίων:

Είναι πρόβλημα ύπαρξης αυτού του τόπου ή πολυτελής έξάρτηση του θυγατρικού ΚΚΕ από τή μητέρα ΚΚΣΕ. Ό γενιτσαρισμός του ΚΚΕ διαιωνίζει, αντισταθμιστικά, τό δοσιλογισμό τής ελληνικής δεξιάς. Τά έτερόνυμα έλκονται προς επιδίωξη κοινού σκοπού: τής ελληνικής άφασίας...

Και ή ύπαρξη αυτού του τόπου είναι τό ευγένεστερο πολιτικό πρόβλημα για όσους παραμένουν ακόμη Έλληνες.

Ναι, λαθρόβιε κρατικέ, του κομμουνιστικού Θεού και του άστικού Μαρξονά:

Είναι πρόβλημα ύπαρξης για τόν πολιτισμό, που θά χτίσουμε, ή ώμή όμολογία του Φλωράκη, ότι είδηση είναι για τό Ριζοσπάστη, αυτό που τό κόμμα θεωρεί ότι συμφέρει τό λαό...

Και ή ύπαρξη του πολιτισμού είναι πρόβλημα πολιτικό. Οι τετρακόσιοι έθεσαν τό δάχτυλο επί τόν τύπον τής πολιτικής. Κι ό ΟΠΑΔΟΣ; Γι' αυτόν, σημερινή πολιτική είναι ή εμπέδωση τής αυριανής βαρβαρότητας.

Άλλά δέν φταίει αυτός. Τό ΚΚΕ θέλησε νά καθίσει μέ εμπιστοσύνη πάνω στην φιλοσοφική άκμή του ανώτατου, διανοούμενου, κρατικού, λειτουργού, ΟΠΑΔΟΥ του.

Είχε ξεχάσει όμως, πώς «Πολλά μπορεί νά κάνει κανείς μέ τή μαγιονέτα, όπως είπε κάποτε ό Ταλλεϋράνδος, αλλά δέν μπορεί νά καθίσει επάνω σ' αυτήν» (Γ. Λούκατς, Λένιν, σελ. 83, Έκδ. Όρίζοντες). Μέ μαγιονέτα δέν σκέφτεσαι τήν πολιτική. Τήν καταργείς... και ύπάρχεις...

Ε. Έναστρος ουρανόσ ή ήθική συνείδηση;

οί πρώτα μέν δλέποντες έβλεπον μάτην,
κλύοντες ούκ ήκουον...
έφυρον είκη πάντα...
Αισχύλου, Προμηθεύς Δεσμώτης, 447

«Γιατί τό ΚΚΕ θά έπρεπε νά νίοθετήσει τή μεταφυσική... δεοντολογία διαφόρων «άριστερών» διανοομένων, σύμφωνα μέ τήν όποία τό επαναστατικό κίνημα θά έπρεπε νά εκφράζεται μόνο μέ τήν άναφορά

σέ κάποιες αίώνιες αξίες και νά άπευθύνεται μόνο στην ήθική συνείδηση του «προσώπου»...», ρωτάει άνήθικα ό ΟΠΑΔΟΣ;

Γιά νά μήν καταλήξει στην κοπροδόχο τής ιστορίας μαζί μέ τό διανοούμενο ΟΠΑΔΟ του ΚΚΕ και ταυτόχρονα ανώτατο λειτουργό του άστικού κράτους και ήθικά ανώνυμου...

Η άναισχυντία όμως είναι πάντοτε επώνυμη.

Είναι επώνυμος ό ρύπος του ΟΠΑΔΟΥ, όταν ύπαινίσσεται, μίμος γνωστής κρατικής συμπεριφοράς και προπομπός εγχώριας προσαρμογής, ότι οι «διαφωνούντες», που φαντάζονται ότι ή λήψη των αποφάσεων στο ΚΚΕ θά έπρεπε νά γίνεται ως «ψυχόδραμα», όπως τόν παρέστησαν «οί τρόφιμοι του ψυχιατρείου του Σαραντόν», έχουν, και αυτοί, πολιτική λογική ψυχιατρείου...

Είναι επώνυμη ή δειλία του ανώνυμου ανωτάτου κρατικού λειτουργού, που τσιρίζει «κομμουνιστικά», ως δ' ότε νυκτερίδες μυχψ άντρον θεσπεσίοιο

τρίζουσαι...

Όδύσσεια, Ω, 6

3E Νυκτερίδα, που τρίζει στο μυχό του κομματικού άντρον... τή νύχτα και χορεύει, ως τζουτζές, στους ρυθμούς τής άστικής μολπής... τήν ήμέρα...

Ένα άπογο, σιλιπνό μηδέν... Παραλίγο μηδέν...

Ποιοι είναι αυτοί οι κομμουνιστές που έβλεπαν τις ήθικές αξίες και μάταια τις έβλεπαν, τυφλωμένοι ως ήταν από τόν έναστρο ουρανό του κόμματος;

Ποιοι είναι αυτοί οι διανοούμενοι που άκουγαν τήν ήθική συνείδηση και δέν τήν άκουγαν, κουφοί από τόν όρυμαγδό του δόγματος, του κόμματος και του Κράτους;

Ποιός είναι ό επώνυμος ανώνυμος ΟΠΑΔΟΣ του Ριζοσπάστη και λειτουργός του Κράτους;

Τήν εξήγηση τή βρίσκουμε στο Μάρξ:

«Η φύση του Προυντόν τόν οδηγούσε στη διαλεκτική. Μά, αφού ποτέ δέν κατάλαβε τήν επιστημονική διαλεκτική, καταστάλαξε στη σοφιστική. Πραγματικά, αυτό πήγαζε από τή μικροαστική του άποψη... Έπιστημονικός τσαρλατανισμός και πολιτικοί συμβιβασμοί είναι σφιχτοδεμένα μέ τέτοια άποψη... Έτσι χάνεται άναγκαστικά ή άπλή ήθική λεπτότητα, που προφύλαξε ένα Ρουσσώ, π.χ., από κάθε συμβιβασμό, άκόμη και φαινομενικό, μέ τις ύπάρχουσες εξουσίες» (Κ. Μάρξ, Άθλιότητα τής φιλοσοφίας, σελ. 182 - Έκδ. νέοι στόχοι).

... έφυρον είκη πάντα...

Φύρδην-μίγδην μίσθαρος και νεωκόρος
και πώς λέγεται ό επώνυμος ανώνυμος;
Κουβάς.

'Ανώτατη 'Εκπαίδευση – Λογική χωρίς διέξοδο

'Η συγκεκριμένη περίπτωση τῆς 'Ανωτάτης Γεωπονικῆς Σχολῆς 'Αθηνῶν

τοῦ Νίκου Μαρτίνου

Οἱ φετινές φοιτητικές κινητοποιήσεις πού ἀποκορυφώθηκαν μέ τίς μαζικές καταλήψεις ὄλων τῶν Α Ε Ι τῆς χώρας, καί ἡ μεγάλη ἀπεργιακή κινητοποίηση τοῦ Ε Δ Π πρὶν δύο χρόνια, ἔκαναν φανερό πῶς οἱ προοδευτικές δυνάμεις ἔχουν τὴ δυνατότητα ὄχι μόνο νά ἀποκρούσουν τὴν ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ τῆς κυβέρνησης, ἀλλὰ καί νά προχωρήσουν σέ μιὰ ριζικὴ ἀμφισβήτηση τῆς ὑπάρχουσας δομῆς καί λειτουργίας τῶν ἐλληνικῶν πανεπιστημίων. Παράλληλα ὅμως οἱ κινητοποιήσεις αὐτές ἔδειξαν καί τὴν ἀδυναμία τῶν ἐνλόγω δυνάμεων νά διατυπώσουν τίς συγκεκριμένες προτάσεις πού θά διευκόλυναν τὴ συνεχή οἰκοδόμηση ἑνός εὐνοϊκοῦ συσχετισμοῦ δυνάμεων, ἱκανοῦ νά ἐπιβάλλει ριζικὲς ἀλλαγές στό ἰσχύον ἐκπαιδευτικὸ σύστημα. Πιστεύουμε, πῶς μερικά ἀπὸ τὰ αἷτια τῆς ἀδυναμίας νά ἀρθρωθοῦν νέες προτάσεις πού χρειάζονται, ὀφείλονται στό γεγονός πῶς ἡ σημερινή κατάσταση τῶν ΑΕΙ, πού εἶναι ἀποτέλεσμα πολυετῶν διεργασιῶν, δέν ἔχει διερευνηθεῖ στό ἀπαιτούμενο βάθος.

Τό κείμενο πού ἀκολουθεῖ φιλοδοξεῖ νά συμβάλει στήν καλύτερη κατανόηση τῆς σημερινῆς κατάστασης παρουσιάζοντας συνοπτικά τὴν ἐξέλιξη καί τὴ λογικὴ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος στήν 'Ανωτάτη Γεωπονικὴ Σχολὴ 'Αθηνῶν κατὰ τὴν εἰκοσαετία πού πέρασε, ἐπισημαίνοντας παράλληλα τὰ κύρια προβλήματα πού δημιουργήθηκαν σέ συνάρτηση μέ τό ρόλο τοῦ πανεπιστημιακοῦ δασκάλου.

Μιά σύντομη περιγραφή τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος

Κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '60 στή Σχολὴ φοιτοῦν 350-450 περίπου σπουδαστές ἐνῶ τό διδακτικὸ προσωπικὸ ἀποτελεῖται ἀπὸ 20-22 καθηγητές, πού κατέχουν ἰσάριθμες ἔδρες, καί 25-30 δοθησοῦς καί ἐπιμελητές. 'Η φοίτηση εἶναι πενταετής μέ ὑποχρεωτικὴ παρακολούθηση. Τὰ τέσσερα χρόνια εἶναι κοινὰ γιὰ ὄλους τοὺς φοιτητές ἐνῶ τό πέμπτο χρησιμοποιεῖται γιὰ τὸν προσανατολισμὸ ἢ τὴν ἀπαρχὴ εἰδίκευσης

τῶν φοιτητῶν σέ πέντε βασικοὺς κλάδους τῆς Γεωπονίας.

Κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '70 τό σύστημα μεταβάλλεται: 3 ἔτη κοινὰ καί 2 γιὰ τὸν προσανατολισμὸ, ἐνῶ ὁ ἀριθμὸς τῶν φοιτητῶν παρουσιάζει σημαντικὴ αὔξηση (σήμερα ἔχει ξεπεράσει τοὺς 1.000). 'Ακολουθεῖ μιὰ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἔδρων (καί τῶν ἀντιστοιχῶν καθηγητῶν) κατὰ 50% περίπου. 'Αν λάβουμε ὑπόψη καί τίς ἔδρες πού ἔχουν θεσμοθετηθεῖ καί δέν ἔχουν προκηρυχθεῖ, ἡ αὔξηση πλησιάζει τό 100%. 'Επίσης κατὰ τό διάστημα αὐτὸ ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν τοῦ ΕΔΠ ὑπεριπλασιάζεται (πρὶν ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ ν. 815 ἡ δυνάμη του εἶχε φτάσει τὰ 114 περίπου μέλη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 43 ἦσαν κάτοχοι διδακτορικοῦ πτυχίου, ἐνῶ τό μεγαλύτερο ποσοστὸ ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα εἶχαν Μ. Sc. ἢ ἄλλα μεταπτυχιακὰ διπλώματα καί ἐπιμόρφωση) μέ ἀποτέλεσμα ἡ ἀριθμητικὴ σχέση διδασκόντων/διδασκομένων (σύνολο διδασκόντων πρὸς σύνολο διδασκομένων) νά βελτιωθεῖ σημαντικά. Παράλληλα παρατηρεῖται μιὰ σημαντικὴ αὔξηση τῶν ἐπενδύσεων παγίου κεφαλαίου σέ κτιριακὲς ἐγκαταστάσεις καί ἐργαστηριακὸ ἐξοπλισμὸ μέ ἀποτέλεσμα ἡ κατὰ φοιτητὴ συνολικὴ δαπάνη σέ δρχ. νά υπερβαίνει κατὰ πολὺ τὰ ὑπόλοιπα ΑΕΙ τῆς χώρας. 'Ο καθηγητὴς Δρακάτος σέ δημοσίευσμά του στὸν *Οἰκονομικὸ Ταχυδρόμο* (3.8.78) ὑπολογίζει τὴν κατὰ κεφαλὴ συνολικὴ δαπάνη στήν ΑΓΣΑ κατὰ τό 1976 σέ 141.624 δρχ., γιὰ τό Πολυτεχνεῖο τό ἀντίστοιχο ποσὸ ἀνέρχεται σέ 64.368 δρχ., ἐνῶ γιὰ τὴν ΑΒΣΠ μόνο σέ 8.058 δρχ.

Μερικὲς παρατηρήσεις γιὰ τό ἐκπαιδευτικὸ σύστημα

Παίρνοντας ὑπόψη τό σχετικά μικρὸ μέγεθος τῆς Σχολῆς θά ἦταν λογικὸ νά σκεφτοῦμε ὅτι τὰ προβλήματα πού παρουσιάζονται τὴν περίοδο αὐτὴ στὰ ΑΕΙ τῆς χώρας ἀνακύπτουν στήν ΑΓΣΑ μέ πολὺ μικρότερη ἔνταση καί συχνότητα. Κάτι τέτοιο ὅμως δέν συνέβη. 'Η ΑΓΣΑ ἔχει τὰ ἴδια προβλήματα, ἴσως δέ

σέ μεγαλύτερη ένταση σέ σχέση με άλλα ΑΕΙ όπως τό Πολυτεχνείο, πού έχει μεγαλύτερη ομοιότητα.

Παίρνοντας κυρίως υπόψη τίς βελτιώσεις πού αναφέρθηκαν σέ διδακτικό προσωπικό και σέ υποδομή, διατυπώνεται συχνά ή άποψη (πού τή συμμερίζεται μία πολύ σημαντική μερίδα του καθηγητικού σώματος, πριν λίγο καιρό θάλεγα ή συντριπτική πλειοψηφία) ότι οι ευθύνες για τή σημερινή κατάσταση τής Σχολής βαρύνουν τούς φοιτητές κατά πρώτο λόγο, πού έπαψαν νά ενδιαφέρονται για τίς σπουδές τους και κατά δεύτερο λόγο τό ΕΔΠ πού είναι άπρόθυμο νά εφαρμόσει μέ ζήλο τίς εντολές του καθηγητικού σώματος προς τήν κατεύθυνση τής άσκησης πίεσης προς τούς φοιτητές για τήν καταβολή μιάς έντατικότερης προσπάθειας και τήν ένγένει συμμόρφωσή τους μέ τά καθιερωμένα. Μιά, όμως, βαθύτερη ανάλυση τής κατάστασης οδηγεί κατά τήν άποψη μας σέ τελείως διαφορετικά συμπεράσματα.

Μπορούμε νά πούμε πώς ό άρχικός άριθμός έδρων κατά τή δεκαετία του '60 κάλυπτε ολόκληρο τό φάσμα τής Γεωπονίας:

- A) Διάσταση Άγροτικής Παραγωγής
- B) Κοινωνική διάσταση,

έτσι ώστε οι έδρες, ως αυτόνομες ακαδημαϊκές οντότητες, νά μπορέσουν μέ τήν πάροδο του χρόνου νά επεκταθούν και σέ πλάτος και σέ βάθος δημιουργώντας και προσελκύοντας τό κατάλληλο έπιστημονικό δυναμικό. Όμως ή λογική του συστήματος λειτουργήσε άκριβώς προς τήν αντίθετη κατεύθυνση, μέ άποτέλεσμα σήμερα νά παρουσιάζεται ένας τέτοιος κατακεραματισμός πού καθιστά άδύνατη οποιαδήποτε

προσπάθεια συγκόλλησης των «τά έξ ών συνετέθησαν».

Οι επιπτώσεις στό πρόγραμμα σπουδών

Άς δούμε όμως τίς επιπτώσεις στό πρόγραμμα σπουδών.

Άμεσο επακόλουθο τής αύξησης του άριθμού των έδρων ήταν ή αύξηση του άριθμού των διδασκομένων μαθημάτων σέ πολύ μεγαλύτερο όμως ποσοστό, γιατί κάθε έδρα είτε περιελάμβανε περισσότερα μαθήματα από τή στιγμή πού συστάθηκε είτε αύξανε σταδιακά τό μέγεθος τής. Τά καινούρια μαθήματα έμπαιναν υποχρεωτικά στό πρόγραμμα σπουδών μέ άποτέλεσμα ν' αύξάνεται συνεχώς τό φορτίο των φοιτητών. Η θέσπιση των ειδικοτήτων μετά τή συμπλήρωση του 3ου έτους σπουδών στις άρχές τής δεκαετίας του '70 και τά κατ' επιλογήν μαθήματα πού θεσπίστηκαν στή φετινή περίοδο, απέτρεψαν προσωρινά μία άνευ προηγουμένου συμμόρφωση στό πρόγραμμα σπουδών, παρέτειναν για μικρό χρόνο τή ζωή του εκπαιδευτικού συστήματος, χωρίς όμως νά άποτρέψουν και τά γενεσιουργά αίτια του άδιεξόδου. Έτσι ή ΑΓΣΑ λειτουργήσε μέχρι τό ακαδημαϊκό έτος 78-79 μόνο σάν εργοτάξιο ξετάσεων.

Ορισμένα στοιχεία θά μās δώσουν τήν ποσοτική πλευρά τής κατάστασης.

Τή δεκαετία του '60 ό άριθμός των μαθημάτων/φοιτητή κυμαινόταν μεταξύ 45-48 κατά τήν πενταετή φοίτηση στή Σχολή. Τή δεκαετία του '70 παρατηρείται μία άλματώδης αύξηση του άριθμού των διδασκομένων μαθημάτων, πού εμφανίζεται ανάγλυφα στον παρακάτω πίνακα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

1976, Άπόφοιτοι κλάδου Φυτοτεχνίας:	74 μαθήματα,	αύξηση 26 μαθ.,	(βάση 48) 54%
1976, Άπόφοιτοι κλάδου Ζωοτεχνίας:	68 μαθήματα,	αύξηση 20 μαθ.,	(βάση 48) 41%
1976, Άπόφοιτοι κλάδου Έγγ. Βελτιώσεων:	75 μαθήματα,	αύξηση 27 μαθ.,	(βάση 48) 56%
1978, Άπόφοιτοι κλάδου Φυτοτεχνίας:	78 μαθήματα,	αύξηση 28 μαθ.,	(βάση 48) 62%
1978, Άπόφοιτοι κλάδου Ζωοτεχνίας:	74 μαθήματα,	αύξηση 26 μαθ.,	(βάση 48) 54%
1978, Άπόφοιτοι κλάδου Έγγειών Βελτιώσεων:	27 μαθήματα,	αύξηση 27 μαθ.,	(βάση 48) 60%
1978, Άπόφοιτοι κλάδου Γεωργικών Βιομηχανιών:	69 μαθήματα,	αύξηση 21 μαθ.,	(βάση 48) 43%

Τό γεγονός ότι ορισμένα μαθήματα έγιναν εξαμηνιαία δέν οδηγεί σέ μία ανάλογη μείωση τής διδακτικής ύλης, μία και ή από καθ' έδρας διδασκαλία, ως γνωστόν, δίνει πρακτικά άπεριόριστες δυνατότητες για τήν αύξηση του ρυθμού τής παράδοσης κλπ. Ένδεικτικά αναφέρουμε πώς τά μαθήματα τής Πολιτικής Οικονομίας και τής Οικονομικής Πολιτικής (Δ. Έμπόριο) πού διδάσκονταν στή διάρκεια 2 έτών (ανά έν έκαστο) συμπτύχθηκαν σ' ένα έξάμηνο, τό μάθημα τής Γ. Χημείας συμπτύχθηκε επίσης σέ ένα έτος κ.ο.κ.

Η τάση εισαγωγής νέων μαθημάτων στό πρόγραμμα σπουδών συνεχίστηκε μέ αυξανόμενο ρυθμό μέ άποτέλεσμα κατά τό τρέχον ακαδημαϊκό έτος νά παρουσιάζεται ή ακόλουθη εικόνα:

Κατά τά 5 έτη

Άποχρεωτικά έτήσια 18

Άποχρεωτικά έξαμηνιαία α' έξαμ. 53, β' έξαμ. 46

Κατ' επιλογή εξαμηνιαία α' εξαμήνου 40, β' εξαμήνου 47

Σύνολο μαθημάτων ή φανταστικός αριθμός 204.

Στό σημείο αυτό θα πρέπει να διευκρινίσουμε πώς ο αριθμός 204 αφορά το συνολικό αριθμό μαθημάτων που διδάσκονται από τους 31 περίπου καθηγητές (ορισμένοι ορίζονται σε εκπαιδευτική άδεια) και τα 23 μέλη του ΕΔΠ που έχουν έντολη διδασκαλία. Επίσης ο αριθμός 204 πρέπει στην πραγματικότητα να είναι αρκετά μικρότερος αν λάβουμε υπόψη πώς:

α) Ορισμένα μαθήματα επαναλαμβάνονται σε διαφορετικούς κλάδους-ειδικότητες είτε αβ-τούσια, είτε με μικρές τροποποιήσεις.

β) Γίνεται συνδιδασκαλία, σε περιορισμένη όμως κλίμακα.

Όποσδήποτε όμως πρόκειται για μία άνευ προηγουμένου διδακτική έκρηξη που μέχρι πρόσφατα το σύνολο σχεδόν του καθηγητικού σώματος την θεωρούσε απόλυτως αναγκαία και φανέρωνε - αν μη τι άλλο - τη διάθεση των διδασκόντων καθηγητών να κρατήσουν στενή επαφή με την εξέλιξη της επιστήμης και της τεχνολογίας για να μεταδώσουν τις ανάλογες γνώσεις στους τυχερούς φοιτητές.

Βέβαια η εξέλιξη αυτή δεν άντεχει σε μία κριτική που στηρίζεται σε πραγματικά δεδομένα, που αφορούν τόσο το αποτέλεσμα της εκπαιδευτικής διαδικασίας όσο και τη σύνδεση της Σχολής με την ελληνική κοινωνική πραγματικότητα, ιδιαίτερα του αγροτικού τομέα.

Η λογική του συστήματος, ως μοναδική λύση για τη συμπλήρωση και τη διεύρυνση του γνωστικού φάσματος της Γεωπονίας, υπαγόρευσε τη συνεχή δημιουργία καινούριων εδρών. Βέβαια, η δημιουργία νέων εδρών με βάση την εξέλιξη της επιστήμης θα είχε κάποιο έρεισμα. Όμως τα πράγματα δεν συνδέθηκαν ακριβώς έτσι: ενώ υπάρχουν νέες έδρες που δημιουργήθηκαν για την πλήρωση τέτοιων κενών θα πρέπει να αναφερθεί ότι παράλληλα δημιουργήθηκαν μία σειρά από έδρες: Γ. Οικονομία Β, Ζωοτεχνία Β, Γεωργικές Βιομηχανίες Β₁, Β₂ κλπ. που (ανεξάρτητα από την ικανότητα και την επάρκεια των κατόχων) τό περιεχόμενο τους καθορίστηκε ή θα καθορισθεί πρακτικά εκ των υστέρων.

Παράλληλα, η ανάληψη εδρών τεράστιας σημασίας για τον αγροτικό τομέα από πρόσωπα που δεν είχαν προσόντα ανάλογα με το ειδικό βάρος των εδρών επέφερε όχι μονάχα τη στασιμότητα στον τομέα της ανανέωσης των γνώσεων και της επαφής με την ελληνική πραγματικότητα (με τις ανάλογες άρνητικές επιπτώσεις στην εκπαίδευση) αλλά ελαχιστοποίησε τη συμβουλευτική θέση που κατείχε η Σχολή παλαιότερα, τόσο σε ζητήματα τεχνικής οργάνωσης της αγροτικής παραγωγής, όσο και σε ζητήματα άσκησης αγροτικής πολιτικής και προς την κατεύθυνση του υπ. Γεωργίας και προς την κατεύθυνση της Α.Τ.Ε. Αξίζει να σημειωθεί ότι η ΑΓΣΑ είχε μακρά παράδοση στη διαμόρφωση της αγροτικής πολιτικής της χώρας, ορισμένοι μάλιστα από τους παλαιούς καθηγητές, όπως ο Σπυρίδων Χασιώτης και ο Χρυσός Ευελπίδης, υπήρξαν από τους ιδρυτές του Αγροτικού Κόμματος κατά την περίοδο του μεσοπολέμου και έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο στην αποκατάσταση

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΓΝΑΤΙΑ

Αγίου Δημητρίου 190, Θεσσαλονίκη

ΠΛΕΘΡΟΝ

Μόλις κυκλοφόρησε

των προσφύγων μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Ο Άριστοτέλης Σίδερης, ιδρυτικό μέλος του ΣΕΚΕ, υπήρξε επίσης καθηγητής της ΑΓΣΑ, όπως και ο Άλέξανδρος Σβώλος, γνωστός στο πανελλήνιο για την πνευματική, την κοινωνική και πολιτική του δράση, κ.ά.

Συμπερασματικά θά μπορούσαμε νά επισημάνουμε ότι:

1. Ο θεσμός της έδρας λειτούργησε άποθητικά κατά τη 10ετία του '60 για τό ήδη υπάρχον ΕΔΠ, πού είχε δλέψεις για μία έπιστημονική εξέλιξη μέ τό άνάλογο άκαδημαϊκό άντίκρυσμα και όπωσδήποτε μέ τίς άνάλογες κοινωνικές δυνατότητες, άπέτρεψε τήν είσοδο καινούριων «ήδη φτασμένων άκαδημαϊκών δασκάλων κυρίως από τό έξωτερικό» και καθήλωσε τό υπάρχον ΕΔΠ σε μία κατάσταση ύποτέλειας δίνοντας του ρόλο καθαρά βοηθητικό.

2. Η από καθέδρας διδασκαλία λειτούργησε άποτελεσματικά για ένα σημαντικό χρονικό διάστημα (άν έξαιρέσουμε τίς γενικότερες κοινωνικές μεταβολές πού έπηρεάσαν τό έλληνικό πανεπιστήμιο), στό βαθμό πού από τή μία μεριά οί φοιτητές άρκέστηκαν σ' ένα ρόλο μεταγυμνασιοπαίδων και από τήν άλλη τό ΕΔΠ ήταν σύμφωνα σ' ένα ρόλο άστυνόμησης, πού χαρακτήριζε άλλωστε τήν πανεπιστημιακή ζωή κατά τήν προδικτατορική και δικτατορική περίοδο.

3. Η σημαντική αύξηση του ΕΔΠ και του διδακτικού σώματος γενικότερα κατά τή 10ετία του '70 όδήγησε σε μία φαινομενική βελτίωση τής σχέσης διδασκόντων/διδασκομένων. Στην πραγματικότητα όμως λειτούργησε άρνητικά από τή στενή σκοπιά τής διαδικασίας τής διδασκαλίας μέ βάση τή λογική του συστήματος, γιατί ό αριθμός των διδασκομένων μαθημάτων αύξήθηκε σε πολλαπλάσιο βαθμό από τόν αριθμό των διδασκόντων (βλέπε Πίνακα 2)

Πίνακας 2

Γ. Οικονομία, έδρες Α, Β διδάσκοντες 3	Μαθήματα 24
Γ. Κατασκευές διδάσκων 1	16
Γ. Μηχανολογία διδάσκων 1	9
Φυτοπαθολογία διδάσκοντες 2	6
Μαθηματικά διδάσκοντες 2	8 κ.ο.κ.

Έξάλλου ή άναγκαστική, λόγω του θεσμού έδρας, άπαγόρευση τής διδασκαλίας των μαθημάτων κατά ομάδες όδήγησε σε μία έπιδείνωση τής σχέσης διδασκόντων/διδασκομένων τής τάξης 1/250 - 1/150 στά έτη κορμού, ενώ θά μπορούσε ή σχέση νά είναι τής τάξης 1/50 - 1/30 μέ τήν ουσιαστική συμμετοχή του ΕΔΠ. Έτσι τό εκπαιδευτικό σύστημα παρουσιάζει μείωση τής παραγωγικότητάς του (αριθ. άποφοίτων) ανά μονάδα διδακτικού προσωπικού και μείωση τής

άποτελεσματικότητάς του σε σχέση μέ τόν καθιερωμένο τρόπο λειτουργίας. Αυτοί οί δύο παράγοντες πιστεύουμε πώς συντείνουν στην αύξηση τής πίεσης προς τό ΕΔΠ ώστε νά λειτουργεί (μέ βάση τή λογική του συστήματος και φυσικά σύμφωνα και μέ τίς προθέσεις των έκφραστών του) μέ τρόπο ακόμη πιο άυταρχικό μεταβιζάζοντας αυτή τήν πίεση προς τό φοιτητικό σώμα. Βέβαια γνωρίζουμε πώς άλλοι παράγοντες άπέτρεψαν, τουλάχιστον μέχρι σήμερα, μία τέτοια λειτουργία του ΕΔΠ.

4. Άν δεχτούμε πώς ό αρχικός σχεδιασμός των σπουδών μέ βάση τήν έδρα έγινε για νά έξυπηρετηθούν οί άνάγκες του άγροτικού τομέα (και άν προς στιγμή δέν λάβουμε υπόψη τόν παράγοντα έξευνα) παρατηρούμε πώς ή Σχολή ξεφευγε συνεχώς από τήν αρχική της κατεύθυνση γιατί:

α) οί καινούριες έδρες συχνά δημιουργήθηκαν μέ βάση τή λογική τής καθηγητοποίησης ήμετέρων
β) τό θεσμοθετημένο περιεχόμενο συχνά καταστρατηγήθηκε και ή έδρα πήρε τήν κατεύθυνση πού ήθελε ό κάτοχος τής σύμφωνα μέ τίς γνώσεις του και τά τυχόν έρευνητικά και διδακτικά του ενδιαφέροντα, πού δέν συνέπιπταν άναγκαστικά μέ τίς άνάγκες του άγροτικού πληθυσμού.

5. Άν λάβουμε υπόψη τίς υπάρχουσες δυνατότητες από πλευράς έπιστημονικού δυναμικού και ύλικοτεχνικής ύποδομής στην ΑΓΣΑ, τό έρευνητικό έργο κατά τήν παρελθούσα είκοσαετία υπήρξε πενιχρό, μέ ελάχιστες έξαιρέσεις, και ως προς τήν κατεύθυνση τής συμβολής στην εξέλιξη τής γεωπονικής έπιστήμης (παραγωγή νέων γνώσεων) και ως προς τήν άντιμετώπιση των άναγκών τής άγροτικής παραγωγής και των συναφών κοινωνικών ζητημάτων του άγροτικού τομέα.

Τά κυριότερα αίτια αυτής τής κατάστασης πρέπει ν' άναζητηθούν:

α) Στην δομή του διδακτικού φορέα και στις σχέσεις πού προκύπτουν έξαιτίας τής. Σχέσεις πού -είχαν άνασταλτική επίδραση στην έπιστημονική και άκαδημαϊκή άνέλιξη του ΕΔΠ (άπουσία άκαδημαϊκού άντίκρυσματος για τήν καταβολή άνάλογης έρευνητικής προσφοράς - καθήλωση στο ίδιο άκαδημαϊκό status, άπουσία μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών, άποκλεισμός από άποφάσεις για τήν οργάνωση και προσανατολισμό έρευνητικών προγραμμάτων, διοικητική έξάρτηση ΕΔΠ από τόν καθηγητικό φορέα κλπ.).
- άπέτρεψαν τήν ύπαρξη ενός στοιχειώδους συντονισμού, προγραμματισμού και συλλογικού έλέγχου τής όλης έρευνητικής προσπάθειας, ιδιαίτερα μεταξύ των μελών του καθηγητικού φορέα.
β) Στο γενικότερο άναπτυξιακό μοντέλο τής χώρας πού συνέτεινε στη σταδιακή άποσύνδεση τής Σχολής από τίς άξανάομενες κοινωνικές και παραγωγικές άνάγκες του άγροτικού τομέα (μαζική είσοδή ξένης τεχνολογίας για τήν κάλυψη άναγκών σε βελτιωμένο βιολογικό ύλικό, π.χ. φυλές ζώων, σπόροι, ποικιλίες δένδροκομικών καλλιεργειών κ.ά., πού μπορεί νά παραχθεί σχετικά εύκολα έπιτοπίως μέ βάση τίς υπάρχουσες δυνατότητες).
γ) Στην άπουσία όποιασδήποτε οργανικής διασύνδε-

σης της ΑΓΣΑ με τα υπάρχοντα ερευνητικά γεωργικά ιδρύματα και τις συγγενείς Παν/κές Σχολές της χώρας (Γεωπονοδασολογική Σχολή Θεσ/νίκης, Κτηνιατρική Σχολή Θεσ/νίκης, Βιολογικό Τμήμα Παν/μίου Ἀθηνῶν κλπ.).

6. Μέ τη στασιμότητα της έρευνας μοναδικός λόγος ύπαρξης της έδρας έμεινε η διδασκαλία. Ἐδώ θά πρέπει νά σημειωθεί πώς η άσκησις και διατήρησις διοικητικῆς φύσεως έλέγχου στό ΕΔΠ είναι πολύ ευχερέστερη μέ βάση τόν αυταρχικό καταμερισμό του διδακτικοῦ έργου πού επιβάλλει τό σύστημα της έδρας, πράγμα πού συντελεῖ σέ μεγάλο βαθμό στήν υποβάθμισις τού ρόλου του. Ἀντίθετα, στή διαδικασίᾳ της έρευνας επιβάλλονται ἐκ τῶν πραγμάτων κάποια στοιχειώδη αξιολογητικά κριτήρια, πού (άν αγνοήσουμε γιά μιᾶ στιγμῆ ζητήματα οἰκονομικοῦ έλέγχου και εξάρτησης) δυσχεραίνουν τήν άσκησις της διοικητικῆς εξουσίας της έδρας.

7. Οἱ έντολές διδασκαλίας γιά τούς κατόχους διδακτορικοῦ διπλώματος μέ βάση τό ν. 118 και τούς άλλους περιορισμούς πού επέβαλε τό ὑπ. Παιδείας (ελάχιστος αριθμός ὡρῶν διδασκαλίας έδρας κλπ.) συνένειναν νά αναγνωριστῆ ὁ διδακτικός ρόλος τού ΕΔΠ. Εἶχαν ὅμως και ὀρισμένες ἀρνητικῆς ἐπιπτώσεις, ὅπως ὁτιδήποτε ὄχι ἀμελητέες. Δηλαδή:

- α) Νά ἐνισχυθῆ ἡ ἐγγενῆς τάσις της έδρας ν' αὐξάνει τίς ὡρες διδασκαλίας (μέ τίς γνωστῆς ἀρνητικῆς ἐπιπτώσεις στό πρόγραμμα σπουδῶν) και ἐπομένως νά μειωθῆ ἡ πίεσις γιά τήν ἐκτέλεσις μαθημάτων κατά ὁμάδες.
- β) Νά υἰοθετηθῆ ἐκ τῶν πραγμάτων ἡ ἀπό καθέδρας διδασκαλία και ἀπό τό ΕΔΠ, ἀνεξάρτητα ἀπό τίς προθέσεις τῶν διδασκόντων.
- γ) Νά ἐνταθῆ ἡ στρωματοποίηση, τόσο μεταξύ τῶν διδασκόντων σέ ἐντεταλμένους και μή, ὅσο και μεταξύ τού ΕΔΠ γενικότερα.
- δ) Ἡ σύνδεσις της διδασκαλίας μέ πρόσθετα οἰκονομικά κίνητρα, συνένεινε στό νά δημιουργηθῆ κλίμα «ἀγοράς» (πρόσθετο ἔργο-πρόσθετη ἀμοιβή) στόν πανεπιστημιακό χῶρο και ἀποδυναμώσε τήν ὅλη προσπάθεια νά τεθῆ τό μισθολογικό πρόβλημα τού ΕΔΠ στή σωστή του βάση.

8. Ἡ γενικότερη διάρθρωσις τού ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος ἀπέτρεψε τήν ὀρθολογική κατανομή και χρησιμοποίησις τῶν διαθέσιμων πόρων. Ἐτσι ἡ πολλαπλάσια κατά κεφαλή φοιτητή δαπάνη σέ σύγκρισις μέ άλλες πανεπιστημιακές σχολές δέν εἶχε τό ἀνάλογο ἀποτέλεσμα. Συγκεκριμένα, ἡ ἔλλειψις συντονισμοῦ και προγραμματισμοῦ μεταξύ τῶν ἐδρῶν ὀδήγησε σέ ἀλόγιστη ἱεράρχησις τῶν ἀναγκῶν (π.χ. ἀγορά ἡλεκτρονικοῦ μικροσκοπίου πού ποτέ δέν χρησιμοποιήθηκε - τεράστιες ἐλλείψεις σέ ἀπλά μικροσκόπια γιά τήν ἐκπαίδευσιν τῶν φοιτητῶν, νέα πολυτελή γραφεῖα ἐνώ, 105 χρόνια τώρα, ὁ ἀριθμός αἰθουσῶν άσκησις τῶν φοιτητῶν παραμένει ὁ ἴδιος και δέν γίνεται καμιά ποιοτική βελτίωσις αὐτῶν πού ὑπάρχουν. Ἀνυπαρξία κεντρικῆς βιβλιοθήκης γιά τήν ἐξυπηρέτησις τῶν ἐρευνητικῶν και διδακτικῶν ἀναγκῶν - ξεχωριστῆς βιβλιοθήκης σέ κάθε ἔδρα, ἔμφασις στήν ἐπίπλωσις τῶν γραφείων - ἐλλείψεις σέ ἐργαστηριακό

ἐξοπλισμό, σημαντικῆς δαπάνης γιά τήν ἀγορά ἐπιστημονικῶν ὀργάνων πού χρησιμοποιεῖ περιστασιακά τό προσωπικό της έδρας, ἐνώ εἶναι δυσπρόσιτα γιά τούς ἐρευνητῆς άλλων ἐδρῶν, κλπ.).

Μέ βάση τό ὅσα προηγήθηκαν γίνεται φανερό πώς ὀποιαδήποτε πρότασις θέλει νά συμβάλει στήν ἄρσις τού σημερινοῦ ἀδιεξόδου θά πρέπει ν' ἀντιμετωπίσει ἐποικοδομητικά τά γενικότερα και εἰδικότερα προβλήματα πού ἐπισημάνθηκαν στό κείμενο και ἰδιαίτερα στίς παραγράφους, 1 ἔως 8, μέ τρόπο πού:

α. νά αἰρονται οἱ κάθε μορφῆς περιορισμοί πού ἐνυπάρχουν στή διδακτική και στήν ἐρευνητική διαδικασίᾳ.

β. νά διευκολύνεται ἡ διαμόρφωσις τῶν συνθηκῶν πού θά ἐπιτρέπουν ἕνα νέο τρόπο λειτουργίας της Σχολῆς, ἱκανό νά ἀνανεώνεται και νά παρακολουθῆ ἀπό κοντά τίς ἐξελίξεις πού συμβαίνουν τόσο στόν χῶρο τῶν γεωπονικῶν ἐπιστημῶν ὅσο και στόν εὐρύτερο κοινωνικό χῶρο.

Ἡ διαδικασίᾳ πού θά ἀκολουθηθῆ γιά τή διαμόρφωσις της τελικῆς πρότασις θά ἐπηρεάσει ἀποφασιστικά τό τελικό ἀποτέλεσμα, γιατί ἀπό τή μιᾶ μεριά θά φανερώσει σέ ποῖο βαθμό ὀρισμένα κεντρικά ζητήματα πού χαρακτηρίζουν τή σημερινή κατάστασις ἔχουν κατανοηθῆ ἐπακριβῶς ἀπό τίς δυνάμεις πού ἐπιδιώκουν μιᾶ ριζική ἀλλαγῆ, και ἀπό τήν ἄλλη θά κάνει γνωστῆς και τίς διαθέσεις πού ὑπάρχουν γιά τήν οὐσιαστική ἀντιμετώπισή τους.

Ἡ πρότασις γιά ἕνα νέο πρόγραμμα σπουδῶν δέν μπορεῖ ν' ἀφορᾶ μονάχα τόν συνολικό ἀριθμό και τό περιεχόμενο τῶν διδασκομένων μαθημάτων, τήν ἀπαλοιφή τῶν ὑπαρχουσῶν ἐπικαλύψεων, τήν ἀποδέσμευσις ἢ μή τῶν μαθημάτων ἀπό τά ἔτη σπουδῶν, τούς τύπους εἰδίκευσις κ.ἄ. Ἡ ἐπιτυχημένη ἀντιμετώπισις τῶν ἀνωτέρω θά ἐξαρτηθῆ ἀπό τίς ἀναγκαῖες ριζικές μεταβολές πού πρέπει νά πραγματοποιηθοῦν στό σύνολο τού ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος. Ἐτσι ἡ ἀντιμετώπισις τού προβλήματος «πρόγραμμα σπουδῶν» περνᾶ ἀναγκαστικά μέσα ἀπό τήν ἀλλαγῆ στίς σχέσεις τῶν μελῶν τού διδακτικοῦ φορέα (καθηγητῶν και ΕΔΠ) πού διαμορφώνονται στή διδακτική και στήν ἐρευνητική διαδικασίᾳ και μέσα ἀπό τήν ἀλλαγῆ στίς σχέσεις τού διδακτικοῦ φορέα και τῶν φοιτητῶν. Ἡ παρουσίᾳσις και ἀνάλυσις τῶν σχέσεων αὐτῶν, πού ἄλλωστε διαμορφώνονται ἀναγκαστικά μέσα στήν καθημερινή πρακτική της πανεπιστημιακῆς ζωῆς, ξεπερνᾶ κατά πολύ τά ὄρια αὐτοῦ τού ἀρθρου. Πιστεύουμε ὅμως ὅτι ἔχει γίνει σαφῆς πώς ἡ ὀποιαδήποτε ἀλλαγῆ σ' αὐτές τίς σχέσεις περνᾶ ἀναγκαστικά μέσα ἀπό τήν κατάργησις τού ἀναχρονιστικοῦ θεσμοῦ της έδρας.

Θεσμική – ίδρυματική ψυχοθεραπεία Μέ άφορμή τά 35 χρόνια μιās ούμανιστικῆς μεταρρύθμισης στή γαλλική Ψυχιατρική

του Δημήτρη Χατζηαγόρου

Ἡ ἀντιμετώπιση τῶν χρόνιων ψυχικῶν ἀρρώστων εἶναι ἓνα θέμα πού ἀναπόφευκτα ἀπασχόλησε καί ἀπασχολεῖ κάθε κοινωνία, πάντα σχεδόν σάν πρόβλημα ιδιαίτερα καί ιδιότυπα ενοχλητικό. Ἀντιφατική, φοβισμένη καί εὐθραυστη, σάν τά άτομά της, ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία μεταχειρίστηκε πάντοτε τοὺς χρόνιους ψυχικούς ἀρρώστους μέ ἐκπληκτικά λίγη ἀνεκτικότητα. Πολύ βαριά εἶναι ἡ ἠθική μας μνήμη στήν ἀνάκληση ὄλων ὅσων διαπράχθηκαν σέ βάρος τους στό μακρό κύλισμα τῆς ἱστορίας. Ὁ Μ. Foucault στήν κλασική του πιά *Ἱστορία τῆς τρέλας στήν κλασική ἐποχή* μᾶς ἄφησε νά σκεφτοῦμε καί νά ντραποῦμε πολύ. Θά ἔλεγε κανεῖς πώς μπροστά στή ψυχική ἀρρώστια ἡ διαδικασία τῆς ἀναγνώρισης, μέ τή διπλή της σημασία τῆς ἐντόπισης καί τῆς ἀποδοχῆς, λειτούργησε μονοδιάστατα, μέ ἐνδεικτικό ζῆλο σάν ἐντόπιση καί μέ ἀποκαλυπτική ἀπροθυμία καί δυσφορία σάν ἀποδοχή. Αὐτός ἦταν ὁ κανόνας. Οἱ ἐξαιρέσεις του λιγοστές. Ὡστόσο, στό πολύ πρόσφατο παρελθόν καί σέ μιά ἐποχή, τήν ἐποχή μας, πού τόσο ἐκτέθηκε γιά πολλά ἀντιανθρώπινα ἐπιτεύγματά της, ἀνήκει ἡ τιμή νά εἶναι μιά τέτοια ἐξαιρεση, νά ἔχει θελήσει συνειδητά νά δει στόν ψυχικό ἀσθενή ὄχι μόνο τή ψυχική νόσο μᾶ κυρίως τόν ἄνθρωπο, ν' ἀσχοληθεῖ μέ περισσότερη φροντίδα μέ τίς ἀνάγκες του καί νά ἐξανθρωπίσει τή μέχρι τότε ἄθλια διαβίωσή του καί τή συναλλαγή του μέ τόν κόσμο.

Ἡ χώρα πού μετά τό δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο ἐνίσωσε πιεστικότερα τήν ἀνάγκη γιά ἀναδιάρθρωση τοῦ ψυχιατρικοῦ της συστήματος ἦταν ἡ Γαλλία, χωρίς νά ἔναι ἡ μόνη. Μιά σειρά ἐμπειριῶν εἶχαν γονιμοποιήσει μιά κοινή συνείδηση γιά ἀλλαγῆ, τόσο ἐντονη πού γρήγορα κατάφερε νά ἐνορχηστρώσει τίς σκόρπιες ἀρχικά ἀτομικές προσπάθειες σέ μιά κρατική πλέον ὑπόθεση καί ἔκφραση. Τό πείραμα πέτυχε καί ἡ Psychiatrie καί Psychothérapie Institutionnelles εἶναι πιά ἓνας θεσμός στή Γαλλία, ὁ κοινά ἀποδεκτός βασικός τρόπος οργάνωσης τῆς ζωῆς τῶν χρόνιων ἀρρώστων στίς Πανεπιστημιακές καί μὴ Ψυχιατρικές κλινικές, μέ τίς ἀναμενόμενες πάντα τροποποιήσεις καί ποικιλίες.

Στή χώρα μας γίνονται τελευταῖα οἱ πρώτες σημαν-

τικές προσπάθειες γιά μεθοδευμένη ἀνάπτυξη τῶν Ὑψηροῦν ψυχικῆς υγείας. Θέλουμε νά πιστεύουμε πώς ἓνα σημαντικό ἀντικείμενο μελέτης στά καταρτιζόμενα καινούρια προγράμματα θά ἔναι ἡ Προληπτική Ψυχιατρική, ἀνεπαρκέστατη ἀκόμα στόν τόπο μας. Ἡ ἀναμόρφωση τῶν Ψυχιατρειῶν μας, πού τά περισσότερα ἐλάχιστα διαφέρουν ἀπό τά κλασικά ἄσυλα, θά πρέπει νά ἔναι τό ἄλλο μεγάλο ἀντικείμενο μελέτης καί μεταρρύθμισης. Πιστεύοντας πώς οἱ συγκρίσεις ποτέ δέν βλάπτουν σέ μιά περίοδο ἐπιλογῶν καί ἀποφάσεων, θεωρήσαμε χρήσιμη τήν παρουσίαση ἔστο καί περιληπτικά τῆς γαλλικῆς ἐμπειρίας πάνω στό ἴδιο πρόβλημα γιὰτί ὁ καρπός της, οἱ Psychiatrie καί Psychothérapie Institutionnelles, 35 χρόνια φέτος μετά τήν πρώτη ἐπίσημη ἐφαρμογή τους, καθιερωμένες πιά θεωροῦνται σάν θεραπευτικές στρατηγικές πού πέτυχαν, μέ ἀτομικές καί κοινωνικές συνέπειες πολύ σημαντικές.

Ἡ ἐρμηνευτική προσέγγιση τοῦ ὅρου institutionnelle εἶναι ἀρκετά κατατοπιστική. Institution στά γαλλικά σημαίνει καί ἴδρυμα καί θεσμός. Θά συγκρατήσουμε καί τίς δύο ἐρμηνείες τοῦ ὅρου στά ἑλληνικά γιὰτί καί οἱ δύο ἐπεξηγοῦν ταυτόχρονα καί σωστά, ἀλλά σέ διαφορετικό κάθε μιά ἐπίπεδο, τό εἶδος τῆς Ψυχοθεραπείας πού ἀποτελεῖ τό θέμα μας. Πράγματι, μέ τήν ἔκφραση psychothérapie institutionnelle ἐννοοῦμε μιά ψυχοθεραπεία καί ἴδρυματική καί θεσμική. Ἰδρυματική γιὰτί ὁ τόπος ἐφαρμογῆς καί ἐξάσκησης της εἶναι πάντα ἓνα ψυχιατρικό ἴδρυμα (σέ ἀντίθεση μέ τήν ἀτομική ψυχοθεραπεία πού κλασικά γίνεται στό ἰατρεῖο τοῦ ψυχοθεραπευτή), θεσμική δέ γιὰτί ἡ ἐννοια τοῦ θεσμοῦ, δηλαδή τοῦ καθορισμένου καί ἀποδεκτοῦ τρόπου ζωῆς εἶναι ἡ βασική ἐννοια τοῦ τρόπου λειτουργίας της. Τό θεσμῶ ἐδῶ τόν ἐννοοῦμε, ὅπως ὁ Michaud, σάν μιά «δομή ἐπεξεργασμένη ἀπό ἓνα σύνολο ἀνθρώπων, πού θεσπίζεται καί ἀκολουθεῖται καί σκοπό της ἔχει τή διατήρηση αὐτοῦ τοῦ συνόλου, μέσα ἀπό κοινωνικές συνδιαλλαγές ποικίλης μορφῆς». Μέ τήν ἴδια λογική, γιά νά λέγεται ἓνα Ψυχιατρεῖο Ἰδρυμα Ψυχοθεραπευτικό, δηλαδή τόπος ἐφαρμογῆς τῶν ἀρχῶν τῆς θεσμικῆς-ἴδρυματικῆς ψυ-

χοθεραπείας, προϋποτίθεται ότι έχει επεξεργαστεί, ότι προτείνει και εφαρμόζει μία ανάλογη θεραπευτική στρατηγική. Τό πολύ γενικό αλλά εξαιρετικά ουσιαστικό χαρακτηριστικό αυτής της στρατηγικής είναι ότι θέλει τόν ασθενή να αναλαμβάνει ευθύνες, αυτό είναι πολύ σημαντικό, να μοιράζεται τήν ευθύνη διαφόρων δραστηριοτήτων με τούς συνασθενείς του και τό νοσηλευτικό προσωπικό, και νά ζει και νά δρά σάν υποκείμενο και όχι σάν αντικείμενο, σάν δρών και όχι σάν δρώμενο.

Στίς γραμμές πού ακολουθούν θά επιχειρηθεί μία σύντομη αναφορά στή προέλευση της ιδέας της θεσμικής-ιδρυματικής ψυχοθεραπείας και στήν εξέλιξη, τήν πραγματοποίηση και τή σύγχρονη λειτουργία του θεσμού.

• Η ψυχική νόσος πού ανάλογα με τό είδος της χαρακτηρίζεται από ένα ορισμένο κλινικό προφίλ, δηλ. μία ορισμένη κλινική φυσιολογία, συμπτωματολογία, δομή, οργάνωση και εξέλιξη, με τήν είσοδό της στό ψυχιατρικό άσυλο – πολύ πρόσφατο πρόγονο του σύγχρονου ψυχιατρικού νοσοκομείου – κινδύνευε πάντοτε νά περιπέσει σέ χρονιότητα, στήν κατάσταση πού ονομάστηκε ψυχιατρικός ιδρυματισμός ή ιδρυματική νεύρωση. Ο Russel Burton, δημιουργός του τελευταίου όρου (institutional neurosis) έλεγε χαρακτηριστικά ότι μετά από δύο χρόνια νοσηλείας, οι περισσότεροι ψυχωσικοί άρρωστοι έπασχαν από δύο νόσους: πρωταρχικά βέβαια από σχιζοφρένεια, παράλληλα δέ από ιδρυματική νεύρωση. Απομονώνοντας τη σάν ιδιαίτερη οντότητα, τήν περιέγραφε ό ίδιος ως εξής: «... ή ιδρυματική νεύρωση είναι μία ασθένεια πού χαρακτηρίζεται από άπάθεια, έλλειψη πρωτοβουλίας, άπώλεια του ενδιαφέροντος ιδίως για πράγματα και γεγονότα πού δέν είναι άμεσα προσωπικά ή επείγοντα, και από άδιαμαρτύρητη ύποταγή και συχνά άπουσία συναισθηματικής αντίδρασης μπρός σέ βίαιες ή άδικες διαταγές. Ο ασθενής εκδηλώνει επίσης μία έλλειψη ενδιαφέροντος για τό μέλλον και μία προφανή άνικανότητα νά τό προγραμματίσει πρακτικά, μία έγκατάλειψη των προσωπικών του συνθηκών και της άτομικής του περιποίησης, μία άπώλεια της άτομικότητας και μία μοιρολατρική έγ-

κατάλειψη, σάν νά πρόκειται τά πράγματα ν' ακολουθήσουν μόνα τό δρόμο τους χωρίς άλλαγή, άναπότρεπτα, άτέλειωτα. Τά σημεία αυτά ποικίλλουν σέ βαρύτητα ανάλογα με τήν περίπτωση: ύπάρχει ό άμίλητος άσθενής καθισμένος σά ζαλισμένος στήν ίδια καρέκλα κάθε μέρα· ύπάρχει ό έργατικός πού χωρίς καμία διαμαρτυρία έχει άφιερώσει τόν έαυτό του στό ίδρυμα· ύπάρχει τέλος ό χαρούμενος και δραστήριος άσθενής πού επωφελεΐται από τίς δυνατότητες πού έχει στή διάθεσή του, άσχολείται τή μέρα με μία χειρωνακτική δουλειά, αλλά δέν εκδηλώνει καμία έπιθυμία νά έγκαταλείψει τό νοσοκομείο, κανένα ενδιαφέρον νά φροντίσει για τό μέλλον του έξω άπ' αυτό, και δημιουργεί πλήθος δυσκολίες και αντίρροπεις όταν κάποιος προσπαθήσει νά τόν βοηθήσει νά βγει».

Ειπώθηκε από ορισμένους συγγραφείς, κι είναι σύγυρα σωστό μέχρι ενός σημείου, ότι ό διοικητικός συγκεντρωτισμός, ή γραφειοκρατική δυσκινησία και ή νομοθετική όμοιομορφία στά διάφορα νοσηλευτικά ιδρύματα της Γαλλίας και άλλων χωρών, όλον τόν προηγούμενο και τό μισό πρώτο αυτού του αιώνα, δημιουργούσαν στους χρόνιους άρρώστους μία αντίστοιχη ιδρυματική όμοιομορφία, υπεύθυνη ίσως λίγο και για τό πάγωμα της κλασικής ψυχιατρικής νοσογραφίας για μεγάλο χρονικό διάστημα. Μπρός σ' αυτή τήν όμοιομορφία, οι άρρωστοι άκριβώς άπαντούσαν με όμόλογα άμυντικά συστήματα συμπεριφοράς. Ίσως ένα τέτοιο σύστημα νά περιέγραφε ό Burton όταν μιλούσε για τήν ιδρυματική τους νεύρωση.

Η αντίδραση σ' αυτή τήν κατάσταση πραγμάτων χρονολογείται ήδη άπ' τόν 18ο αιώνα και είναι συνδεδεμένη με τίς μεταρρυθμιστικές προσπάθειες των Pinel, Esquirol και Ferrus στή Γαλλία, του William Tuke στήν Άγγλία, του Chiarugi στήν Ίταλία, και άλλων άλλου. Άς συγκρατήσουμε τό όνομα του Γερμανού ψυχιάτρου Hermann Simon πού ίδρυσε τό 1905 τό Νοσοκομείο του Warstein, κινητοποιώντας σέ μεγάλη έκταση για τήν περάτωση του τούς ίδιους τούς ψυχοπαθείς με άξιοσημείωτα θεραπευτικά αποτελέσματα. Τήν ίδια χρονιά στήν Άμερική ό Pratt οργανώνει τούς φυματικούς άσθενείς του σέ ψυχοθερα-

πεντικές ομάδες. Από το 1932 ήδη στην Αμερική, με τις εργασίες του πάνω στη δυναμική των ομάδων, δική του άλλωστε έννοια, ο Kurt Lewin ευαίσθητοποιούσε τα πνεύματα στην επίδραση του γενικού μορφωτικού κλίματος πάνω στη προσωπικότητα. Την ίδια δεκαετία, του '30 δηλαδή, ο Moreno εφαρμόζει, στην Αμερική πάλι, το ψυχαναλυτικό του ψυχοδράμα, μία μορφή δηλαδή κι αυτή ένδο-ομαδικής θεραπείας. Το 1938 στην Αγγλία ο Bieger οργανώνει την πρώτη κοινωνικοθεραπευτική λέσχη ασθενών στην Κλινική Tavistock. Το 1943 στην Αγγλία, οι Bion και Rickmann δημοσιεύουν τα αποτελέσματα της δουλειάς τους με ομάδες επανεκπαίδευσης και μιλούν για τις εσωτερικές τάσεις μέσα στην ομάδα στη διάρκεια της θεραπείας.

Στη Γαλλία, το έδαφος για τον έρχομό της θεσμικής-ιδρυματικής ψυχοθεραπείας είχαν έμμεσα προετοιμάσει οι εκπαιδευτικές μέθοδοι των προτύπων σχολείων Freinet και H. Wallon. Επίσης ο σουρεαλισμός με τους Breton, Eluard, Soupault, Peret, Dali, Bunuel και άλλους, ο Antonin Artaud, οι Decroux και Barrault με την ψυχογραφική τους παντομίμα, όλοι αυτοί με τό έργο τους είχαν αρχίσει να φωτίζουν πιά διαφορετικά την ανθρώπινη ύπαρξη, να αποκαλύπτουν κάποιες κρυμμένες πτυχές της σκέψης και να ευαίσθητοποιούν την ακοή του κοινού στην όμιλία των ψυχικών αρρώστων, ακριβώς για την ελευθερία έκφρασης που την χαρακτήριζε.

Ο όρος θεσμική-ιδρυματική ψυχοθεραπεία (δηλ. psychothérapie ή και απλά psychiatrie institutionnelle) όφειλεται στο γάλλο ψυχίατρο Daumezon, και έξωχως σήμανε μία μαχητική κίνηση ιδεών στο χώρο της Ψυχιατρικής, χώρο που αποδείχτηκε ευαίσθητος τελικά στά κοινωνικά γεγονότα, ακόμα και στη μόδα, αφού η πολυσημαντότητα του όρου institutionnell, εκτός από τά ψυχιατρικά, διενκολύνει τη διείσδυση και λειτουργία κριτηρίων επίσης κοινωνιολογικών, πολιτικών, ψυχαναλυτικών, ιατρικών, συνδικαλιστικών, κ.ά. Ωστόσο, αυτοί που άμεσα και με τρόπο — όπως έλεγε ο ίδιος ο Ντομεζόν — «κυριολεκτικά άγριο» οικειοποιήθηκαν τη δημιουργούμενη καινούρια δυνατότητα, ήταν οι ψυχαναλυτές που δεν νοιάζονταν παρά για να ψυχαναλύσουν τά πάντα γύρω τους και στη συγκεκριμένη περίπτωση τό ίδιο τό ίδρυμα, χωρίς ποτέ καμιά συνθετική πρακτική συμβολή, και οι ψυχολόγοι, πολωμένοι μόνιμα στις κοινωνικές τους έρευνες.

Στήν εξέλιξη της ή θεσμική-ιδρυματική ψυχοθεραπεία σημαδεύεται καθοριστικά από την επίδραση τριών άνεξαρτήτων, αλλά διαπλεκόμενων και αντιμαχόμενων συχνά χώρων:

- από την κοινωνιολογία πρώτα, με τις γοητευτικές της έννοιες που προσφέρουν πολλούς δρόμους έρευνας αλλά και πολλές διανοητικές παγίδες ή δυνατότητες φυγής σε θεωρητικά σχήματα.

- από την ιατρική έπειτα, παραδοσιακή και παρηγορητικά σταθερή αλλά με τό υπέρβαρο των συνταγών του παρελθόντος.

- και τέλος από την ψυχανάλυση, εύφυη και άνησυχη, που πολλά απομυθοποιεί, αλλά που με τη σειρά της κινδυνεύει να κλείσει τόν άνθρωπο σ' ένα κλειστό έρμηνευτικό σύστημα.

Οι πρώτες σκέψεις για Ίδρυματική Ψυχιατρική και

Ψυχοθεραπεία στη Γαλλία ξεπήδησαν τό 1945. Από δύο κυρίως πηγές. Πρώτα, από τόν απολογισμό της εμπειρίας πολλών ψυχιάτρων που είχαν αναγκαστεί να μείνουν κλεισμένοι και να συζητήσουν με τούς αρρώστους τους μέσα στα ψυχιατρεία, σ' όλη τή διάρκεια του πολέμου. Έπειτα, από τίσ νεοεισαχθείσες τότε στη Γαλλία τεχνικές ομαδικής ψυχοθεραπείας, έπεξεργασμένης στην Αγγλία και κυρίως στην Αμερική. Τό πρώτο νοσοκομείο που υίοθετεί και εφαρμόζει τήν καινούρια ψυχοθεραπευτική οργάνωση είναι τό Νοσοκομείο του Saint-Alban, στη Sozègre, όπου για χρόνια θά συνεργαστούν ο Francois Tosquelles και ο Jean Oury, οι δύο πρωτοπόροι της ιδρυματικής ψυχοθεραπείας. Παραδεχόμενοι ότι ή άλλοτρίωση έχει δύο πόλους, τόν άτομικό πόλο και τό συλλογικό-κοινωνικό πόλο, και ότι όπως κάθε άτομο αντιμετώπιζει, από τήν ύπαρξη και μόνο του άσυνειδήτου του, πρόβλημα άλλοτρίωσης, έτσι και κάθε ομάδα είναι λεία κοινωνικής άλλοτρίωσης, με αυτές τίσ παραδοχές λοιπόν σαν βάση, θά χρησιμοποιήσουν τή θεσμική-ιδρυματική ψυχοθεραπεία σαν μέσο μελέτης του πόλου ακριβώς της κοινωνικής άλλοτρίωσης, όπως αυτή αναπόφευκτα εκδηλώνεται στη νοσηλευτική ομάδα, δηλ. των ψυχιάτρων και νοσοκόμων, στην ομάδα των ασθενών και στη μεταξύ τους διαλεκτική έξάρτηση και διάρθρωση. Οι άναπτυσσόμενες μεταξύ των δύο ομάδων σχέσεις δεν είναι στάσιμες και τά αρχικά πρότυπα επικοινωνίας χρειάζεται κατά κανόνα να διαμφισβητούνται μέσω αναλυτικής κριτικής και συχνά να αντικαθίστανται. Με αυτές τίσ γενικές αρχές εργασίας, τό ίδρυμα έχει βασικό σκοπό να χρησιμοποιήσει σαν ενδιάμεσος σταθμός πριν από τήν πλήρη επανένταξη του άτόμου στο κοινωνικό και επαγγελματικό του περιβάλλον. Τό ίδρυμα και ή μέθοδος άπευθύνονται σε νέους ψυχασθενείς (περίπου 15 έως 30 ετών), όχι διανοητικά καθυστερημένους, που στην πλειονότητά τους είναι ψυχοσωικοί, δηλ. σχιζοφρενείς, χωρίς να αποκλείεται ένας μικρός αριθμός σοβαρών νευρώσεων, οριακών καταστάσεων και ψυχοπαθητικών προσωπικοτήτων. Ουσιαστικά όμως πρόκειται για ένα χώρο μελέτης και θεραπείας της σχιζοφρένειας. Με τή λέξη θεραπεία εδώ έννοούμε τήν άπόκτηση μιās ικανοποιητικής λειτουργικής αὐτάρεκτας, τήν άπόκτηση επίσης της ικανότητας για άγάπη και εργασία, τό συναίσθημα ότι κυβερνάει κανείς τή ζωή του μόνος του και τή δυνατότητα έπαφής με τό άμεσο περιβάλλον.

Τήν έποχή που τό νοσοκομείο του Saint-Alban έπεξεργάζεται και έπιχειρεί τήν πρώτη εφαρμογή της θεσμικής ψυχοθεραπείας στη Γαλλία δύο δημοσιεύσεις έρχονται να θίξουν τό ίδιο ζήτημα ευαίσθητοποιώντας τήν ψυχιατρική κοινή γνώμη. Ο Lousier πρώτος δημοσίευσε ένα άρθρο στο οποίο τόνιζε έντονα ότι:

- τά ψυχιατρικά νοσοκομεία πρέπει να λειτουργούν και να ναι φτιαγμένα έτσι ώστε να εὐνοούν στο μέγιστο τίσ συνθήκες θεραπείας και τήν κοινωνική επανένταξη του αρρώστου.

- ή είσοδος και ή έξοδος των ψυχοπαθών θά πρέπει να γίνονται χωρίς τίσ γνωστές ένοχλητικές γραφειοκρατικές διατυπώσεις.

- αντίθετα με τό ψεύτικο, τεχνητό, στερεότυπο, άκίνητο, κλειστό από παντού και άυστηρά οργανωμένο περιβάλλον του άσύλου, τό νοσοκομείο θά πρέπει

πει να προσφέρει ένα κλίμα κατανόησης, συμπάθειας, εύκαμψίας και ζωντάνιας.

● Η έννοια του «δεσμοφύλακα του ασύλου» είναι πιά ξεπερασμένη και ο ψυχιατρικός νοσοκόμος θά 'πρεπε να 'χει ένα ρόλο ψυχοθεραπευτικό και εκπαιδευτικό. Μαζί με αυτά ο Lausier πρότεινε και τη δημιουργία τμημάτων με όχι περισσότερα από 100 κρεβάτια.

Τόν ίδιο καιρό ο Balvet μ' αρκετή οξυδέρκεια και ευαισθησία παρατηρούσε πόσο ευαίσθητα είχαν υπάρξει τα άσυλα σίς κινήσεις της ιστορίας, πόσο ανανεωτικά έπιδρούσαν πάνω τους οι επαναστάσεις κι οι διάφορες κοινωνικές ανακατατάξεις, πόσο άβιαστα οι πόλεμοι τά άδειαζαν απ' τούς τροφίμους τους και πόσο γρήγορα οι περίοδοι εϋμερίας ξαναγέμιζαν τούς θαλάμους τους.

Έβλεπε τά άσυλα τών ψυχοπαθών να εκφράζουν συγκρούσεις μύχιες τής ίδιας τής κοινωνίας και ν' αναπτύσσονται σάν ζωντανοί άνθρωποι οργανισμοί, προβληματικοί, γεμάτοι συγκρούσεις και έντάσεις αντιφατικές όπως ο ίδιος ο άνθρωπος. Ή συνειδητοποίηση αυτής ακριβώς τής ταυτότητας τού ασύλου, γίνεται κυρίας μέσα απ' τή σκέψη τού ψυχιάτρου ο οποίος έχοντας συνειδητοποιήσει τή δική του ύπαρξη σάν μιά συγκρουσιακή ύπαρξη, καλείται ν' αναλάβει τίς συγκρούσεις τού άλλου, τού άλλοτριωμένου ανθρώπου και τού ίδιου τού άλλοτριωμένου ασύλου.

Στή φάση αυτή τών πρώτων συνειδητών αμφισβήτησεων μέσα στά άσυλα, οι ψυχιάτροι διασθάνθηκαν πώς έπρεπε να δρουν και να φαίνονται σάν γιατροί, έστω κι αν όλοι τους δέν ήταν σύμφωνοι πάνω σ' αυτό, γιατί ακριβώς αυτό θά ανέβαζε τό επίπεδο τών φροντίδων πρós τούς ξεχασμένους, καταφρονεμένους ψυχοπαθείς, θεωρούμενους γενικά σάν άτομα δεύτερης έπιλογής. Τώρα θά τούς φρόντιζαν όσο και τούς άλλους ιατρικούς αρρώστους, και τό φαγητό τους δέν θά τό άποτελούσαν πλέον τά περισσεύματα τής κουζίνας τών άλλων τμημάτων, όπως γινόταν πρίν. Αυτή ή ιατρικοποίηση τής ψυχικής νόσου άμέσως μετά τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ήταν ένα τεράστιο δήμα, σ' όλα τά επίπεδα, κι ως ένοχλει αυτή ή διαπίστωση πολλούς αδιάλλακτους αντιψυχιάτρους. Τό πρόσωπο τού ψυχικού αρρώστου γινόταν αντικείμενο συγκεκριμένων ιατρικών φροντίδων, έβγαινε πιά από τήν άφάνεια, αναγνωριζόταν κι οι ανάγκες του άρχισαν να καταγράφονται. Άλλωστε όλες οι ιατρικές χειρονομίες και κινήσεις μήπως δέν πραγματοποιούν άθελά τους αυτό που καμιά φορά είναι και τό σπουδαιότερο: μιά ψυχοθεραπεία, με τήν ευρύτερη τής λέξης έννοια;

Ήδη τό 1923 ο Raynaud, μαθητής τού Charcot, σύγχρονος τού Φρόντλ και τού Janet, αναγκασμένος να έξυπηρετήσει και έξωτερικούς αρρώστους πού δέν διέμεναν στό νοσοκομείο του είχε προχωρήσει πρῶτος στήν ανάμειξή τους με τούς ήδη νοσηλευόμενους και τό ίδρυμα Raynaud έγινε έτσι τό πρώτο άνοιχτό ίδρυμα χωρίς κάγκελα και ψηλούς τοίχους, με διάσπαρα μικρού μεγέθους περιλήπτερα, με καταργημένη τήν παραδοσιακή και καμιά φορά μηχανική ιατρική επίσκεψη, μ' ενεργό συμμετοχή τού γιατρού στή ζωή κάθε τμήματος, πραγματοποιώντας έτσι μιά από τίς πρώτες ψυχοθεραπευτικές ίδρυματικές έστιές, πολύ

πρίν ο θεσμός γίνει τό σημείο σύγκλισης ολόκληρης τής γαλλικής ψυχιατρικής.

Τά πειράματα με τόν καιρό πλήθαιναν, τό ίδιο κι οι δημοσιεύσεις και οι μελέτες πάνω στή ζωή τών ψυχικών αρρώστων στό Νοσοκομείο. Στή πρακτική τους έφαρμογή όλ' αυτά πήραν τή μορφή διαφόρων μέτρων και πρωτοβουλιών πού άρχισαν σποραδικά και στήν άρχή διστακτικά να ξεφυτρώνουν και να θεσπίζονται στό διάφορα ψυχιατρεία. Αυτές οι πρωτοβουλίες και συνάμα θεσμοί ήσαν: α) *συγκεντρώσεις μεταξύ τών γιατρών* με σκοπό τήν ανταλλαγή μεταξύ τους σκέψεων, κριτικής και προτάσεων, β) *οργάνωση ομάδων ψυχοθεραπείας νοσηλευόμενων*, γ) *κινητοποίησης τους με προγραμματισμένη εργασιοθεραπεία κατά ομάδες*, δ) *οργάνωση άνοιχτών συζητήσεων*, ε) *οργάνωση παιχνιδιών και μικροαθλητικών εκδηλώσεων*, στ) *οργάνωση καλλιτεχνικών εκδηλώσεων*, θεάτρου, τραγουδιού, χορού, μουσικών άκροάσεων κ.λπ. Σέ όλες αυτές τίς εκδηλώσεις συμμετείχαν έξίσου νοσοκόμοι και άσθενείς πράγμα μέχρι τότε πρωτάκουστο, κι αυτό έβαλε σε έντελώς καινούριες βάσεις τίς μεταξύ τους σχέσεις. Μπορούμε λοιπόν να πούμε ότι από τήν εποχή αυτή, δηλ. ακριβώς μετά τόν πόλεμο, τό '46-'47 μπαίνουν οι πρώτες στοιχειώδεις αλλά έπίσημες βάσεις για κάθε μελλοντική ίδρυματική ψυχοθεραπεία. Περιληπτικά, οι βάσεις αυτές είναι:

1. μιά νέα αντίληψη τού ψυχιατρικού νοσοκομείου, πού τό θέλει ζωντανό μέσο και όργανο φροντίδας με σαφείς ψυχοθεραπευτικούς σκοπούς.

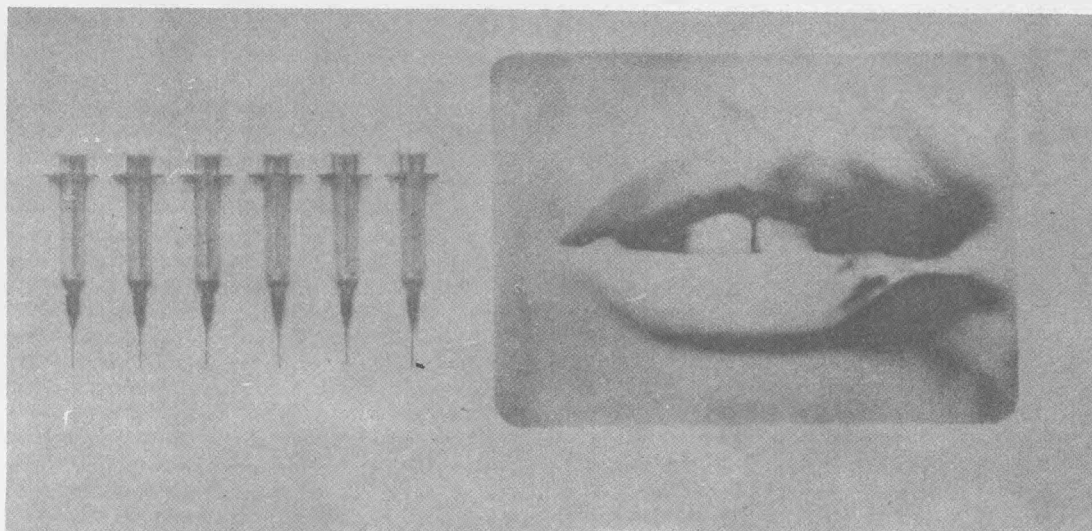
2. ή συνείδηση πώς τό ψυχιατρείο είναι ένας ζών οργανισμός πού περιβάλλεται από τήν ίδια τήν κοινωνία.

3. ή επικοινωνία ανάμεσα στό νοσηλευτικό προσωπικό.

4. ή έξύψωση τού ρόλου τού νοσοκόμου από φύλακα ή δεσμοφύλακα σε πρόσωπο εκπαιδευτικό και διαπαιδαγωγικό.

και 5. ή οργάνωση μιάς σειράς κοινωνικών και εκπαιδευτικών εκδηλώσεων, ως και εργασίας, στό πλαίσιο τού ιδρύματος, με σκοπό να δοτηθούν τούς άσθενείς να εκφραστούν και να επικοινωνήσουν μεταξύ τους και με τό νοσηλευτικό προσωπικό, δηλ. νοσοκόμους και γιατρούς, ψυχολόγο και κοινωνικό λειτουργό.

Στήν Άγγλία κατά τή διάρκεια τού πολέμου πού μετασημάτισε κυριολεκτικά τήν άγγλική ψυχιατρική, είχαν κάνει τήν εμφάνισή τους οι πρώτες αυτοδιοικούμενες ομάδες αρρώστων, δηλ. οι ομάδες χωρίς άρχηγό, όπως λεγόντουσαν, πού ή λειτουργία τους ήταν έμπνευσμένη βασικά από τό *ψυχόγραμμα τού Μορένο*, ενός τύπου ομαδικής ψυχοθεραπείας ψυχαναλυτικής προέλευσης πού είχε ήδη διαδοθεί στήν Άμερική από τήν δεκαετία τού '30, και στήν όποία ψυχοθεραπεία, ή κάθαρση τών συμμετεχόντων άσθενών και ιδιαίτερα τών ψυχωσιών έρχεται μέσα από τήν υπόδωση ενός ρόλου πού ο καθένας τους παίξει με άπόλυτη έλευθερία αυτοσχεδιασμού και με βάση ένα σενάριο πού συνήθως θέλει ο κάθε άσθενής να μμείται κάποιον άλλον τής ομάδας. Ή υπόδωση τών ρόλων γίνεται παρουσία ψυχαναλυτή ψυχιάτρου και όρισμένου κανόνες, όπως τής μή χειροδικίας ή επίθεσης λόγω προσωπικής προσβολής, γίνονται έξάρχης δεκτοί από όλους. Βάση αυτής τής τεχνικής, όπως και

άλλων παρομοίων, είναι ή θεραπευτική εκμετάλλευση της ουσιαστικά συγκρουσιακής διαλεκτικής που φαίνεται να χαρακτηρίζει όχι μόνο τις διανθρωπίνες σχέσεις αλλά και όλο τον πολιτισμό μας.

Οί δύο βασικές διαπιστώσεις από την εμπειρία του πολέμου που έπαιξαν πολύ σημαντικό ρόλο στή διαμόρφωση της θεσμικής ψυχιατρικής και ψυχοθεραπείας, ήταν οί εξής: 1) ότι είχε παρατηρηθεί σημαντική μείωση των ψυχώσεων και των νευρώσεων στο σύνολό τους (μέ εξαίρεση τήν ύστερική νεύρωση στίς πρώτες γραμμές του μετώπου), πράγμα που πιθανότατα όφειλόταν στήν ενίσχυση τής συνοχής τής ομάδας μπρός στον κοινό κίνδυνο· 2) ότι όσο μιά ελεγχόμενη και κατευθυνόμενη ομάδα μπορεί να γίνει παράγων επανασύνδεσης, επαναπροσαρμογής και επανένταξης των μελών της, άλλο τόσο μιά εγκαταλειμμένη και ακυβέρνητη ομάδα μπορεί αντίθετα να οδηγήσει στή συλλογική και άτομική άποτυχία.

Γιά τον Adolph Meyer, πατέρα τής σύγχρονης αμερικανικής ψυχιατρικής, οί τεχνικές τής ομαδικής ψυχοθεραπείας είναι δύο: 1) οί συζητήσεις τής ομάδας και 2) οί ψυχοδραματικές μέθοδοι. Γιά τή συζήτηση έλεγε ότι καλό θά 'ταν να υπάρχει μιά ομοιογένεια ύλικού και θέβαια να μην παίρνει τή μορφή διδασκαλίας μονόπλευρης εκ μέρους του συντονιστή. Ο θεραπευτικός μηχανισμός στήν ομαδική συζήτηση έξαρτάται και εξυπηρετείται από: α) τήν ταύτιση και τήν διακίνηση τής μεταβίβασης (transfer) μέσα στο γκρούπ, β) από τήν άρση των αντίστάσεων, γ) από τήν κάθαρση και ιδιαίτερα τήν ελάττωση τής επιθετικότητας των συμμετεχόντων ή όποια αυτοπεριορίζεται γιατί είναι άμοιδαία παραδεκτή και επεξεργάζεται μέσα στήν ίδια τήν ομάδα, δ) από τήν βελτίωση των συναισθημάτων κατωτερότητας και επιθετικότητας και τέλος ε) από τήν εξάσκηση τής άφρημένη σκέψης και τής προφορικής έκφρασης.

Λέγοντας ψυχοδραματικές τεχνικές ό Μέγιερ εννοούσε τό ψυχαναλυτικό ψυχόδραμα του Μορένο στο όποιο πραγματώνεται μιά τριπλή κάθαρση: στο συγγραφέα, στον ήθοποιό κι έπειτα στο θεατή που ταυτίζεται άριστοτελικά μέ τόν ήρωα. Στο ψυχόδραμα του

Μορένο, ό άσθενής είναι συνάμα και συγγραφέας και εκτελεστής και θεατής.

Όσον άφορά τίσ θεραπευτικές ομάδες (πού παρουσιάζουν τό παράδοξο σε σχέση μ' άλλες τίσ άλλες ομάδες ανθρώπων να έχουν σαν τελικό τους σκοπό - αυτόν τόν θεραπευτικό σκοπό επιτελούν άλλωστε - να χωρίσουν, να διώξουν προς τά έξω τά μέλη τους, θεραπευμένα πιά, από αυτή δέ τήν άποψη είναι φυγόκεντρες ομάδες) οί πειραματισμοί πάνω στίς δυνατές τους μορφές, που 'χαν γίνει σε μιά σειρά Νοσοκομείων στήν Άγγλία (στήν κλινική Tavistock, στίς λέσχες του Dr. Bierer και του νοσοκομείου St. George, στο ιδιωτικό νοσοκομείο Crichton Royal στο Doniphries και στο Croylingwell Hospital στο Chichester) και στή Γαλλία (μέ τόν Sivadon στο νοσοκομείο Ville-Engard και τούς Henri Hey και Le Guillant, στα νοσοκομεία αντίστοιχα Bonneval και Villejuif) απέληξαν στο να διαμορφωθούν και να επικρατήσουν τελικά οί εξής τρεις λειτουργικές μορφές ομάδας:

1) Η ψυχαναλυτική ομάδα, στήν όποία γίνεται ουσιαστικά μελέτη του φαινομένου τής μεταβίβασης και αντιμεταβίβασης, που σχηματικά μπορεί να είναι μεταβίβαση: από τούς άσθενείς προς τόν ψυχαναλυτή, από άσθενή προς άλλον άσθενή, και μαζική μεταβίβαση τής ομάδας.

2) Τό ψυχαναλυτικό ψυχόδραμα του Μορένο, για τό όποιο είπαμε δύο λόγια και

3) Η ομάδα εργασίας. Σ' αυτή τή ομάδα έχουμε τά καλύτερα άποτελέσματα όσο ή ομάδα είναι πυκνότερη, ομοιογενής και συγκροτημένη. Η πυκνότητα κυμαίνεται από 3-12 άτομα. Η ομοιογένεια εξασφαλίζεται από τήν επιλογή ατόμων που έχουν τήν ίδια περίπου κοινωνικότητα, ανεξάρτητα από τήν ξεχωριστή του καθενός πάθηση. Η συγκρότηση διασφαλίζεται μέ τήν παρουσία ενός leader που μπορεί να 'ναι ένας άσθενής ή άλλος βοηθός ειδικευμένος. Ως προς τόν τύπο τής επιτελούμενης εργασίας, ακολουθείται γενικά ή άρχή, στα άτομα μέ μειωμένη κοινωνικότητα και επικοινωνία να προτείνονται κατασκευές και άσχολίες τύπου παιχνιδιού. Στους πιο καθυστερημένους διανοητικά άσθενείς δίνονται εργασίες μέ εύκολο και γρήγορο άποτέλεσμα. Έδώ πρέπει να πούμε

ὅτι στὰ ὀργανωμένα ἰδρυματικά ἐργαστήρια φυσιοθεραπείας, ὅπως π.χ. στὸ Mindin κοντὰ στὴ Νάντη, ὑπάρχει μιά πραγματικὴ ἱεράρχηση τῶν χρησιμοποιουμένων ὑλικῶν, ἀνάλογα μὲ τὴν εὐκολία μὲ τὴν ὁποία ὁ ἀσθενὴς μπορεῖ νὰ μεταμορφώσει τὸ ὑλικό του. Ἔτσι ὁ ἀσθενὴς περνάει διαδοχικὰ ἀπὸ διάφορα ἐργαστήρια καὶ ἀντιμετωπίζει ὀλοένα καὶ πιὸ δύσκολα καὶ δύσκολα ὑλικά. Ἐδῶ βέβαια, μπαίνουν καὶ ἄλλοι παράγοντες, ὅπως τὸ ὅτι ὀρισμένα ὑλικά προκαλοῦν ἀπρόοπτες συναισθηματικὲς ἀντιδράσεις σὲ ὀρισμένους ἀσθενεῖς, λόγω π.χ. μιᾶς συμβολικῆς ψυχοτραυματικῆς σημασίας πού μπορεῖ νὰ ἔχουν γιὰ τὸ συγκεκριμένο ἄρρωστο, τροποποιώντας ἔτσι ἀνάλογα τὴ φυσιοθεραπευτικὴ στρατηγική. Μέσα σὲ μιά ἐξελικτικὴ προοπτικὴ, τὸ παιχνίδι προηγείται καὶ ἡ δουλειὰ ἔπεται. Γι' αὐτὸ ἡ ἐργασιοθεραπεία προσπαθεῖ νὰ σταθεροποιήσει τὸν ἀσθενή σ' ἓνα ἐπίπεδο ἀπόδοσης πού νὰ τοῦ ταιριάζει, νὰ τοῦ ἀρέσει, ἀλλὰ καὶ πού τὸν παρακινεῖ γιὰ κάτι δυσκολότερο, νὰ τὸν βοηθεῖ δηλαδή νὰ πραγματοποιεῖ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ παιχνίδι στὴν ἐργασία. Ἔτσι, χρησιμοποιεῖται ὅλη ἡ γκάμα δραστηριοτήτων: ἀπὸ τὸ ἀτομικὸ στὸ συλλογικὸ παιχνίδι, ἀπ' τὴ βραχυπρόθεσμη ὡς τὴ μακροχρονὴ ἐργασία, ἀπὸ τὰ ὁμοιογενῆ κλειστά ἕως τὰ ἐτετόκλητα καὶ ἀνοιχτά γκρούπ, καὶ ἀπὸ τὰ πιὸ εὐπλαστα ἕως τὰ πιὸ σκληρὰ ὑλικά.

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι μὲ τούς σχιζοφρενικοὺς, τούς ψυχωσικούς δηλαδή ἀσθενεῖς, ἡ βελτίωση τῆς συμπεριφορᾶς μὲ ὅλα αὐτὰ τὰ μέσα δὲν γίνεται ὑποχρεωτικά μὲ τρόπο συνειδητό, γιατί ὁ θεραπευτὴς δὲν προβαίνει σὲ πλήρη καὶ λεπτομερῆ διαλεύκανση τῶν προβλημάτων τοῦ ἀσθενῆ ὅπως θὰ 'κανε ἴσως μὲ ἓνα νευρωσικὸ ἀσθενή. Τὸ μόνο ἴσως φαινόμενο πού προσεγγίζει κάπως εὐθέως ὁ γιατρός, εἶναι ἡ συμβολικὴ «ρευστοποίηση» τῆς οἰκογένειας πού προκλήθηκε ἀπὸ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ ἀρρώστου, κι' ἀπ' τὴ βαθμιαία ἐξαφάνιση τῶν συγγενῶν, κάτι πού συμβαίνει κατὰ κανόνα.

Πάρα πολλοὶ ἦσαν αὐτοὶ πού κατηγοροῦσαν τὴν προσπάθεια τῆς ἰδρυματικῆς ψυχοθεραπείας νὰ ὀργανώσει μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο τὴ ζωὴ τῶν ἀρρώστων. Εἶπαν ὅτι «τὸ ψυχιατρικὸ νοσοκομεῖο δὲν εἶναι οὔτε

χωριό, οὔτε ἐργοστάσιο, ὅτι ὁ ἄρρωστος δὲν θὰ 'πρεπε νὰ γίνεται μέλος μιᾶς τέτοιας ψεύτικης νοσοκομειακῆς κοινότητας, καταπιεστικῆς καὶ ἐφήμερης, ὅτι οἱ πραγματικὲς ὁμάδες στίς ὁποῖες ἀνήκει εἶναι ἡ οἰκογένειά του κι' οἱ φίλοι του, τὸ χωριό του, τὸ σινδικό του καὶ τὸ πολιτικὸ του κόμμα». Αὐτοῦ τοῦ εἶδους οἱ κριτικὲς, ἀντιψυχιατρικῆς συχνὰ ἔμπνευσης, εἶναι νομίζω στὴν οὐσία ἀβάσιμες καὶ στὸ βάθος ἴσως-ἴσως καὶ ἀντιδραστικὲς, στὴν καλύτερη δὲ περίπτωση ἀφελεῖς καὶ ὠραιολόγες. Γιατί ἀκριβῶς, στὸ Νοσοκομεῖο οἱ ἄρρωστοι μᾶς ἔρχονται ἀπ' ἔξω: ἀπὸ τὴν οἰκογένεια, τὸ χωριό, τὴν κοινωνία. Ἄρα, ἀν κάτι ἢ πολλὰ δὲν πᾶνε καλά, πρὸς τὰ ἔξω θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν οἱ αἰτίες καὶ νὰ ἀσκηθοῦν οἱ κριτικὲς. Τὸ ψυχιατρικὸ Νοσοκομεῖο ὑπάρχει ἐπειδὴ ἀκριβῶς ὑπάρχει ἡ ψυχικὴ νόσος.* Ἐκεῖ πού τὸ ψυχιατρικὸ Νοσοκομεῖο λειτούργησε χωρὶς νὰ ὑπάρχει ψυχικὴ νόσος..., ἄρα γιὰ λόγους κάθε ἄλλο παρὰ ψυχιατρικούς, ἐκεῖ δὲν λειτούργησε ἡ ψυχιατρικὴ, ἀλλὰ ἡ ἀνόσια θέληση ἑνὸς ὀλοκληρωτικοῦ καθεστῶτος.

Ἐνα ψυχιατεῖο ἢ ἄλλο ἴδρυμα στὸ ὁποῖο γίνεται θεσμικὴ-ἰδρυματικὴ ψυχοθεραπεία, σύμφωνα μὲ τὰ θεσπισμένα στὴν Εὐρώπη καὶ ἄλλου κριτήρια, θὰ πρέπει νὰ ἔχει περίπου τὰ ἑξῆς χαρακτηριστικά:

1. Ἡ παραμονὴ τοῦ ἀρρώστου νὰ εἶναι ὅσο τὸ δυνατόν βραχύτερη.
2. Νὰ ἐξυπηρετεῖ κυρίως ψυχικούς ἀσθενεῖς κοντινῶν περιοχῶν, μὲ τὴν προοπτικὴ νὰ διατηρήσουν τὴν ἐπαφὴ τους μὲ τὸ φυσικὸ κοινωνικὸ τους περίγυρο, στὸν ὁποῖο θὰ πρέπει ἄλλωστε νὰ ἐπανενταχθοῦν.
3. Ἡ ἴδια προοπτικὴ τῆς κοινωνικῆς προσαρμογῆς ἐπιβάλλει τὴν παρουσία ταυτόχρονα καὶ τῶν δύο φύλων στὸ ἴδρυμα.

* Τὸ παράδειγμα ἄλλωστε τοῦ Basaglia στὴ Β. Ἰταλία μᾶς εἶναι ἀρκετὰ πρόσφατο. Εἶχε φροντίσει νὰ καταργηθοῦν πραγματικά τὰ ψυχιατρικὰ νοσοκομεία καὶ νὰ ἀποδοθεῖ κάθε δυνατὴ ἐλευθερία στοὺς ψυχικούς ἀρρώστους. Αὐτὲς τὲς μέρες τὰ ψυχιατεῖα στὴν Β. Ἰταλία ξανανοίγουν τίς πόρτες τους. Κι' αὐτὸ γιατί πάρα πολλοὶ ἀπ' ὄσους θὰ μπορούσαν νὰ χρησιμοποιήσουν τὴν ἐλευθερία τους, δὲν μπόρεσαν ἀκριβῶς νὰ τὴ χρησιμοποιήσουν.

4. Πολεοδομικά βρέθηκε πώς ή καταλληλότερη θέση για ένα τέτοιο ίδρυμα είναι ένα περιφερικό μέν σημείο της πόλης, αλλά κοντά σε μεγάλους άξονες κυκλοφορίας.

5. Η αρχιτεκτονική του θά πρέπει να εξασφαλίζει και να δημιουργεί ένα κλίμα ελευθερίας, άνετης διακίνησης των νοσηλευόμενων, με πρότυπο το κλασικό χωριό, με πολλά μικρότερα περίπτερα ασθενών και όχι τό όγκώδες μονολιθικό πολυώροφο κτίσμα πού θά θύμιζε στρατόνα, φυλακή, σχολείο ή πολυκατοικία. Βασική αρχή ή λειτουργικότητα, ή εύλγισία, ή σωματική και ψυχική άνεση. 20-30 άτομα κατά αρχιτεκτονική - θεραπευτική μονάδα θεωρείται παραδεκτός αριθμός.

6. Η ιατρική διεύθυνση θεωρείται προτιμότερη και πιό άποδοτική από τή διοικητική διεύθυνση.

7. Τό νοσηλευτικό προσωπικό αποτελείται: από τούς γιατρούς, τόν-τήν κοινωνικό-ή λειτουργό (μία ανά 100 περίπου άρρώστους), τόν-τήν ψυχολόγο, ειδικευμένους άπασχολησιοθεραπευτές, διαιτολόγο, φυσιοθεραπευτή και τούς ειδικευμένους νοσοκόμους. Η αξία των παρεχομένων φροντίδων έξαρτάται χωρίς υπερόχη χυριολεκτικά σχεδόν από τήν ποιότητα και τή στάση των νοσοκόμων.

8. Η ζωή του ίδρυματος στό σύνολό της πραγματώνει μία *συνολική ψυχοθεραπεία*, ή όποια μέ όσο τό δυνατό φυσικό τρόπο παρακινεί στή δημιουργία και σύμφιξη διαπροσωπικών σχέσεων, τήν ένταξη και τήν ταύτιση μέ τήν ομάδα, τή μεταβίβαση μέσα στήν ομάδα, τήν οργάνωση και βαθμιαία αυτόνομηση παράλληλα τού καθενός και τή λύση των συγκρούσεων μέσω μιάς κοινής εποικοδομητικής δραστηριότητας.

9. Τέτοιες δραστηριότητες πού λειτουργούν ταυτόχρονα σάν *θεσμοί*, είναι ή *εργασία στό τμήμα* (μ' ένα μικρό μισθό ανάλογο πάντα της εργασίας), ή *εργασία στά διάφορα άτελιέ εργασιοθεραπείας*, ή *ομαδική διαχείριση των οικονομικών* του τμήματος και των έσοδων από τήν πώληση των αντικειμένων πού κατασκευάστηκαν στά εργαστήρια, ή παρακολούθηση φίλμς και έκπομπών τηλεόρασης, ή οργάνωση θραδινών χορών και γιορτών, *έκφραστικές τεχνικές* όπως μουσική, σχέδιο, ζωγραφική, πληροφόρηση και *νοητική δραστηριοποίηση* μέσω μιάς ποικίλου ύλικού διβλιοθήκης αλλά και μέσω του ήμερήσιου κι έβδομαδιαίου τύπου. Η συνεργασία των ασθενών γύρω από τήν έκδοση μιάς δικής τους έφημερίδας αποτελεί θανμάσιο μέσο, και

10. Ο γιατρός πρέπει να είναι σέ μόνιμη έγρηγορη και για τή φυσική σωματική υγεία των ασθενών αλλά και για τίς παθολογικές εκδηλώσεις πού θά ενεργοποιούσαν ένδεχόμενα οι παραπάνω δραστηριότητες. Ρόλος του ακόμα είναι ή οργάνωση συγκεντρώσεων συζήτησης και σύνθεσης. Όλο τό προσωπικό άλλωστε, πρέπει να 'χει υιοθετήσει μία στάση μόνιμης αυτοπαρατηρητικότητας και αυτοαμφισβήτησης για να ελαττώνονται στό ελάχιστο τά λάθη συμπεριφοράς, άσυνείδητα ή συνειδητά, πού συχνά γίνονται πρós τούς άρρώστους.

θεραπεία δέν είναι παρά μία προσπάθεια να έξανθρωπιστούν ή ζωή και ή σχέση των ψυχικών άρρώστων μέ τό άμεσο περιβάλλον τους. Έπιπλέον, μία προσπάθεια αυτές οι σχέσεις να νοηματοδοτηθούν, ώστε σάν στέρεα και πραγματικά σημεία έλξης της προσοχής, της νόησης και του συναισθήματος των άρρώστων να άντιταχθούν, σάν πάλλουσα ζωή, στήν αυτιστική και έρημωτική διαδικασία της ψύχωσης, στήν άπόσυρση και τό παραλήρημα, στή ψυχρή αγωνία και στό φόβο θανάτου πού αυτά κρύβουν, σημείο, τό τελευταίο, συχνά λημονημένο ή ύποτιμημένο σε πολλά άντιψυχιατρικά κείμενα. Σ' αυτή τή διαδικασία έξανθρωπίσης, τό μόνο χρήσιμο ύλικό, και μέσο είναι μοιραία τό ανθρώπινο ύλικό, οι γιατροί κι οι νοσοκόμοι κυρίως. Μ' αυτούς τούς κοντινούς τους άντιπροσώπους της έξωτερικής ζωής θ' άνταλλάξουν τά συναισθήματά τους οι άσθενείς και θά δημιουργήσουν σχέσεις πού θά 'ναι οι πρώτες γέφυρες άπ' τίς όποιες θά περάσουν για να βγούν από τό τείχος όχι μόνο του ψυχιατρείου, μά και του δικού τους έσωτερικού κόσμου, σφραγισμένου, αυτιστικού, γεμάτου φανταστικά σύμβολα μοναξιάς.

Είναι γνωστό ότι ό ψυχωσικός όχι μόνο δέν άντέχει αλλά και δέν μπορεί να έπωφεληθεί από τήν άπογοήτευση πού θά του δημιουργούσε μία αναλυτική σχέση μεταβίβασης μέ τόν ψυχίατρό του, κάτι πού για ένα νευρωσικό άρρωστο είναι ό κύριος άξων θεραπείας στή διάρκεια της ψυχανάλυσης του. Στό ψυχωσικό άρρωστο, στά πλαίσια της θεσμικής ψυχοθεραπείας, ό ψυχίατρος πρέπει να προτείνει μία πραγματικότητα ζωντανή, φιλόξενη και στέρεη πού να μπορεί ό άσθενής άφοβα να άγγίξει, δηλαδή μία παρουσία καθυσχαστική και άσφαλή. Τό ότι ό ψυχίατρος και οι νοσοκόμοι είναι οι άντιπρόσωποι, οι έκφραστές πλάι του μιάς δυναμικά άπειλητικής έξωτερικής πραγματικότητας, δέν τούς επιτρέπει τήν πραγματική άμφιλεγόμενη, άμφιθυμική, άναποφάσιση συμπεριφορά, κάτι πού θά πυροδοτούσε τή μεγάλη άμφιθυμία και άβεβαιότητα του άρρώστου. Από τό σημείο αυτό πηγάζει και ή πιό μεγάλη ίσως δυσκολία συμπεριφοράς στήν ψυχοθεραπεία του σχιζοφρενούς, δηλαδή η τηρηση μιάς ύποστηρικτικής, προστατευτικής, αλλά από τή σωστή άπόσταση, στάσης. Από μία άπόσταση διακριτικότητας και ευαισθησίας θά λέγαμε, ή να μην άπειληθεί και πανικοβληθεί ό ευάλωτος έσωτερικός του χώρος από μία άφόρητη διείσδυση της έξωτερικής πραγματικότητας μέ τή μορφή μιάς άστόχαστης, άκριτης και άπρόσεχτα οικείας συμπεριφοράς. Αυτό θά σήμαινε μία άτακτη και συχνά μαζική ύποχώρηση του ψυχισμού του σε προγενέστερες, συχνά αρχαϊκές άμυντικές στάσεις, σε μία καινούρια πολύχρονη ίσως άπόσυρση. Η θεραπευτική άπώλεια μετά από τέτοια λάθη είναι άνυπολόγιστη. Μόνο βαθμιαία, μέ έμπιστοσύνη, ειλικρίνεια και συνέπεια, σεβασμό, εκτίμηση και φιλική σοβαρότητα εκ μέρους του ψυχίατρου και των νοσοκόμων, θά άποκτήσει ό άρρωστος έμπιστοσύνη στον περιγύρο του και θά συμμετάσχει πιό άφοβα στήν ψυχοθεραπευτική συζήτηση.

Πρέπει να ξερούμε ότι ό ψυχωσικός είναι έξαιρετικά ευαίσθητος σε κάθε άλλαγή πού γίνεται γύρω του. Γι' αυτό, τό κλίμα πού τόν περιβάλλει πρέπει να διατηρεί τήν καλή του ποιότητα. Είναι άπόλυτα

Στήν ουσία της λοιπόν ή θεσμική-ίδρυματική ψυχο-

άνωφελές π.χ. μετά από μία ώρα προσεκτικής ψυχοθεραπείας την ημέρα, να εγκαταλείπεται ο άρρωστος της 23 υπόλοιπες ώρες σε μία απαράδεκτη συμπεριφορά άλλων, λιγότερο προσεκτικών, ακατάρτιστων και όχι ευαίσθητοποιημένων ατόμων, συχνά δυστυχώς νοσοκόμων. Αυτό όχι μόνο μπουκοτάρει την ψυχοθεραπεία αλλά προκαλεί άγχος και κυρίως άμφιθυμία στο σχιζοφρενικό άρρωστο. Μέ τον ίδιο δλαβερό μηχανισμό επιδρούν πάνω του οι διαστάσεις γνωμών και η διαφορά συμπεριφοράς μεταξύ γιατρών και νοσοκόμων. Συχνότατα η βελτίωση ή η επιδείνωση ενός σχιζοφρενούς ακολουθεί πιστά τη βελτίωση ή την επιδείνωση της συνεργασίας μεταξύ γιατρών και νοσοκόμων. Η διαμάχη τους γίνεται καθρέφτης της δικής του εσωτερικής διάσπασης. Γι' αυτό η συνοχή στη συμπεριφορά όλου του νοσηλευτικού προσωπικού είναι η απόλυτα απαραίτητη συνθήκη για μία αποτελεσματική θεσμική ψυχοθεραπεία.

Ανάμεσα στις τρεις ομάδες (άσθενών-νοσοκόμων-γιατρών) εγκαθίσταται μία τριγωνική σχέση. Ο άσθενής όχι μόνο θα νιώσει το γιατρό σαν πατέρα του και το νοσοκόμο σαν μητρικό πρόσωπο, αλλά είναι και εξαιρετικά ευαίσθητος στη σχέση που υπάρχει ανάμεσα σ' αυτούς τους φανταστικούς του γονείς. Τό δύσκολο είναι ότι μέσα στο τρίμημα αυτές οι σχέσεις είναι και πραγματικές και φανταστικές ταυτόχρονα.

Γι' αυτό, στη συγκέντρωση του προσωπικού συνήθως μία φορά τη βδομάδα, οι σχέσεις αυτές θα διαπιστωθούν, θα συζητηθούν, θα ερμηνευτούν και θα αποφασιστεί από κοινού ή θεραπευτική τους χρησιμοποίηση.

Ένας έλαινος της θεσμικής-ιδρυματικής ψυχιατρικής και ψυχοθεραπείας είναι ότι πρώτη αυτή άπαιτησε από τόν άσθενή να παίξει ο ίδιος ενεργά τό ρόλο υποκειμένου, να επικοινωνεί σαν υποκείμενο πρὸς υποκείμενο σέ όλες τις διαπροσωπικές του σχέσεις. Αξίζει να τό σημειώσουμε αυτό γιατί όλες οι προηγούμενες ψυχοθεραπείες ήθελαν τό γιατρό υποκείμενο και τόν ψυχοπαθή αντικείμενο λίγο ή πολύ. Αυτό ενίσχυε τήν άποπροσωποποίηση και τήν άλλοτρίωση του άρρώστου, και μᾶς ἔκανε να βλέπουμε σ' αυτόν εξωτερικά ένα άτομο που ακριβῶς ἔχει χάσει τήν ικανότητα να ναι υποκείμενο.

Κι όταν ακόμη δέν τό εκφράζει εκδηλα, κάθε φορά που διασταυρωνόμαστε μαζί του, κάθε φορά που ανταλλάζουμε ένα βλέμμα μαζί του, ο ψυχωικός στέκεται μπρὸς μας σέ μία άναμονή, ή στάση του ὄλη είναι ένα βουβό αίτημα. Πολύ συχνά πίσω από τό εκδηλο περιεχόμενο της συμπεριφοράς του κρύβεται μία πραγματική άνάγκη για προστασία. Τό ψυχιατρείο μέχρις ενός σημείου του εξασφαλίζει αυτή τήν προστασία. Του προσφέρει ακόμη, σά παντοδύναμα γι' αυτόν πρόσωπα του γιατροῦ και τῶν νοσοκόμων, ένα ή περισσότερα πρότυπα ταύτισης που θά λειτουργήσουν σαν ένα είδος υπεργῶ που ο άσθενής δέν θά 'χει παρά ν' άφομοιώσει. Ὡστόσο, δέν είναι αυτή ή βασικότερη άνάγκη του ψυχωικού άρρώστου, ή βολική και γρήγορη υποκατάσταση ενός υπεργῶ με κάτι τό ίσοδύναμο· ή πίο σημαντική του άνάγκη είναι να ξαναβρεί τήν εσωτερική του συνοχή, να οργανώσει τό διαμελισμένο του ἔγῳ. Στή προχτή αυτή φάση, ο άσθενής πρέπει να αισθάνεται ότι γίνεται δεκτός σ' όλες τις εκφράσεις της προσωπικότητάς

του, ότι δέν ξενίζει τούς άλλους, ότι δέν άπορρίπτεται άπ' τό περιβάλλον του. Στή φάση αυτή συνήθως είναι πού θά συμβούν και οι διάφορες διεγερτικές κρίσεις του ψυχωικού, τά επιθετικά του ξεσπάσματα, γεγονότα σχεδόν άναπόφευκτα, μπρὸς σά ὅποια τό θεραπευτικό προσωπικό θά πρέπει ν' αντιδράσει με εύκαμψία, ἐγγήγορη άλλ' όχι επιθετικά. Η άναστάτωση που μᾶς προκαλεί ή τρέλα είναι φαίνεται βαθιά, ακόμη και στους πίο «ἐξοικειωμένους» μ' αυτήν· σ' αυτήν ίσως βλέπουμε τό μακρινό άπόχιο δικῶν μας καταστάσεων και για να άποδιώξουμε τόν ἐφιάλτη να 'ρθουν πίο κοντά τά «φοιχτά μαῦρα πουλιά της τρέλας» – για να χρησιμοποιήσω μία εκφραση παραστατική που κάπου ἔτυχε να διαβάσω – εκφορτιζόμαστε με ἐκλογικευτικά καλυμμένες επιθετικές συχνά διαθέσεις πάνω στον πίο πρόχειρο κομιστή της, τόν «τρελό», τόν ψυχασθενή. Θα μπορούσε αυτό να είναι μία ἐξήγηση, ανάμεσα σ' άλλες, για τήν άπαράδεκτη συμπεριφορά του άνεκπαιδευτου προσωπικού τῶν παλιῶν ψυχιατρείων και δυστυχῶς και πολλῶν συγχρόνων.

Ο ψυχωικός άσθενής ζει τό ἴδρυμα και ὄσους τό αποτελούν – γιατροῦς, νοσοκόμους, εκπαιδευτές – μέσα από τό άγχῶδες πρίσμα της μαζικής του άμυνας και του μόνιμα άπειλούμενου Ἐγῶ του, νιώθοντας σέ κίνδυνο ο ίδιος και προβάλλοντας τούς φόβους του πρὸς τά ἔξῳ· κάθε τί που προέρχεται από τό ἴδρυμα είναι γι' αυτόν κακό, διαλυτικό, επικίνδυνο. Τά συναισθήματα αυτά ἐπιμένουν και μετά τήν ἔναρξη της ψυχοθεραπείας. Ἐτσι οι πρώτες ἔνθαρρυντικές πρόοδοι στην άρχή της θεραπείας, που συμπιπτον και με τις πρώτες εκδηλώσεις μεταβίβασης, συχνά συνοδεύονται από μία υποτροπή της επιθετικότητας του άρρώστου, ή από μία άπροθυμία, άπόσυρση και ἄρνηση να συνεργασθεί και γενικά να συμμετάσχει στίς εκδηλώσεις της κοινῆς ζωῆς του ἴδρυματος, ἐνώ συχνά ξαναεμφανίζεται μία παραληρητική δραστηριότητα. Στή φάση ακριβῶς αυτή είναι πού ή θεραπευτική ομάδα, γιατροί και νοσοκόμοι, πρέπει να δείξουν τήν θεραπευτική τους ευαίσθησία, πείρα, τέχνη και υπομονή, ὥστε να μη χάσουν με βίαιες αντιδράσεις (δέσιμο, χτύπημα, ποινές κ.λπ. που κι αυτές εκφράζουν μία επιθετικότητα) τήν πολύτιμη ἐπαφή με τόν άρρωστο. Γιατί σ' ένα δεύτερο χρόνο, όταν ή φάση της υποτροπῆς περάσει, ο άσθενής άποκτά συνήθως συνείδηση αὐτῶν που μπορεί να του προσφέρει τό ἴδρυμα και ή συνεργασία του με τήν θεραπευτική ομάδα, κι ο δρόμος πιά για μία ἐκούσια και γόνιμη ψυχοθεραπεία είναι άνοιχτός μ' όλες τις διακυμάνσεις που πολύ φυσικά και πάλι θα ἐμφανιστούν. Χρειάζεται λοιπόν πολύ προσοχή στίς δύσκολες περιόδους που ο άρρωστος είναι μη συνεργάσιμος και προκλητικός, να μην κάνουμε πράγματα που θα πληγώσουν καιρία τόν πρωτόγονο ναρκισσισμό του, να μην τόν υποβιάσουμε με ένα από τούς πολλούς, ἄλλοτε «λεπτούς» ἄλλοτε «χονδροειδείς», διαθέσιμους τρόπους. Όταν οι ψυχιατρικοί νοσοκόμοι καταφέρνουν συνειδητά να αυτοελέγχονται και να μη καταχρώνται της ἐξουσίας που τελικά ή κοινωνία τούς ἔδωσε να φροντίζουν τήν ψύχωση, τότε ἤδη ἐπιτελούν ένα τεράστιο θεραπευτικό ἔργο, και ἐξυψώνουν άνάλογα τή στάθμη του ἴδρυματος στό οποίο υπηρετοῦν.

Τά συμπτώματα πού χαρακτηρίζαν τή ζωή τών ψυχοπαθών στά παλαιά ψυχιατρικά άσυλα καί πού γιά τήν εξάλειψή τους δημιουργήθηκε καί εφαρμόζεται ή θεσμική-ίδρυματική ψυχιατρική καί ψυχοθεραπεία ήσαν. άνακεφαλαιώνοντας, τά εξής:

1. Άπώλεια επαφής μέ τόν έξω κόσμο.
2. Χρόνια ύποχρεωτική άδράνεια, παθητικότητα καί όκνηρία.

3. Αύταρχικότητα τού ιατρικού καί νοσοκομειακού προσωπικού.

4. Άπώλεια τών φίλων καί τών προσωπικών αγαθών καί βαθμιαία άπάλειψη τής προσωπικής τού ζωής.

5. Μονόπλευρη καί συχνά καταχρηστική χορήγηση φαρμάκων.

6. Ατμόσφαιρα ζοφερή καί θλιβερή, σέ οίκήματα παραμελημένα, έλλειπτικά, καταθλιπτικά, δύσοσμα, άπαισιόδοξα καί κακόγουστα, καί τέλος

7. Σβήσιμο τών προοπτικών γιά μιá κοινωνική επανένταξη τού άρρώστου.

Έτσι ή αξία ενός ψυχιατρικού ίδρύματος καί τής θεραπευτικής του στάθμης εξαρτάται άκριβώς από τίς συγκεκριμένες ρεαλιστικές άπαντήσεις πού είναι σέ θέση νά δώσει στα ακόλουθα έρωτήματα πού άπορρέουν άπευθείας από τήν παραπάνω αντίστοιχη συμπτωματολογία. Δηλαδή:

1ο) Τί κάνετε γιά νά κρατήσετε τούς άσθενείς σέ επαφή μέ τό σπίτι καί τούς συγγενείς τους; Πόσο συχνά δέχονται επισκέψεις; Πόσο συχνά περνούν τά Σαββατοκύριακα καί τίς γιορτές στα σπίτια τους; Άν οί συγγενείς μένουν μακριά, τί συγκεκριμένο κάνετε γιά νά ξεπεραστεί τό πρόβλημα τής άπόστασης;

2ο) Πώς άπασχολείτε τούς άρρώστους σας; Τούς διδάσκετε εργασίες πού μπορεί κι άργότερα ίσως νά τους χρησιμεύσουν; Ποιά είναι ή πνευματική τους διατροφή, ή ψυχική τους έμπνευση καί ή πληροφόρησή τους κατά τή διαμονή τους στό ίδρυμα; Τί δυνατότητες παρέχονται στους άρρώστους γιά νά δημιουργήσουν κάτι, νά αλλάξουν κάτι, νά δοκιμάσουν, νά εκφραστούν, νά χαρούν, νά συνοργανώσουν, νά συμμετάσχουν;

3ο) Ποιά είναι συμπεριφορά τού προσωπικού πρós τούς άσθενείς; Ποιά μέθοδος χρησιμοποιείται στό νοσοκομείο γιά τήν καταστολή ενός διεγερτικού άρρώστου; Πώς αντιμετώπιζετε έναν άπειθή καί προκλητικό άσθενή; Τί σημαίνει ή λέξη «τρελός» γιά ένα νοσοκόμο τού ψυχιατρείου σας; Πόσοι άσθενείς

καί γιά πόσο διάστημα παραμένουν δεμένοι ή κλειδωμένοι;

4ο) Μέ ποιόν τρόπο προστατεύονται ή ιδιωτική ζωή, τά προσωπικά χρήματα καί άντικείμενα τού άρρώστου; Τούς δίνονται όσα τούς είναι άπαραίτητα γιά τήν προσωπική τους υγεία, εμφάνιση καί αξιοπρέπεια;

5ο) Υπάρχουν άσθενείς πού δέν παίρνουν καθόλου ψυχοφάρμακα; Πιστεύετε πώς τά ψυχοφάρμακα είναι ή μόνη αξιόλογη θεραπεία;

6ο) Σέ τί οίκήματα έχετε τούς άσθενείς σας; Πόσοι είναι μαζί στόν ίδιο θάλαμο; Τί υγειονομικές εύκολίες τούς παρέχει τό οίκημα; Είναι οίκημα καθαρό, άνετο, εύάερο, καλά φωτισμένο; Πού κάθονται οί άρρωστοι όταν δέν είναι ξαπλωμένοι; Έχει ό κάθε άσθενής χώρο ειδικό καί κλειδωμένο γιά τ' άτομικά του είδη; Ποιό είναι τό χρώμα καί ποιá είναι ή διακόσμηση τών τοίχων;

7ο) Τί προοπτικές έχουν οί άρρωστοι γιά νά ξαναγυρίσουν στα σπίτια τους καί τί δυνατότητες γιά νά βρουν δουλειά κάπου, οί νέοι τουλάχιστον; Τους έχετε ενημερώσει τούς ίδιους σχετικά; Τί έχετε κάνει πρós τίς δύο αυτές κατευθύνσεις, δηλ. επιστροφή στόν οικείο χώρο καί επαγγελματική επαναποκατάσταση, γιά κάθε άσθενή χωριστά; Πώς αντιμετώπιζετε τίς περιπτώσεις χωρίς προοπτική;

Σ' αυτά τά έρωτήματα μπροστά βρίσκεται μόνιμα κάθε ψυχιατρικό ίδρυμα πού εφαρμόζει θεσμική ψυχιατρική καί ψυχοθεραπεία. Η θεραπευτική επιτυχία ενός τέτοιου ιδρύματος εξαρτάται πρωταρχικά από τήν εύκαμψία, τή λειτουργικότητα καί τό βαθμό φιλελευθερίας καί εύρύνοιας τού καταστατικού λειτουργίας του, όπως καί από τό βαθμό ώριμότητας, κατανόησης καί συνεργασιμότητας τού άμεσου συγγενικού καί εύρύτερα κοινωνικού περιβάλλοντος.

Στήν καθημερινή όμως πράξη στό χώρο τού ιδρύματος ή επιτυχία αυτή εξαρτάται από τήν κατάρτιση, τή συνεργασιμότητα, τό κουράγιο, τή σεμνότητα καί τήν άνθρωπιá τού θεραπευτικού τού προσωπικού, ίσως δέ κατά βάθος από τήν ικανότητά του νά συνειδητοποιεί ότι εάν υπάρχει μιá διαφορά ανάμεσα στόν ψυχίατρο καί στόν ψυχωσικό τού άρρώστου, αυτή δέν είναι τόσο διαφορά βαθμού άλλοτρίωσης μεταξύ τους, όσο διαφορά συνειδητοποίησης αυτής τής άλλοτρίωσης.

Τά ἐν οἴκῳ μή ἐν δήμῳ – καί ἀντιστρόφως –

τῆς Νόρας Σκουτέρη-Διδασκάλου

Αὐτό τό ἄρθρο σχετίζεται μέ τό γυναικεῖο ζήτημα. Εἰδικότερα ἐγγράφεται στήν προσπάθεια πού γίνεται τά τελευταῖα χρόνια νά ἀναλυθεῖ ἡ ἰδιαιτερότητα ὀρισμένων ἀντιφάσεων πού δημιουργοῦνται γιά τίς γυναῖκες στό σύγχρονο καπιταλιστικό σχηματισμό καί πού δέν φαίνονται – πρὸς τό παρόν, τουλάχιστον – νά λύνονται μέ κάποιους νόμους ἢ μέ τήν ὑπομονή ἢ μέ καταγγελίες.

1. Ὁ προβληματισμός βασίζεται σέ μίαν ὑπόθεση ἐργασίας· ὅτι οἱ συγκεκριμένες ἀντιφάσεις λανθάνουν (πού σημαίνει ἐδῶ: ὑποκρύπτονται) σ' αὐτό πού ἐμφανίζεται ὡς «ιδιόρρυθμη θέση» τῶν γυναικῶν ἀνάμεσα στόν ἰδιωτικό καί τό δημόσιο χώρο ἢ – ὅπως συνήθως λέγεται – ἀνάμεσα στό «σπίτι-οἰκογένεια» καί στήν «παραγωγή». Ἡ ἐστίαση λοιπόν γίνεται ἀκριδῶς σ' αὐτόν τόν ἐνδιάμεσο κατά κάποιο τρόπο χώρο (τό «ἀνάμεσα»), πού συνήθως εἶτε ἐμφανίζεται ὡς κενό τό ὅποιο ὑπερκαλύπτεται μηχανιστικά ἀνάλογα μέ διάφορες θεωρητικές προδιαγραφές εἶτε μυστικοποιεῖται κάτω ἀπό τυποποιημένες, «ἄθώες» καί ἀόριστες ἐκφράσεις («δύο ρόλοι», «σπίτι-δουλειά» «ιδιόρρυθμη θέση» κ.ά.). Ἡ πρόταση-θέση πού ὑποστηρίζεται στό ἄρθρο εἶναι ὅτι ἡ μορφή πού παίρνει ἡ σχέση ἀνάμεσα στό ἰδιωτικό καί τό δημόσιο στόν καπιταλισμό εἶναι ἱστορικά εἰδική, καί ἡ μυστικοποίησή της καί ἡ ἰδιαιτερότητά της σχετίζονται δομικά μέ τό γυναικεῖο ζήτημα. Ὁ προβληματισμός κρίθηκε ἀναγκαῖος καί χρήσιμος γιατί πιστεύουμε ὅτι ἢ μέ τόν ἕναν ἢ τόν ἄλλο τρόπο μυστικοποίηση τῆς σχέσης αὐτῆς, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται ὡς διάκριση ἢ/καί ἀντιπαράθεση, ἀναπαράγεται καί νομιμοποιεῖται καθημερινά τόσο στό ἐπίπεδο τῆς «κοινῆς λογικῆς» ὅσο καί στό ἐπίπεδο τῆς κρατικῆς παρέμβασης στό γυναικεῖο ζήτημα (μέ τή μορφή τῆς νομοθετικῆς ἢ ἄλλης ρύθμισης, ἢ/καί μέ ἄλλες μορφές), καί ἀπειλεῖ νά καθορίσει ρυθμιστικά τό ἐπίπεδο τῆς προβληματικῆς γιά τό γυναικεῖο ζήτημα καί, ἄρα, καί τήν πρακτική τοῦ γυναικεῖου κινήματος.

2. Τό ἔναυσμα γιά τόν προβληματισμό δόθηκε ἀπό τήν εἰσαγωγή στήν αἰτιολογική ἐκθεση πού συνοδεύει τό γνωστό νομοσχέδιο τῆς Ἐπιτροπῆς Γαζή, τό ὅποιο κατατέθηκε στό Ὑπουργεῖο Δικαιοσύνης καί τυπώ-

θηκε τόν Μάρτιο τοῦ 1979.¹ Τό συγκεκριμένο Ν/Σ, καρπὸς ἐπίπονης καί συστηματικῆς ἐργασίας τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς, ἀκολουθώντας τήν ἐπιταγή ἀρθρῶν τοῦ Συντάγματος καί ἰδιαίτερα τοῦ ἀρθροῦ 4, παραγρ. 2 «Περί ἰσότητος δικαιωμάτων καί ὑποχρεώσεων Ἑλλήνων καί Ἑλληνίδων» προχωρεῖ στήν ἀναγκαῖα (καί ὑποχρεωτική) ἀναπροσαρμογή τοῦ Οἰκογενειακοῦ Δικαίου μέ στόχο

*«τὴν ἀποκατάσταση μέσα στίς διατάξεις του ὄλων ὅσα ἀντιβαίνουν στὴ συνταγματικὴ ἐπιταγή».*²

Ἄναμφίβολα οἱ μεταρρυθμίσεις πού προτείνει τό νέο νομοσχέδιο εἶναι πολλές καί ριζικές· τόσο, πού ὀρισμένοι ἐσπευσαν νά τίς χαρακτηρίσουν ριζοσπαστικές. Καί, ἀναμφίβολα – πάλι – ὑπάρχουν συγκεκριμένοι περιορισμοί σ' αὐτές τίς μεταρρυθμίσεις· τόσοι, πού – ἄλλοι αὐτὴν τὴ φορά – τίς χαρακτηρίσαν ἀνεπιφύλακτα ἄτολμες. Αὐτό εἶναι κάτι πού συμβαίνει πάντα μέ τίς μεταρρυθμίσεις. Τό βέβαιο εἶναι ὅτι ἕνας διαστικὸς συνολικὸς χαρακτηρισμὸς τοῦ νομοσχεδίου ὄχι μόνο θά ἦταν ἄκαιρος καί ἄσκοπος, ἀλλὰ καί θά παρέδλεπε τό γεγονός ὅτι οἱ ὅποιες μεταρρυθμίσεις (αὐτές τουλάχιστον πού δέν εἶναι ἐπακόλουθα ἢ συνακόλουθα κάποιας ἐπαναστατικῆς διαδικασίας) πού γίνονται μέσα σέ συγκεκριμένες ἱστορικὲς συγκυρίες πού τίς προκαλοῦν καί τελικά τίς «ἐπι-

1. Βλ. Εἰσαγωγή ἰσότητος δικαιωμάτων καί ὑποχρεώσεων Ἑλλήνων καί Ἑλληνίδων εἰς τὸ ἀστικὸν δίκαιον. Ἀθήνα (Ἐθνικὸν Τυπογραφεῖον), Ὑπουργεῖον Δικαιοσύνης, 1979.

2. Γ. Α. Κουμάντος, «Ἐνα νομοσχέδιο ἰσότητας». Τὸ Βῆμα 23.3.1980.

τρέπον», είναι αναγκαστικά ορισμένες (=περιορισμένες και προσδιορισμένες): συνάμα όμως, ακριβώς επειδή γεννιούνται μέσα από αντιφάσεις, μπορούν να μεταβληθούν σε ένα νέο βήμα για πάλι και διεκδικήσεις.

Με αυτήν τη γενική εκτίμηση για τό νομοσχέδιο και τις μεταρρυθμίσεις που προτείνει, τό θέμα που μάς ενδιαφέρει εντοπίζεται στους περιορισμούς και τις αντιφάσεις που επιτρέπουν τις συγκεκριμένες μεταρρυθμίσεις – αν τις επιτρέπουν κι αυτές τελικά – στό αστικό-οικογενειακό δίκαιο, δηλαδή στό ένα σκέλος της σχέσης ιδιωτικό (σπίτι-οικογένεια) – δημόσιο (παραγωγή) και, στή συνέχεια, στίς αντιφάσεις που μέ τή σειρά τους δημιουργούν ή «άποκαλύπτουν». Θά μπορούσε μάλιστα κανείς νά θεωρήσει ότι ή νομοθεσία «περί ισότητας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων Έλλήνων και Ελληνίδων» (ή – αντίθετα διατυπωμένο – «κατά των διακρίσεων») μέσα στό πλαίσιο των οικογενειακών σχέσεων, ακριβώς επειδή συνιστά μία συμπύκνωση των αντιφάσεων τής γυναικείας ύποτέλειας στόν καπιταλισμό, είναι τό κατάλληλο σημείο εκκίνησης για τό είδος του προβληματισμού που προσδιόρισαμε στήν αρχή. Σημείο εκκίνησης όμως μόνο, και όχι αναφοράς. Ξηγηώ άμέσως γιατί. Παρά τόν κατά βάση προοδευτικό σχεδιασμό τής σχετικής μέ τό οικογενειακό δίκαιο νομοθεσίας (όπως προτείνεται στό Ν/Σ τής επιτροπής Γαζή), που στοχεύει νά διαδρώσει μερικές από τις πιο υποτιμητικές πρακτικές διακρίσεων σέ βάρος των γυναικών³ (και θά τό καταφέρει ένμέρει αν και όταν ψηφιστεί), τό γυναικείο ζήτημα ώστόσο θά εξακολουθεί νά ύφίσταται τό ίδιο όξύ στή δομή του· θά εξακολουθεί νά ύφίσταται ξοτω και αν εκδηλώνεται μέ πιο άμβλυμένη μορφή, άφου θά έχουν εκλείψει οί πιο χτυπητές διακρίσεις που, από μία άποψη, άποτελούν και τά πιο χαρακτηριστικά «παραδείγματα» στίς σχετικές μέ τήν καταπίεση επιχειρηματολογίες (τό επώνυμο, τά οικογενειακά βάρη, ό άνήρ-κεφαλή τής οικογενείας, ή πατρική έξουσία, ή συζυγική έξουσία, ή προϊκα κ.ά.δ.). Άλλωστε οί νομικές ρυθμίσεις δέν άποβλέπουν (και δέν μπορούν νά άποβλέπουν στό καπιταλιστικό, τουλάχιστον, σύστημα) στό νά διορθώνουν δομικά τά κοινωνικά προβλήματα. Άντίθετα μάλιστα, θά μπορούσε κανείς νά ύποστηρίξει ότι ενδέχεται νά λειτουργούν *αντικειμενικά* (πέρα από τις όποιες διαθέσεις ή προθέσεις των άτόμων) για νά καλύπτουν τις όποιες αδυναμίες του συστήματος, άφου ξεκινούν από τις ύπάρχουσες αντίθεσεις (στήν προκειμένη περίπτωση από τή διάκριση ιδιωτικό/δημόσιο) και τις αναπαράγουν άποκρύπτοντας τόν αντιφατικό τους χαρακτήρα. Ένώ αυτός ακριβώς ό αντιφατικός χαρακτήρας συνιστά σέ μεγάλο βαθμό τό κοινωνικό πρόβλημα που όρίζεται ως *γυναικείο ζήτημα* στόν καπιταλισμό.

3. Βλ. αναλυτικά Νικ. Σ. Παπαντωνίου «Ό έκσυγχρονισμός του οικογενειακού δικαίου – και ή αρχή τής ίσονομίας άνδρών και γυναικών», *Ό Πολίτης* 33 (1980) 23-28. Βλ. παράλληλα και Δανάης Χατζόγλου «Άναθεώρηση του Οικογενειακού Δικαίου – μία λιγότερη φανερή όψη του προβλήματος», *όπ. παρ.*, σελ. 8-11.

Θά προσπαθήσουμε λοιπόν νά άνιχνεύσουμε τή λογική ή όποία διατρέχει – και θεμελιώνει, σέ τελευταία άνάλυση – τις μεταρρυθμίσεις που προτείνει ή επιτροπή Γαζή. Γιατί στό σκεπτικό τής εισαγωγής στή σχετική έκθεση ή επιτροπή δέν περιορίζεται άπλά και μόνο είτε στήν άναφορά στή συνταγματική επιταγή είτε στήν επίκληση κάποιου κανόνα «φυσικού δικαίου» («τί πιο “φυσικό” από τήν ισότητα;»). Άντίθετα, άναζητά κάποια ιστορική-κοινωνιολογική πραγματικότητα που νά νομιμοποιεί τις προτεινόμενες μεταρρυθμίσεις μέ τέτοιο τρόπο, ώστε νά φαίνεται ότι οί κανόνες δικαίου (=ό νόμος) άκολουθούν a posteriori τις κοινωνικοοικονομικές μεταβολές οί όποιες, όπως δηλώνεται, όφείλονται στήν «πρόοδο» και τήν «ανάπτυξη»⁴. Συγκεκριμένα στίς σελ. 45-47 τής έκδοσης του Υ.Δ. και κάτω από τόν τίτλο «Γενική Εισαγωγή» και τούς ύποτίτλους «Οί λόγοι τής μεταρρυθμίσεως», «Η έκταση τής μεταρρυθμίσεως», «Τά χρησιμοποιηθέντα στοιχεία» και «Μέθοδος και γενικά αρχά τής μεταρρυθμίσεως» διαβάζουμε, σέ άπταιστη καθαρεύουσα, άνάμεσα σέ άλλα, ότι

«Τό οικογενειακό μας δίκαιο ήτο πεπαλαιωμένο και διά τήν εποχήν του, μη ανταποκρινόμενο πλέον προς τάς σημερινάς συνθήκας και τούτο ένεκα τής επελθούσης μεταβολής των ήθων εις τάς σχέσεις των δύο φύλων, όπως και εις τήν θέσιν τόσο τής γυναικός όσον και των νέων. Τήν δε έν λόγω εξέλιξιν των ήθων έχη παρακολουθήσει ή διεθνής επί του θέματος νομοθετική κίνησις» (σελ. 45, άρχειά στό κείμενο).

και ότι

«Ό Άστικός Κώδιξ εις τό οικογενειακό του δίκαιο εισήγε και διά τήν εποχήν του πεπαλαιωμένας άνδροκρατικές και πατριαρχικές αντιλήψεις και επί των μάλιστα περιπτώσεων άδικαιολόγητον προνομιακήν μεταχείρισιν των γυναικών· ένω τά πρό αυτου Σχέδια ήσαν πλέον συγχρονισμένα.» (σελ. 46)

Άκόμη μαθαίνουμε πως

«Ό Άστικός Κώδιξ δέν άντεπεκρίνετο ήδη κατά τήν κατάρτισίν του προς τάς αντιλήψεις τής εποχής του. Κατά τήν διαρρηθασαν όμως τριακονταπενταετίαν και πλέον επήλθε σημαντική μεταβολή των ήθων τόσο εις τάς σχέσεις των δύο φύλων όσον και εις τήν θέσιν των γυναικών.»

4. Έτσι μολοντί θά μπορούσε κανείς πολύ εύκολα νά συμφωνήσει ότι έχουμε νά κάνουμε μέ έναν έκσυγχρονισμό ότι «έκσυγχρονισμός σημαίνει τάση νά ανταποκριθεί ή νομοθετική ρύθμιση στήν κοινωνική πραγματικότητα» (Ν. Παπαντωνίου, *όπ. παρ.*, σελ. 28), ώστόσο όμως μένει άνοιχτό τό πρόβλημα τί σημαίνει έκσυγχρονισμός και, βέβαια, τί σημαίνει ακριβώς κοινωνική πραγματικότητα (ένα πρόβλημα που τό έχουμε και μέ τήν εισήγηση τής επιτροπής Γαζή).

ναϊκῶν καὶ τῶν νέων, ἐνῶ ὡς γνωστὸν τὰ ἤθη μεταβάλλονται θραδῶς.

“Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς γυναῖκας ἡ τεχνολογικὴ ἀνάπτυξις παρέσχεν εἰς αὐτάς τὴν δυνατότητα ἐργασίας ἐκτός τοῦ οἴκου μέ συνέπειαν τὴν εἰσοδὸν τῶν εἰς τὸν οἰκονομικὸν βίον, τὴν ἐκπαίδευσιν, τὰ ἐλευθέρια ἐπαγγέλματα καὶ τὴν πολιτικὴν· τοῦτο δὲ ὡς ἰσοτίμων ποιοτικῶς, ἀλλ’ οὐχὶ ἀριθμητικῶς, πρὸς τοὺς ἄνδρας. Ἐξ ἄλλου εὐκολία ἐντός τοῦ οἴκου – οἰκιακαὶ συσκειαί – καὶ ἐκτός αὐτοῦ – βρεφικοί σταθμοί, νηπιαγωγεία, ἐστιατόρια ἐπιχειρήσεων κτλ. – διευκολύνουν ἢ ἀντικαθιστοῦν τὴν ἐκ παραδόσεως ἐργασίαν τῆς γυναίκος. Περαιτέρω ἀντισυλληπτικά θέτουν ὑπὸ ἔλεγχον καὶ αὐτῆς ταύτης τῆς γυναίκος τὴν ἐγκυμοσύνην, τὸ κύριον δάρος αὐτῆς. Δηλαδή προκειμένου περὶ τῶν γυναικῶν ἔχομεν κατ’ ἀρχὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴ μεταβολήν.» (σελ. 46, ἀραιά στό κείμενο).

Καί, ἀπό λίγο παρακάτω, πληροφοροῦμαστε, πῶς ἡ μεταβολὴ αὐτῆ τῶν «ἠθῶν καὶ τῆς θέσεως τῶν γυναικῶν» εἶναι πράγματα γνωστά·

«Πρὸς ἐξακριβῶσιν τῶν κοινωνικῶν ἀντιλήψεων καὶ τῶν κρατούντων ἠθῶν [...] θὰ ἀπητεῖτο εὐρυτάτη κοινωνιολογικὴ ἔρευνα καὶ σφυγμομέτρησις τῆς κοινῆς γνώμης [...] Αἱ ἀνωτέρω ἔρευναι θὰ ἦσαν θεδαίως χρήσιμοι, ἀλλ’ ὄχι καὶ ἀπαραίτητοι [...] Κατεβλήθη [ῥωστόσο] πᾶσα προσπάθεια, ὅπως αἱ προτεινόμεναι λύσεις καλύπτουν τόσον τὰ κρατῶντα ἤθη εἰς ὅλην τὴν κλίμακα» [γιατὶ «κυμαίνονται λίαν μεταξύ τῶν μεγαλοπόλεων, τῶν ἐπαρχιακῶν πόλεων καὶ τῶν ἀγροτικῶν ἢ νησιωτικῶν περιοχῶν, ὡς καὶ κατὰ τμήματα τῆς χώρας πλέον τρόπον τινὰ προοδευτικά ἢ συντηρητικά], «ὅσον καὶ τὰ ἐν ἐξελίξει τελοῦντα, ὡς καὶ τὰ μέλλοντα νὰ διαμορφωθῶν. Τέλος, διότι τὰ ἤθη, αἱ κοινωνικαὶ ἀντιλήψεις καὶ ἡ νομικὴ συναλλαγὴ εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἰκανῶς γνωσταὶ καὶ ἡ κοινὴ τῶν νομικῶν ἐμπερία εἶναι ἐπαρκὴς διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν προβλημάτων.» (σελ. 55)

Αὐτὸ πού ἀνακαλύπτουμε ὡς διαπίστωση γιὰ τὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ πραγματικότητα (ἢ καὶ γενικότερα γιὰ τὴ διεθνή «πρόοδο» καὶ «ἀνάπτυξη») εἰς τὴν ἐκθεση τῆς Ἐπιτροπῆς Γαζῆ, τὴ διαπίστωση δηλαδή ὅτι «ἐπὶ τῆς σημαντικῆς μεταβολῆς τῶν ἠθῶν τόσον εἰς τὰς σχέσεις τῶν δύο φύλων ὅσον καὶ εἰς τὴν θέσιν τῶν γυναικῶν» καὶ ὅτι αὐτὸ ὀφείλεται εἰς τὴν τεχνολογικὴ ἀνάπτυξη («αἱ εὐκολία ἐντός τοῦ οἴκου καὶ ἐκτός αὐτοῦ»), ἢ ὅποια «παρέσχεν εἰς αὐτάς (τὰς γυναῖκας) τὴν δυνατότητα ἐργασίας ἐκτός τοῦ οἴκου μέ συνέπειαν τὴν ἐξοδὸν τῶν εἰς τὸν οἰκονομικὸν βίον, τὴν ἐκπαίδευσιν [κτλ.] ὡς ἰσοτίμων ποιοτικῶς, ἀλλ’ οὐχὶ ἀριθμητικῶς πρὸς τοὺς ἄνδρας», αὐτὸ λοιπὸν τὸ συναντοῦμε ὡς ὑπόθεση στὸν Ἐνγκέλς (καὶ σὲ μιά σειρά μελετητῶν μετὰ ἀπὸ αὐτόν) καὶ ὡς εὐχὴ-αἴτημα σὲ μανιφέστα γυναικείων ὀργανώσεων ἢ σὲ κομμα-

τικά προγράμματα γιὰ τὴ γυναῖκα καὶ τὸ γυναικεῖο ζήτημα.

Ἄν ἡ πρώτη μας λοιπὸν ἀνησυχία (δυσπιστία, ἂν θέλετε) γεννιέται ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀντιθετικὴν φορὰς «σύμπτωση», ἢ δευτέρη προέρχεται ἀπὸ τὸ μηχανιστικὸ καὶ ἐπιφανειακὸ συσχετισμὸ πού γίνεται ἀνάμεσα στὴ θέση τῆς γυναίκας στὰ πλαίσια τῆς οἰκογενείας καὶ γενικότερα εἰς τὴν οἰκογένεια, τὸ γάμο καὶ τὸ δίκαιο πού τὰ ρυθμίζει, ἀπὸ τὴ μιά μεριά, καὶ τὴ μισθωτὴ ἐργασία τῆς γυναίκας (τὴ θέση τῆς «στὴν παραγωγή», ὅπως λέγεται καὶ γράφεται), ἀπὸ τὴν ἄλλη. Καὶ ὑπάρχει καὶ μιά τρίτη ἀνησυχία· αὐτὴ σχετίζεται περισσότερο μέ τὴν περιέργη διαπίστωση ἀπὸ τὴν ὅποια ξεκινᾷ ἡ Ἐπιτροπὴ (καὶ θὰ εἶναι σίγουρα πολὺ νὰ τὸ πεί κανεὶς αἰσιοδοξία ἢ μαγικὸ ξόρκι) σχετικὰ μέ τὴν «ποιοτικὴν ἀλλ’ οὐχὶ [ἔτι:] ἀριθμητικὴν ἰσοτιμίαν τῶν γυναικῶν πρὸς τοὺς ἄνδρας κατὰ τὴν ἐξοδὸν τῶν [τῶν πρώτων] εἰς τὸν οἰκονομικὸν βίον» κτλ.

Οἱ τρεῖς αὐτὲς ἀνησυχίες σίγουρα μποροῦν νὰ πυκνωθοῦν σὲ μιά διαπίστωση – δικὴ μας αὐτὴ τὴ φορὰ: ὅτι εἰς τὴν θέση ἑνὸς οὐσιαστικοῦ προβληματισμοῦ γιὰ τὴν ἔνταξη τῶν γυναικῶν στὸ σπίτι σὲ σχέση μέ τὴν ἔνταξή τους εἰς τὴν παραγωγή, θρῖσκουμε ἕναν ἀφοριστικὸν συμπερασματικὸν συλλογισμόν, ὅπου γιὰ τὴν ἐρμηνεία καὶ ἄρα καὶ τὴν ἄρση τῆς ὑποτέλειας τῶν γυναικῶν ἐντοπίζονται ἐπιμέρους προβλήματα πού ἀντιμετωπίζονται οἱ γυναῖκες εἰς τὴν οἰκογένεια (ἄλλως στὸν ἰδιωτικὸν χώρον), ἀφοῦ θεωρεῖται ὅτι τὰ ἄλλα τοὺς προβλήματα ἔχουν λυθῆ (λύονται) κατὰ τὴν ἐπιτροπὴ Γαζῆ, λόγω τῆς «ἐπελευθέρωσης μεταβολῆς». Ἡ θεραπεία πού προτείνεται εἶναι συγκεκριμένου τύπου: κανονιστικὴ διευθέτησις τῶν διαπροσωπικῶν σχέσεων μέ ὑστατο κριτὴ τὰ δικαστήρια σὲ περίπτωσι ἀσυμφωνίας. Ἔτσι ἡ ὅλη συζήτηση καὶ διερεύνησις γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τῆς διάστασης ὁρισμένων διατάξεων τοῦ ὑπάρχοντος οἰκογενειακοῦ δικαίου ἀπὸ τὴ συνταγματικὴ ἐπιταγὴ τοῦ ἄρθρου 4, παραγρ. 2 καὶ τῶν προτάσεων γιὰ τὴν κατ’ ἀρθρον θεράπεια τῆς διάστασης, αὐτοπεριορίζεται, ἀντιμετωπίζει ἀποκομμένο ἀπὸ τὴν οὐσίαν τοῦ τὸ πρόβλημα τῆς γυναικειᾶς ὑποτέλειας καὶ παρουσιάζει τὴ μόνον ὄψη τοῦ γυναικειοῦ ζητήματος: τὴν ἰδιωτικὴν του πλευρὰ ὅπως αὐτὴ ἐμπλέκεται στὶς οἰκογενειακὰς σχέσεις. Καὶ ἀκόμη περισσότερο· παρουσιάζει τὴ νομικὴ ἐπιφάνεια αὐτῆς τῆς πλευρᾶς.

Αὐτὸς βέβαια εἶναι ἕνας τρόπος γιὰ νὰ ἀντιμετωπίζει κανεὶς τὸ γυναικεῖο ζήτημα· δηλαδή, βγήκε (ἢ, μπῆκε) ἡ γυναῖκα εἰς τὴν παραγωγή καὶ, ἄρα, μετὰ νὰ τακτοποιήσουμε καὶ τὸν ἰδιωτικὸν χώρον. Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἡ ἀντίθετη ἄποψη πού μᾶς προσφέρεται σὲ δύο σχήματα· τὸ πρῶτο: ἂς βγεῖ ἡ γυναῖκα εἰς τὴν παραγωγή καὶ θὰ λυθοῦν τὰ τοῦ οἴκου· τὸ δεύτερο: ἂς τακτοποιήσουμε τὰ τοῦ οἴκου γιὰ νὰ βγεῖ ἡ γυναῖκα ἐν τῷ δήμῳ. Αὐτὲς οἱ θεωρητικὲς διαδρομὲς – καθὼς καὶ οἱ πολιτικὲς ἐπιλογὲς καὶ πρακτικὲς πού τὶς συνοδεύουν ἢ τὶς ἀκολουθοῦν – στηρίζονται εἰς μερικευμένη καὶ κατακερματισμένη θεώρησι τοῦ γυναικειοῦ ζητήματος, τῆς γυναικειᾶς ὑποτέλειας. Ἐξαρχῆς δηλαδή τόσο τὸ πρόβλημα ὅσο καὶ ἡ προβληματικὴ του τίθενται ἀπὸ τὴ μιά μεριά μέ νομικοῦς

ορους και σε επίπεδο νομολογίας⁵ και, από την άλλη, με οικονομικούς ορους και σε επίπεδο οικονομικής (οικονομίστικης) ανάλυσης. Τό τελικό αποτέλεσμα είναι τό ίδιο: ή έλλειπτικότητα τής προσέγγισης και άρα και ή τελική άναποτελεσματικότητα τών «λύσεων».

Όμως και μόνο ή άναγνώριση τής πολυπλοκότητας και συνθετότητας τών σχέσεων μέσω τών όποιων διοχετεύονται, επιβάλλονται και άναπαράγονται οί δομές τής γυναικείας ύποτέλειας και καταπίεσης μάς προειδοποιεί για τούς κινδύνους πού ύποκρύπτουν ή νομολογία,⁶ από τή μιά μεριά και ή οικονομίστικη αντίληψη από τήν άλλη· κινδύνους πού γενικά παραβλέπονται, άφού τέτοιες αντιλήψεις φαίνονται να πληροφορούν και τελικά να οδηγούν σε πολιτικά συμπεράσματα και άποφάσεις κόμματα και όργανώσεις. Άκριβώς επειδή ή άποτελεσματικότητα πού έχουν οί κατά φύλα διακρίσεις και ή οικογένεια τόσο στο επίπεδο τής οικονομίας όσο και στο επίπεδο τής ιδεολογίας στό κύκλωμα τής καπιταλιστικής παραγωγής μεταμφιέζεται και παριστάνει ως ά-σχετη (=μη σχετική) πρός τίς ειδικές άπιτήσεις του καπιταλισμού και του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, πιστεύουμε πώς οί θεωρίες πού προβάλλουν εν διαστάσει ή σε μηχανιστική άλληλεξάρτηση τούς δύο ρόλους (τόν ένα «στό σπίτι» και τόν άλλο «στήν παραγωγή») πού «παίζουν» οί γυναίκες, άναπαράγουν αυτήν τή μυστικοποιημένη διαίρεση – κατάτμηση άνάμεσα σε ιδιωτικό και δημόσιο. Και κάτι ακόμη· άφήνουν να έννοηθεί – ή και τό λένε ξεκάθαρα – ότι κάποτε θά βρεθεί ό τρόπος να συμβιβάσουν οί γυναίκες μέ επιτυχία τούς δύο ρόλους τους (π.χ. μέ τή βοήθεια τεχνολογικών άλλαγών⁷ ή μέ τήν παρέμβαση του κράτους για τήν κοινωνικοποίηση τμημάτων του σύν-

5. Βλ. π.χ. τό χαρακτηριστικό πρόσφατο άρθρο του Γ. Α. Κουμάντου στο *Βήμα* (δπ. παραπ.), όπου διαπιστώνεται ή (γενική) «έλλειψη έπιστημονικής κριτικής και ύπεύθυνης πολιτικής τοποθέτησης άπέναντι στο Ν/Σ» και τό γεγονός ότι δέν ύπήρξε καμία αντίδραση ούτε «άπό τούς κύκλους τών νομικών, άπό τά δικαστήρια, άπό τίς Νομικές Σχολές, άπό τά νομικά στελέχη τών γυναικείων σωματείων» ούτε «και άπό τήν πλευρά τών κομμάτων για βελτίωση ή υιοθέτησή τους».

6. Έξαιρετικά ερεθιστική για παραπέρα άνάλυση είναι ή πυκνή διατύπωση τής Μαρίνας Παπαγιαννάκη σχετικά μέ τό νομοσχέδιο τής Έπιτροπής Γαζή για τό οικογενειακό δίκαιο· «Τό προσχέδιο προτείνει τήν κατάργηση ή τήν τροποποίηση 172 συνολικά διατάξεων πού έχουν σημασία στο συμβολικό ή στο πρακτικό επίπεδο ή και στα δύο μαζί. Έτσι τό θεσμικό εργαλείο (Οικογενειακό Δίκαιο) τής καταπίεσής μας άκονίζεται, μεταμφιέζεται όρθολογιστικά και γίνεται πιο ύπουλο και πιο μυθοποιητικό αλλά θά βοηθήσει ίσως καλύτερα στήν άποκάλυψη τής νομικιστικής ψευδαίσθησης πού τόσες δυνάμεις έγκλωβίζει». *Σκούτα*, 2 (1979), σελ. 96.

7. Ένδεχομένως σήμερα ή τεχνολογική πρόοδος κάνει τό αίτημα τής έπανοργάνωσης τής οικιακής εργασίας ρεαλιστικό αίτημα. Φυσικά όμως όποιοσδήποτε τεχνολογικός βελτιώσεις σ' αυτό τό χώρο δέν μπορούν να δημιουργήσουν τίς άναγκαίες προϋποθέσεις για τήν εξίσωση τών δύο φύλων. Άπλώς έξομάλυνουν έπιφανειακά τήν καταπίεση τών γυναικών. άν δέν συνοδεύονται από σαφείς άλλαγές στο «δημόσιο» χώρο για τήν άρση τής άνισότητας σε βάρος τών γυναικών.

θητου εκείνου ρόλου τής μητέρας-τροφού-παιδαγωγού,⁸ και άλλα τινά παρόμοια) και ότι κάποτε θά μπορέσουν να παίξουν τόν κύριο ρόλο τους, άνάλογα μέ τίς προσωπικές προτιμήσεις, βλέψεις και ροπές τής καθεμιάς, στήν άναπαραγωγή ή τήν παραγωγή. Έτσι άφήνεται να νοηθεί ότι άρκεί να λυθεί τό ένα πρόβλημα και θά λυθεί και τό άλλο (πβ. έδώ τήν άποψη ότι άφού δγήκε ή γυναίκα στήν παραγωγή «ελεύθερα», μιάς και επήλθαν οί κάποιες συγκεκριμένες μεταβολές, είναι ύποχρεωτική – πέραν τής συνταγματικής έπιταγής – και ή μεταβολή τών σχέσεων μέσα στήν οικογένεια· δηλαδή ή νομοθετική ρύθμιση του θέματος είναι άναγκαία πρόοδος).

Τό ερώτημα όστόσο είναι μπροστά στα μάτια μας· και, άλλά και καθαρά διατυπωμένο, έχει τή μορφή: «Τί ύποκρύπτει αυτή ή (καπιταλιστική, στή συγκεκριμένη περίπτωση) διαίρεση – κατάτμηση τών ρόλων». Γιατί δέν ύπάρχει καμία άμφιβολία πώς τά άτομα δέν είναι ήθοποιοί πού παίζουν κάποιους ρόλους σε κάποιους χώρους αλλάζοντας συνέχεια τή μάσκα τους ή φορώντας τήν ίδια πάντα μάσκα. Προκειμένου μάλιστα για άτομα πού έχουν κατά φύλα κοινωνική ταυτότητα (φυσικά και κοινωνικά προσδιορισμένη) τά περιθώρια τών επιλογών τών «ρόλων»⁹ τους φαίνονται να προσδιορίζονται και να προσδιορίζονται από αυτήν άκριβώς τήν ταυτότητα.

Άντιμετωπίζοντας λοιπόν τή μυθοποίηση τής διάστασης άνάμεσα στους δύο «χώρους-ρόλους» (στό σπίτι και στήν παραγωγή) θά πρέπει να διερευνησουμε τό πώς άκριβώς δομείται ή συναρτησιακή σχέση άνάμεσα στή «θέση» τής γυναίκας στον οί-

8. Η φροντίδα (σε όλα τά επίπεδα) τών παιδιών συνιστά ίσως τήν πιο παγιωτική ύλική σχέση για τίς γυναίκες, μιά σχέση πού μπορεί να άποδειχτεί ότι είναι ιδιαίτερα έπικερδής για τό καπιταλιστικό κράτος. Γιατί, ενώ ή φροντίδα του νοικοκυριού μπορεί δυνητικά να ελαχιστοποιηθεί και μετά να μοιραστεί άνάμεσα στα μέλη τής οικογένειας, ή φροντίδα τών παιδιών άπαιτεί μιά τεράστια κοινωνική άναδόμηση πού συνεπάγεται τουλάχιστον τήν κοινωνικοποίηση αυτής τής εργασίας μέ τή δημιουργία ενός μεγάλου αριθμού ιδρυμάτων για τό παιδί. Η «λύση» δηλαδή του προβλήματος αυτού άπαιτεί μεγάλες επενδύσεις άπό τό κράτος και τήν άνάληψη τής εϋθύνης αυτής από κρατικές υπηρεσίες. Έκτός από αυτό τό κόστος ύπάρχει και ένα άλλο «κόστος», κοινωνικό αυτή τή φορά. Σε συνθήκες προηγμένου καπιταλισμού είναι πολύ προβληματικό – όπως θά προσπαθήσουμε να δείξουμε παρακάτω – άν μπορούν να δημιουργηθούν οί συνθήκες πού θά βοηθούσαν τίς γυναίκες να άπελευθερωθούν από τόν οικιακό χώρο. Βλ. σχετικά Maxine Molyneux, «Beyond the Domestic Labour Debate», *New Left Review*, 116 (1979) σελ. 25-26.

9. Πβ. και τήν σχετική παρατήρηση πού διατυπώνει ή Όμάδα Έργασίας τής Σκούπας για τήν οικιακή εργασία. «Υπάρχει ένα πρόβλημα στή χρησιμοποίηση τής λέξης ρόλος. Γιατί ή λέξη αυτή ύπνοσει δυνατότητες άλλαγής, εναλλαγής, ύπνοσει τήν ύπαρξη περισσότερων ρόλων. Παραπέμπει σε κάποια περιθώρια επιλογών. Όμως ό οικιακός ρόλος είναι «φυσικός» και σαν τέτοιος δέ επιλέγεται [...] Η γυναίκα δέν είναι νοικοκυρά κάποιες ώρες τής μέρας και έπαγγελματίας, δημόσιο πρόσωπο κάποιες άλλες. Ό φυσικός τής ρόλος ύπερκαλύπτει κάθε τής δραστηριότητα, ύποδεικνύει τά όριά της, δέν τής άφήνει περιθώρια επιλογής». *Σκούτα* 2 (1979), σελ. 75-76.

κιακό χώρο και στη «θέση» της στην καπιταλιστική παραγωγή. Δηλαδή υποστηρίζουμε έναν προβληματισμό που εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο συναρθρώνονται οι σχέσεις της αναπαραγωγής και οι σχέσεις της παραγωγής στον καπιταλισμό. Και θεωρούμε ότι, μέσα στα πλαίσια της προβληματικής του γυναικείου ζητήματος, γίνεται τελικά πολιτική απόφαση να οριοθετούμε το αντικείμενο της ανάλυσης μας με αυτούς τους όρους (παρά με τους όρους της οποιασ θεωρίας για χωριστή και αυτόνομη λειτουργία των οικογενειακών – πατριαρχικών κατά κανόνα – δομών, από τη μία μεριά, και των δομών της παραγωγής, από την άλλη)· γιατί η συνάρθρωσή τους ακριβώς συνιστά την *ιδιαιτερότητα* του γυναικείου ζητήματος και, άρα, και την ιδιαιτερότητα της ανάλυσης και της λύσης του.

Από μιάν άποψη, η αιτιολογική έκθεση του προτεινόμενου νομοσχεδίου ήταν *μόνο* η άφορμή για να διατυπώσουμε τον προβληματισμό αυτόν. Στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε να δώσουμε κάποια στιγμάτα για μιά προκαταρκτική προσέγγιση του θέματος.

Η διερεύνηση της συνάρθρωσης ανάμεσα στις δομές της αναπαραγωγής (οικογένεια-ιδιωτικός χώρος) και τις δομές της παραγωγής («δημόσιος χώρος») θέτει όπωσδήποτε ορισμένα μεθοδολογικά προβλήματα που έχουν ιδιαίτερη σημασία από τη σκοπιά του γυναικείου ζητήματος. Όπως, π.χ., ποιά είναι η δομή και η λειτουργία της συνάρθρωσης· τί είδους είναι οι δομές που συναρθρώνονται· ποιά παίζει τον κυρίαρχο ή ρυθμιστικό ρόλο, ή πώς εξισορροπείται ή συνάρθρωση, και από τί εξαρτάται αυτό· πόσο αναγκαστική – και γιατί – είναι ή ίδια η συνάρθρωση. Και τό κυρίαρχο δέβαιο ερώτημα που διατρέχει όλα τά προηγούμενα (και ένδεχομένως και άλλα): τί ρόλο παίζουν οι ιστορικές συγκυρίες και αντιφάσεις, δηλαδή ή εσωτερική και έξωτερική δυναμική του συστήματος, ή πόσο μπορούμε να μιλούμε οικουμενικά με αποκρυσταλλωμένα σχήματα. Παρόλο που τά παραπάνω ερωτήματα μένουν σε μεγάλο βαθμό άνοικτά, θά προχωρήσουμε – επιχειρηματολογώντας μέσα στα πλαίσια του προβληματισμού που προσδιορίσαμε – σε μιά πολύ συνοπτική (και σχηματική) παρουσίαση ορισμένων απόψεων και θεωριών που έχουν διατυπωθεί σχετικά με τά ερωτήματα αυτά.

Θά πρέπει να τονιστεί εξαρχής πόσο άνώφελο είναι να ψάχνει κανείς για κάποιες πρωταρχικές οικουμενικές ρίζες και αιτίες της γυναικείας υποτέλειας (έκτός αν άρέσκεται στο παιχνίδι της αναζήτησης του χαμένου θησαυρού που συνήθως είναι άνθρακες, ή αν σκοπεύει στον *αποπροσανατολισμό* από τό πραγματικό πρόβλημα). Άλλα αυτό δεν σημαίνει ότι θά πρέπει να αποφύγει να θέσει τό ερώτημα *γιατί* οι σχέσεις αναπαραγωγής (ή, οι σχέσεις που δομούνται μέσα στην οικογένεια) παίρνουν μιά συγκεκριμένη και ορισμένη μορφή σ' έναν επιμέρους ιστορικά προσδιορισμένο κοινωνικό σχηματισμό ή, ακόμη, *γιατί* δεν έχουν καθορισμένη μορφή σε κάποιον άλλο. Η θέση που δεχόμαστε εδώ είναι ότι ή *οικογένεια* είναι μιά δυναμική μορφή κοινωνικής οργάνωσης σε ιστορικά ιδιαίτερες και ειδικές πραγματώσεις· θέση

που υποδεικνύει σταθερά την ανάγκη να καταλάβουμε την υποτέλεια των γυναικών στο σημείο ακριβώς όπου συναρθρώνονται *κάθε φορά* οι σχέσεις αναπαραγωγής και οι σχέσεις παραγωγής σε συγκεκριμένες ιστορικές συγκυρίες. Και αυτό είναι ένα κεντρικό πρόβλημα για τό γυναικείο ζήτημα.

Υπάρχει όμως και κάτι ακόμη: τό πρόβλημα της «πατριαρχίας». Συγκεκριμένα· υποστηρίζεται γενικά ότι οι μετασχηματισμοί στο χώρο της παραγωγής μεταβάλλουν τις μορφές των σχέσεων της αναπαραγωγής στο πλαίσιο των οικογενειακών δομών, χωρίς όμως να καταστρέφουν τον πατριαρχικό τους χαρακτήρα. Έτσι και ή «πατριαρχία» – όπως και ή «οικογένεια» – χρησιμοποιείται, καταργώντας τά όρια του χρόνου και του χώρου, ως οικουμενικός όρος για να δηλώσει την πραγματικότητα της καταπίεσης των γυναικών και τον έλεγχο που υφίστανται από τους άντρες.¹⁰ Η πατριαρχία, ωστόσο, όπως και ό μερικά εναλλακτικός όρος «άνδροκρατία», μπορεί να χρησιμεύσει και ως ιστορικά ειδικός όρος, αν θεωρηθεί ότι οι πατριαρχικές σχέσεις παίρνουν την ιδιαιτερή τους μορφή από τις κυρίαρχες σχέσεις της παραγωγής. Έτσι π.χ. στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής ή πατριαρχία λειτουργεί *μέσω* των ταξικών σχέσεων με τέτοιο τρόπο ώστε, μολοντί οι σχέσεις αναπαραγωγής, ό κατεξοχήν χώρος των πατριαρχικών σχέσεων,

*«είναι, από αναλυτική άποψη, κεντρικές για την έρμηνεία της υποτέλειας όλων των γυναικών, ωστόσο δημιουργούνται αναπόφευκτα διαφορετικές συνθήκες για τις γυναίκες ανάλογα με την ταξική τους ένταξη».*¹¹

Δηλαδή, μολοντί υφίσταται πατριαρχική καταπίεση, αυτό δεν σημαίνει αναγκαστικά και αυτόματα ότι αυτή είναι ή κύρια δομή μέσα στην οποία και εξαιτίας της οποίας υποτάσσονται οι γυναίκες. Σημαίνει μάλλον ότι ό ακριβής χαρακτήρας της λειτουργίας των πατριαρχικών σχέσεων *διαμορφώνεται δυναμικά* μέσα στον ιστορικά συγκεκριμένο σχηματισμό, *ακόμη και όταν* σε ορισμένες συγκυρίες οι σχέσεις αυτές φαίνονται να λειτουργούν με σχετικά «πρωτόγονη» μορφή.

Με αυτές τις προκαταρκτικές διευκρινίσεις θά περάσουμε στην ουσία του θέματος δηλαδή στη θεωρητική προσέγγιση της συνάρθρωσης. Πολύ σχηματικά μπορούμε να πούμε ότι οι θεωρίες που συσχετίζουν ένα προς ένα τον χώρο της παραγωγής με την οικογένεια, (δηλ. τον χώρο όπου λειτουργούν κατεξοχήν οι σχέσεις αναπαραγωγής), ή συνδέουν τις δύο δομές μονοδρομικά αναζητώντας κάποιο είδος ξεκάθαρων ντετερμινιστικού προσδιορισμού του ενός από τό άλλο, ή τις αποσυνδέουν τελείως. Έτσι λ.χ., προκειμένου για

10. Βλ. σχετικές παρατηρήσεις της Annete Kuhn «Structures of patriarchy and capital in the family» στο *Feminism and Materialism*. A. Kuhn και A.M. Wolpe(eds), London (R.K.P) 1978.

11. R. Monough και R. Harrison. «Patriarchy and relations of production», στο *Feminism and Materialism*, δ. παραρ., σελ. 11.

ην έπιασε για μοιχεία
άνω βτά κρομμυδάκια
1 ΕΤΩΝ Ο ΜΗΝΥΤΗΣ, 47 Η ΜΟΙΧΑΛΙΑ ΚΑΙ 55 Ο ΜΟΙΚΟΣ

**Η μητέρα στην κουζίνα
ο πατέρας στη δουλειά**

ΒΙΑΣΕ
ΤΗΝ 20ΧΡΟΝΗ
ΚΟΡΗ ΤΟΥ

**Η ΠΡΟΙΚΑ
ναρκοθετεί την
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ**

Κυνηγότο
γυναικών
από τὰ ΜΑΤ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ ΠΟΡΕΙΑ
ΠΡΩΤΗΜΗΝ

Γνωστοί κακοποιοί
οι τρεις βιαστές
ΑΝΑΓΚΟΡΙΣΤΗΚΑΝ ΑΠΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

Ισοβία δεσμή
στη φόνισσα
του Χαράττι

Η γυναίκα του
μέλλοντος; Θα
μοιάζει πιο πολύ
με τόν άντρα

Έρριξε
διτριάκι
στον πρώην
μνηστήρα της

Προφυλακίσθηκε
νεαρός για βιασμό
19χρονης

Μια γυναίκα
στη γαλλική
ακαδημία

Κατή φυλακή άσέλγησε
στην 14χρονη κόρη του
ο αίμομίκτης «πατέρας»

«ΤΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ»

Ακόμη λίγο Παρίσι

Μιά ακόμη γεύση από τις παρισινές κολλεξιόν για
την άνοιξη και τὸ καλοκαίρι τοῦ '80. Μοντέλα τῆς Νι-
να Ρίτσι, ἀσφαλῶς ἀπρόσιτα στὸ μέσο θαλάττιο τῆς
Γαλλίδας καὶ πόσο μάλλον τῆς Ἑλληνίδας. Ἄς τὰ
ποθαυμάσουμε, τουλάχιστον, στὸ πλαίσιο τῆς λογι-
κοῦ ἄσας δὲν φτάνει ἡ ἄλεπού τὰ κάνει...

ΦΥΛΑΚΙΣΗ 5 ΧΡΟΝΩΝ
ΣΤΟΝ ΠΑΤΕΡΑ
ΠΟΥ ΑΣΕΛΓΗΣΕ
ΠΑΝΟ ΣΤΗΝ ΚΟΡΗ ΤΟΥ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΝΕΡΙΑ ΤΟΥ

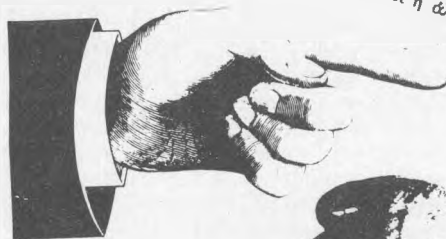
Επέβαλε τὸ κακοτετορικό
**Κάθειρση 11 χρόνων
σὲ νεαρό Αἰγύπτιο
γιὰ ἀπόπειρα φόνου**

«Παναγιώτης
ἀπ' τὴν Κρή-
τη πῆρε 120
ἀπ' τῆς...»

Γυναίκα

Ἐπὶ Σκανδιναβία, μιὰ ἔκκληση γιὰ τὴν εἰρήνη
ὑπογράφτηκε, ἤδη, ἀπὸ ἑκατοντάδες γυλιῶδες
γυναίκες. — Ἀντρικὲς ὑπογράψες δὲν γίνον-
ται, δεκτές.

**Οἱ άντρες είναι
ἀκατάλληλοι γιὰ
τὴν προστασία
τῆς εἰρήνης**

**Τὸν καταγγέλλουν
τὰ δύο παιδιά του
γιὰ συζυγοκτόνο**

ΣΚΟΤΩΣΕ ΜΕ ΚΑΤΤ
ΝΑΙΚΑ ΤΟΥ ΑΛΛΑ

Σ ΚΑΙ ΓΡΟΘΙΣΕ ΤΗΝ ΓΥ-
ΡΟΥΣΙΑΣ ΣΑΝ ΑΤΥΧΗΜΑ

Οδηγός
ομορφίας
γιὰ ἔξπνες
γυναίκες

Καταδικάστηκε
18χρονη
πού πυροβόλησε
τὸν φίλο τῆς

**Ερριξε τὸ φωτιγένητο
βρέφος τῆς στὸ φωτιγένητο**

ΕΝΔΟΧΑΝΤΙΚΟ ΚΑΒΑΛΙΟΤΗΣ
Τράθηξε γυναίκα
ἀπὸ τὰ μαλλιά
καὶ τῆς προέβησε
ζημιές στὸ 1.Χ.

35ΧΡΟΝΟΣ, ΠΡΩΗΝ ΝΑΥΤΙΚΟΣ, ΣΤΗΝ ΑΤΤΙΚΗ
**Πλήρωσε με τὴν ζωὴ τῆς
τῆ διάλυση τοῦ ἀρραβα**

**ΚΑΤΩ
ἡ προίκα**

ΣΤΟΧΟΣ: Η ΙΣΟΤΗΤΑ

**«ἴσους» δέλει άνδρες
ἡ κυβέρνηση**

**«Γαμπρός» τῆς πῆρε
800.000 δραχμές**

Τὸ ποσὸν προέρχονταν ἀπὸ ἔργα
σὴ τῆς κοπέλλας στὴν Γερμανία

Ἄμερικανὸς
θῆλαξέ
τὸ μαρό του
με ἄρθετα
δαίμονα!

ΒΕΒΗΛΗΤΗΣ ΓΥΡΟΣ
ΒΕΡΟΥΣΙΑΣ
ΤΗΝ ἸΝΔΙΑ ΤΟΥ
ΣΑΝ ἮΝ ΒΓΑΛΕΙ
ΓΙΑ ΝΑ ΒΓΑΛΕΙ
ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟ

Ἄκολούθησε
τὸν ἔραστη
με «κομπόδεμα»
τοῦ... συζύγου τῆς

ΜΠΟ ΒΕΒΗΛΗΤΑ
ΣΕ ΤΟΥΛΑΓΙΑ
ΕΠΙΔΟΧΟΠΟΥ

46χρονος
ἐπιτέθηκε
σὲ 20χρονη
φοιτήτρια

Οἱ Ἑλληνίδες σὲ νέους ἀγῶ-

τόν καπιταλιστικό κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό, έχουμε από τή μία θεωρίες που εξαρτούν τόν καπιταλισμό από τήν οικόγένεια, και μάλιστα από τήν εργασία που γίνεται μέσα στά πλαίσιά της, τή λεγόμενη οικιακή εργασία. Από τήν άλλη, έχουμε θεωρίες που στηρίζονται στήν άποψη ότι ο καπιταλισμός (ή «ή σύγχρονη οικονομική ανάπτυξη») είναι άσχετος – σέ αυτήν τή φάση εξέλιξης – μέ τήν οικόγένεια και τήν οικιακή εργασία. Αυτή ή δεύτερη άποψη υποβάλλεται και μέ τήν αντίληψη ότι ή οικόγένεια σήμερα είναι μόνον «ιδιωτικός χώρος» και συσχετίζεται μέ τή διαπίστωση ότι ή οικόγένεια είναι πιά (έννοείται στή σύγχρονη φάση τού καπιταλισμού) μονάδα καταναλωτική και όχι παραγωγική.¹²

Σ' ένα πρώτο επίπεδο θά μπορούσε κανείς νά παρατηρήσει ότι ούτε ή μία άποψη, πολύ περισσότερο όμως ούτε ή δεύτερη, έμπεριέχουν όλους τούς όρους τού προβλήματος. Και στίς δύο παραβλέπεται συστηματικά μία σημαντική παράμετρος του: *οι αντιφάσεις τού καπιταλιστικού συστήματος*. Έτσι παρά τήν προσπάθεια για σαφείς και ξεκάθαρες ερμηνείες τής σχέσης οικόγένεια/καπιταλισμός, ωστόσο όμως ή κάλυψη τών αντιφάσεων οδηγεί μέ τή σειρά της σέ θεωρητικές αντιφάσεις και σέ – συνειδητή ή όχι – απόκρυψη, ακόμη και παραποίηση τής πραγματικότητας. Έπιπλέον και οι δύο άποψεις, και ιδίως ή δεύτερη, στηρίζονται όχι σέ συστηματικές και σέ βάθος αναλύσεις, αλλά στή λεγόμενη «κοινή λογική» (πβ. παραπάνω και «τήν κοινήν τών νομικών έμπειριαν» από τήν έκθεση Γαζή) και σέ στρεβλωτικές, ιδεαλιστικές ή/και έμπειρικές παρατηρήσεις¹³ και αντίληψεις σχετικά μέ τήν πραγματικότητα τών ιστορικά προσδιορισμένων καταστάσεων.

12. Αυτή ή αντίληψη διατυπώνεται μέ ιδιαίτερη σαφήνεια π.χ. στήν Έκθεση τής Έπιτροπής Γαζή «Τόσον ή οικόγένεια όσον και ο γάμος αρχίζουν νά θεωρούνται ως ιδιωτική υπόθεση, έφ' όν δέν έχει λόγον τό κοινωνικών σύνολων, απόκείται δηλαδή εις τήν ιδιωτικήν αυτονομίαν. Ειδικώτερον ο γάμος τείνει νά μεταβληθ ή εις άσυλον τών προσώπων έναντι τής έθνομικής κοινωνίας, χάνει δέ ούτω ως κοινωνικός θεσμός, ενώ κερδίζει ως δεσμός», όπ. παραπ., σελ. 48 (μέ προσοχή στά όδοντικά θ και δ). Και λίγο παρακάτω: «Συνάμα ή οικόγένεια έπαυσε νά είναι παραγωγική και παρέμεινε μόνον καταναλωτική μονάς» (όπ. παραπ.).

13. Έμπειρισμός, και μάλιστα ύποκειμενικός έμπειρισμός, χαρακτηρίζει ένα μεγάλο μέρος τών μελετών για τό γυναικείο ζήτημα (βλ. και τή σχετική παρατήρηση τής Δ. Χατζόγλου: «Γιά τήν αυτονομία τού γυναικείου κινήματος», *Πολίτης* 32 (1980), σελ. 27). Θεωρείται ότι άρκει νά γράφει μία ή περισσότερες γυναίκες για τά προσωπικά τους προβλήματα και αυτά μετασχηματίζονται αυτόματα στό πρόβλημα τής ύποτέλειας και τής καταπίεσης τών γυναικών. Σίγουρα βέβαια οι βιοϊστορίες (life-histories), οι προσωπικές έμπειρίες, οι περιγραφές τής αυτοσυνειδητοποίησης κτλ. είναι απαραίτητο στοιχείο τόσο για τή συνειδητοποίηση όσο και για τή διαμόρφωση τού γυναικείου κινήματος και τήν αποκάλυψη τής καταπίεσης. Άλλωστε στίς πρώτες ήδη μορφές φεμινιστικής προβληματικής έπισημάνθηκε ή ανάγκη νά φανερωθ ή και νά αναγνωριστ ή τό γεγονός αυτής τής καταπίεσης. Μπροστά στήν προτεραιότητα νά κερδηθ ή αυτή ή αναγνώριση δόθηκε τελικά μικρή προσοχή στή συστηματική ανάλυση τών καταστάσεων που περιγράφονταν. Σήμερα όμως ή έμμονή τής θεωρητικής προσέγγισης σ' αυτό τό έμπειρικό επίπεδο (όπου τά προβλήματα αναλύον-

Σ' ένα δεύτερο επίπεδο προσέγγισης τής σχέσης οικόγένεια/καπιταλισμός θά μπορούσε κανείς νά προχωρήσει στό πιο ειδικό θέμα τής λειτουργίας τής οικόγένειας και τού δομικού της μετασχηματισμού στά πλαίσια τού καπιταλιστικού συστήματος.¹⁴ Ο μετασχηματισμός αυτός αντιμετωπίζεται μέ διάφορους τρόπους. Π.χ. μία άποψη που καλλιεργήθηκε ιδιαίτερα στό χώρο τού φεμινιστικού κινήματος είναι ή άποψη ότι ή σύγχρονη κατά φύλα όργάνωση τής κοινωνίας και, ειδικότερα, ή οικόγένεια είναι αναχρονιστική. Είναι ένα κατάλοιπο, ένα επιβίωμα, που δέν έχει καμία σχέση μέ τίς οικονομικές, τίς πολιτικές και τίς άλλες ιδεολογικές δομές τής σύγχρονης κοινωνίας.

ται όπως φαίνονται) γίνεται άποπροσανατολιστική, και συχνά πίσω από τό προσωπείο τής «άνώδυνης», «ουδέτερης» και «αντικειμενικής» περιγραφής ξεπετάγεται ο έπιστημονικός έμπειρισμός – δηλαδή – μέ τούς όρους τού γυναικείου ζητήματος – ή θεωρία που «στήνει» σταθερά τή γυναίκα στήν οικόγενειακή δομή (τόν «ιδιωτικό» χώρο), εκεί άκριβώς όπου τήν θέλει ή κυρίαρχη ιδεολογία. (βλ. και τήν *Είσαγωγή* τών Α. Kuhn και Α.Μ. Wolfe στόν *Feminism and Materialism*, όπ. παραπ.) Οι «οικόγενειακές σχέσεις», τά προβλήματα τών «δύο ρόλων», ή «άποτυχημένη καριέρα» ή τό «χαλασμένο σπιτικό» παρουσιάζονται σ' αυτό τό έμπειρικό επίπεδο ως *γυναικεία προβλήματα*, και οι γυναίκες καλούνται όχι μόνο νά τά λύσουν σέ άτομική βάση, αλλά και νά μείνουν σ' αυτήν τή βάση. Μιά τέτοια είδους θεωρία θά πρέπει νά μάς προβληματίσει σοβαρά όσον άφορά τίς συνέπειές της και τούς σκοπούς τούς όποιους εξυπηρετεί. Γιατί ή ανάγκη για θεωρία δέν είναι αυτονόητη ή θεωρία χρειάζεται νά νομομοποιείται ως θεωρία (και όχι ως θεωρητικολογία) μέσα στίς συνθήκες στίς όποιες παράγεται και για τίς όποιες παράγεται. Υποστηρίζοντας λοιπόν τήν ανάγκη για θεωρία και πρακτική στήν φεμινιστική προβληματική πιστεύουμε ότι σήμερα έχει προτεραιότητα ή άμφισβήτηση τών δομών τής καταπίεσης, και αυτή καθ'αυτήν ή άμφισβήτηση είναι θεωρία μαζί και πράξη. Έτσι πρέπει νά σημειώσουμε εδώ ότι τό πρόβλημα τής σχέσης άνάμεσα στή θεωρία και τήν πρακτική τίθεται πάντοτε μέ ιδιαίτερη οξύτητα στά πλαίσια τού γυναικείου κινήματος όπου ένας από τούς κυρίαρχους στόχους είναι νά δομηθ ή ή γνώση για τό χαρακτηρισ, τή μορφή, τίς αίτίες και τούς μηχανισμούς αναπαραγωγής τής καταπίεσής μας. Από μίαν άποψη λοιπόν ή παρέμβαση στή θεωρία τής γνώσης για τό γυναικείο ζήτημα συνιστά μία προσπάθεια εξάλειψης τής καταπίεσης τών γυναικών, μία προσπάθεια μεταβολής τού κόσμου αυτού.

Φυσικά «ή θεωρία τού φεμινισμού δέν είναι μία άκαδημαϊκή ένασχόληση» ειδικών περί τό γυναικείο ζήτημα αλλά μία καθημερινή προσπάθεια κατανόησης όλων όσων συνθέτουν τήν καταπίεση τών γυναικών – προσπάθεια που άποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι τής θέλησής μας για τήν εξάλειψη τής καταπίεσης αυτής. Έκδοτική Όμάδα Γυναικών, *Πρόλογος* στήν ελληνική έκδοση τού βιβλίου τής Άλις Σβάρτσερ «Η μικρή διαφορά και οι μεγάλες της συνέπειες», μετάφρ. Λήδας Μοσχονά, Άθήνα (1979) σελ. 7.

14. Νά ξεκαθαρίσουμε τί δέν κάνουμε εδώ. Δέν προτείνουμε τήν αναζήτηση – μέ εξελικτική λογική – τών δομών τής συγγένειας ή τής οικόγένειας στίς «πρωτόγονες» ή και σέ άλλες ιστορικές κοινωνίες, και τήν άνίχνυσή τους ως τόν καπιταλισμό. Γιατί πιστεύουμε ότι μόνο δομικά (δηλαδή όσον άφορά τήν άρθρωση τών επιπέδων σέ συγκεκριμένους κοινωνικούς σχηματισμούς) μπορούμε νά υποστηρίξουμε κάποια συνέχεια άνάμεσα στίς χωροχρονικά διάφορες μορφές τής κατά φύλα όργάνωσης και τής οικόγένειας, από τή μία μεριά, και τίς μορφές και τή δομή τής οικόγένειας στόν καπιταλισμό, άπώ τήν άλλη.

Ἄρα ἡ κατάργησή του εἶναι μόνο ζήτημα χρόνου· ἡ ἐξαφάνισή του εἶναι κατά κάποιο τρόπο φυσική.¹⁵ Οἱ σύγχρονες λοιπὸν μορφές οἰκογενειακῆς (καὶ γενικότερα συγγενικῆς) ὀργάνωσης ἐμφανίζονται ὡς πλεονάζουσες, ὑπεράριθμες – μὲ κάποια ποσοτικοποιημένα κριτήρια – στὴν καπιταλιστικὴ κοινωνία. Ἡ λογικὴ ποῦ ὑπόκειται σὲ αὐτὴν τὴν ἀποψη εἶναι ὅτι κάποτε τὸ σύστημα (ἡ κοινωνία) θὰ τὶς ἀποβάλει ὡς περιττές. Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι τὸ σημεῖο ποῦ χρειάζεται περισσότερη ἐμμονὴ καὶ προσοχή. Εἶναι τὸ σημεῖο ὅπου, σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ παραπάνω, πρέπει νὰ δοθεῖ ἐμφαση στὸ ρόλο τῶν γυναικῶν στὸ σπίτι καὶ ἔξω αὐτό, δηλαδὴ στὸ ρόλο τους ὡς ἀναπαραγωγῶν καὶ ὡς μισθωτῶν ἐργατῶν μέσα στὸ κύκλωμα τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς καὶ ἀναπαραγωγῆς. Καὶ σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο θὰ πρέπει νὰ κινηθοῦμε πέρα ἀπὸ τὸ μεριστικὸ ὄρισμό τῆς δομῆς καὶ τῆς λειτουργίας τῆς οἰκογένειας καὶ νὰ ἐπιμείνουμε στὸν πολυλειτουργικὸ καὶ πολυπλεγματοειδῆ ρόλο σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα μέσα στὸν καπιταλιστικὸ κοινωνικὸ σχηματισμό. Βρισκόμαστε λοιπὸν ἀντιμέτωποι μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ιστορικῆς καὶ τῆς πολιτιστικῆς ἑτερογένειας¹⁶ τῆς οἰκογένειας καὶ τῆς θέσης τῆς γυναίκας μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτήν.

Τώρα. Ἡ γενικὴ τάση εἶναι νὰ χρονολογεῖται ἡ ὑποτέλεια τῆς γυναίκας μέσα στὴν οἰκογένεια καὶ εἰδικότερα ἡ καταπιεστικὴ οἰκιακὴ ἐργασία στὶς ἀρχές τοῦ καπιταλισμοῦ, καὶ μάλιστα στὸ σημεῖο ἐκεῖνο ὅπου ἡ ἀποσύνθεση τῆς οἰκογένειας ὡς κύριας παραγωγικῆς μονάδας ὁδήγησε σὲ στρεβλωμένη λειτουργία τῆς. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη μὲ τὸ σχετικὸ ἐβολουσιονιστικὸ ἀλατοπίπερο εἶναι ὄχι μόνον ἀπελπιστικὰ ἀνεπισημονική, ἀλλὰ καὶ ἀφήνει νὰ ὑπονοηθεῖ ὅτι, ὅταν ἡ οἰκογένεια εἶναι «παραγωγικὴ μονάδα»¹⁷ εἶναι «φυ-

15. Βλ. π.χ. J. Mitchell, *Psychoanalysis and Feminism* (Pelican) 1975 (ιδίως σελ. 409-411) καὶ G. Rubin «The traffic of women: notes on the political economy of sex» στὸ Reiter R. (ed) *Towards an Anthropology of Women*, New York (Monthly Review Press) 1975.

16. Ἡ ξένη βιβλιογραφία γιὰ τὶς μορφές καὶ τὴ λειτουργία τῆς «οἰκογένειας» σὲ διάφορες κοινωνίες εἶναι πολὺ πλούσια. Ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὴ δομὴ τῆς σύγχρονης οἰκογένειας σημειώνω τὸ ἄρθρο τοῦ Κ. Ναυρίδη «Ἡ κρίση ἐξουσίας στὴ σύγχρονη οἰκογένεια», *Σύγχρονα Θέματα* 7 (1979), 93-98.

17. Ἐδῶ προκύπτει ἓνα οὐσιαστικὸ πρόβλημα ποῦ ἀφορᾷ τὴ μεθοδολογία ἀνάλυσης. Συνήθως σὲ ἀρκετές ἀπὸ τὶς ἀναλύσεις χρησιμοποιοῦνται στὶς τρέχουσες κοινές τους σημασίες ὄροι ποῦ προέρχονται ἀπὸ τὴ μαρξιστικὴ προβληματικὴ γιὰ τὴν ἀνάλυση τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, ἢ ποῦ ἔχουν ἰδιαίτερη θεωρητικο-πρακτικὴ σημασία μέσα στὰ πλαίσια τῆς μαρξιστικῆς ἐπιστήμης. Ἔτσι ὁ *τρόπος παραγωγῆς* σημαίνει σ' αὐτές τὶς ἀναλύσεις ἀπλῶς καὶ μόνον «νὰ προσπορίζεσαι τὰ πρὸς τὸ ζῆν», *παραγωγικός* σημαίνει ἀπλῶς αὐτὸν ποῦ παράγει. Στὶς ἴδιες χρήσεις βρῆσκει κανεὶς κατάλληλους ὄρους ὅπως *ἐκμετάλλευση*, *ἀξία*, *παραγωγή*, *καταπίεση*, *τάξη*, κτλ. Στὶς ἀναλύσεις γιὰ τὸ γυναικεῖο ζήτημα καὶ στὰ αἰτήματα ποῦ προβάλλονται μὲ αὐτές τὶς ἀναλύσεις ἢ ποῦ προκύπτουν ἀπὸ αὐτές, συχνὰ γίνεται *κατάχρηση* τέτοιων ὄρων, ὅπου μᾶς καλοῦν νὰ τοὺς ἐρμηνεύσουμε μὲ βάση κάποια «κοινὴ λογικὴ» ἢ κάποια «καθημερινή» τους χρῆση ποῦ ὄλοι μας – ὑποτίθεται – γνωρίζουμε ἐμπειρικά. Γιὰ τὸ τεράστιο αὐτὸ πρόβλημα σὲ σχέση – εἰδικότερα – μὲ τὴν οἰκιακὴ ἐργασία βλ. τὸ πρόσφατο ἄρθρο τῆς M. Molyneux, *δπ. παραλ.*

σική» ἢ θέση τῆς γυναίκας σ' αὐτήν. Ἔτσι τὸ ἐπίθετο «παραγωγικός» ἐκτὸς ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ παίρνει καὶ ἠθικὴ σημασία, ὅπως τελικὰ ἠθικὴ σημασία ἔχει καὶ τὸ σύνθημα «ἡ γυναίκα στὴν παραγωγή», ὅταν δὲν συνοδεύεται ἀπὸ τὸ αἶτημα τῆς οὐσιαστικῆς παρέμβασης στὶς δομές τῆς ἐξουσίας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ γεγονός ὅτι ἡ οἰκιακὴ ἐργασία καὶ ὁ κατά φύλα καταμερισμὸς μέσα στὴν οἰκογένεια – ποῦ συνεπάγονται τὴν *ιστορικὰ προσδιορισμένη* καταπίεση τῶν γυναικῶν – *προχρονολογοῦνται* ἀπὸ τὸν καπιταλισμὸ δὲν σημαίνει καθόλου ὅτι ὁ οἰκιακὸς χώρος καὶ ὅλες οἱ σχέσεις ποῦ ἐγκλωβίζονται σ' αὐτὸν εἶναι στατικές καὶ ἀνιστορικές. Μολονότι ὁρισμένες ἐργασίες καὶ καταστάσεις *μοιάζουν* ἀμετάβλητες, ὥστόσο ὑπῆρξαν ἀλλαγές σημαντικές, καὶ πολλές ἀπὸ αὐτές σχετίζονται δομικὰ μὲ τὶς ἀλλαγές στὸν κυρίαρχο τρόπο παραγωγῆς. Ἡ οἰκογένεια καὶ ὁ οἰκιακὸς χώρος, οἱ πατριαρχικὲς δομές ἐξουσίας καὶ τὸ γυναικεῖο ζήτημα ἔχουν μακρόχρονη καὶ ἰδιαίχιστα ἱστορία, καὶ αὐτὸ συνήθως παραβλέπεται.

Μιά ἄλλη ἀποψη, ποῦ ἔχει καὶ αὐτὴ οἰκονομικὸ χαρακτήρα, ὑποστηρίζει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο ἀπὸ τὴν προηγούμενη. Ὅτι δηλαδὴ ἡ οἰκογένεια καὶ ἡ οἰκιακὴ ἐργασία ὄχι μόνον δὲν εἶναι ἀνενεργὸ κατάλοιπο ἀλλὰ ἀντίθετα εἶναι ζωτικές, καιρίες καὶ ἀναγκαῖες (=ἀναγκαστικές) δομές γιὰ τὸν καπιταλισμό. Ἡ, ἀκόμη, ὑποστηρίζεται καὶ πολὺ εὐκόλα καὶ «λογικὰ» ἢ φιλελεύθερη ἀποψη δείχνει – ἢ ἀποδεικνύει «οὐδέτερα» – ὅτι τὸ κεφάλαιο δὲν χρειάζεται τὴν οἰκογένεια ἢ τὸν γάμο, παρὰ μόνον ἰσως ὡς θεραπευτήρια, ὡς «χώρους γαλήνης», «ὡς ἄσυλον προσώπων ἐναντι τῆς ἐχθρικής κοινωνίας...»). Ἄν ὅμως δὲν εἶναι ὅπως ἔχρησε ἀναγκαῖα γιὰ τὸ κεφάλαιο, αὐτὸ δὲν σημαίνει καὶ ὅτι στὴ συγκεκριμένη συγκυρία (πολιτικο-οικονομικὴ συγκυρία) ὁ χώρος αὐτὸς δὲν εἶναι χρήσιμος, εὐκόλος καὶ βολικός γιὰ τὸ κεφάλαιο.¹⁸

18. Αὐτὸ γίνεται ἰσως πῶς κατανοητὸ ἂν ἐπισημάνουμε ὅτι συνήθως γίνεται σύγχυση ἀνάμεσα στὸ ἐπίπεδο θεωρητικῆς ἀφαίρεσης τοῦ *τρόπου παραγωγῆς* καὶ τὸ ἐπίπεδο θεωρητικῆς ἀφαίρεσης τοῦ *κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ*. Γιατί, ἄλλο πράγμα εἶναι ἡ προσθήκη μιᾶς μαρξιστικῆς ἀνάλυσης γιὰ τὴν οἰκιακὴ ἐργασία ἢ γενικότερα γιὰ τὴν ὑποτέλεια-καταπίεση τῶν γυναικῶν καὶ τελειῶς ἄλλο πράγμα τὸ νὰ ἐξομολώνεται ἡ οἰκιακὴ ἐργασία μὲ τὴν ἔννοια τοῦ *τρόπου παραγωγῆς* – καὶ μάλιστα τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς – καὶ νὰ ἀναλύεται μὲ τοὺς νόμους κίνησης τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας. Καθὼς οἱ ἔννοιες ποῦ ἔχουν νὰ κάνουν μὲ τὴν ἀνάλυση τοῦ ΚΤΠ ἀφοροῦν εἰδικὰ τὴν παραγωγὴ ἐμπορευμάτων καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἀξίας καὶ τῆς ὑπεραξίας, εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐντάξουμε τὴν οἰκιακὴ ἐργασία, ποῦ εἶναι ἐξατομικευμένη ἐργασία, στὴ θεωρία τοῦ ΚΤΠ. Μὲ ἄλλα λόγια, σὲ αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο ἀνάλυσης-ἀφαίρεσης τὸ κεφάλαιο δὲν «ἐνδιαφέρεται» γιὰ τὸ σπίτι καὶ τὴν οἰκογένεια, γιὰ τὴν οἰκιακὴ ἐργασία καὶ γιὰ τὶς κοινωνικὲς

Γιατί αυτό τελικά φαίνεται να συμβαίνει και αυτό συνιστά, πιστεύουμε, μία από τις ιδιαιτερότητες του γυναικείου ζητήματος που προσπαθούμε να άνιχνεύσουμε.

Από την άλλη μεριά, τό λογικό συμπέρασμα που προκύπτει από τις θεωρίες για την εξάρτηση του καπιταλισμού από την οικιακή εργασία και την οικογένεια (και οι θεωρίες αυτές είναι μαρξιστικής καταρχήν κατεύθυνσης), είναι ότι ή εξαφάνισή τους θά φέρει και την πτώση του καπιταλισμού. Αυτή ή άποκαλυπτική αντίληψη έχει γίνει συχνά σύνθημα στην πάλη για την άπελευθέρωση της γυναίκας. Ίσως γεννιέται από την επιθυμία να καταδειχτεί ό επαναστατικός χαρακτήρας του γυναικείου κινήματος· και ό πιο εύκολος τρόπος για να γίνει αυτό είναι - ένδεχομένως - ό προσδιορισμός του άγώνα ως άντικαπιταλιστικού. Όμως ό επαναστατικός χαρακτήρας του γυναικείου ζητήματος μπορεί να διεκδικηθεί χωρίς άναγκαστικά να ύποστηρίζει κανείς ότι ή ύποδοϋλωση των γυναικών είναι άπαραίτητη στον καπιταλισμό ένγγενει και ταυτόσημη με την εκμετάλλευση του προλεταριάτου από τό κεφάλαιο.¹⁹ Αυτό που προσπαθούμε να πούμε είναι ότι ύπάρχει μεγάλη διαφορά άνάμεσα στο παραπάνω και στην άποψη ότι οι γυναίκες δέν είναι προλεταριάτο άλλά επειδή είναι γυναίκες μπορούν να γίνονται προλεταριάτο, και άρα άντικείμενο εύκολης και σ' όλα τά επίπεδα εκμετάλλευσης (όπως και οι έγχρωμοι επειδή είναι έγχρωμοι και οι μετανάστες επειδή είναι μετανάστες).

Γενικά μπορεί να πει κανείς ότι ελάχιστες άπόπειρες έχουν γίνει για να μελετηθεί συγκεκριμένα ή σχέση άνάμεσα στις ειδικές δομές των σεξουαλικών και κατά κύριο λόγο ιδεολογιών και την οικονομική θέση των γυναικών τόσο στην άναπαραγωγική σφαίρα της οικογένειας όσο και στη θέση τους ως μισθωτών εργατών.²⁰ Οι περισσότερες φεμινιστικές και μη αναλύσεις της θέσης της γυναίκας στον καπιταλισμό τείνουν να διαχωρίσουν άναλυτικά την οικονομική από την ιδεολογική λειτουργία της οικογένειας. Έτσι, ήδη από τις άρχές της δεκαετίας του '60, κεντρικός χώρος έρευνας (και θεωρητικής και πρακτικής διαμάχης) έγινε ή οικιακή εργασία, δηλαδή ή δομή της εργασίας που γίνεται μέσα στα πλαίσια της οικογένειας σέ συνθήκες καπιταλισμού.

«Η έστία της διαμάχης μεταστράφηκε σέ μία έμφαση του ρόλου της γυναικείας εργασίας στην οικογένεια για τή συντήρηση και την άναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, άφου αυτό τό σημείο άκριβώς προσφέρει τον θεωρητικό κρίκο άνάμεσα στην οικογένεια και τον

σχέσεις με τις όποιες οργανώνεται αυτή ή εργασία, ούτε φυσικά και για τό ποιοι θά είναι οι φορείς της. Όστόσο σέ ένα άλλο επίπεδο, τό επίπεδο του κοινωνικού σχηματισμού, ή μορφή της οργάνωσης του οικιακού χώρου και οι κοινωνικές σχέσεις μέσα σ' αυτόν τό χώρο παίζουν σημαντικό ρόλο για την άναπαραγωγή του ιστορικά συγκεκριμένου σχηματισμού.

19. M. Molyneux, *όπ. παραπ.*, σελ. 19-21.

20. M. Molyneux, *όπ. παραπ.*

*καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής στον όποιο ή εργατική δύναμη άγοράζεται και πουλιέται».*²¹

Τά έρωτήματα που τέθηκαν ήταν πολλά, όπως π.χ. άν ή οικιακή εργασία δημιουργεί ή όχι ύπεραξία, άν δημιουργεί ή όχι ύπερεργασία, άν παράγει ή όχι έμπορεύματα (άνταλλακτικές άξίες) και ποιοι, άν είναι ή όχι παραγωγική κ.ά. σχετικά. Ίσως ή έμμονή σέ τέτοιου είδους έρωτήματα να ήταν σέ κάποιο βαθμό άναπόφευκτη, γιατί ό όλος προβληματισμός και ή διαμάχη ξεκίνησε με στόχο να δείξει την «ύλική βάση της γυναικείας καταπίεσης».²² Και στην άρχή ήταν εύπρόσδεκτη γιατί άποτελέσε τό αντίβαρο τόσο στον ιδεαλισμό όρισμένων φεμινιστικών άναλύσεων που προωθούσαν ύποθετικές θεωρίες για την παγκόσμια, άνιστορική, γενική και πατριαρχική καταπίεση, όσο και στον ιδεαλισμό όρισμένων μαρξιστικής κατεύθυνσης άναλύσεων που έβλεπαν όμως την οικογένεια ως σύνολο-πλέγμα ιδεολογικών σχέσεων και μόνο. Αυτή ή μεταστροφή στην έμφαση σέ θεωρητικό επίπεδο, μεταστροφή που πέρασε από τις άπλές εμπειρικές περιγραφές του νοικοκυριού και των καθημερινών προβλημάτων της οικιακής ζωής στη θεωρία για την οικονομική λειτουργία της οικιακής εργασίας, όξύνθηκε μέσα στο γυναικείο κίνημα και άποτελέσε την έστια μιάς διαμάχης για διαφοροποιημένα πολιτικά αίτήματα που τά στήριζαν διαφοροποιημένες αναλύσεις.

Όστόσο ή έμφαση στην οικονομική λειτουργία, ιδίως σέ νεότερες αναλύσεις που ύποστηρίζουν την ύπαρξη ενός «οικιακού τρόπου παραγωγής» τον όποιο ένσωματώνει ή/και δημιουργεί ό κυρίαρχος καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής για να λύσει άνώδυνα (=χωρίς κόστος σέ κεφάλαιο) τό πρόβλημα της άναπαραγωγής της εργατικής δύναμης,²³ συνοδεύεται από μία γενική άρνηση να άναγνωριστεί ή καταπίεση των γυναικών εκτός άν (και εδώ κρύβεται ή πολιτική ούσια της στάσης αυτής) μπορεί να άποδειχτεί ή εκμετάλλευση από τό κεφάλαιο. Ύπάρχουν όμως σημαντικότερα σημεία στην οικονομική άνάλυση της ύποτέλειας των γυναικών που δέν μπορούν να άναλυθούν με πληρότητα άν δέν άναλυθεί ταυτόχρονα ή δομή των επιμέρους μορφών της σεξουαλικής και της κατά φύλα ιδεολογίας οι όποιες (μορφές) διατηρούν,

21. J. Gardiner, «The role of domestic labour», *New Left Review* 89 (1975), σελ. 109.

22. M. Molyneux, *όπ. παραπ.*, σελ. 21.

23. Βλ. J. Harrison, «The political economy of housework», *Bulletin of the conference of Socialist Economists* (χειμώνας 1973 - άνοιξη 1974). Βλ. άκόμη *On the Political Economy of Women*, C.S.E. φυλλάδιο, άρ. 2 (χ.χ.έ.), C. Delpus *The Main Enemy*, Women's Research and Resource Centre, 1976, και M. Dalla Costa και S. James, *The Power of Women and the Subversion of the Community*, Bristol (Falling Wall Press) 1972.

Ένδιαφέρον παρουσιάζει και ή διαμάχη μεταξύ των W. Seccombe, από τή μία μεριά, και M. Coulson, B. Magas και H. Wainwright, από την άλλη, σχετικά με την οικιακή εργασία από τις στήλες του περιοδικού *New Left Review* (6λ. τεύχη 83: 1974, 89: 1974, και 94: 1975).

ένδυναμωσαν και αναπαράγουν τις σχέσεις εξουσίας σε βάρος πάντα των γυναικών στο χώρο όπου συναρθρώνονται ή παραγωγή και ή αναπαραγωγή. "Όπου ούτε λίγο ούτε πολύ υποστηρίζεται ή ανάγκη για μιá ανάλυση που προσμετρά και άλλα επίπεδα – ή, άλλα επίπεδα – εκτός από τό επίπεδο της οικονομικής αναγκαιότητας της οικιακής εργασίας για τόν καπιταλισμό.²⁴

«Τό γυναικείο κίνημα διαμόρφωσε σε μεγάλο βαθμό τή διαμάχη πάνω στο ίδιο θέμα: τήν αναγκαιότητα της οικογένειας για τήν αναπαραγωγή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Ξεκαθαρίστηκε για πολλές γυναίκες (και ή συνειδητοποίηση αυτή πρέπει τώρα να περάσει και στους άρρενες άριστους) ότι ή διαμάχη αυτή είναι αντιπαρκής. Η ανάλυση της οικογένειας που εστιάζει τήν προσοχή στην αναγκαιότητα της οικιακής εργασίας για τόν καπιταλισμό, άποτυγχάνει να δώσει έναν επαρκή χαρακτηρισμό της κοινωνικής θέσης που προκύπτει από τόν αναπαραγωγικό ρόλο της γυναίκας».²⁵

Τό πρόβλημα σίγουρα δέν μπορεί να λυθεί με έναν κατακερματισμό της εργασίας ανάμεσα στις μελέτες εκείνες που εντοπίζουν τις οικονομικές δομές της υποτέλειας των γυναικών και, χωριστά, σε κείνες που εστιάζουν στις ιδεολογικές δομές,²⁶ όπου αυτές οι τελευταίες θεωρούνται είτε τό αίτιο είτε τό αποτέλεσμα

24. Για τέτοιον είδους προσπάθειες βλ. ενδεικτικά Σ. Χουήλερ και Σ. Φεντερίκι, *Η πολιτική οικονομία της γυναικείας απελευθέρωσης*, μεταφρ. Νίκης Αλεξίου, Αθήνα (Έλευθερος Τύπος) χ.χ.ε. και Σ. Ρόουμποθαμ, *Woman's Consciousness, Man's World* (1973), έλλην. μεταφρ. της Κάτιας Λεμπέση με τίτλο «Η συνείδηση της γυναίκας μέσα στον άνδρικό κόσμο» Αθήνα (Κύτταρο) 1974 καθώς και της ίδιας τό *Hidden from History*, London (Pluto Press) 19746.

Βλ. ακόμη τό άρθρο των L. Bland, C. Brundson, D. Hobson και J. Winship «Women "inside and outside" the relations of production» στο *Women Take Issue* (Women's Studies Group του πανεπιστημίου του Birmingham) London (Hutchinson) 1978 καθώς και τά άρθρα στο *Feminism and Materialism*, δ. παραλ.

25. M. Mc Intoch, «Reproduction and Patriarchy: a critique of Claude Meillassoux "Femmes, greniers et capitaux"», *Capital and class*, άρ. 2, 1977, σελ. 119.

26. Είναι χαρακτηριστικό λ.χ. ότι οι μορφές και οι έννοιες που χρησιμοποιήθηκαν κατά κανόνα μέσα στο και από τό γυναικείο κίνημα για τήν κατανόηση του ιδεολογικού επιπέδου της υποτέλειας-καταπίεσης των γυναικών δέν αναπτύχθηκαν εξαρχής σε σχέση με τις διάφορες μορφές οικονομικής ανάλυσης (π.χ. τή διαμάχη για τήν οικιακή εργασία, τήν ανάλυση της μισθωτής γυναικείας εργασίας, τήν κατ' οίκον μισθωτή εργασία κτλ.). Θά 'λεγε μάλιστα κανείς ότι ή δουλειά που έχει γίνει σχετικά με τις ιδεολογίες της σεξουαλικότητας και σχετικά με τή σεξουαλική καταπίεση αναπτύχθηκε σε αντιπαράθεση – και μερικές φορές και σε ανταγωνισμό – προς τις αναλύσεις του οικονομικού επιπέδου και, μερικές φορές, και με έννοιες που δέν θά μπορούσαν να χαρακτηριστούν «ορθόδοξα» μαρξιστικές. (Βλ. και M. Molyneux, όπ. παραλ.).

των οικονομικών δομών, ανάλογα με τήν θεωρητικο-πολιτική κατεύθυνση του μελετητή. Και δέν μπορεί να λυθεί γιατί, σε τελευταία ανάλυση, χρειάζεται να άνιχνευτούν οι άκριβεις όροι της συνάρθρωσης αυτών των επιπέδων.²⁷

Είναι λοιπόν παραπλανητικό να θεωρήσουμε ότι ή θέση των γυναικών στην (εϋρύτερη) κοινωνία καθορίζεται άποκλειστικά από τή θέση τους στον οικιακό (=ιδιωτικό) χώρο. Θά μπορούσε κανείς έξισον «λογικά» να υποστηρίξει ότι ή θέση υποτέλειας των γυναικών στην αγορά εργασίας (τό δημόσιο χώρο) καθορίζει και επηρεάζει τήν ένδυνάμωση της υποτέλειάς τους στο σπίτι. Ωστόσο φαίνεται ότι στην παρούσα συγκυρία ή κυρίαρχη ιδεολογία δίνει τήν προτεραιότητα στο ρόλο των γυναικών στον ιδιωτικό χώρο και, μέσα στα πλαίσια της γενικής «φιλελευθεροποίησης» και «προόδου», τείνει να τις απελευθερώνει (άνώδυνα) μέσα στο συγκεκριμένο χώρο. Αυτή ή προτεραιότητα – νομική, ιδεολογική, κοινωνική, πολιτική – αντιστρατεύεται δομικά τή δυνατότητα να μπουν (ή να βγουν, τό ίδιο κάνει) οι γυναίκες στην αγορά εργασίας με ίσους όρους με τους άντρες. Σ' αυτήν τήν κατεύθυνση τό πρόβλημα πιά δέν είναι τόσο ό οικονομισμός ή ή νομικολογία ως πρακτικές ανάλυσης, όσο τό γεγονός της μυωπικής εστίασης στις οικογενειακές σχέσεις σε βάρος της ανάλυσης και της προσμέτρησης του συνόλου των οικονομικών και έξωοικονομικών δραστηριοτήτων των γυναικών και – κυρίως – σε βάρος των κοινωνικών σχέσεων στις όποιες έγγράφονται αυτές οι δραστηριότητες. Οι οικονομιστικές αναλύσεις άσχολούνται μόνο με τό πώς ή οικογένεια όφελει ή δέν όφελει τόν καπιταλισμό και οι νομικιστικές αναλύσεις και παρεμβάσεις ενδιαφέρονται περισσότερο για τήν κατάσταση όταν προχωρεί στα δικαστήρια. Είναι τελείως άδύνατο να δώσουν κάτι πολύ πιο σημαντικό κατά τή γνώμη μου. Συγκεκριμένα να δείξουν γιατί ή οικιακή εργασία εμφανίζεται πάντα ως γυναικείο έργο και γίνεται κατά κανόνα από γυναίκες· ακόμη, γιατί ό ιδιωτικός χώρος εμφανίζεται ως «γυναικείος χώρος» (έστω και άν παρουσιάζεται ως βασίλειο), και γιατί και πώς ή κατά φύλα ταυτότητα των γυναικών (ή θηλυκότητα) παρεμβάινει στην ένταξη τους στην παραγωγή (αυτήν τήν ένταξη που άλλοι τήν χαρακτηρίζουν είσοδο και άλλοι έξοδο) και, τελικά, πώς διαρθρώνονται δλα αυτά και έμπλέκονται στις δομές της γυναικείας υποτέλειας στον κοινωνικοοικονομικό (σπίτι+δημόσιο) χώρο.

27. Έτσι π.χ. βρίσκω άπόλυτα δικαιολογημένη (και τή συμμερίζομαι σε μεγάλο βαθμό) τήν επιφυλακτική άποψη που διατυπώνει ή Όμάδα Εργασίας της Σκούπας σχετικά με τήν οικιακή εργασία. Γράφουν: «Στις συζητήσεις που έγιναν άποκαλύφθηκε ή εύρύτητα του θέματος – όψεις που ξεφυγαν και άναιρούσαν τό όποιοδήποτε πλαίσιο είχαμε φανταστεί. Κάθε τρόπος παρουσίασης φαινόταν να άλλοιώνει τήν ουσία του θέματος και να περιορίζει τήν καθοριστική του σημασία». (όπ. παραλ., εισαγωγικό σημείωμα, σελ. 74).

4. Μέσα σ' αυτήν τή λογική εκτίθεται γυμνό και ξεκάθαρο ένα κεντρικό πρόβλημα που πρέπει να αντιμετωπίουμε από τή σκοπιά του γυναικείου ζητήματος: ότι είναι ανάγκη να προχωρήσει ή έρευνα στή διερεύνηση τής συγκεκριμενοποίησης τής άφηρημένης «εργασίας» του κεφαλαίου και στήν κατάδειξη τής φαινομενικής «άδιαφορίας» του για τό φύλο· μέ άλλα λόγια είναι ανάγκη να δούμε τό γεγονός τής κατά φύλα ταυτότητας τής εργατικής δύναμης στό συσχετισμό του μέ τίς πατριαρχικές – άνδροκρατικές σχέσεις και ιδιαίτερα μέ τήν ιδεολογία τής θηλυκότητας. Γιατί έτσι μόνο τό «κενό» ανάμεσα στό ιδιωτικό και τό δημόσιο, ή πολυσημία του όποιου λειτουργεί πάντα σέ βάρος τών γυναικών, παύει να είναι κενό και αντιμετώπιζεται ως ό κατεξοχήν χώρος τών αντιφάσεων που προσδιορίζουν τή θέση τών γυναικών στό καπιταλιστικό σύστημα όχι «μέσα ή έξω» ή «και έξω και μέσα» στήν παραγωγή, όπως θέλουν να μάς κάνουν να πιστεύουμε, αλλά «μιά μέσα και μιά έξω» ανάλογα μέ τίς «τοπικές» και «χρονικές» ανάγκες του συστήματος.

Δέν υπάρχει άμφιβολία ότι είναι πολύ δύσκολο να τεθεί ολοκληρωμένα τό πρόβλημα τής ύποτέλειας τών γυναικών στόν καπιταλισμό. Έτσι, τό μόνο που κάνουμε είναι να προωθούμε διερευνητικά τόν προβληματισμό πρός διάφορες κατευθύνσεις, αφήνοντας άνοιχτά τά θέματα για συζήτηση ή για επανεξέταση. Θα κάνουμε λοιπόν μιά πρώτη δοκιμαστική τομή στό χώρο τής μισθωτής γυναικείας εργασίας. (Και σίγουρα μπορούν – και πρέπει – να γίνουν πολλές τομές για τήν ουσιαστική διερεύνηση του γυναικείου ζητήματος). Σέ σύγκριση δέβαια μέ άλλες πλευρές τής ύποτέλειας τών γυναικών, ή ύποτέλειά τους στό χώρο τής μισθωτής εργασίας έχει να κάνει πολύ φανερά μέ τίς οικονομικές σχέσεις του κεφαλαίου. Όσοτόσο άν. π.χ., μελετήσουμε τήν εργασία τών γυναικών στή φάση τής μεταπολεμικής καπιταλιστικής ανάπτυξης στήν Ελλάδα, τότε είναι άδύνατο να καταλάβουμε τή συνθετότητα και τό πολύπλοκο πλέγμα που συνιστά ή «έξοδος»²⁸ τών γυναικών και ή μισθωσή τους στήν καπιταλιστική άγορά εργασίας, άν δούμε τό φαινόμενο μόνο από τήν πλευρά τής οικονομίας· και αυτό, άκόμη και άν υποθέσουμε τελικά ότι ή διαδικασία τής καπιταλιστικής συσσώρευσης και ανάπτυξης πρόσφερε τίς προϋποθέσεις για τή μαζική εμφάνιση τής μισθωτής γυναικείας εργασίας, όπου οι γυναίκες έξήλθαν (ή εισήλθαν) στήν παραγωγή για να καλύψουν τίς «ανάγκες»²⁹ που δημιουργεί ή καπιταλιστική ανάπτυξη σέ σχέση μέ τήν εργατική δύναμη.

Πρώτα δύο παρατηρήσεις. Η πρώτη· ό περιορισμός τών γυναικών στόν οικιακό χώρο μπορεί να είναι βολικός και χρήσιμος σέ γενικές γραμμές για όρισμένες περιστάσεις αλλά όχι για άλλες. Π.χ. σέ περιόδους ταχείας συσσώρευσης ή όξείας ανάγκης για μικροπρόθεση αύξηση τής εργατικής δύναμης (έντονη αναπτυξιακή πολιτική, πόλεμος κτλ.) τό κράτος μπορεί να χρειαστεί να παρέμβει για να κοινωνικοποιησει μέρος τής οικιακής εργασίας και μέρος τής φρον-

τίδας τών παιδιών, ώστε να άπελευθερώσει αρκετό γυναικείο εργατικό δυναμικό για τήν αύξημένη ζήτηση στήν άγορά τής εργασίας. Η δεύτερη παρατήρηση έχει να κάνει μέ ένα σημείο που πρέπει να προσεχτεί ιδιαίτερα: ότι αυτό που φαίνεται να ισχύει για τό «γενικό συμφέρον» του κεφαλαίου μπορεί να μη συμφέρει καθόλου σέ έπιμέρους κεφάλαια. Π.χ. μπορεί σέ μιά συγκεκριμένη συγκυρία να προβληθεί ως κυβερνητική πολιτική ή άμεση ή έμμεση ενθάρρυνση, ή, αντίθετα, άποθάρρυνση τής διοχέτευσης τών γυναικών στήν άγορά εργασίας (ή μπορεί να προβάλλονται και τά δύο ταυτόχρονα δείχνοντας δύο πλευρές τής πολιτικής, πδ. Έπιτροπή Γαζή και δηλώσεις του ύπουργού Δικαιοσ. κ. Σταμάτη σχετικά μέ τόν θεσμό τής οικογένειας), ενώ ή επίβιωση διαφόρων έπιμέρους κεφαλαίων μπορεί να έξαρτάται από τήν φτηνότερη εργασία που «προσφέρουν» οι γυναίκες.

Τό ζήτημα λοιπόν τής μισθωτής γυναικείας εργασίας μπορεί να αντιμετωπιστεί διττά· από τή σκοπιά του κεφαλαίου και από τή σκοπιά τής ύποτέλειας τών γυναικών. Μπορούμε να ξεχωρίσουμε, για αναλυτικούς λόγους, τρεις πλευρές τής καπιταλιστικής συσσώρευσης που σχετίζονται άμεσα μέ τό γυναικείο ζήτημα.

- α. τή διεύρυνση – διαφοροποίηση τών καταναλωτικών αγαθών, δηλ. διαφοροποίηση-διεύρυνση τής παραγωγής και άρα ιδιαίτερες μορφές όργάνωσης τής εργασίας και κατανάλωσης
- β. τήν ανάγκη του κεφαλαίου για φτηνή εργασία
- γ. τήν ανάγκη του κεφαλαίου για έφεδρική εργατική δύναμη.

28. Έδώ ή λέξη «έξοδος» σημαίνει άπλως τήν σέ μεγάλους αριθμούς (τουλάχιστον στα δεδομένα που φαίνονται έπίσημα: τά στατιστικά στοιχεία) διοχέτευση γυναικείου πληθυσμού στα διάφορα επαγγέλματα. (Όπου φυσικά «μετριούνται» στατιστικά μόνον τά καθιερωμένα επαγγέλματα. Έτσι τά στοιχεία που έχουμε π.χ. για ένα χώρο όπου έγινε μαζική «έξοδος» σέ τεράστιους – υποψιαζόμαστε – άριθμούς, συγκεκριμένα τόν χώρο τής κατ' οίκον εργασίας ή «μέ τό κομμάτι», είναι πενιχρότατα).

29. Η καπιταλιστική ανάπτυξη δημιουργεί όρισμένες «ανάγκες» σέ σχέση μέ τήν εργατική δύναμη, οικονομικές ανάγκες τίς όποιες έρχονται να καλύψουν κυρίως γυναίκες και οι λόγοι γι' αυτήν τήν «προτίμηση» είναι τόσο οικονομικοί όσο και πολιτικο-ιδεολογικοί. Υπάρχουν ένα σωρό καθοριστικοί παράγοντες που σχετίζονται μέ τόν έλεγχο τών γεννήσεων και τίς συναφείς δημογραφικές μεταβολές στήν οικογένεια, μεταβολές που μέ τή σειρά τους σχετίζονται μέ μετασχηματισμούς στήν ιδεολογία σχετικά μέ τό σπίτι: ότι ή θέση τής γυναίκας είναι στό σπίτι. (Η, μήπως δέν είναι;) Έδώ περιλαμβάνονται και πολιτικές μεταβολές που σχετίζονται μέ τό «προοδευτικό» άνοιγμα τών κυβερνήσεων στα καπιταλιστικά κράτη και μέ τήν πολιτική τών εργατικών συνδικάτων και ειδικότερα τούς αγώνες για «οικογενειακό μισθό» (δηλαδή μισθό που τρέφει τήν οικογένεια), για οικογενειακά έπιδόματα, για έπίδομα συζύγου, και δέβαια – κυρίως – για πλήρη άπασχόληση και για πάταξη τής (άνδρικής) ανεργίας. Άκόμη μπορεί κανείς να προσμετρήσει και άλλους παράγοντες, όπως λ.χ. τήν άπουσία (ή τήν ύποτονη παρουσία) τής κρατικής μέριμνας για τά παιδιά, τούς άρρώστους, τούς ήλικιωμένους κτλ.

Οι διαδικασίες ανάπτυξης καθώς επηρεάζουν και εμπειρεύουν τις γυναίκες (δηλ. από τη σκοπιά της ύποτέλειας των γυναικών και όχι από τη σκοπιά και μόνο του κεφαλαίου) καθορίζονται από πατριαρχικής μορφής σχέσεις εξουσίας. Η προσέγγιση αυτή έχει τούτο το ενδιαφέρον: ότι στρέφει την προσοχή στη σέ βάθος ανάλυση του προβλήματος «εργαζόμενη γυναίκα» (στην Ελλάδα ή όπου άλλου), αφού επισημαίνεται ή ανάγκη να εξετασθούν οι γυναίκες ως εφεδρεία μέσα στη διαδικασία της καπιταλιστικής ανάπτυξης α) *σε σχέση με τον καθοριστικό ρόλο που παίζουν οι σχέσεις αναπαραγωγής για την ύποτέλεια των γυναικών στο χώρο της παραγωγής και β) σε σχέση με τον τρόπο με τον οποίο η σεξουαλικότητα και η κατά φύλα ταυτότητα (ή θηλυκότητα) των γυναικών, όπως δομείται μέσα σ' αυτές τις σχέσεις αναπαραγωγής, παρεμβαίνει στη θέση των γυναικών ως μισθωτών εργατών και προσδιορίζει τελικά την ίδια τη διαδικασία της καπιταλιστικής συσσώρευσης.*

Αν δέν πρόκειται να χάσουμε την ιδιαιτερότητα αυτής της ύποτέλειας στην επιμέρους μορφή που έχει ως μισθωτή εργασία, ή ανάλυσή μας πρέπει να έχει αντικείμενό της ταυτόχρονα την οικογένεια και τη διαδικασία της εργασίας μέσα στην αντιφατική ανάπτυξη της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Γιατί ή συγκεκριμένη ιστορική διαδικασία όχι μόνο δημιουργεί στο χώρο της παραγωγής νέες μορφές εργασίας στις οποίες μισθώνονται γυναίκες αλλά εισδύει και στο χώρο της κατανάλωσης και μεταβάλλει το ρόλο των γυναικών μέσα στον ιδιωτικό χώρο. Φαίνεται π.χ. ότι ή συγκεκριμένη μεταβολή υπήρξε ιδιαίτερα σημαντικό παράγοντα για τη μισθωτή γυναικεία εργασία στη μεταπολεμική περίοδο. Άρα μπορούμε να προσεγγίσουμε τό πρόβλημα «μισθωτή γυναικεία εργασία» πρώτα αν πάροουμε υπόψη μας την πατριαρχική αναπαραγωγή από τις γυναίκες του κατεξοχόν καπιταλιστικού έμπορεύματος: της εργατικής δύναμης. Δεύτερο, πρέπει να προσπαθήσουμε να αποκαλύψουμε αυτό που είναι, από μίαν άποψη, έγγενές στον προηγούμενο: την έμπλοκή των γυναικών στο σημείο της διαδικασίας όπου ανταλλάσσονται έμπορεύματα (οι γυναίκες ως αγοραστές και καταναλωτές αγαθών) δηλ. οι γυναίκες σ' ένα ρόλο που θεμελιώνει και αναπαράγει, από τη μιά μεριά, την οικιακή εργασία ως γυναικεία εργασία και, από την άλλη, την οικογένεια ως καταναλωτική μονάδα. Ακόμη, θά πρέπει να πάροουμε υπόψη και την ανταλλαγή και κατανάλωση αγαθών τά όποια μολονότι σέ τελευταία ανάλυση συσχετίζουν τη γυναίκα με την οικογένεια ωστόσο αφορούν πίο γενικά τη θηλυκότητα. Η θηλυκότητα της γυναίκας κατασκευάζεται και συντεκτονείται από καπιταλιστικά αγαθά τά όποια συνήθως παράγουν οι ίδιες οι γυναίκες και τά όποια διοχετεύονται στην αγορά μέσω της θηλυκότητας ή μέσω του μύθου της θηλυκότητας (ιδεολογία της όμορφιάς, μανεκέν, μόδα, διαφημίσεις κτλ.) και καταναλώνονται κυρίως από γυναίκες. Πρόκειται για έναν τεράστιο χώρο της παραγωγής.³⁰

Η κύρια όμως αντίφαση για τό γυναικείο ζήτημα μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα είναι ή αντίφαση ανάμεσα στην συγκυριακή ανάγκη της άμεσης αύξησης της εργατικής δύναμης και την ανάγκη αύξησης των γεννήσεων. Οι γυναίκες είναι τό «πεδίο μάχης» γι' αυτήν τη σύγκρουση. Οι δύο πλευρές της ζωής των γυναικών (ως μέλη του εργατικού δυναμικού και ως αναπαραγωγοί της εργατικής δύναμης: γέννηση-άνταρση των παιδιών και νοικοκυριό) συνιστούν μίαν αντίφαση τόσο για τό κεφάλαιο όσο και για τό καπιταλιστικό κράτος, μιά αντίφαση που πρέπει να χειραγωγηθεί ή να καταπιεστεί και να καλυφθεί. Χαρακτηριστική έπίπτωση αυτής της καλυμμένης αντίφασης είναι λ.χ. ή ιδεολογία των δύο ρόλων της γυναίκας όπου θεωρείται ότι ό ρόλος της συζύγου-μητέρα παρεμβάλλεται στη δουλειά της και ή δουλειά της παρεμβάλλεται στο ρόλο της στο σπίτι. Από την άλλη, φαινόμενα όπως ή χαμηλόμισθη εργασία, ή part-time άπασχόληση, ή περιοδική εργασία, ή εργασία με τό κομμάτι στο σπίτι κτλ. (φαινόμενα που - παρόλο που λείπουν τά στατιστικά δεδομένα - φαίνονται να έχουν εξηρημένη παρουσία στο σύγχρονο έλληνικό χώρο και που είναι τόσο συμφέροντα για μερικές καπιταλιστικές επιχειρήσεις) υπάρχουν ή δημιουργούνται εξαιτίας ακριβώς της αντιφατικής θέσης των γυναικών όπως είναι *παγιδευμένες ανάμεσα στην παραγωγή και την αναπαραγωγή.*

Είναι ένδεικτικό, π.χ. ότι όταν οι γυναίκες εξερχονται ή εισέρχονται στη μισθωτή εργασία «αυτόματα» προβάλλεται ή αντίφαση ανάμεσα στο ρόλο τους ως μητέρων-συζύγων-νοικοκυρών και στο ρόλο τους στην παραγωγή. Αντίθετα, οι άντρες επιβεβαιώνονται ως άντρες (άνδρισμός) στο διπλό τους ρόλο ό όποιος προβάλλεται πάντα ως ένας ρόλος: ό ρόλος αυτού που κερδίζει τό ψωμί της φαμελιάς του, ό ρόλος του οικογενειάρχη. Ένώ λοιπόν τό να είναι κανείς άντρας θεωρείται αυτονόητο και φυσικό για τη μισθωτή εργασία (από ιδεολογική άποψη ή ανεργία έμφανίζεται ως άνδρικό πρόβλημα), τό να είναι κανείς γυναίκα (ή θηλυκότητα) θέτει έν άμφιβόλω ab initio τη σχέση του (της) με την εργασία και γενικά την παρουσία του στο δημόσιο χώρο. Έτσι ή γυναίκα πρέπει πάντοτε (εκτός από τις περιπτώσεις όπου τό είδος της εργασίας θεωρείται προέκταση των εργασιών που γίνονται στο σπίτι, στο χώρο των σχέσεων

30. Έτσι εκτός από την *αντικειμενοποίηση* των γυναικών σέ σχέση με την ταυτότητά τους ως «μητέρες-νοικοκυρές-σύζυγοι», υπάρχει και ή άμεση σεξουαλική αντικειμενοποίηση της Γυναίκας: ό φετιχισμός της σεξουαλικότητας. Στη μεταπολεμική περίοδο αυτή ή πλευρά της θηλυκότητας κεφαλαιοποιήθηκε. Η γυναίκα έγινε ό στόχος μιάς τεράστιας καταναλωτικής διαδικασίας όπου, εκτός του ότι διοχετεύθηκαν όρισμένα «αγαθά» τά όποια χαρακτηρίστηκαν από τό κεφάλαιο σαν «γυναικεία» (μόδα, καλλυντικά, οκεύη, άπορρυπαντικά, μισοέτοιμες τροφές, για να «κερδίζουμε [Μεξικάνες, Έλληνίδες, Γιαπωνέζες] τό καθημερινό μας φίλι», και χίλια δυό άλλα), ενεπλάκη στη διαδικασία και ή ίδια ως αντικείμενο με ανταλλακτική άξια.

της αναπαραγωγής.³¹ π.χ. τροφός, παιδαγωγός, καθαριστρια, εργασίες σχετικές με την παρασκευή τροφής, με τη ραπτική, κεντητική κτλ.) να αποδεικνύει ότι μπορεί να κάνει κάτι σωστά: να γράφει, να διδάσκει, να χειρουργεί, να σκάβει, να φτιάχνει μηχανές, να θγάζει κάρβουνο, να γίνεται πρωθυπουργός, βουλευτίνα, καθηγήτρια, ή ακαδημαϊκός. Η απόδειξη είναι πάντοτε στά μέτρα των αντρών· και με τό «σωστά» έννοείται «έξισου καλά» ή «καλύτερα» από τό μέτρο πού είναι κάποιος ιδανικός (άρα άόριστα ύψηλός) «μέσος όρος» άνδρικής απόδοσης.

Είναι σαφές λοιπόν, ότι ό κατά φύλα προσδιορισμός των γυναικών, ή θηλυκότητα, λειτουργεί και ενεργοποιείται σε διάφορα επίπεδα. Έδώ περιοριζόμαστε σε κείνες τίς μορφές και διαδικασίες πού εμπλέκονται σύνθετα και άντιφατικά με τή γυναίκα μισθωτή εργασία στον καπιταλισμό, όπου ή γυναίκα πούλά τήν εργατική της δύναμη για ένα μισθό, όπως κάνει και ό άντρας. Μέ μιά διαφορά όμως· ότι οι συνθήκες της «άγοραπωλησίας» διαφέρουν. Γιατί ή γυναίκα δέν μπορεί να πούλησει «ελεύθερα» τήν εργατική της δύναμη στην άγορά της εργασίας επειδή δέν είναι «ελεύθερος ιδιοκτήτης του εργατικού της δυναμικού, του προσώπου της,³² μιά και

*«Η πατριαρχία συνεχίζει να υπάρχει στον καπιταλισμό σαν ένα σκηικό πού βρίσκεται πάντα παρόν τή στιγμή της ανάγκης... Οι γυναίκες δέν έχουν άκόμα κερδίσει τό «δικαίωμα» να τίς εκμεταλλεύονται ισότιμα. Τό σύστημα των μισθών μέσα στον καπιταλισμό συνεχίζει να είναι δομημένο σύμφωνα με τήν προϋπόθεση ότι ή εργασία των γυναικών αξίζει τά μισά άπ' ό,τι των αντρών... Τίς γυναίκες τίς βλέπουν σαν οικονομικά προσκολλημένες στους άντρες κι όχι άκριβώς σαν ελεύθερες εργάτριες. Τό μισθό τους τόν βλέπουν άκόμα σαν συμπληρωματικό».*³³

Θά προχωρήσουμε τή δοκιμαστική τομή σε πίο συγκεκριμένη κατεύθυνση για να άνιχνεύσουμε τή θέση ότι τό κεφάλαιο «κρατά» τίς γυναίκες σε έφεδρεία, ή ως έφεδρική εργατική δύναμη. Η βασική υπόθεση είναι ότι ή κατά φύλα ταυτότητα των γυναικών (ή θηλυκότητα) λειτουργεί δυναμικά στο καπιταλιστικό σύστημα και καθορίζει σε τελευταία άνάλυση ότι ή μισθωτή γυναικεία εργασία είναι έφεδρικού τύπου και ότι ή έφεδρικότητα της γυναικείας μισθωτής εργασίας ανταποκρίνεται δυναμικά στην παιγιδευτική «θέση των γυναικών άνάμεσα στο σπίτι και τήν παραγωγή».

Τόν όρο έφεδρεία χρησιμοποιεί ό Μάρξ στο Κεφάλαιο για να περιγράψει τόν εϋκαμπτο πληθυσμό πού

είσβάλλει σε νέους χώρους της παραγωγής και μετά απολύεται καθώς ή διαδικασία εργασίας απαιτεί διαφορετική ή άλλη εργατική δύναμη. Άκόμη, έφεδρεία είναι ό εϋκαμπτος πληθυσμός πού λειτουργεί ως ανταγωνιστική δύναμη έναντι των αύξήσεως, των άπεργιών κτλ. και άρα βοηθά να αύξάνεται ή καταπίεση και ή εκμετάλλευση. Οι γυναίκες δέν ταιριάζουν καλά με τήν περιγραφή πού δίνει ό Μάρξ, μολονότι είναι καταφανές ότι τό κεφάλαιο τίς θεωρεί και τίς χρησιμοποιεί (ως κατηγορία ή ομάδα, όπως και τούς έγχρωμους, τούς άνήλικους, τούς μετανάστες κτλ.) ως έφεδρεία επειδή άκριβώς είναι γυναίκες. Αυτή ή άντίληψη και ταξινόμηση των γυναικών ως έφεδρείας όποσδήποτε προϋποθέτει τόν κατά φύλα καταμερισμό της εργασίας. Άλλά ή έννοια «κατά φύλα καταμερισμός της εργασίας» ούτε εξηγεί από μόνη της τήν έφεδρικότητα της γυναικείας μισθωτής εργασίας ούτε εξηγείται από αυτήν. Πάντοτε έχουμε μπροστά μας τό πρόβλημα για τί είδους καταμερισμό πρόκειται άκριβώς. Ένα πρόβλημα πού μάς οδηγεί να μή χρησιμοποιούμε τήν έννοια ως απλή ταξινομική κατηγορία όπως τήν ξέρουμε από τήν τρέχουσα κοινή σημασία της (με τή σημασία λ.χ. του φυσικού βιολογικού καταμερισμού) αλλά να τήν αντιμετώπιζουμε ως έννοια ή όποία συντίθεται από ιστορικά συγκεκριμένες σχέσεις.³⁴ Στόν καπιταλισμό συγκεκριμένα ό κατά φύλα καταμερισμός της εργασίας δέν προέρχεται από ένα κατά φύλα καταμερισμό των ίδιων των δομών του κεφαλαίου. Άντίθετα, θά μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι τό κεφάλαιο χτίζει τίς δικές του διαιρέσεις και τούς δικούς του καταμερισμούς πάνω σε (ιστορικά) προϋπάρχοντες κατά φύλα καταμερισμούς. Η συνέπεια αυτής της διαδικασίας είναι ότι στον κατά φύλα καταμερισμό της εργασίας οι καπιταλιστικές και οι πατριαρχικές δομές είναι άδιαχώριστες.³⁵ Δηλαδή ό κατά φύλα καταμερισμός, δομημένος όπως είναι στη βάση της πατριαρχίας-άνδροκρατίας, αναλαμβάνεται από τίς δομές του κεφαλαίου, χωρίς αυτό να σημαίνει καθόλου ότι χάνει έτσι τόν πατριαρχικό-άνδροκρατικό του προσδιορισμό.

Οι γυναίκες ως έφεδρική δύναμη δέν είναι μιά μονολιθική ομάδα.³⁶ Γι' αυτό, μολονότι μπορούν να γίνονται έφεδρεία καταρχήν επειδή είναι γυναίκες (δηλαδή αναπαραγωγοί μέσα στα πλαίσια της οικογένειας), αυτός ό προσδιορισμός λειτουργεί διαφορετικά, για τίς διάφορες ομάδες γυναικών *ανάλογα και με τόν ταξικό τους προσδιορισμό*.

Οι κατηγορίες πού χρησιμοποιεί ό Μάρξ στο Κεφάλαιο,³⁷ παρόλο πού είναι ιστορικά ειδικές, προσφέρουν μιά πρώτη βάση για να προσδιοριστεί ή ύποτέλεια των γυναικών σε μιά έφεδρεία *έσωτερικά διαφοροποιημένη*.

34. Βλ. τό άρθρο μου με τίτλο «Η προβληματική του γυναικείου ζητήματος: άνθρωπολογική προσέγγιση» *Σύγχρονα Θέματα* 5 (1979), ιδίως στίς σελ. 90-97.

35. L. Bland, C. Brudson και άλλες, *όπ. παραπ.*, σελ. 62. Βλ. άκόμη L. Bland, R. Harrison, F. Mort και C. Weedon «Relations of Reproduction: approaches through anthropology» στο *Women Take Issue*, *όπ. παραπ.*, σελ. 155-176.

36. Βλ. L. Bland, C. Brudson και άλλες, *όπ. παραπ.*

37. Μάρξ, *όπ. παραπ.*, σελ. 687-709.

31. Όπου όμως οι «μαίτρ» θεωρείται ότι πρέπει να είναι πάντα άντρες: παιδαγωγοί, σέφ, μπάτλερ, μαίτρ της ύψηλής μόδας και άλλα.

32. Κ. Μάρξ, *Τό Κεφάλαιο*, τόμ. I, έλλην. μετάφρ. Γ. Σκουριώτη, Αθήνα 1953, σελ. 153.

33. Σ. Ρόουμποθαμ, *όπ. παραπ.* (19746), σελ. 185.

Α. Ρευστή εφεδρεία. Σ' αυτήν την κατηγορία ό Μάρξ μελετά την έλξη και την απόθεση των εργατών στα κέντρα της σύγχρονης βιομηχανικής παραγωγής, π.χ. παιδιά και έφηβοι που προσλαμβάνονται μέχρι να ένηλικιωθούν. Σε σχέση με τις γυναίκες, σ' αυτήν την κατηγορία μπορούν να ένταχθούν όρισμένες γυναίκες μικρής ηλικίας, οι όποιες προσλαμβάνονται σε εργασίες όπως κομμώτριες, πωλήτριες, μοδίστρες, γραμματείς, υπάλληλοι, κτλ., γιατί ακριβώς υπολογίζεται ότι θα εγκαταλείψουν τη δουλειά τους είτε μόλις παντρευτούν είτε μόλις κάνουν τό πρώτο τους παιδί. Συνήθως, αν και όταν χρειαστεί να ξαναεργαστούν μετά από όρισμένο χρονικό διάστημα (μόλις δηλαδή τό επιτρέψουν οι συνθήκες μέσα στην οικογένεια, π.χ. όταν μεγαλώσουν τά παιδιά ή αυξηθούν οι «ανάγκες»), δέν κάνουν την ίδια δουλειά. Συχνά σε αυτές τις δουλειές ή ηλικία και - κυρίως - ή θηλυκότητα και μάλιστα στή μορφή της «σεξουαλικής έλκυστικότητας» παίζουν ιδιαίτερο ρόλο: παρατηρείται λ.χ. ότι οι πιο ηλικιωμένες γυναίκες (και φυσικά και οι άντρες) δέν είναι επιθυμητές. Επιπλέον είναι δουλειές στις όποιες τό κύριο χαρακτηριστικό είναι ή part-time εργασία. Η «έθελούσια» έξοδος (που στην ουσία είναι μία απόχώρηση ή όποια προσδιορίζεται από την αντίφαση ανάμεσα στον «κοινωνικό» τους ρόλο στην κοινωνική παραγωγή και στον «ιδιωτικό» τους ρόλο στις κοινωνικές σχέσεις της αναπαραγωγής) σημαίνει ότι όχι μόνον τό κεφάλαιο και ή πολιτεία αποποιούνται κάθε ευθύνη για την «άνεργία» τους, αλλά - ανάμεσα σε άλλα - και ότι:

α) οι μισθοί σ' αυτές τις εργασίες παραμένουν σε πολύ χαμηλά επίπεδα.

β) οι εργαζόμενες δέν οργανώνονται γιατί επικρατεί ή αντίληψη της προσωρινότητας.

γ) οι πατριαρχικές σχέσεις αναπαράγονται και στό χώρο της μισθωτής εργασίας, όπου ή εμφάνιση παίξει μεγάλο ρόλο αφού τό εμπόρευμα «εργατική δύναμη» επενδύεται απαραίτητα με τη θηλυκότητα (π.χ. ή δουλειά γραμματέας-δακτυλογράφος δέν θεωρείται γενικά «άντρική δουλειά»).

δ) υπάρχει έντονος ανταγωνισμός γιατί ή προσφορά τέτοιου είδους εργασίας είναι συνεχής. Ο ανταγωνισμός όμως περιορίζεται ανάμεσα σε γυναίκες γιατί ως εφεδρική «στρατιά» δέν ανταγωνίζονται τις δουλειές των άντρων.

Β. Λανθάνουσα εφεδρεία. Έδώ ό Μάρξ δάζει τον «άγροτικό πληθυσμό που μεταπηδά στό αστικό ή στό βιομηχανικό προλεταριάτο»,³⁸ αλλά που έξαρτά-

38. Χαρακτηριστικό είναι π.χ. ότι τό 1973(;) σε σύνολο 8.660 στενογράφων-δακτυλογράφων οι 8.200 είναι γυναίκες. Νά ένα «γυναϊκό» επάγγελμα. (Βλ. για τό στατιστικό δεδομένο Μ. Νικολαΐδου *Η γυναίκα στην Ελλάδα, δουλειά και χειραφέτηση*, Αθήνα (Καστανιώτη) 1978, σελ. 35). Ένα άλλο «γυναϊκό» επάγγελμα είναι οι υπηρεσίες («οικιακοί βοηθοί», υπηρετές-υπηρετρίες): π.χ. στην Ελλάδα, σύμφωνα με την απογραφή του 1928, στους 41.673 οικιακούς υπηρετές οι 37.141 είναι γυναίκες (βλ. Α. Έλεφάντης, *Η επαγγελματία της αδύνατης επανάστασης*, Αθήνα, ΟΛΚΟΣ, 1976, σελ. 403). Και ένα ακόμη στατιστικό δείγμα: στα τέλη του 19ου αιώνα ή πολυαριθμότερη επαγγελματική ομάδα στην Αγγλία ήταν οι οικιακοί υπηρετές, 1.500.000, από τους όποιους οι 1.230.000 ήταν γυναίκες. Τό 1911 ό αριθμός των οικιακών υπηρετριών είχε γίνει 1.359.000. Τό 1851 οι άντρες υπηρετές ήταν 74.323 και τό 1911 είχαν κατέβει στους 42.034. (βλ. Ρ. Horn, *The Rise and Fall of the Victorian Servant*, Dublin (Gill) Mc Millan, 1975).

39. Μάρξ, *δπ. παραπ.*, σελ. 703.

ται από τον άγροτικό πληθυσμό (δηλαδή τις οικογένειές τους και βασικά τις γυναίκες τους που μένουν πίσω) για την επιβίωσή του όταν οι μισθοί είναι χαμηλοί ή όταν υπάρχει άνεργία. Αυτή ή κατάσταση είναι ανάλογη (με όλες τις επιφυλάξεις που χρειάζεται αυτή ή διαπίστωση) με τη θέση των γυναικών που μολονότι είναι διαθέσιμη εργατική δύναμη όταν και αν τις χρειάζεται τό κεφάλαιο, όστόσο πάντοτε είναι βέβαιο ότι θα απορροφηθούν (άνδωνα και χωρίς φασαρίες) μέσα στην οικογένεια, όταν θεωρηθούν υπεράριθμη δύναμη ή όταν ό «διπλός ρόλος» (μέσα και έξω από τό σπίτι) γίνει άβασταχτος. Αυτές οι γυναίκες «διαλέγουν» να δουλέψουν και «διαλέγουν» να εγκαταλείψουν τη δουλειά τους.

Αυτό ισχύει κατεξοχήν για τις γυναίκες των μεσαίων και των μικροαστικών στρωμάτων όπου ό μισθός του άντρα και ή προίκα της γυναίκας συναποτελούν ένα ίκανοποιητικό εισόδημα για την οικογένεια. Αυτή ή εφεδρεία διοχετεύεται άποσπασματικά και περιοδικά σε μία μεγάλη ποικιλία επαγγελμάτων (όχι σε δουλειές που χαρακτηρίζονται άναγκαστικά «άντρικές δουλειές») στα όποια όμως συνήθως οι γυναίκες άσχολούνται με μειωμένο ώραριο (part-time) ή συναντούν δυσκολίες στην καριέρα τους (ελεύθερα επαγγέλματα, εκπαίδευση, δημόσιες υπηρεσίες αλλά και στην βιομηχανία).

Γ. Στάσιμη εφεδρεία. Είναι ή πιο άσταθής κατηγορία - έδώ περιλαμβάνονται όσοι εργάζονται για maximum χρόνο και minimum μισθό. Δηλαδή είναι «τμήμα εργατικής στρατίας, αλλά με όλοτετα ακαθόριστη άπασχόληση... και με χαμηλό βιοτικό επίπεδο».⁴⁰ Τό κύριο χαρακτηριστικό αυτής της εφεδρείας κατά τον Μάρξ είναι ή οικόδομη εργασία. Σε σχέση με τις γυναίκες μπορούμε να εντάξουμε εκείνη την κατηγορία των γυναικών (συνήθως παντρεμένες ή άνύπαντρες μητέρες) που υποχρεώνονται για οικονομικούς λόγους να εργαστούν όπου να 'ναι, όποτε να 'ναι και όπως να 'ναι. Με την έλλειψη (ή την ανεπάρκεια) κρατικής μέριμνας για τά παιδιά και την οικογένεια δημιουργείται πάντοτε μία «άνεξαντλητη αποθήκη» διαθέσιμης και φτηνής εργατικής δύναμης για τό κεφάλαιο. Έτσι έχουμε εργασία στό σπίτι («με τό κομμάτι») κυρίως για την παραγωγή ειδών σχετικών με την ένδυμασία (π.χ. κέντημα, ράψιμο κτλ.) με έξαιρετικά χαμηλές αμοιβές - άκόμη, έχουμε εργασίες όπου ή δουλειά γίνεται κατά κανόνα τις λεγόμενες μη-κοινωνικές ώρες (ξημερώματα, ή μεσημέρι ή νύχτα) (π.χ. καθαρίστρες, δουλειά σε καντίνες, έστιατόρια, σε βιοτεχνίες ή βιομηχανίες τροφίμων κτλ.).

Δ. Φτωχολογία. Κατά τον Μάρξ πρόκειται για τό υποπρολεταριάτο όπου εντάσσονται άτομα που προσφέρονται για κάθε είδους εργασία καθώς και άτομα που είναι άνικανα για εργασία. Έδώ, μπορούμε να εντάξουμε τις γυναίκες εκείνες που χωρίς κανένα εισόδημα, στό έλεος των κοινωνικών συνθηκών και προκαταλήψεων (χωρισμένες, άνύπαντρες μητέρες, πόρνες, χήρες, γεροντοκόρες) φτάνουν στα χείλη της άπελπισίας («όσο-όσο για ότιδήποτε») ή «παράδίνονται στην προξενημένη από τον καταμερισμό της εργασίας (ένν. τον κοινωνικό καταμερισμό) άκινήσια τους».⁴¹

Οι γυναίκες μπορούν να χρησιμοποιούνται από τό κεφάλαιο ως εφεδρεία μόνον όταν οι πατριαρχικές και οι καπιταλιστικές σχέσεις άρρηκτα συναρθωμέ-

40. Μάρξ, *δπ. παραπ.*, σελ. 703.

41. Μάρξ, *δπ. παραπ.*, σελ. 704.

νες δομούν τον κατά φύλα καταμερισμό της εργασίας στον καπιταλισμό. Αυτό σημαίνει ότι για το κεφάλαιο βέβαια οι γυναίκες είναι εφεδρεία όπως οποια άλλη εφεδρεία (μια εφεδρεία που σε άλλες φάσεις εμφανίζεται πιο βολική και σε άλλες φάσεις λιγότερο βολική από άλλες, π.χ. από τους μετανάστες). Από τη σκοπιά όμως της ύποτέλειας των γυναικών, τα είδικα χαρακτηριστικά της μισθωτής γυναικείας εργασίας είναι ακριβώς ότι προσδιορίζεται πάντα από το ότι μπορεί περιστασιακά να θεωρείται εφεδρική. Όπως παρατηρεί η V. Beechley πρόκειται για μία συμπερούσα πηγή εργατικής δύναμης.

«Όπως οι γέροι, τα παιδιά, και οι εφηβοί και – εν μέρει – και οι μετανάστες, οι γυναίκες είναι χρησιμότερες ως εφεδρεία γιατί ακριβώς εξαιρούνται από το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης ως αυτόνομα άτομα, επειδή είναι εξαρτώμενα μέλη της οικογένειας (δηλ. του άντρα). Είναι ένα άπροσπάτευτο και άνοργάνωτο εργατικό δυναμικό που μπορεί να εξαφανίζεται επιστρέφοντας στους κόλπους της οικογένειας χωρίς να δημιουργεί προβλήματα και, βέβαια, χωρίς συνήθως να εμφανίζεται στις στατιστικές ανεργίας».⁴²

Αυτός βέβαια είναι ένας τρόπος για να περιγράψει κανείς τη μισθωτή γυναικεία εργασία. Και είναι κατά το αυτό ενδιαφέρον – ότι στρέφει την προσοχή μας σ' αυτήν την παλινδρομική κίνηση μέσα κι έξω από την αγορά εργασίας. Τελικά κάθε γυναικεία εργασία ανήκει σ' αυτήν την κατηγορία άκομη κι αν δεν χαρακτηρίζεται ως «γυναικεία δουλειά» και άκομη κι αν οι γυναίκες δεν είναι πάντα η προτιμώμενη εφεδρεία (μπορεί να βρίσκονται φτηνότερα και λιγότερο πολιτικοποιημένα ή συνειδητοποιημένα και άτελειωμένα εργατικά χέρια, ανάλογα με τις περιστάσεις). Μπορούμε λοιπόν σε μία πρώτη εκτίμηση να θεωρήσουμε ότι πρόκειται για μία εφεδρεία ιδιόζοντος τύπου, μία εφεδρεία που φαίνεται να ελέγχεται και να ρυθμίζεται όχι τόσο από τις σχέσεις της καπιταλιστικής παραγωγής όσο από τις σχέσεις της αναπαραγωγής μέσα στα πλαίσια της οικογένειας. Ο γάμος και η οικογένεια είναι πάντα το σημείο αναφοράς (ή το σημείο περιστροφής) στην παλινδρομική κίνηση μέσα κι έξω από την αγορά της μισθωτής εργασίας.

4. Η δοκιμαστική τομή αφήνει ίσως να διαφανεί ένα μέρος του προβλήματος που συνιστά την ιδιαιτερότητα του γυναικείου ζητήματος στον καπιταλισμό. Ότι η αγοροπωλησία της μισθωτής γυναικείας εργασίας (ή «έξοδος» ή «είσοδος» των γυναικών στην παραγωγή) μεσολαβείται από την κατά φύλα ταυτότητα των γυναικών (τή θηλυκότητα) και από την ταξική τους ένταξη και δομείται σε συνάρτηση με την ενσωμάτωσή τους μέσω του γάμου στην οικογένεια.

42. V. Beechley, «Some notes on female wage labour in capitalist production», *Capital and Class*, αρ. 3 (1977), τό παράθεμα από τις L. Bland, C. Brudson και άλλες, *δπ. παρ.π.*, σελ. 62

Ο προβληματισμός που προηγήθηκε στηρίχθηκε σε μία συγκεκριμένη άποψη: ότι, ανεξάρτητα από το σε ποιο επίπεδο και για ποιο σκοπό αντιμετωπίζει κανείς το γυναικείο ζήτημα, θά ήταν λάθος (λάθος με σημαντικές πολιτικές επιπτώσεις) να θεωρήσει ότι ο χαρακτήρας και η φύση της ύποτέλειας και καταπίεσης των γυναικών είναι αιώνια ή, έστω, αμετάβλητα για αιώνες. Γιατί έτσι θά παρέβλεπε το γεγονός ότι η ιστορία της καταπίεσης των γυναικών είναι διαπολιτιστικά και διυποτοχικά άσυνεχής, μένει όμως πάντα ιστορία της καταπίεσης των γυναικών. Αυτό άλλωστε συνιστά και την ιδιαιτερότητα του γυναικείου ζητήματος: ή μία του πλευρά είναι ιστορικά συνεχής και ή άλλη είναι ιστορικά άσυνεχής.

«Τό γεγονός ότι σε όλες τις κοινωνίες ως τά σήμερα οι γυναίκες όλων των τάξεων είχαν ένα μερίδιο κοινής μοίρας, είναι βέβαια αναμφισβήτητο, αλλά αποτελεί τή μιά πλευρά τής αλήθειας. Η άλλη πλευρά είναι ότι ή κατάργηση τής καταπίεσης σκοντάφτει σε μιά κοινωνική έξουσία φτιαγμένη από πολύ συγκεκριμένους μηχανισμούς, που εξασφαλίζουν όχι μόνο τή διαιώνιση τής, αλλά και τήν ύπαρξη και αναπαραγωγή τής άλλοτρωμένης πατριαρχικής συνείδησης».⁴³

Η τομή έγινε στο συγκεκριμένο χώρο, ακριβώς για να δείξει ότι ή καταπίεση των γυναικών στον καπιταλισμό παίρνει τό ιστορικά είδικό της σχήμα από την ιδιαίτερη συνάρθρωση ανάμεσα στην ταξική καπιταλιστική ανάπτυξη και τις πατριαρχικές σχέσεις έξουσίας οι οποίες δομούνται μέσα κι έξω από την οικογένεια και ξεπερνούν τή διάκριση ιδιωτικό/δημόσιο, έστω και όταν και αν φαίνονται να προσδιορίζονται από αυτήν.

Αυτό λοιπόν που ξεχωρίζει τήν κατάσταση του γυναικείου ζητήματος στην παρούσα συγκυρία είναι πως τελικά είναι πολύ προβληματικό αν οι τοπικές έκτασης παρεμβάσεις μπορούν να δημιουργήσουν τις συνθήκες που θά άπελευθέρωναν ουσιαστικά τις γυναίκες. Έκείνο που σίγουρα μπορούν να πετύχουν είναι ή ρύθμιση κάποιων θεμάτων που σχετίζονται με τή θέση των γυναικών μέσα στην οικογένεια (τόν ιδιωτικό χώρο) ή σε σχέση μ' αυτήν. Όσοδο δεν φαίνονται να μπορούν να έγγιζουν τό κρινο πρόβλημα τής γυναικείας ύποτέλειας και καταπίεσης: τό πως ή ίδια ή οικογένεια και τό σύνδρομο τής «μητέρας-συζύγου-νοικοκυράς» όχι μόνο εμπλέκονται δομικά στην παραγωγή, αλλά και νομιμοποιούν σε μόνιμη βάση τήν εφεδρική τής μισθωτής γυναικείας εργασίας και τό ύψηλό ποσοστό τής γυναικείας ανεργίας.

Γιά να τό συνοψίσουμε σε μιά σύντομη διατύπωση: στο καπιταλιστικό σύστημα οι γυναίκες είναι πιεσμένες στο δόκανο, παγιδευμένες σε μιά κατάσταση συνεχούς παλινδρομικής μετάβασης ανάμεσα σε δύο χώρους, τόν «ιδιωτικό» και τό «δημόσιο», δηλαδή ανάμεσα στις σχέσεις αναπαραγωγής και τις σχέσεις παραγωγής. Και μπροστά μας βρίσκεται ή επιλογή αν θά συμφωνήσουμε δλοι μας ότι είναι καιρός να ανοίξουμε τό δόκανο και με ποιόν τρόπο ή αν θά καταπιστούμε να στραβώνουμε ένα-ένα τά δόντια του.

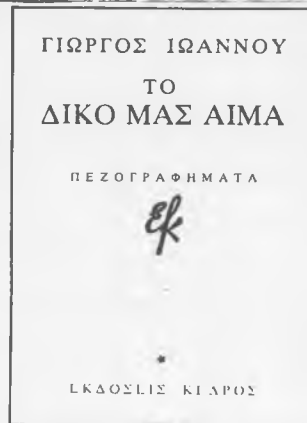
43. Έκδοτική Ομάδα Γυναικών, *Εισαγωγή*, *δπ. παρ.π.* σελ. 15.

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΑ

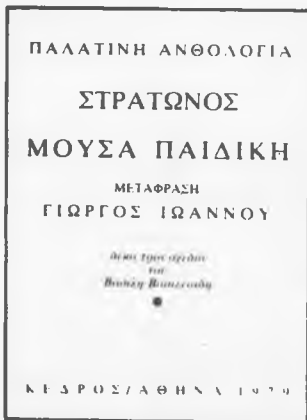
ΜΕΛΠΩ ΑΞΙΩΤΗ
ΧΡΟΝΙΚΑ ΑΠΑΝΤΑ Γ' ΤΟΜΟΣ

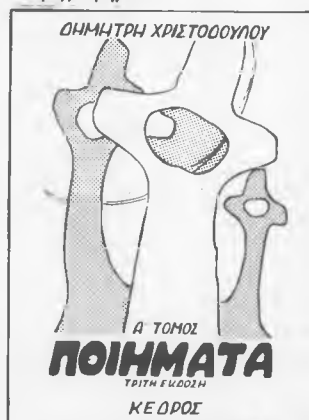
ΓΙΩΡΓΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ
ΤΟ ΔΙΚΟ ΜΑΣ ΑΙΜΑ
 Πεζογραφήματα

ΜΗΤΣΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΜΙΚΡΟ ΟΡΓΑΝΟ ΓΙΑ
ΕΠΑΝΑΠΑΤΡΙΣΜΟ Μυθιστόρημα

ΠΑΛΑΤΙΝΗ ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ
 ΣΤΡΑΤΩΝΟΣ ΜΟΥΣΑ ΠΑΙΔΙΚΗ
 ΜΕΤ. ΓΙΩΡΓΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ

ΔΗΜΗΤΡΗ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ
ΠΟΙΗΜΑΤΑ (τόμος Α)

ΖΑΝ - ΜΑΡΙ ΚΑΡΖΟΥ
ΑΡΜΕΝΙΑ 1915
 Μία υποδειγματική γενοκτονία

ΙΑΣΩΝ ΛΕΙΔΙΝΟΣ
ΕΝΥΔΡΕΙΟ (Ποίημ.)

ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΙΑΝΝΑΡΗΣ
ΥΔΡΟΒΙΟ ΣΩΜΑ (Ποίημ.)

ΡΕΑ ΓΑΛΑΝΑΚΗ
ΤΟ ΚΕΪΚ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΕΔΡΟΣ
 Πανεπιστημίου 44 - Τηλ: 3615.783

Ο λογοτεχνικός Πολίτης

Έπιμέλεια τεύχους: Μαριάννα Δήτσα, Διονύσης Καψάλης

Περιεχόμενα

Θεοτόκης Ζερβός
Ποιήματα

Δημήτρης Σκερής
4 ανέκδοτα ποιήματα
από τη σύνθεση
«Η ηλικία της λογικής»

Γ.Δ. Σιδέρης
Ποιήματα

Μένης Κουμανταρέας
Μία εξομολόγηση αντί προλόγου

Φ. Σκότ Φιτζέραλντ
Έφτά γράμματα στον Χεμινγκουαίη

Έρνεστ Χεμινγκουαίη
Σέ ξένο τόπο

Π.Α. Ζάννας
Ένα ελληνικό μυθιστόρημα:
«Αντιποίησης αρχής»
του Άλέξανδρου Κοτζιά

Έρνστ Μπλόχ
Συζητήσεις για τον εξπρεσιονισμό
[Απάντηση στον Λούκατς]

Σημειώματα
Ζάν Πύλ Σάρτρ: κείμενα
για τη λογοτεχνία ● **Άλση Σιδέρη**:
Ανίχνευση Ιδεολογικού στίγματος ●
Περί άδειας συνέχεια ● **Αιέν άριστεύειν**

Ο πνευματικός άνθρωπος

Άπό ποιά άνεξιχνίαστη διαστροφή του πνεύματος κινημένος κηρύττει κάποιος τόν πόλεμο σέ δυό άπλές, άθώες λεξούλες; Τί τάχα τό άξιόμεμπτο δρίσκει σέ μιά όνομασία, καθιερωμένη πιά και καθαγιασμένη μέσα άπό τίς καλύτερες επιδόσεις της ούμανιστικής παράδοσης; Και, πράγματι, ή ρητορική άφέλεια παρόμοιων έρωτήσεων δέν θά φάνταζε τόσο περισπούδαστη, τόσο άφοπλιστική, εάν τά ιδεολογικά μέτωπα δέν κρύβονταν πίσω άπό τό δάκτυλό τους, εάν ή στρουθοκάμηλος κρύβοντας τό κεφάλι της δέν άφάνιζε ταυτόχρονα και τήν δραση των ύπολοίπων, των θεατών της έθελουφλίας της.

Περί πνευματικού άνθρώπου ό λόγος: Τό ιδεολόγημα πού άπό τή φυσική του θέση – τήν Άκαδημία, τό ύπουργείο Πολιτισμού, τό πανεπιστημιακό ιδανικό, τίς αισθητικές και γνωσιολογικές ιδεολογίες του άστισμού και τά ευαγή ιδρύματα πού τίς υλοποιούν και τίς προάγουν – έφτασε, στήν επεκτατική του μεγαλοπρέπεια, νεόπλουτο μέ όλους τούς εύκολους έπαίνους πού άποθησαύρισε, και σκήνωσε στά χωράφια αυτών πού όμνύνουν έχθροί της άτομικής ιδιοκτησίας ή άσυμβίβαστοι χλευαστές της άκαδημαϊκής σοβαροφάνειας. Άπό άπλός μουσαφίρης στό πανηγύρι της έθνικής ένότητας, στρογγυλοκάθισε και δέν λείει νά ξεκουμπιστεί – για όσους έχουν άκόμη τό πρόβλημα· για τούς άλλους ύπήρξε άνέκαθεν ό νόμιμος κάτοχος.

ὁ λογοτεχνικός Πολίτης

Θεσπίζει κανόνες – και έπαθλα – έγκόσμιας συμπεριφορᾶς και θαμῶνες υπερέγκοσμιας περιφορᾶς. Έπιβάλλει φόρους πνευματικού εισοδήματος, κατά κεφαλήν και κατά κράτος, και όρίζει φοροεισπράκτορες σε κάθε κόχη τῆς επικρατείας: μιᾶ πυραμίδα φιλοφρονήσεων και έξουσιῶν, όπου μέσα της φυλάσσεται ταριχευμένη ή σορός τῆς παράδοσης. Χῶρος τοῦ πνευματικού ανθρώπου, σκέπη του και σκέψη του, είναι τό έθνος· γι' αυτό και ό στοχασμός του είναι πανδέκτης έθνωφελῶν άποσπασμάτων. Δέν κρίνεται ό πνευματικός άνθρωπος ως προς τίς άπόψεις του, τίς ιδέες του, τίς τοποθετήσεις του, τό έργο του εν πάση περιπτώσει· δέν είναι, γενικῶς, προς κρίσιν. Μετριέται, ωστόσο (γαλήνια, ωσαν νά δοκιμάζει καινούριο κοστουμι), με μιᾶ νεόκοπη μονάδα μετρήσεως: τήν προσφορά. Γι' αυτό προσφέρει σε όλα τά πνευματικά έντυπα άδιακρίτως: είναι οί φυσικοί φορείς τῆς λαλιάς του. Δέν διαπληκτίζεται ποτέ με άλλον πνευματικόν άνθρωπο, αλλά κάνει – όποτε χρειαστεί – κάτι άλλο, βαθύτερο και έλληνικότερο συνάμα: διάλογο. Όπως ό κοινός σωματικός άνθρωπος κάνει μπάνιο, κι άλλες πράξεις στοιχειώδους υγιεινῆς, ό πνευματικός άνθρωπος, έξίσου φυσιολογικά, κάνει διάλογο.

Έρασιτεχνικές του ένασχολήσεις: τέως πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας, τέως σουρεαλιστής (άλλά και νῦν, πόσο νῦν), και πάντοτε έξαίρετος συνομιλητής. Άνάστημα: πνευματικό. Σχήμα προσώπου: άσαφές. Έλλην, χριστιανός ορθόδοξος – από πεποίθηση ή από παράδοση – και πάντα κομμάτι ειδωλολάτρης. Τό όνομα αὐτοῦ: ρωμιοσύνη. Έπάγγελμα: καημός.

«Πολλοί άνθρωποι τῶν γραμμάτων και τῶν τεχνῶν» ή «πολλοί άνθρωποι τοῦ πνεύματος», όπως διαλαλούν κάθε τόσο τά μέσα ένημερώσεως. Πληθυντικός μεγαλοπρεπείας, φυσικά. Γιατί ό πνευματικός άνθρωπος, όπως κι ό άνθρωπος τῆς τέχνης, όπως κι ό Άνθρωπος, δέν έχει πραγματικό πληθυντικό: Είναι ένας και άδιαίρετος και έκλαμπρότατος. Οί δίδυμες κοσμικές θρησκείες τοῦ Άνθρώπου και τοῦ Πνεύματος διασταυρώθηκαν για νά προκύψει έτούτο τό άπαιτητικό υδρίδιο: μιᾶ κοινωνική ταυτότητα πού μπορεῖ κανείς, έπισήμως ή άνεπισήμως, είτε τοῦ άπονεμηθεῖ είτε τήν κατακτήσει, νά τήν υποδυθεῖ για νά συναλλάσσεται με τήν «έποχή του» και τά «προβλήματα τῆς»: όπως, καλή ώρα, με τό αὐταποδείκτως μέγα ζήτημα τῶν «πολιτιστικῶν επιπτώσεων» τῆς ένταξῆς μας στήν Κοινή Άγορά.

Ό πνευματικός άνθρωπος δέν είναι μήτε κοινωνική κατηγορία ή ομάδα, μήτε καν τά έκάστοτε συγκεκριμένα δημόσια πρόσωπα πού φέρουν αὐτήν τήν προσωνομία. Δέν είναι δηλαδή διανοούμενος, όσο κι αν γεινιάζουν, έννοιολογικά, οί δύο λέξεις. Γι' αυτό ἄς προσέξουμε αὐτή τή μικρή λεπτομέρεια: Ό ἴδιος ἀρειμάνιος λαϊκισμός πού προπηλακίζει τούς διανοούμενους και τούς «κουλτουριάρηδες», με τήν ἴδια ανάσα μεγαλύνει και έξυψώνει – θεσπίζει, θά έλεγα – τόν πνευματικόν άνθρωπο. Γιατί ό διανοούμενος βαρύνεται με συγκεκριμένη πολιτική ιστορία: τῆς δεξιᾶς ή τῆς ἀριστερᾶς. Ένώ ό πνευματικός άνθρωπος είναι μάλλον ένα πνεῦμα θαλπνό, οίκογενειακό, πού διαχέεται σε σκέψεις και άπόψεις κατά τ' άλλα αντιφατικές ή και αντίπαλες, για νά ξαναϋφάνει, στό μπαλωματζίδικο τοῦ πνεύματος, τά ξεφτίδια τῆς καθημερινῆς ἀθλιότητας, για νά ξαναπλέξει, πάνω και μέσα από τίς κεφαλές μας, τό έγκώμιο τῆς δουλείας πού πασχίζουμε νά λύσουμε από τά πόδια μας. Ό πνευματικός άνθρωπος λοιπόν: τό άλλοθι ενός άναυδου και μίζερου πολιτισμοῦ.

Θεοτόκης Ζερβός

Μέσα σ' αυτό τό πανδαιμόνιο ή φωνή σου
 σάν τή βελόνα μυστικά θά ποροπιάνει
 τά ξεσχισμένα μας.
 Στούς ἐρυθρόδεσμους τούς τοίχους θά φοδᾶται
 ὅλες τίς ψεύτικες γραφές, τίς ἀσφαλείς.

Γι' αὐτούς πού διάβηκαν σκυφτοί, γι' αὐτούς πού χάθηκαν
 γι' αὐτούς πού ἀπόμειναν οἱ εὐχρηστοί νεκροί.

Διακλαδισμένος στ' ἀπόκρυφα τῆς πιό γέρικης ἀνοιξης
 στίς ρυτίδες τοῦ ἔρωτα κρυμμένος
 ἐγώ πού ξέρω μέσα μου τίς στάχτες
 τό ψυχωμένο τραγούδι παιδεύοντας μ' ἓνα τριμμένο χρώμα
 στή ράχη.
 Κι ὅλα γιά μιά διακριτική μου μεταχείριση
 νά σᾶς ἀπασχολῶ μέ τίς ὑποτροπές μου
 τά τόσα μου διαβρωτικά προσόντα
 μέ τίς ἰδέες μου καί τά φανταστικά σενάρια.

Τίς ἐμφανίσεις μου μεγεθυμένες πάντα
 ὡς τήν ἀσάφεια.

Στίς γερασμένες ἀποδάθρες πού πορνεύονται
 θαυματουργοί ἰχνηλάτες τοῦ προορισμοῦ σου
 κι ἀναγαλλιάζουν στό ἄγγιγμά σου καί λευκαίνουν
 μέ περιπέτειες κι ἀφρόλουτρα σέ πέντε τετραγωνικά
 ἄς εἶναι ή μουσική μου νά ματώνει στά παλιοσίδερα
 καί ή σκέψη μου νά ξεστρατίζει
 ἀλαφιασμένος ἴσκιος πού φέρεται πάνω ἀπ' τίς στέγες
 πού σέρνεται στά κρατητήρια ἔρωτος γυμνός
 τῆς φωτιᾶς ἀντικριστός ὄνειροπόλος.

Θεοτόκης Ζερβός

Λαμπαδιασμένο ἄρθρο ἀκροτελεύτιο
 στή μνήμη ἓνα ἔσχατο τοῦ φόβου –
 ἄς ποῦμε μιά λακωνική ἀποτίμηση
 ζῶο σκυφτό, σοφό καί πληγωμένο.
 Μά ποιός νά στέρξει πιά στό δίτσιο τῆς ἀνάγνωσης
 τοῦ ἑναστρου οὐρανοῦ ἢ τῶν πετρωμάτων
 ὅπου μπουχός μαζί γνώση καί καρτερία
 ἰσόθεος κριτής φανατικός
 νά συνοψίζει συμπαγή τή γνωμοδότηση
 στή σκοτεινή ἔστια τῆς μοναξιάς.

*Ὅχι ὁ πόνος μά ἡ κατοπινή μελαγχολία
 σύνεση πού φωτίζει τίς πίκρες μιᾶς γενιάς.

*Ἄς τήν εἰποῦμε, τό λοιπόν, γενιά τοῦ Χείρονα.

Τή ράχη σου ξεθωριασμένη ἀνάπεμπες
 καί τό γυρτό κεφάλι σου στό στέρνο κολλητό
 μέ τό παλιό φθαρμένο σου σκαρί καρδούλα μου
 μέ τήν ἀκίνησία σου στό λυρισμό μου νά θητεύεις.
 Ἔργο τοῦ σώματος πού θέλει νά διδάξει
 τίς κωμικές ἐναντιώσεις του στό θέλημα τοῦ χρόνου
 μένεις ἐδῶ ἀνάμεσα στά ἐρείπια τῆς φωνῆς
 μέ γερασμένους τούς ψιθύρους μου στό στήθος
 τήν ἀκοή χαμένη στίς ἐκρήξεις
 τό θλιβερό ποιητικό παρεμφερές – ἔργο ζωῆς
 πού ὀρκίστηκε στό θαῦμα.
 Ἔργο τῆς ποίησης πού θέλω νά κατακλιθῶ στά ρήγματα
 τοῦ κόσμου
 νά συντηρήσω τήν κατορθωμένη ὁμιλία
 ἀπό ἔρωτα καί ἀπό εὐσπλαχνία ἀδύναμος γιά κάτι
 πιο πολύ.

Ἐκεῖ στίς ὄχθες τοῦ νεροῦ πού τρεμοπαίζει
 τ' ἀπόγευμα στίς ὄχθες τοῦ νεροῦ
 πού μέ τρομάζει ἡ κίνηση στό φύλλωμα
 ἐλέησε τή φαντασία μου νά βρῖσκει
 νά ἐφευρίσκει τή συνέχειά σου
 ὅταν πηγαινοέρχεται τό φύκι παραδομένο στό θαλάσσιο ρέμα
 ὅταν τό φῶς σιωπᾶ μέσ στήν καρδιά σου.
 Βοήθησέ με νά σοῦ δίνω θέση στά πράγματα τοῦ ματωμένου κόσμου
 στή συγγνωστή ὀδύνη πού προσφέρουν ὅταν ἀνάμεσά τους περπατᾶμε
 ὅταν πλανιόμαστε μ' αὐτά.
 Γιατί ἓνας ποιητής πῶς νά γεράσει
 τή σκέψη του νά λιώσει μέ τή χρήση
 ν' ἀρχίσει κάποτε τό ξήλωμα ἀπό ἀθέατη σχισμή
 καί οἱ διαφάνειες τῆς ψυχῆς νά μείνουν
 καί τά σημάδια μιᾶς πορείας δύσκολης
 μιᾶς περιπέτειας νά φανοῦν.

Δημήτρης Σεκέρης

4 ποιήματα
 ἀπ' τήν ανέκδοτη σύνθεση:
 «ἡ ἡλικία τῆς λογικῆς»

α'

Ἔρχεται λοιπόν ἡ μοναξιά νά κάτσει δίπλα σου
 ἕνα σκυλί κουρασμένο σέ κυνήγια ξένα, δύστροπο
 ἀφοῦ πάντα σου τό ἔλεπες παραπανίσιο
 καί τ' ἀπόδιωχνες – πιά πολύ ἴσως ἀπό φόβο.
 Δέ γίνεται νά φιλιωθεῖς μαζί του, θυμᾶται ἐλάχιστα·
 κυρίως ὅσα πού ἀσκήθηκες νά τά ξεχνᾶς,
 ἀναγραμματισμούς ἐντολῶν καί παραμιλητά ἀπρεπή
 τίς ἀνταρσίες σέ πρώτο ἐνικό, τῆς νεότητος.
 (Τά θράδια κλαίει μέσ στό συλλαβισμό τῶν πεθαμένων ὀνομάτων
 σκύβει τή μαραμένη του ἀκοή στῶν διασυρμένων τίς παραμυθίες –
 φόβος πικρός καί ξένος).

Μόνο καμιά φορά, ὅταν στό ἄδυτο ὄνειρο τινάζεται
 βεγγαλικό ἀνυπότακτο τό αἷμα, ἀναγαλλιᾶζει
 κι ἀφουγκράζεται τό χᾶδι σου.

β'

Αὐτά τά λόγια δέν εἶναι δρόμοι νά σέ βγάξουν
 σ' ἄλλη γειτονιά, σ' ἄλλη πατρίδα πιά αἶθρια, δέν εἶναι
 ἡ ἀνωνυμία τοῦ καφενεῖου νά θησαυρίζεις τά θυμητικά σου
 σέ παίρνουν ἀπό πίσω, σέ δαχτυλοδείχνουν·
 κάποια φορά σέ χόρτασαν, μά ἤσουν μόνο παραλήπτης –
 τά θράδια ἔσβηνες νωρίς τά φῶτα.

Λέξεις ὑποταγμένες· σάν τό θολό ἀναστεναγμό στά λατομεῖα
 κι ἄλλοτε ψίθυρος πού ἐγκαλεῖ
 γιά τούς παράνομους ἐράνους καί τίς πικετοφορίες
 γιά τόν ἐκτελεσμένο ἔρωτα μέσα στή λάσπη.
 Δέν εἶναι μῦθος τρυφερός γιά ν' ἀγλαΐζει τό ἔπος σου
 οὔτε καί καλλιγράφημα ἀπό τά συμπαγή πατερικά μας ἱστορώντας
 γιά τήν ἄλλη ζωή, τήν ἀδάκρυτη – ψωμάκι, λάδαρα ἄτρωτα·
 στοιχειώνουν τά εὐτελή σου μεσημέρια.

Εἶναι τό αἷμα· σά μυστική νεροσυρμή πού ξεπαγώνει.
 Τό ἐμβατήριο βαθιά κάτω ἀπ' τό χιόνι
 τό ἐγκόλπιο τῶν ἀρχῶν σκαμμένο σέ μέτωπα
 πού δέ συνέτισε ὁ χαμός, τό βροχερό ρεμπέτικο
 πού μᾶς πληγώνει· τό ἔμμονο θέμα.

Αὐτά τά λόγια, ἀθέβαια σά βλαστήμια παιδική
 πού ἀναζητοῦν μιά ὀρθογραφία νά κατοικήσουν ἄλλη
 εἶναι τό ρίσκο πού μορεῖ καί νά σέ σώσει.

γ'

Λίγοι αυτομόλησαν κι άλλοι γυρεύουν τόν καθρέφτη
κι άλλοι μετριοῦνται μαστορεύοντας γλώσσες σιωπῆς·
οἱ πῖο πολλοί νά διαλαλοῦν τή θλίψη τους σ' ὄλη τή χώρα

στά ἔγκατα σπασμός κι ὁσμὴ ἀπὸ τό σπαραγμένο σῶμα.

δ'

«μιλῶ μέ ὄσα κατάλαβα»

Ἄμῆχανοι μέσα στοῦ πλήθος, προτείνοντας μιά εὐπρέπεια
ἀκατανόητη
ὄχι τή ματαιοδοξία τοῦ μελλοθανάτου μέσ στοῦς παιάνες.
Ἄμυνα δίχως τείχη δίχως λυρισμό
μ' ἓνα μεράκι δανεικό πού κάνει τό σκατό παξιμάδι

χάσματα μνήμης· κι ἀγάπης.

Φωνές ἀπὸ βελουδο· ἐκκεντρικές βλασφημίες
στῶν δανδήδων τή γλώσσα τήν ἀσεβή,
μόνο τό βάρος ἀπὸ μνήμες τοῦ χαμοῦ στά χέρια μας.
Γιατί πρὶν ἀπὸ μᾶς οἱ ἥρωες νέου τύπου
κι οἱ δεκαετίες τῆς παιδικῆς φτώχειας:
λογαριασμοί καί παρακάλια στοῦς διαδρόμους
κι ὄσα ἀγριεύουν στ' ὄνειρο, νά ξανασάνουν ἐπιτέλους
ἀπ' τὰ κυνηγητά καί τίς φανφάρες τῶν πατριδοκάπηλων
κι ὁ πόθος πάντα χαμηλά στοῦ χόρτο κι ὁ ἔρωτας
σοκάκι στόν ἀνήφορο καί κωμική ἀλληγορία –

μέσα στοῦ δέρμα τῆς σιωπῆς πού πνίγει
ἄς εἶναι κι ἀπὸ ἐπιληψία· ἡ λάμψη κατακέφαλα
ἐπὶ δικαίων καί ἀδίκων.

Γ. Δ. Σιδέρης

ΚΛΕΙΣΜΕΝΟ

Τά συστατικά του εικόνες αναπαρασκευές λιγάκι καπνισμένες
τόπος και διάρκεια τσουρουφλισμένη με ἄχ και δύσκολα τραγούδια

Ἔτσι δάδιζε κι ὁ νοῦς του πατημένος χάμω
σέ παντέρημα καλντερίμια
σέ καφενεῖα θολά τό «νέον» και ἡ «συνάντησις»

μόνο κάτι μοναχικά λελέκια τοῦ ἀνεβάζαν τήν ψυχή
λίγο νά θεωρεῖ τήν πόλη περιφραγμένη ἄτιμη πόλη
κλεισμένη σ' ἓνα χειμώνα υπάλληλο φτωχομπινέ.
ἔστερα χάθηκαν κι ἐτοῦτα
ἀκολουθήσαν φυλακή στρατοί κι ἀρρώστιες

μόνο ἓνα κορίτσι τῶσκασε μέ τά μποτάκια νά θροντοῦν στά μάρμαρα
στή μνημειώδη σιωπή τῆς γηραιᾶς πλατείας τῶν ἀγαλμάτων

«τοῦ χρόνου θά τό κόψω τό κατηχητικό τῆς τόπα κι ὄλας
νά τό ξέρει»

1976

Ταχεία

Λόχη μονάχη θροϊζοντας τόν τελευταίο επαρχιακό
θάνατο.
ἀπόγευμα γιομάτο ἀχνούς· μιά γλώσσα λεπρή
καί οίμωγές τού ἐξοστρακισμένου τρελάρα.

Λόχη θεοτόκος καταδεκτική συγκατάνευσε
γιά τούτα τά λοξά κορμιά ξετρελαμένα μέσ στίς ἀνταύγειες
του ἔλους
δῶσε νά λάβουνε ἀνάπαυση νά διορθώσουνε μέσ στήν ὁμίχλη
τά ζουπηγμένα τους φωνήεντα
τήν τρεμούλα σταμάτησε, τίς κλειδώσεις ὀδοντωτές
παράδωσε στόν ἀφανή σου ἔρωτα.

Νᾶρθουν οἱ λίμνες νά φουσκώσουν
σάρκα μέ σάρκα νά μιλοῦμε στήν πόλη αὐτή
γιά τά θαμμένα ζαρζαβατικά μας ὄνειρα
τό μύωπά μας στεναγμό καί τό θλιμμένο μας βουδάλι
στό σφαγείο.

Λόχη μακρινή φυλάζοντας τήν ἄσκοπη λαλιά
θάμβος ἑσπερινό δελτίο εἰδήσεων πού τελειώνει
κι ὄλο μαζεύεται ὁ ἀγέρας κουρασμένος
κι ὄλο χάνεσαι πιά μεσαπονυσταγμένη ταχεία
πού μᾶς τραβάει ἀμείλικτη Λάρισα-Καρδίτσα
καί πουθενά ἡ πνοή ἐκείνης πού γέρνει στό ἄγριο στόμα μας
κόκκινη, ἀμίλητη, ζεστή.

1977

στόν Νίκο Αἰκατερινάρη

Νά μέ φυλάξεις θέλω κι ὄχι σέ καπνούς συνεδριάσεων
παρά μέσ στό μοναχικό μεράκι τῆς Βάρνας
νά σιγοτρῶγω σάν ὀξειδίο τόν ἀμοιβαδικό τοῖχο τοῦ σχολείου
ν' ἀκούω τά παιδιά κρυστάλλινα στή ράθυμη αὐγή
γιά νά ξεχνᾶω τούς καιμούς καί τ' ἄδεια στέκια
τήν πάχνη καί τό πλήθος καί τίς ἀγύριστες ἐπέτειους
τίς φοβερές μας δοξασίες.

Λάμψε μέ τόν καρκίνο μέσα στό πλούσιο αἷμα
τῶν θαλάσσιων ζώων καί φυτῶν
σέ φιλῶ σάν τή ζωή παράφορος, στούς κρόταφους
πού ὄλο κρυνώνουν
σέ κρατῶ στήν καρδιά.

'76-'77

Έτσι μετράει τό βίο έτοῦτος
 μ' ὅ,τι λευκό στά δόντια σου χειμώνα ηλιόλουστε Βαρδάρη
 σ' ἔκανε τόπο μέ ζαλάδες πού ψάχνει ἀκόμη τά ὄρια του
 τοπίο τρίχες καί χαμένα διαβατήρια

λάμπουνε βέβαια τά πάγκα καί τά παιδιά τό λένε
 μ' ἄσπρα πέλματα καί μ' ὄχληρά τερτίτια
 κάπου στό πεῦκο φωλιάζοντας γυμνό τό πρόσωπό σου
 σάν τό πονκάμισο φιδιού ριγμένο κι ὁ λόφος μύρισε μπενζίνα
 τό τρίτο γκόλ μελαγχολία πῶς χάνονται οἱ νύχτες
 καί πῶς τίς ξαναβρίσκει ἀχνές σάν φάτσες φίλων
 γιά πάντα ἐδῶ ξεθωριασμένες

ἐλάτε ἐλάτε γράμματα τοῦ λόχου ἐλάτε σάν ἀσπρόρουχα
 σάν τήν ἐλευθερία μέλι μελομακάρουνα παιδιά καί κομπανίες
 ξεθωριασμένες

Έτσι μετράει τό βίο έτοῦτος μ' ἓνα σωρό μικρές εξαπατήσεις
 στοῦ κατοστάρη τό χρονόμετρο τή ζυγαριά τοῦ νέου μπακάλη
 καί στό μικρό τό σῶμα σου μόνο χωρίς τό διάκοσμο
 σφιχτά τά σκέλη σφαλιχτά στούς δικηγόρους.

1978

Όπως ἡ μέρα αὐτή φωνάζοντας τό χαμηλό της σκονισμένο ἴλιγγο
 καί τήν περνᾷς μέ νέα γραφή καί πόδια ὠραία σου
 ὠραία πόδια ὄνειρο πλάι στό δῆθεν κεφάλι μας
 ἔτσι καί τά γραφεῖα καί ὁ στεναγμός
 οἱ τενωμένες μας φροντίδες καί τόν π' ἀγαπά φορτώνεται
 μ' ὄληνε τήν ἐξουθενωμένη του ἐγκατάλειψη
 γι' αὐτό καί παίρνω νευρικά τό σπαραγμένο λάστιχο ἀπ' τό δρόμο
 κι εἶμαι σά χτυπημένο πλῆθος μέσα σέ δρόμους πού ἤχουν
 τήν ἀνημπόρια τους
 στά τόσα τρεχάματα καί γδούπους κι ἀνοιγμένες μύτες
 θέ μου πού θάβγει αὐτό τό ὀστρακόδερο
 σέ τί λεπίδια τά χλωρά σου στήθη
 καί πού νά πάω τό νεκρό νά παραδώσω
 γιά νάρθω νά σέ βρῶ νά κοιμηθῶμε
 καί νά παραδιάσουμε τό ὠράριο στοιβαγμένοι μέσ στίς ἐπιθυμίες
 καί νά μή σέ δῶ νά κλαῖς νά κλιβανίζεις τά δεινά
 σάν ξεχασμένη σέ φῶτα ἄρρωστα καί μυστικά
 πού μᾶς μαθαίνουν τά βαθιά ἐμβατήρια μᾶς πόλης
 σπαρακτικά ἀλλαγμένης

1979

Μιά έξομολόγηση αντί προλόγου*

του Μένη Κουμανταρέα

Τόν Φιτζέραλντ, νεαρός, δέν μπορούσα νά τόν υποφέρω.

Τότε, στά πρώτα μετεφηβικά χρόνια, τά ονόματα πού κατέκλυζαν τό φιλολογικό μου ορίζοντα ήταν ό Τζών Στάινμπεκ καί ό Έρνεστ Χεμινγκουαίη. Λίγο αργότερα ήρθε νά προστεθεί ό Σάλιντζερ, καί ακόμα αργότερα, σέ πιό ώριμη ήλικία, ό Ούίλιαμ Φώκνερ. Στή φαντασία μου αυτή ή τετράδα ανέμιζε σάν τέσσερα άστρα τής άμερικάνικης σημαίας – στήν όποία τότε ακόμα πίστευα κι εμπιστευόμουν.

Δέν ξέρω πώς θά μού φαινόταν σήμερα ό Στάινμπεκ. Λένε πώς δέν άσκει πιά τήν ίδια γοητεία. Σίγουρα όμως, εκείνο τό τρελό πάρτυ στό *Δρόμο μέ τίς Φάμπρικες* πού ό Μάκ καί οι «φίλοι» σκάρωσαν του Δόκτορα, μένει στή μνήμη μου άναλλοίωτο. Πολύ περισσότερο όταν μεταφραστής ήταν ό Κοσμάρ Πολίτης. Σπουδαίο πράγμα νά διαβάσεις τούς κλασικούς ή τούς συγχρόνους σου από άνθρωπος σάν τό Πολίτη, τόν Μπεράτη ή τόν Άλεξάνδρου.

Τόν Χεμινγκουαίη τόν ξανάπιασα μόλις πέρασι, διαβάζοντας τά διηγήματα στή συλλογή «Άνδρες χωρίς γυναίκες», καί δοκίμασα μάλιστα νά μεταφράσω ένα ή δύο απ' αυτά. Καμωμένα από υλικά άντοχής καί πολύ τρυφερά στό δάθος, μένουν καί σήμερα άρτυτά-δωτα.

Τόν Σάλιντζερ, έχω κι αυτόν καιρό νά τόν άγγίξω. Καταπώς όμως άκούω από νεώτερους τούς όποιους εμπιστεύομαι, τό *Catcher in the rye* ή ό *Φύλακας στή Σίκαλη* όπως έγινε ελληνικά, έξακολουθει νά συνεπαίρνει τή νεολαία. Οι περιπέτειες του νεαρού Κόλφηντ στό χάος τής Νέας Υόρκης δέ σταμάτησαν, φαίνεται, νά συγκινούν.

Τόν Φώκνερ, τόν τελευταίο τής τετράδας, τόν γνώ-

ρισια πολύ αργότερα καί τόν αγάπησα πεισματικά, διαβάζοντας τό «Ίερό» καί τή «Βουή καί τό Πάθος», τά πρώτα έργα του πού μεταφράστηκαν ελληνικά. Μέ τό ίδιο πείσμα άφιέρωσα ένα χρόνο μεταφράζοντας τό *Καθώς Ψυχορραγώ*. Χαλάλι. Μία μετάφραση ποτέ δέ σέ ρίχνει πίσω. Δουλεύει μέσα σου ύπόγεια κι οι καρποί της έρχονται αργότερα.

Όμως για τόν Σκότ Φιτζέραλντ, παρόλο πού συνέχεια άκουγα γι' αυτόν, άδύνατο νά πιάσει ρίζες μέσα μου. Παρασυρμένος από τά θέματά του: πάρτυ, μεθύσια, διαζύγια, ψυχολογικές άναπηρίες – λές καί υπάρχουν ποτέ καλά ή κακά θέματα σ' ένα συγγραφέα – νόμιζα πώς θά ήταν κάτι παραπλήσιο μέ τίς γλυκανάλατες άμερικάνικες ταινίες πού ή μεταπολεμική περίοδος μäs είχε χορτάσει. Είχα μία τάση νά τόν άγνοώ.

Η πρώτη μου προσέγγιση στόν Φιτζέραλντ, συντελέστηκε μέσω του κινηματογράφου πάντως.

Πρίν αρκετά χρόνια παίχθηκε στίς οθόνες ό *Μεγάλος Γκάτσμπυ*. Ήταν ένα από τά λίγα, ίσως τό μόνο κείμενό του πού είχα διαβάσει – σέ ελληνική μετάφραση – καί μού άρεσε. Δέν τό όμολογούσα από έγωισμό. Ίσως επειδή είχα δηλώσει στους φίλους μου: «Ξέρετε αυτός ό συγγραφέας δέ μού πάει». Βλέποντάς το στό σινεμά, έγχρωμο καί γυαλιστερό, σ' αυτό πού φαινομενικά έμοιαζε νά 'ναι μία τέλεια είκονογράφηση του διβλίου, καί μ' έναν ήθοποιό πού ή μορφή του κρατούσε έναν άπόηχο από τόν ίδιο τόν Σκότ, ξαφνικά κατάλαβα ότι ή ταινία είχε κρατήσει σά μόνο περίβλημα τό πολυτελές ένδυμα, αφήνοντας τήν ψυχή του διβλίου έξω.

Αυτή ήταν καί ή πρώτη μου ύποψία για τό τί ένδεχομένως σήμαινε ό Σκότ Φιτζέραλντ.

Μεσολάβησε, λίγο αργότερα, μία συζήτηση σέ μία άσφυκτικά ζεστή καλοκαιρινή καί ώραία νύχτα σ' ένα ταβερνάκι στή Νέα Σμύρνη, παρέα μέ φίλους στενούς.

Τί ύμνοι ήταν αυτοί πού έστομίστηκαν για τόν «ώραίο» Σκότ! Πόσες φορές, εκείνο τό βράδυ, δέ θά είχαν πει απέξω διαλόγους καί σκηνές από τό *Τρυφερή είναι ή νύχτα* – πού εγώ μισούσα από τήν ελληνική μετάφραση – πόσοι έρωτες του διβλίου άλλα καί συνδέσεις προσωπικές του Σκότ μέ τή γυναίκα του τί

Τό κείμενο αυτό συνοδεύει τήν έκδοση τής νουβέλας του Φράνσις Σκότ Φιτζέραλντ «Τό Πλουσιόπαιδο» πού κυκλοφορεί μέσα στό μήνα Μάιο από τίς εκδόσεις «Όδυσσέας», σέ μετάφραση του Μένη Κουμανταρέα. Συμπληρώνεται από έφτά ανέκδοτες επιστολές του Φιτζέραλντ προς τόν Χεμινγκουαίη, καθώς κι από ένα διήγημα του Έρνεστ Χεμινγκουαίη, πού ετοίμασε ειδικά για τόν «Πολίτη» ό μεταφραστής.

Χεμινγουαίη – Φιτζέραλντ

Ζέλντα – πού οί φίλοι μου έμοιαζαν νά ξέρουν απέξω κι άνακατωτά – είχαν περάσει πάνω στά λαδωμένα στρατόςχαρτα τής νεοσυμρινώτικης ταβέρας. Σταματημό δέν είχαν κι εγώ εκείνη τήν τρυφερή νύχτα είχα όρκιστεί νά μήν ξαναπαιάσω στά χέρια μου αυτόν τό συγγραφέα. Γιατί γιά κείνους, τούς φίλους μου πού είχαν μεγαλώσει στή Νέα Σμύρνη και στό Παλαιό Φάληρο, ή άτμόσφαιρα στό ζαχαροπλαστείο «Παχού» στή στάση Φλοϊσβος, μέ τή χρυσή νεολαία και τά παρτάκια τής άλά Πρίσλεϋ, ήταν σά μία άνάκλαση μεταπολεμική – και παρωδιά – τής προπολεμικής φρενίτιδας και άμεριμνησίας στήν όποια ζούσαν και άνέπνεαν οί ήρωες τού Φιτζέραλντ. Καταλάβαινα γιατί τούς άρεσε.

Ή συζήτηση αυτή έμεινε μέσα μου σάν αντίλαλος. Ήταν άλλο ένα σκαλοπάτι στόν «έκλυτο» Σκότ.

Μεσολάβησαν πολλά. Δέν ξέρω πότε άκριβώς ένέδωσα. Πάντως, πρόπερσι θαρρώ, έπεσε στά χέρια μου ή άλληλογραφία του. Πάντα είχα μία περιέργεια άνάμικτη μέ θαυμασμό γιά τά γράμματα τών μεγάλων συγγραφέων. Μέσα από τά καθημερινά συμβάντα, τίς γκρίνιες, τίς άρρώστιες, τίς μικροπρέπειες, εκείνοι κατορθώνουν νά κρατούν, σχεδόν άκροβατώντας, τό άπρόσιτο ύψος πού μάς έχουν μαθημένους από τά διβλία τους. Άποδεικνύοντας και ότι χωρίς τά ψιμύθια τής τέχνης τους, εκείνοι παραμένουν άναλλοίωτοι και κάτι παραπάνω: άθθεντικοί. Είναι κρίμα πού τό είδος τής άλληλογραφίας αυτής τείνει σήμερα νά εκλείψει. Τά λέμε σήμερα πιά όλα, ή σχεδόν όλα, άπ' τό τηλέφωνο.

Κάτι πού, επίσης, μ' έντυπωσίασε στήν άλληλογραφία τού Φιτζέραλντ ήταν ό τρόπος πού ύποστήριξε τόν Χεμινγουαίη, επιβάλλοντάς τον σέ χρόνο άνύποπτο στόν εκδότη του. Και νά σκεφτεί κανείς ότι, ύστερα από μερικά χρόνια, ενώ οί πάντες μιλούσαν γιά τόν Έρνεστ, ή φήμη μαζί και ή ύγεια τού Σκότ επαιρναν τήν κατιούσα. Μου έκανε ακόμα έντύπωση ότι οί άγωνίες και οί άμφιβολίες του σχετικά μέ τά γραφτά του συμβάδιζαν μέ τήν άνησυχία του γιά τό εις ρευστό άντίκριμά τους. Πράγμα πού σέ έναν άλλο συγγραφέα θά κινδύνευε νά είναι χυδαίο, ενώ σ' εκείνον ήταν ό ίδιος ό άνθρωπος: τέλεια άθθεντικός. Αυτά και άλλα, μ' έφεραν περισσότερο κοντά του. Άγόρασα άγγλικά, τούς πέντε μικρούς τόμους μέ τά διηγήματα και τίς νουβέλες του και στρώθηκα.

Άλλά και τότε είπα μέσα μου: «Είναι δύσκολος, δέ θά καταλάβω τούς ιδιοματισμούς του, είναι άμερικάνος ως τό κόκαλο, θά δυσκολευτώ μ' αυτόν...». Είναι γεγονός ότι, κάθε φορά πού θέλουμε νά βάλουμε έμπόδια στόν έαυτό μας σχετικά μ' ένα συγγραφέα – κι όχι μόνο ξένο – προφασιζόμαστε χίλια τινά: ότι μάς πέφτει δύσκολη ή γλώσσα, ότι τά νοήματά του είναι στρυφνά. Και είναι έν μέρει σωστό ότι ή άρχική μου παρόρμηση νά μεταφράσω τό «Καθώς Ψυχορραγώ» ήταν γιά νά τό καταλάβω. Ό Φώκνερ, πάντως, ήταν γεμάτος ιδιοματισμούς τού Νότου και νεωτεριστικά τερτίπια γραφής. Ήταν όντως δύσκολος. Άλλά τί δυσκολίες θά μπορούσε νά έχει ό δόλιος ό Σκότ! Καλά έγγλέζικα και μάλιστα τού Πρίνστον, ένα από τά καλύτερα σχολεία τής Άμερικής. Κι άς παραπονείται ό ίδιος στήν άλληλογραφία του ότι πολλές φορές δέν ήξερε νά γράψει σωστά μία φράση. Μά τότε τί σόι συγγραφέας θά ήταν!

Ρίχτηκα μέ τά μούτρα. Άρχισα μέ τό «Ένα Διαμάντι μεγάλο σάν τό Ρίτζ», συνέχισα μέ τό «Μέρα Μαΐου», τήν «Τρελή Κυριακή», τή «Βερενίκη πού κόβει τά μαλλιά τής», τόν «Μαγνητισμό», όστόσο μαγνητισμένος κι εγώ έπεσα στό «Πλουσιόπαιδο».

Κι ως έδω καλά. Ό Σκότ είχε κερδίσει έναν ακόμα άναγνώστη.

Χρειάστηκε, όμως, νά σπάσω τό χέρι μου γιά νά κάνω και τό στερνό δήμα, νά τόν μεταφράσω. Όντας μέσα στό γύψο έξασκούσα από άνία τό ένα χέρι στή γραφομηχανή, αλλά κι από έναν άνομολόγητο φόβο ότι, άν δέν ξαναχρησιμοποιούσα ποτέ τό δεξι χέρι, θά είχα τουλάχιστον μάθει νά γράφω μέ τό άριστερό. Έτσι, δισταχτικά, έπιασα τό *Rich boy*.

Αυτή ή ιστορία τού πλουσιόπαιδου – τού Άνσον Χάντερ – μέ είχε, φαίνεται, πειράξει. Σάν κάτι ν' άνακαλύπτα σ' αυτήν δικό μου. Γιατί είναι μαθηματικά βέβαιο, έννεά φορές στίς δέκα, ότι όταν κάτι μάς ένοχλεί και μάς έλκει, πάει νά πεί πώς άνακαλύπτουμε μία άναπηρία πού έχουμε και πού δέν τολμούσαμε νά τήν όμολογήσουμε, ένα φόβο πού μάς τυραννούσε κρυφά και πού έρχεται τώρα τούτο τό κείμενο, πτυχή πρós πτυχή, νά ξεδιπλώσει. Αυτή ή ιστορία τού Άνσον Χάντερ, όσοδήποτε νά έμοιαζε μέ μία κοινή ιστορία έργένη, στό βάθος άντηχούσε σά μία έξομολόγηση ενός ανθρώπου τών πόλεων. Άφηνε έναν άπόηχο γιά τό τίμημα πού, ένδεχομένως όσοι μαθημένοι στήν έλευθεριάζουσα συμβατικότητα τής κοινωνικής ζωής, πληρώνουν.

Γιά όποιον δέν έχει ζήσει στήν πόλη, ή πεζογραφία τού Σκότ Φιτζέραλντ είναι άδιανόητη. Σπάνια ή μοναξιά τής μεγαλούπολης και ό εκπεσμός μιάς φθίνουσας άριστοκρατίας τού πλούτου έχουν δοθεί μέ τόση διεισδυτικότητα και λεπτότητα. Όταν ό Άνσον Χάντερ παντρεύοντας και τόν τελευταίο του φίλο άντιλαμβάνεται ότι έμεινε μόνος γιά τό Σαββατοκύριακο, κι όταν ύστερα από μία μάταιη περιπλάνηση σέ αίθουσες ξενοδοχείων, πού στά πτυελοδοχεία τους έμειναν κρεμασμένα τά λουλούδια τού πρωινού γάμου, συναντά κάποτε στήν περιστεφόμενη πόρτα τού «Πλάζα» τήν παλιά κοπέλα του – τή μόνη άληθινή γυναίκα τής ζωής του – τότε ή ιστορία του παύει νά είναι ένα δράμα προσωπικό, μεταμορφώνεται στήν άπελπισία μιάς όλόκληρης κοινωνίας νά βρει τό χαμένο δνειρό τής.

Έτσι, κάπως, ένιωθα μέ τό *Πλουσιόπαιδο*.

Παρέλειψα όμως νά πω ότι άν ό Σκότ μέ τά ώραιά του δοστωνέζικα τής Νέας Άγγλίας στάθηκε τελικά βατός στήν άνάγνωση, όστόσο στά ώραιά και δύσκολα νέα μας έλληνικά θρήκε δικαιολογημένη αντίσταση. Τό πώς και άν τά κατάφερα μέ τό σπασμένο μου χέρι – πού τώρα είναι ξανά γερό – αυτό θά τό κρίνουν άλλοι.

Στό μεταξύ, ή ύπουλη καθίζηση τών άξιών πού προαναγγέλλει τό έργο τού Σκότ Φιτζέραλντ, φαίνεται νά έπεκτάθηκε και πάνω στήν ίδια τή λογοτεχνία. Γιατί έχω μία ύποψία πώς ή πεζογραφία τής Άμερικής στό δεύτερο μισό τού αιώνα ξεφτίσε. Και δέν πάω καθόλου στους κλασικούς τής, τόν μεγάλο Μέλβιλ, τόν Χώθορν ή τόν Μάρκ Τουαίην· ούτε, όέοια, στή «χαμένη γενιά» όπως τήν άποκάλεσε ή Γερτρούδη Στάιν, όλους αυτούς πού ένηλικιώθηκαν στό Παρίσι: τόν Τζών, τόν Έρνεστ, τόν Σκότ ή ακόμα τόν

ὁ Λογοτεχνικός Πολίτης

Ντός Πάσσοσ ἕναν ἄλλο σημαντικό πεζογράφο τῆς ἴδιασ γενιάσ· μά οὔτε καί στίσ ὑστερότερεσ γενιέσ τῶν Σάλιντζερ καί Μαίηλερ. Ἐναφέρομαι στοῦσ σύγχρονουσ ἀμερικανούσ πεζογράφουσ, κι ἐκεῖ, ἐγώ τουλάχιστον, δέ βρίσκω κανέναν πού νά μέ ἔλκει τόσο πολύ.

Ἔτσι, μισά ἀπό συνήθεια, μισά ἀπό ἀγάπη – πού κάνει τό ἴδιο – ξαναγυρνῶ σ' αὐτούσ τοῦσ λίγο παλιότερουσ συγγραφείσ, αὐτούσ τουλάχιστον πού ἐγώ νιώθω συνδεδεμένοσ καί πού σημάδεψαν μέρεσ ἀπό τήν πρώτη νιότη μου. Τόν Τζῶν Στάινμπεκ μέ τήν κάποτε ὑπερβολικά συναισθηματική, ὥστόσο ὡραία ἀνδρική στάση. Τόν Ἔρνεστ Χεμινγκουαίη μέ τό κοφτό δημο-

σιογραφικό συντακτικό, ἀνήσυχο ἀνάμεσα στά θηρία τῆσ ἀφρικανικήσ ζούγκλασ καί στά θηρία πού εἶναι οἱ γυναῖκεσ. Τόν Οὐίλιαμ Φῶκνερ μέ τήν ἀκρωτηριασμένη γλώσσα καί τά τρομώδη παραληρήματά του, πού ξαφνικά γίνονται τόσο τρυφερά ὅταν πρόκειται γιά ἕναν ἔφηβο πού λαχταρᾷ ν' ἀποχτήσῃ ἕνα ἀλογατάκι. Καί βέβαια, τόν Σκότ Φιτζέραλντ, τόν πιό εὐγενικό καί ἀβρό ἀπ' ὅλουσ, τόν λίγο κυνικό, πού ἡ ἀποψή του πάνω στήν κοινωνία στήν ὁποία μεγάλωσε, στό τμήμα ἐκεῖνο πού συνορεῦει μέ τόν Ἄτλαντικό, μᾶσ μεταφέρει ἕνα ρίγος ἀπό τή μοναξιά τοῦ αἰῶνα.

Φλεβάρησ 1980

ΕΦΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΦΙΤΖΕΡΑΛΝΤ ΣΤΟΝ ΧΕΜΙΝΓΟΥΓΑΙΗ

1.

Edgemoor, Delaware
18 Ἀπριλίου, 1927

Ἀγαπητέ Ἔρνεστ:

Τά διηγήματά σου (στό τεῦχος Ἀπριλίου τοῦ Scribner's) εἶναι μεγαλεῖο.

Ἄλλά κι ἐσύ ὅπως ἐγώ πρέπει νά ἔχεισ τό νοῦ σου στοῦσ ρυθμούσ τοῦ Κόνραντ ὅταν βάζεισ τοῦσ ἴδιουσ τοῦσ ἥρωεσ νά μιλᾶνε, προπάντων ὅταν, μέσα ἀπό μία καί μόνη φράση, προσπαθεῖσ νά ζωντανέψεισ ἕναν ἄνθρωπο.

«Τό φθινόπωρο ὁ πόλεμος βαστοῦσε πάντα, ἀλλά ἐμεῖσ εἶχαμε τελειώσει μ' αὐτόν», εἶναι μία ἀπό τίσ ὡραιότερεσ προτάσεισ πεζοῦ λόγου πού ἔχω διαβάσει ποτέ.

Μοῦ ἔχουν συμβεῖ τόσα πολλά τελευταῖα ὥστε ἀπελπίζομαι ὅτι θά τ' ἀφομοιώσω ποτέ - ἢ ὅτι θά τά ξεχάσω, πού κάνει τό ἴδιο.

Μισῶ τή σκέψη ὅτι εἶσαι ἀπένταροσ. Σέ παρακαλῶ χρησιμοποίησε τήν παρούσα ἄν

Χερμινγουαίη – Φιτζέραλντ

πρόκειται νά σέ βοηθήσει. Τό Atlantic* πληρώνει περί τά 200 δολάρια, φαντάζομαι. Θά έρθω σ' επαφή μέ τόν Πέρκινς μόλις γυρίσει από τίς διακοπές του (σέ 1 δομάδα). Άλήθεια, δέν θά σοῦ δώσουν αρκετή προκαταβολή γιά τόν τόμο μέ τά διηγήματα; Ὁ τίτλος σου εἶναι ἐξαιρετικός, παρεμπιπτόντως.** Τί λές, θά συμπέσουμε καθόλου φέτος τό καλοκαίρι;

Τό μυθιστόρημά μου*** τελειώνει 1η Ἰουλίου.

Μέ ὄλες τίς διακαεῖς καί ἀνυπόμονες εὐχές μου,
Σκότ

Διεύθυνση πού ἰσχύει γιά ἕνα χρόνο – Κατοικία Ellerslie, Edgemoor, Delaware. Πελώριο σπίτι πού βλέπει πάνω στό ποτάμι. Κιονοστοιχίες καί τά τοιαῦτα. Μέ φωνάζουν «συνταγματάρχη» καί τή Ζέλντα «κυρούλα».

* τό περιοδικό *The Atlantic Monthly*.

** ἡ συλλογή «Ἄντρες χωρίς γυναῖκες».

*** ἐννοεῖ τό «Τρυφερή εἶναι ἡ νύχτα».

2.

Edgemoor, Delaware
Νοέμβριος, 1927

(ἀπόσπασμα)

.....

«Τό φθινόπωρο ὁ πόλεμος βαστοῦσε πάντα, ἀλλά ἐμεῖς εἶχαμε τελειώσει μ' αὐτόν». Θεέ, τί ὁμορφη φράση. Καί τά ὄνειρα σέ ἐγρήγορη στό «Now I lay me» καθὼς καί ὁλόκληρη ἡ διάθεση πού ἐπικρατεῖ στό «Hills like white elephants».*

.....

* διηγήματα ἀπό τή συλλογή «Ἄντρες χωρίς γυναῖκες».

3.

Edgemoor, Delaware
28 Δεκεμβρίου, 1928

(ἀπόσπασμα)

.....

Ὁ δεύτερος τόμος τοῦ Σπένγκλερ εἶναι καταπληκτικός. Τίποτε ἄλλο δέν ἀξίζει τόσο – ἀλήθεια πότε σκοπεύεις, τελειώνοντας κάτι καινούριο, νά μέ ἀπαλλάξεις ἀπό τόν κίνδυνο ν' ἀποστηθίσω τά ἔργα σου μέ τό νά τά διαβάξω ξανά καί ξανά; Θιμῆσον, ὁ Προύστ εἶναι νεκρός – πρὸς μεγάλη ζήλεια τοῦ στενοῦ φίλου σου καί κοινοσμπόλη,

Σκότ

ὁ Λογοτεχνικός Πολίτης

4.

1307 Park Avenue
Baltimore, Maryland
10 Μαΐου, 1934

Ἀγαπητέ Ἔρνεστ,
Σοῦ ἄρесе τό βιβλίο*; Γιά ὄνομα τοῦ Θεοῦ ρίξε στό χαρτί δύο κουβέντες καί ψάλε μου τα ἀπ' ἀπ' τήν καλή ἤ ἀπ' τήν ἀνάποδη. Τά αἰσθήματά μου δέν κινδυνεύουν νά πληγωθοῦν. Τό μόνο πού θέλω εἶναι μερικές ἀπόψεις μέ νόημα, οὕτως ὥστε νά μπορέσω ν' ἀπαλλαγῶ ἀπό τά κορακίστικα τῶν κριτικῶν πού μέ ἔχουν φλομώσει.

Φίλος σου παντοτεινά,
Σκότ

Αὐτό πού ἐννοοῦσα σέ σχέση μέ τούς ἐκδότες εἶναι ὅτι ἂν ἤμουν στή θέση τοῦ Μάξ** θά σέ βίαζα νά κρατήσεις τό βιβλίο*** ἀκόμα γιά νά τοῦ προσθέσεις κι ἄλλα. Δέν ἔχει οὔτε τό ξάφνιασμα τοῦ «In our time» (ἐνδεχομένως) οὔτε τήν ἐνότητά του, καί δέν ἔχει τήν εὐρύτητα στόν αὐθορμητισμό πού ἀνάδιναν τά διηγήματα τοῦ «Ἄνδρες χωρίς γυναῖκες». Νομίζω τελικά πῶς σάν «γενική παρονσίαση» αὐτό θά μπορούσε ν' ἀμβλυνθεῖ ἀπό τόν ἴδιο τόν ὄγκο. Σοῦ λέω τή γνώμη μου καί σύ κάνε ὅτι νομίζεις.

Κατά τά ἄλλα μπορεῖς νά εὐχαριστεῖς τόν Κύριο πού ἔχασες αὐτή τήν ἐκδοτική περίοδο! Εἶμαι ὁ 5ος στή σειρά τῶν «μπέστ σέλλερ» αὐτῆς τῆς χώρας καί δέν ξεπέρασα τίς 12.000.

* «Τρυφερή εἶναι ἡ νύχτα».

** ὁ ἐκδότης Μάξγουελ Πέρκινς.

*** «Winner take nothing».

5.

1307 Park Avenue
Baltimore, Maryland
1η Ἰουνίου, 1934

(ἀπόσπασμα)

.....

Νομίζω πῶς εἶναι φανερό ὅτι ἡ ἐκτίμηση πού σοῦ ἔχω σάν καλλιτέχνη εἶναι ἀπειριόριστη καί ὅτι ἐκτός ἀπό μερικούς πού ἔχουν πεθάνει ἢ ἄλλους πού ἐτοιμάζονται νά πεθάνουν, εἶσαι ὁ μόνος ἀπό τούς ἀνθρώπους πού γράφουν λογοτεχνία στήν Ἀμερική ἀπό τόν ὅποιο περιμένω πολλά. Ὑπάρχουν κομμάτια καί παράγραφοι στή δουλειά σου τά ὅποια διαβάζω ξανά καί ξανά – κατ' οὐσίαν ἔχω σταματήσει ἐδῶ κι ἐνάμιση χρόνο νά τό κάνω· φοβόμουν μήπως ἀπό τό πολύ διάβασμα οἱ προσωπικοί σου ρυθμοί παρεισφρῦσον τελικά στούς δικούς μου ρυθμούς. Ἴσως κιόλας νά ἀνεγνώρισες μερικές ἀπό τίς παρατηρήσεις σου στό «Τρυφερή εἶναι ἡ νύχτα», ἀλλά προσπάθησα σάν τό διάλογο νά κρατηθῶ μακριά.

.....

6.

Grove Park Inn
Asheville, North Carolina
Αύγουστος 1936

Ἀγαπητέ Ἔρνεστ,

Σέ παρακαλῶ ὅταν τό τυπώσεις σβῆσε με ἀπό τό κείμενό σου. Ἄν ἐγώ κάποτε διαλέγω νά γράφω *de profundis** αὐτό δέ σημαίνει ὅτι θέλω οἱ φίλοι μου νά προσεύχονται φωναχτά πάνω ἀπ' τό κουφάρι μου. Δέν ἀμφισβητῶ τήν καλή σου πρόθεση, μά ἐμένα μου κόστισε μιᾶς βραδιάς ἀγρύπνια. Καί ὅταν τό ἐνσωματώσεις (τό διήγημα) σέ βιβλίο, θά σέ πείραζε νά περιέκοπτες τ' ὄνομά μου;

Εἶναι ἐξαιρετικό διήγημα** – ἓνα ἀπό τά καλύτερά σου – μολονότι αὐτό τό «ὁ καημένος ὁ Σκότ Φιτζέραλντ κλπ.» μᾶλλον μου τό χάλασε.

Φίλος σου παντοτεινά
Σκότ

Οἱ πλούσιοι ποτέ δέν μέ σαγγήνευσαν, παρεκτός ὅταν συνδυάζουν τό μέγιστο δυνατό θέλημα ἢ κάτι τό ἐντελῶς ξεχωριστό.

* ἔννοεῖ τά αὐτοβιογραφικά κομμάτια πού ἀπαρτίζουν τή συλλογή του «The Crack-Up».

** «Τά χιόνια τοῦ Κιλιμαντζάρο».

7.

(Μέσα στό τραῖνο καθ' ὁδόν πρὸς κάποιο
σημεῖο στό Νότο)
5 Ἰουνίου, 1937

Ἦταν θαυμάσιο νά δῶ ἔτσι καλά καί μέ τόση ζωντάνια, Ἔρνεστ. Ἐλπίζω νά παχύνεις τό βιβλίο σου – ξέρω ὅτι μερικά ἀπ' ὅσα δημοσίευσες στό «Esquire» παραεῖναι καλά γιά νά τ' ἀφήσεις ἔξω. Καλό κατευόδιο στό ἰσπανικό ταξίδι σου – μακάρι νά βλεπόμασταν συχνότερα. Νιώθω νά μή σέ ξέρω καθόλου.

Δικός σου παντοτεινά,
Σκότ

Ἦταν ταξιδεύω γιά τόν νοτιά μου φαίνεται πάντα ὅτι εἶναι κάτι ἀτελεισμένο καί μοιραῖο καί ἀνήσυχο. Τοῦτο ἐδῶ τό ταξίδι δέν ἀποτελεῖ ἐξαίρεση. Τό νά ταξιδεύεις γιά τό δοριά σου δίνει ἓνα ἀκαθόριστο συναίσθημα ἀσφάλειας.

Μετάφραση: Μένης Κουμανταρέας

Ἔρνεστ Χερμινγουαίη

Σέ ξένο τόπο

μετάφραση
Μένη Κουμανταρέα

Τό φθινόπωρο ὁ πόλεμος βαστοῦσε πάντα, ἀλλά ἐμεῖς εἶχαμε τελειώσει μ' αὐτόν. Ἦταν κρύο τό φθινόπωρο στό Μιλάνο καί σκοτείνιαζε πολύ νωρίς. Τότε ἀναβαν τὰ ἠλεκτρικά φῶτα καί ἦταν εὐχάριστα νά περιφέρεται κανεῖς στούς δρόμους καί νά κοιτάζει τίς διτρίνες. Ὑπῆρχε ἀφθονο κυνήγι κρεμασμένο ἔξω ἀπό τὰ καταστήματα καί τό χιόνι πασπάλιζε τίς ἀλεπουδίσιες γούνες καί ὁ ἀέρας κουνούσε τίς οὐρές τους. Τά ἐλάφια κρεμόντουσαν ἀκαμπτα, βαριά καί ἄδεια καί τὰ μικρά πουλιά αἰωροῦνταν καθῶς ὁ ἀέρας τὰ ξεπουπούλιαζε. Ἦταν ἓνα κρύο φθινόπωρο καί ὁ ἀέρας ἐρχόταν ψηλά ἀπ' τὰ βουνά.

Ἦμαστε κάθε ἀπόγευμα παρόντες ὅλοι στό νοσοκομεῖο καί ὑπῆρχαν διάφοροι τρόποι νά διασχίζεις πεζῇ τήν πόλη γιά νά βρεθεῖς στό νοσοκομεῖο. Δύο ἀπό τούς τρόπους αὐτούς ἦταν δίπλα στά κανάλια, ὅμως τραβοῦσαν σέ μάκρος. Μολονότι, γιά νά μπεῖς στό νοσοκομεῖο, χρειάζόταν πάντα νά διασχίζεις κάποια γέφυρα πάνω ἀπό κάποιο κανάλι. Εἶχες νά διαλέξεις ἀνάμεσα σέ τρεῖς γέφυρες. Σέ μιά ἀπ' αὐτές μιά γυναίκα πουλοῦσε ψητά κάστανα. Ἐνιωθες θαλπωρή μπρός στή φουφού της κι ἔπειτα ἐνιωθες τὰ κάστανα ζεστά στήν τσέπη σου. Τό νοσοκομεῖο ἦταν ἐξαιρετικά παλιό καί ἐξαιρετικά ὠραῖο· ἡ προσπέλαση γινόταν μέσω μιᾶς πύλης, διασχίζοντας μίαν αὐλή, πού ὀδηγοῦσε στήν ἀντίθετη πλευρά, μέσω πάλι μιᾶς πύλης. Συνήθως, ἀπό ἐκεῖνη τή πόλη ξεκινούσαν κηδεῖες. Πίσω ἀπό τό παλιό νοσοκομεῖο βρισκόντουσαν οἱ καινούριες πλινθόκτιστες πτέρυγες κι ἐκεῖ ἀνταμώνουμε κάθε ἀπόγευμα καί ἡμασταν ὅλοι ἐξαιρετικά εὐγενεῖς καί συγκεντρωμένοι ἐπί τῷ ἔργῳ, καθισμένοι στά μηχανήματα, ἀπό τὰ ὁποῖα προσδοκοῦσαμε πολλά.

Ὁ γιατρός ἦρθε κοντά στό μηχανήμα στό ὁποῖο καθόμουν καί μοῦ εἶπε: «Ποιά ἦταν ἡ ἀγαπημένη σου ἀσχολία πρὶν τόν πόλεμο; Ἔπαιζες κάποιο ἄθλημα;»

Ἀποκρίθηκα: «Ναί, ποδόσφαιρο».

«Ἐκτακτα», εἶπε, «θά εἶσαι εἰς θέσιν νά ξαναπαίξεις ποδόσφαιρο, καλύτερα παρά ποτέ».

Τό γόνατό μου δέν λύγιζε καί τό πόδι ἔπεφτε μονοκόμματο ἀπό τό γόνατο στόν ἀστράγαλο χωρίς τό στρογγύλεμα τῆς γάμπας· σκοπός τοῦ μηχανήματος ἦταν νά

λυγίσει τό γόνατο καί νά τό θέσει σέ κίνηση, ὅπως ἂν ἔκανα ποδήλατο. Μά δέν ἔλεγε νά λυγίσει ἀκόμα· ἴσα-ἴσα, ὁποτεδήποτε τό μηχανήμα ἔφθανε στό σημεῖο τῆς κλείδωσης, πάθαινε ἐμπλοκή.

Ὁ γιατρός ἔλεγε: «Θά γίνεις περδίκι. Εἶσαι ἕνα τυχερό παιδί. Θά γίνεις πρωταθλητής τοῦ ποδοσφαίρου».

Στό διπλανό μηχανήμα βρισκόταν ἕνας ταγματάρχης πού εἶχε ἕνα χέρι μικρό σάν μωρουδίσιο. Μοῦ πάτησε τό ματάκι καθῶς ὁ γιατρός τοῦ ἐξέταζε τό χέρι, πιασμένο ἀνάμμεσα σέ δύο πέτσινοους ἱμάντες πού ἀνεβοκατέβαιναν σφυροκοπώντας τά ἄκαμπτα δάχτυλα καί εἶπε: «Μήπως θά παίξω κι ἐγώ ποδόσφαιρο, γιατρέ;» Εἶχε ὑπάρξει ἕνας πολύ σπουδαῖος ξιφομάχος, προπολεμικά ὁ καλύτερος τῆς Ἰταλίας.

Ὁ γιατρός πῆγε στό πίσω δωμάτιο στό γραφεῖο του κι ἔφερε μιά φωτογραφία πού ἔδειχνε ἕνα χέρι ἀτροφικό, τό ἴδιο σχεδόν μικρό ὅπως τό χέρι τοῦ ταγματάρχη, προτοῦ ὑποστῆθεραπεία μέ τό μηχανήμα καί πού ὕστερα ἀπ' αὐτήν εἶχε μεγαλώσει λιγάκι. Ὁ ταγματάρχης κράτησε τή φωτογραφία μέ τό γερό χέρι του κοιτάζοντάς την προσηλωμένος.

«Πολεμικό τραῦμα;» ρώτησε.

«Ἐργατικό ἀτύχημα», εἶπε ὁ γιατρός.

«Πολύ ἐνδιαφέρον, πολύ ἐνδιαφέρον», ἔκανε ὁ ταγματάρχης, δίνοντάς της πίσω στό γιατρό.

«Ἐχετε ἐμπιστοσύνη;»

«Οὐδεμία», εἶπε ὁ ταγματάρχης.

Ἐπῆρχαν τρεῖς νεαροί, περίπου τῆς δικῆς μου ἡλικίας, πού ἔδιναν τό παρών καθημερινά. Ἦσαν καί οἱ τρεῖς Μιλανέζοι, καί ὁ ἕνας ἐπρόκειτο νά γίνει δικηγόρος, ὁ ἄλλος ζωγράφος κι ὁ τρίτος εἶχε σκοπό νά σταδιοδρομήσει στό στράτευμα. Ἄφου ξεμπερδεύαμε μέ τά μηχανήματα, καθηφορίζαμε καμιά φορά παρέα ὅλοι μαζί στό καφενεῖο Κόδα, δίπλα ἀκριβῶς ἀπό τή Σκάλα. Κόδαμε δρόμο μέσα ἀπό τήν κομμουνιστική συνοικία γιατί εἴμασταν τέσσερις μαζί. Ὁ κόσμος μᾶς μισοῦσε ἐπειδή εἴμασταν ἀξιωματικοί καί ἀπό κάποιον κρασοπουλιό, καθῶς διαβαίναμε, ὅλο καί κάποιος θά φώναζε «A basso gli ufficiali!» Ἕνα ἄλλο παιδί, πού ἐρχόταν παρέα μας καμιά φορά καί γινόμασταν τότε λέντε, φοροῦσε ἕνα μαῦρο μεταξωτό μαντίλι περασμένο στό πρόσωπο, ἐπειδή τοῦ ἔλειπε ἡ μύτη καί ἐπρόκειτο νά τοῦ ξαναπλάσουν τό πρόσωπο. Εἶχε πάει στό μέτωπο τελειώνοντας τή στρατιωτική ἀκαδημία καί εἶχε πληγωθεῖ μιά ὥρα ἀφότου βρέθηκε στή γραμμή τοῦ πυρός γιά πρώτη φορά. Τοῦ ξανάφτιαξαν τό πρόσωπο, κρατοῦσε ὁμως ἀπό ἕνα πολύ παλιό σοῖ καί ποτέ δέν μπόρεσαν νά τοῦ πετύχουν τελείως τή μύτη. Ἐφυγε γιά τή Νότιο Ἀμερική καί ἐργάστηκε ἐκεῖ σέ τράπεζα. Μά ὅλα ἐτοῦτα συνβῆβαιναν πολύ παλιά, καί τότε κανεῖς ἀπό μᾶς δέν ἤξερε τί τροπή θά ἔπαιρναν τά πράγματα. Τό μόνο θετικό πού ξέραμε τότε, ἦταν ὅτι ὁ πόλεμος βαστοῦσε, μά πῶς ἐμεῖς δέν ἐπρόκειτο νά ξαναγουρῖσουμε σ' αὐτόν.

Εἶχαμε ὅλοι τά ἴδια παράσημα, παρεκτός τό παιδί μέ τό μαῦρο μεταξωτό μαντίλι περασμένο στό πρόσωπο, πού δέν εἶχε καθίσει ἀρκετά στό μέτωπο γιά νά παρασημοφορηθεῖ. Τό ψηλό παιδί μέ τό πολύ χλωμό πρόσωπο, πού ἐπρόκειτο νά γίνει δικηγόρος, εἶχε κάνει ἀνθυπολοχαγός τῶν «Ἀνδρείων» καί εἶχε τρία παράσημα τοῦ εἶδους πού ὁ καθεῖς μας εἶχε ἀπό ἕνα μόνο. Εἶχε ζήσει πολύν καιρό παρέα μέ τό θάνατο καί ἔμοιαζε κάπως σάν ξεκομμένος. Ἦμασταν ὅλοι, λίγο-πολύ, ξεκομμένοι καί δέν ὑπῆρχε μεταξύ μας κανεῖς συνεκτικός δεσμός, παρεκτός τό γεγονός ὅτι ἀνταμιώναμε κάθε ἀπόγευμα στό νοσοκομεῖο. Μολονότι, ὅποτε κατευθυνόμαστε πρὸς τό καφενεῖο Κόδα, μέσα ἀπό τήν σκληροτράχηλη συνοικία τῆς πόλεως, βαδίζοντας μέσ στό σκοτάδι, μέ φῶτα καί τραγούδια νά ξεπετάγονται ἀπό τά κρασοπουλιά καί ἀναγκασμένοι κάποτε νά βαδίζουμε καταμεσῆς τοῦ δρόμου ὅταν ἄντρες καί γυναῖκες συνωθούνταν στά πεζοδρόμια· ὄντας ἔτσι ὑποχρεωμένοι νά τοὺς παραμερίζουμε γιά νά διαδοῦμε, νιώθαμε τότε ἐνωμένοι ἀπό κάτι πού εἶχε συμβεῖ καί πού ἐκείνοι, ὁ κόσμος πού μᾶς εἶχε στό μάτι, δέν ἐννοοῦσε νά παραδεχτεῖ.

Ἐμεῖς ἀπό τή μεριά μας παραδεχόμαστε τό καφέ-μπάρ Κόδα, μέ τό πλουσιοπάροχο καί ζεστό περιβάλλον του διακριτικό φωτισμένο, θορυβῶδες καί καπνισμένο μόνο σέ ὁρισμένες ὥρες, καί ὑπῆρχαν πάντα κορίτσια καθισμένα στά τραπέζια καί εἰκονογραφημένα περιοδικά σ' ἕνα ράφι στόν τοῖχο. Τά κορίτσια στοῦ Κόδα ἦσαν

ὁ λογοτεχνικός Πολίτης

πατριώτισσες στὸν ὕψιστο βαθμὸ καὶ ἀνεκάλυψα πὼς ὅ,τι πατριωτικότερο ὑπῆρχε στὴν Ἰταλία, ἦσαν τὰ κορίτσια στὰ καφέ-μπάρ – καὶ πιστεύω πὼς καὶ σήμερα ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι.

Κατ' ἀρχάς, τὰ παιδιά ἔδειχναν ἐξαιρετικὴ διακριτικότητα σχετικὰ μὲ τὰ παράσημά μου καὶ μὲ ρωτοῦσαν τί εἶχα κάνει γιὰ νὰ τὰ ἀποκτήσω. Τούς ἔδειξα τίς ἐφημερίδες, πού ἦσαν γραμμένες σὲ μιά ὠραιοποιημένη γλώσσα φορτωμένη μὲ fratellanza καὶ abnegazione, μὰ πού στὸ βάθος, ἂν ἀφαιρούσες τὰ ἐπίθετα, αὐτὸ πού ἠθελαν νὰ ποῦν ἦταν ὅτι εἶχα παρασημοφορηθεῖ ἐξαιτίας πού ἦμουν Ἀμερικανός. Ἐπειτα ἀπ' αὐτό, ἢ συμπεριφορὰ τους στὸ ἀτομὸ μου ἄλλαξε λιγάκι, μολονότι ἐξακολουθοῦσαν νὰ εἶμαι φίλος τους ὅσον ἀφορᾷ τούς τρίτους. Ἦμουν φίλος, ἀλλὰ σὴν οὐσία δὲν ἦμουν ποτέ δικός τους ἀφότου διάβασαν τίς περικοπές, ἐπειδὴ οἱ ἐμπειρίες τους ἦσαν ἐμπειρίες διαφορετικὲς καὶ οἱ πράξεις τους γιὰ νὰ κερδίσουν τὰ παράσημα, πράξεις διαφορετικὲς ἐπίσης. Εἶχα πληγωθεῖ, αὐτὸ εἶναι γεγονός· ὅμως ὅλοι ξέραμε πὼς, στὸ κάτω κάτω, τὸ νὰ πληγωθεῖ κανεὶς ἦταν κάτι συμπτωματικὸ. Μολαταῦτα, ποτέ μου δὲν ἐνίωσα ντροπὴ γιὰ τίς κορδέλες μου καὶ ἦταν φορές μάλιστα, ἀφοῦ κατέβαζα κανένα ποτηράκι, πού φανταζόμουν τὸν ἑαυτὸ μου ἱκανὸ νὰ ἔχει κάνει ὅλα ὅσα εἶχαν κάνει κι ἐκεῖνοι γιὰ ν' ἀποκτήσουν τὰ παράσημα· ὅμως, γυρνώντας πεζῇ τὴ νύχτα μέσα στοὺς ἔρημους δρόμους καὶ τὸν κρῦο ἀέρα, καὶ τὰ μαγαζιά κλειστά, πασχίζοντας νὰ κρατιέμαι ὅσο γίνεται κοντύτερα στὰ φῶτα, ἤξερα ὅτι ποτέ μου δὲν ἐπρόκειτο νὰ κάνω παρόμοιες πράξεις καὶ φοβόμουν ὅσο τίποτε μήπως πεθάνω καὶ συχνὰ τίς νύχτες ξάπλωνα στὸ κρεβάτι μόνος μὲ τὴ θανατοφοβία μου, διερωτώμενος πὼς ἄραγε θὰ ἐνιωθα ἂν ποτέ γύριζα στὸ μέτωπο ξανά.

Οἱ τρεῖς μὲ τὰ παράσημα ἔμοιαζαν μὲ κνηγετικά γεράκια· κι ἐγὼ δὲν ἦμουν γεράκι, μολονότι μπορεῖ νὰ φάνταζα γεράκι στὰ μάτια ἐκείνων πού δὲν εἶχαν ποτέ τους κνηγήσει· ἐκεῖνοι, οἱ τρεῖς ὅμως, δὲν ξεγελιόντουσαν. Ἔτσι ξεκόψαμε. Ἐμείνα ὡστόσο καλὸς φίλος μὲ τὸ παιδί πού εἶχε πληγωθεῖ τὴν πρώτη του μέρα στὸ μέτωπο, γιατί ἐκεῖνος ποτέ δὲν θὰ μάθαινε τί λογῆς ἄνθρωπος θὰ μποροῦσε νὰ ἐξελιχθεῖ· ἔτσι κι οἱ ἄλλοι τὸν κρατοῦσαν σὲ ἀπόσταση κι ἐγὼ τὸν συμπαθοῦσα, σκεφτόμενος, ὅτι ἴσως αὐτός ποτέ δὲν ἐπρόκειτο νὰ γίνει γεράκι.

Ὁ ταγματάρχης, αὐτὸς πού εἶχε ὑπάρξει σπουδαῖος ξιφομάχος, δὲν πίστευε στίς ἀνδραγαθίες, κι ἐκεῖ πού καθόμασταν στὰ μηχανήματα ἀφιέρωνε ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ χρόνου του, διορθώνοντας τὴ γραμματικὴ μου. Μὲ εἶχε συγχαρεῖ γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸ ὁποῖο μιλοῦσα τὰ ἰταλικά καὶ συνεννοοῦμεθα μὲ μεγάλη εὐκολία. Μία μέρα τοῦ εἶπα ὅτι τὰ ἰταλικά μου φαινόταν τόσο εὐκολὴ γλώσσα, ὥστε δὲν μποροῦσα νὰ ἐνδιαφερθῶ σοβαρὰ γι' αὐτήν· τὸ κάθε τί ἐλέγετο μὲ τρομαχτικὴ εὐκολία. «Ἄ, βέβαια», ἀποκρίθηκε ὁ ταγματάρχης, «γιατί τότε δὲν τηρεῖς τούς κανόνες τῆς γραμματικῆς;» Ἔτσι δαλθῆκαμε νὰ τηροῦμε τὴ γραμματικὴ, καὶ τότε τὰ ἰταλικά δὲν ἀργησαν νὰ γίνουν μιά τόσο δύσκολη γλώσσα, ὥστε φοβόμουν καὶ νὰ τοῦ ἀποτεινῶ τὸ λόγο, προτοῦ κατανοήσω τούς κανόνες τῆς γραμματικῆς.

Ὁ ταγματάρχης ἐρχόταν τακτικότερα στὸ νοσοκομεῖο. Θαρρῶ δὲν ἔλειψε οὔτε μέρα μολονότι εἶμαι βέβαιος ὅτι δὲν πίστευε στὰ μηχανήματα. Ὑπῆρξε ἐποχὴ πού κανεὶς μας δὲν ἔδινε δάση στὰ μηχανήματα καὶ μιά μέρα ὁ ταγματάρχης δήλωσε πὼς ὅλα αὐτὰ ἦσαν ἀνοησίες. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τὰ μηχανήματα ἦσαν καινούρια καὶ ἐκεῖς χρησιμοῦσαμε γιὰ πειραματόζωα. «Πρόκειται γιὰ μιά ἠλίθια ἰδέα», μᾶς εἶπε, «μιά θεωρία σὰν ὅλες τίς θεωρίες». Δὲν εἶχα μάθει τὴ γραμματικὴ μου καὶ μοῦ εἶπε πὼς ἦμουν ξύλο ἀπελέκητο καὶ ὅτι ἐφταιγε ἐκεῖνος πού ἔχανε τὸν καιρὸ του μαζί μου. Ἦταν ἕνας μικρόσωμος ἄντρας καὶ καθόταν στήτος σὴν καρέκλα του μὲ τὸ δεξιὸ του χέρι τεντωμένο στὸ μηχανήμα, κοιτάζοντας ἴσια ἐμπρός του στὸν τοῖχο, καθὼς οἱ ἱμάντες σφυροκοποῦσαν πάνω καὶ κάτω τὰ δάχτυλά του παγιδευμένα σὲ αὐτούς.

«Τί θὰ κάνεις ὅταν ὁ πόλεμος τελειώσει, ἂν τελειώσει ποτέ;» μὲ ρώτησε. «Ἀποκρίσου σωστά γραμματικά!»

«Θὰ γυρίσω στίς Ἠνωμένες Πολιτεῖες».

«Εἶσαι παντρεμένος;»

«Ὁχι, ἀλλὰ ἐλπίζω νὰ παντρευτῶ».

«Τόσο τὸ χειρότερο γιὰ σένα», εἶπε. Ἦμμοιαζε τρομερὰ συγχυσμένος. «Ἐνας ἄντρας δὲν πρέπει νὰ παντρεύεται».

«Γιατί, σιनिόρ Ματζόρε;»

Χεμινγουαίη – Φιτζέραλντ

«Μή μέ φωνάζεις “Σινιόρ Ματζόρε”».

«Γιατί δέν πρέπει νά παντρεύεται κανείς;»

«Δέν είναι δυνατόν νά παντρευτεί. Δέν είναι δυνατό νά παντρευτεί», είπε θυμωμένα. «Έστω και εάν πρόκειται νά χάσει κανείς τά πάντα, δέν πρέπει νά εκτίθεται χάνοντας αυτό. Δέν πρέπει νά ριψοκινδυνεύσει. Πρέπει ν' αναζητεί κανείς πράγματα πού είναι αδύνατο νά χάσει».

Μιλούσε εξαιρετικά θυμωμένα και πικρόχολα και μιλώντας κοιτούσε ίσια εμπρός του.

«Γιατί όμως απαραίτητως νά χάσει αυτό;»

«Θά τό χάσει όπωσδήποτε», είπε ό ταγματάρχης. Κοιτούσε φάτσα τόν τοίχο. Έπειτα χαμήλωσε τό βλέμμα του πάνω στό μηχανήμα και αποτράβηξε τό μικρό χέρι του μέσα από τούς ιμάντες χτυπώντας το άνίσχυρα πάνω στά μεριά του. «Θά τό χάσει όπωσδήποτε», ούρλιαξε σχεδόν. «Μήν μου αντίλεγεις!» Έπειτα φώναξε τόν βοηθό πού χειριζόταν τό μηχανήμα. «Έλα σταμάτησε τούτο τό αναθεματισμένο κατασκευάσμα».

Έν συνεχεία πήγε στό διπλανό δωμάτιο για φωθοθεραπεία και μασάζ. Τόν άκουσα πού ρώτησε τό γιατρό αν μπορούσε νά χρησιμοποιήσει τό τηλέφωνο κι εκλεισε τήν πόρτα. Όταν επέστρεψε στό δωμάτιο, βρισκόμουν καθισμένος σέ ένα άλλο μηχανήμα. Φορούσε τή χλαίνη του και είχε τό πλήκριο στό κεφάλι του. Ήρθε κατευθείαν στό μηχανήμά μου, άκουμπώντας τό χέρι του πάνω στόν ώμο μου.

«Λυπάμαι πολύ», είπε χτυπώντας με στοργικά στόν ώμο μέ τό γερό χέρι του. «Δέν ήθελα νά φανώ άγενής. Μόλις πέθανε ή γυναίκα μου. Πρέπει νά μέ συγχωρήσεις».

«Άχ – » έκανα, μπαίνοντας ξαφνικά στή θέση του. «Λυπάμαι άφάνταστα».

Στεκόταν εκεί δαγκάνοντας τό κάτω χείλος του. «Είναι πολύ δύσκολο», είπε. «Δέν μπορώ νά τό άντέξω».

Τό βλέμμα του μέ διαπερνούσε και πήγαινε πέρα στό παράθυρο. Έπειτα άρχισε νά κλαίει. «Είμαι όλότελα άνίκανος νά τό άντέξω», είπε μέ άναφιλητά. Και τότε, κλαίγοντας, μέ τό κεφάλι ψηλά, χωρίς νά μέ κοιτάζει, εύθυτηνής, μέ στρατιωτικό παράστημα και μέ τά δάκρυα νά κυλούν και στά δύο του μάγουλα, δαγκάνοντας τό χείλος, πέρασε εμπρός από τό μηχανήμα και βγήκε.

Ό γιατρός μου είπε ότι ή γυναίκα του συνταγματάρχης, πού ήταν νέα πολύ και τήν όποία δέν παντρεύτηκε παρά άφότου έμεινε εκτός μάχης και άνάπηρος, είχε πεθάνει από πνευμονία. Δέν ήταν άρρωστη παρά λίγες μέρες μόνο.

Κανείς δέν τό περίμενε νά πεθάνει. Για τρεις μέρες ό ταγματάρχης δέν πάτησε στό νοσοκομείο. Ύστερα, φάνηκε στή συνηθισμένη του ώρα, φορώντας ένα μαύρο περιβραχιόνιο στή στολή του. Όταν επέστρεψε, ύπήρχαν μεγάλες κορνιζαρισμένες φωτογραφίες στους τοίχους μέ κάθε ειδών τραύματα προτού και άφότου είχαν θεραπευτεί μέ τά μηχανήματα.

Έμπρός στό μηχανήμα τό όποιο χρησιμοποιούσε ό ταγματάρχης, βρισκόντουσαν τρεις φωτογραφίες χειρών άπαράλλαχτα μέ τό δικό του χέρι και τά όποια είχαν έντελώς άποκατασταθεί. Ούτε ξέρω από πού τίς ξετύπωσε ό γιατρός. Είχα πάντα τήν έντύπωση ότι ήμασταν οί πρώτοι πού χρησιμοποιούσαμε τά μηχανήματα. Οί φωτογραφίες δέν έκαναν τήν παραμικρή έντύπωση στόν ταγματάρχη, γιατί εκείνος μονίμως κοιτούσε έξω από τό παράθυρο.

«Men without women», 1928

Ἔνα ἑλληνικό μυθιστόρημα «Ἀντιποίηση ἀρχῆς» τοῦ Ἀλέξανδρου Κοτζιά ΔΟΚΙΜΙΟ

τοῦ Π.Α. Ζάννα

Ἡ Ἑλλάδα ταξιδεύει χρόνια
ἀνάμεσα στους δολοφόνους
Τάκης Σινόπουλος, Τό χρονικό

«Θά μπορούσα ἐδῶ ν' ἀναφέρω, καί πάλι ἐνδεικτικά, μερικά τέτοια πρόσωπα, χαρακτηῖρες πού ἀναζητῶ σέ σελίδες γραμμένες ἀπό Ἕλληνες συγγραφεῖς. [...] Ὑστερα εἶναι ὁ χαφιές, βασικό στοιχεῖο τοῦ ἐθνικοῦ μας δίον στά τελευταῖα 50 χρόνια. Ὁ σφαγίας καί ὁ βασανιστής, χιλιάδες ἀνθρώποι μαρτύρησαν καί σκοτώθηκαν στόν τόπο μας· κάποιοι εἶναι οἱ θύτες βέβαια. [...]— αὐτά τά πράγματα τά διαβάζουμε σέ ξένα διβλία, σέ μυθιστορήματα, στόν τύπο, τά βλέπουμε στόν κινηματογράφο. Λοιπόν, στήν Ἑλλάδα τί γίνεται; εἴμαστε ἀνέγγιχτοι ἀπό αὐτή τή διεθνή ἐπίδημια;».¹

Τά παραπάνω γράφονταν πέντε μῆνες πρὶν ἀπό τό Πολυτεχνεῖο, ἕνα χρόνο περίπου μετά τή δημοσίευση τοῦ πέμπτου μυθιστορήματος τοῦ Ἀλ. Κοτζιά (Ὁ γενναῖος Τηλέμαχος, 1972), εἰκοσι χρόνια ἀπό τήν Πολιορκία, τό μυθιστόρημα μέ τό ὁποῖο πρωτοεμφανίστηκε ὁ Κοτζιάς στά γράμματά μας. Κι ἀπό τό 1973 ὡς σήμερα τό θέμα τοῦ χαφιέ πρέπει νά βασάνιζε τό συγγραφέα: πέντε χρόνια κοπιαστικῆς δουλειᾶς. Ἀποτελέσματα: ἕνα ἀπό τά πιό σοφά σημεῖνα μυθιστορήματα τῶν τελευταίων χρόνων, προσεγμένο ὡς τήν παραμικρή του λεπτομέρεια, μέ μιά σπάνια αἴσθηση τῆς μυθιστορηματικῆς ἀφήγησης καί τοῦ μυθιστορηματικοῦ χρόνου.

Ἡ Ἀντιποίηση ἀρχῆς δέν μπορεῖ νά μή συσχετιστεῖ μέ τήν Πολιορκία, καί ἴσως ὁ Μένιος Κατσαντώνης τοῦ Ἀθανασίου νά κοιταχτεῖ σά μιά προέκταση τοῦ Μηνᾶ Παπαθανάση. Ἴσως ἀκόμη, γύρω ἀπό τό τελευταῖο μυθιστόρημα τοῦ Κοτζιά, νά φουντώσουν οἱ ἴδιες παρανοήσεις πού γεννήθηκαν ὅταν κυκλοφόρησε τό πρῶτο. Στό σημεῖο αὐτό ἀξίζει νά θυμηθοῦμε τίς παρακάτω παρατηρήσεις τοῦ Τίτου Πατρίκιου ἀπό μιά κριτική γιά τήν 3η ἐκδοση τῆς Πολιορκίας πού ἰσχύουν καί γιά τήν Ἀντιποίηση ἀρχῆς.

«... ὁ Ἀλ. Κοτζιάς, φέροντας τήν εἶδηση καί τό μήνυμα τῆς φορέας, ἀνέλαβε ἕναν πολύ μεγαλύτερο κίνδυνο: τόν κίνδυνο πού ἔχει πάντα ὁ ἀγγελιοφόρος νά τόν ταυτίσουν μέ τήν καταστροφή πού ἀγγέλλει. Κι ἴσως ἐπί χρόνια νά τόν ταύτισαν. Ὅμως χάρη σ' αὐτή

τήν τόλμη ἡ Πολιορκία μπόρεσε νά ἀναδείξει τούς ἰδεολογικοπρακτικούς μηχανισμούς πού γιά νά συντηρηθοῦν πρέπει νά ἐξοντώσουν ὅσους τούς ἀντιστέκονται καί πού λειτουργώντας ἀναγκάζουν τούς φορεῖς τους νά καταστρέψουν κι ὅποιον θά μπορούσαν ν' ἀγαποῦν, ἀκόμα καί τόν ἴδιο τόν ἑαυτό τους».²

Μιά παράλληλη ἀνάγνωση τῆς Πολιορκίας καί τῆς Ἀντιποίησης ἀρχῆς (πρέπει νά διατηρηθεῖ ἡ τρίτη κλίση τοῦ νομικοῦ ὄρου) θά ἔδειχνε, πιστεύω, ὀρισμένες σταθερές τοῦ μυθιστορηματικοῦ κόσμου τοῦ Ἀλ. Κοτζιά ἀλλά καί τήν τεράστια ἐξέλιξη στή σύλληψη καί στή γραφή τοῦ μυθιστορήματος. Καί θά ἐπιβεβαιώνε, γιά δεύτερη φορά, τό συμπέρασμα τοῦ Ἀλέξ. Ἀργυρίου: «τό "ἀπάνθρωπο" γιά τό μάτι τοῦ θεοῦ γίνεται ἀνθρώπινο, μέσα σ' αὐτή τή μελέτη θαύτου».³

Τό μυθιστόρημα

«Ὁ μυθιστοριογράφος γνωρίζει τώρα πῶς δουλεύει πάνω σέ λέξεις, ὄχι πάνω σέ πράγματα: τό μυθιστόρημα προσφέρει ἕνα ὄραμα τοῦ κόσμου καί τοῦ ἀνθρώπου, ἀνταποκρίνεται στά προβλήματα μιάς ἐποχῆς... Ὁ μυθιστοριογράφος ὅμως δέν μπορεῖ νά φωτίσει τόν κόσμο παρά ξεφεύγοντας ἀπ' αὐτόν καί συνθέτοντάς τον σύμφωνα μέ ἄλλους νόμους. Ἄν στόχος τοῦ μυθιστοριογράφου εἶναι νά μεταδώσει ἕνα ὄραμα πού ἀφορᾷ τόν ἄνθρωπο καί τόν κόσμο στόν ὁποῖο ζεῖ, τό ὄραμα αὐτό δέν τοῦ προσφέρεται οὔτε ἀκούοντας ἐσωτερικές φωνές οὔτε κοιτάζοντας πράγματα ὑπαρκτά, τό κατακτᾷ δημιουργώντας ἕναν λόγο (language)».⁴

2. Τίτος Πατρίκιος, Βιβλιοκρισία τῆς 3ης ἐκδοσης τῆς Πολιορκίας, στό περιοδικό Διαβάζω, τεῦχος 7, Μάρτιος-Ἀπρίλιος 1977, σ. 65.

3. Ἀλέξ. Ἀργυρίου, στό ὀπισθόφυλο τῆς 3ης ἐκδοσης τῆς Πολιορκίας, Κέδρος 1976.

4. Gaetan Picon, *Le style de la nouvelle littérature*, σ. 212. Ἀναφέρεται ἀπό τήν Françoise Van Rossum-Guyon, *Critique du roman*, Essai sur «La Modification» de Michel Butor, NRF 1975, σ. 9-10. Ἡ μελέτη μου εἶχε ἀρχίσει νά γράφεται ὅταν ἔφτασε στά χέρια μου ἡ πολύ ἀξιόλογη αὐτή ἐργασία. Ἀναλύει ἕνα συγκεκριμένο μυθιστόρημα θέτει ὁμως καί ὀρισμένες θεωρητικές προϋποθέσεις πού μέ βοήθησαν νά ἐπιβεβαιώσω ἡ νά διευκρινίσω καλύτερα ἀπόψεις πού διατυπώνονται ἐδῶ.

1. Ἀπόσπασμα ἀπό παρέμβαση τοῦ Ἀλέξ. Κοτζιά σέ συζήτηση μέ τούς Ἀλ. Ἀργυρίου, Κ. Κουλουφάκο, Σπ. Πλασκοδίτη καί Στρ. Τσίρκα. «Ἡ νεοελληνική πραγματικότητα καί ἡ πεζογραφία μας» στό περιοδικό Ἡ Συνέχεια, τεῦχος 4, Ἰούνιος 1973, σ. 173.

Ἀντιποίησις ἀρχῆς

Αὐτὴ ἡ σύγχρονη ἀντίληψη γιὰ τὸ μυθιστόρημα φωτίζει ἀναδρομικὰ τὴν ἱστορία τοῦ μυθιστορηματος ἀλλὰ καὶ τὴ σχέση τοῦ μυθιστορηματος μὲ τὴν ἱστορία. Κάθε μυθιστόρημα εἶναι ἱστορικό ἀφοῦ εἶναι συνάρτηση τοῦ συγγραφέα μὲ τὴν ἐποχὴ του. Ἄλλὰ εἶναι κείμενο, γραφὴ.

Ἡ μελέτη τοῦ μυθιστορηματος – κάθε μυθιστορηματος – μπορεῖ νὰ γίνῃ μόνο πάνω στό κείμενο, σέ ὅ,τι ὑπάρχει μέσα στό βιβλίο. Πάνω στό λόγο τὸ μυθιστορηματικό.

Τρεῖς μέρες τοῦ 1973 ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ Μένιου Κατσαντώνη ἢ Καρδερίνη. Τρεῖς συγκεκριμένες μέρες: 14, 15 καὶ 16 Νοεμβρίου – οἱ μέρες τοῦ Πολυτεχνείου.

Ὁ Μένιος Κατσαντώνης τοῦ Ἀθανασίου, ὄργανο τῆς ἐξουσίας, χαφιές – ἀλλὰ καὶ «διαρρήκτης, πλαστογράφος, ἐμπρηστής, κλεπταποδόχος, σωματέμπορος. [...] Τέσσερις καταδίκες σέ πολυετή φυλάκιση. Τόσο θεαρμένο τὸ ποινικό μητρώο» (σ. 187-188) – μπλέκει τίς «επαγγελματικές» του ὑποχρεώσεις μὲ τίς προσωπικὲς του περιπέτειες, προσπαθώντας νὰ συμμορφωθῇ μὲ τίς πρῶτες καὶ κάπως νὰ λύσει τίς δεύτερες. Ὡς τώρα πάντα τὰ κατάφερε. Τούτῃ τῇ φορὰ δὲ θὰ γλιτώσει τὴ δοκιμασία μιᾶς ἀνάκρισης, θὰ χάσει τὸ σπιτικό του, τὸ ὄνομά του, ἴσως καὶ τὴ ζωὴ του.

Πίσω ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ αὐτὴ περίπτωση τὸ ἱστορικό πλαίσιο: ἡ ἐξέγερση τῶν φοιτητῶν στό Πολυτεχνεῖο, ἡ προετοιμασία τῆς ἐπέμβασης καὶ ἡ εἰσβολὴ τῶν τάνκς, ἡ δράση τῶν ἐλευθέρων σκοπευτῶν, ἡ ἀντικατάσταση τοῦ δικτάτορα.

Αὐτὸ εἶναι, πολὺ σχηματικά, τὸ παρόν, τὸ τώρα τῆς ἀφήγησης. Χρονικὴ διάρκεια τριῶν ἡμερῶν πού θὰ προεκταθεῖ καὶ στό πρωινό τῆς ἄλλης μέρας, τοῦ Σαββάτου.

Τὰ πρόσωπα πού ἐμφανίζονται στό τριήμερο αὐτὸ – μὲ ἐξαιρέση τὸ Μένιο Κατσαντώνη τοῦ Ἀθανασίου – περνοῦν μπροστά μας καὶ χάνονται, κάποτε γιὰ νὰ ξαναεμφανιστοῦν. Ἐχουν ὅμως σχεδόν ὅλα μιὰ προῖσορρία πού τὴν ἀνακαλύπτουμε σιγά σιγά. Τὰ περισσότερα χρωματίζονται ἀπὸ τὸν τρόπο πού τὰ βλέπει ἢ τὰ σχολιάζει ὁ Μένιος.

Σημαντικὴ εἶναι ἡ προϊστορία τοῦ Κατσαντώνη καὶ τῆς οἰκογένειάς του.

Πρωτοξάδερφα ὁ Μένιος Κατσαντώνης τοῦ Ἀθανασίου καὶ ὁ Μένιος Κατσαντώνης τοῦ Βασιλείου. Οἱ πατεράδες τους, ἐπίστρατοι, διώχτηκαν ἀπὸ τοὺς βενιζελικούς. Ὁ παππούς τους, ὁ μαστρο-Μπαμπάς ἐκτελέστηκε στό Παλαμῆδι – καταδίκη γιὰ «ληστεία μετὰ φόνου», στὰ χρόνια τοῦ Βενιζέλου. «Μαστρο-Μπαμπάς μπροβαλεῖ τὸν τραγούδησε ὁ Μελιγαλὰς ἢ ἀνθρωπότης σάν τοῦ πήραν τὸ κεφάλι στὴν καρμανιόλα» (σ. 13).

Ἡ «μανούλα» τοῦ Μένιου τοῦ Ἀθανασίου, «κακοθανάτισε» (σ. 39) «τὴν πιστόλισε στὴν κοιλιά ὁ νταῆς τοῦ Μελιγαλὰ ὁ πρεζάκιος Κατσαντώνης

5. Ὅλες οἱ παραπομπές στό μυθιστόρημα γίνονται μὲ τὸν ἀριθμὸ τῆς σελίδας, ἐκτὸς ἂν πρόκειται γιὰ λέξη ἢ ἔκφραση πού ἐπανερχεῖται συχνὰ στό κείμενο, ὅπότεν ἡ παραπομπὴ εἶναι περιττὴ. Τὰ βιβλιογραφικὰ στοιχεία τοῦ μυθιστορηματος: Ἀλέξανδρος Κοτζιάς: Ἀντιποίησις ἀρχῆς, μυθιστόρημα, Κέδρος, Ἀθήνα, 1979.

Ἀθανάσιος τοῦ μαστρο-Μπαμπὰ τὸν λαρυγγώσανε γιὰ μιὰ πρέζα μαῦρο οἱ βαρνοποινίτες στό Νιόκαστρο ἀργότερα» (σ. 270).

Παιδί ἔπυσε ὁ Μένιος ἀπὸ μιὰ μουριά, «τσάκισε τὸ ποδάρι». Προστρέχει «ἢ μανούλα ἀναμαλλiάρα μαύρη καὶ φοβερὴ σὺρλιάζει» – «κι ἢ δάβω Λεμονιά ἢ μάγισσα ἢ γιάτρισσα τὸν γιατροπόρεψε (σ. 98, 68). Ἔμεινε κουτσός. Μὲ τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ συνδέεται καὶ «ἢ κερα-Πολυτίμη ἢ δασκάλα τους γιγάντισσα φνιτρώνουνε στό πανωχείλι τῆς κάτι μαῦρες τρίχες μουστακάκι μιὰ καστανὴ ἐλιά κίτρινο ἔμπνο»· κι ὁ Μένιος ἔτρωγε σκαμπίλια: «χρυσόμυγες κνηνησοῦσε πάλι ἀλιτήριε γιὰ νὰ τὸς κόψεις τὸ κεφάλι...» (σ. 240).

Τὸ Βασίλειο Κατσαντώνη τὸν διόρισαν δήμαρχο τῆς Καλαμάτας οἱ Γερμανοὶ – τὸν κρέμασαν οἱ ἀντάρτες.

Ὁ Μένιος τοῦ Ἀθανασίου συνεργάζεται μὲ τοὺς Ἰταλούς στὴν Κατοχὴ. Ὅταν τὸν συνέλαβαν οἱ «κατσαπλιάδες» κατέδωσε ὅσους συνεργάτες γνώριζε στὸν καπετὰν Περδίκη καὶ στὸν καπετὰν Φωτιά. Τὸν ἄφησαν καὶ γύρισε πρὸς τὸ Γύθειο.

Οἱ Γερμανοὶ τὸν στέλνουν στὸν Πειραιᾶ ὅπου καὶ θὰ μαρτυρήσει τὰ στρατιωτικὰ μυστικά τοῦ ἀντάρτικου. Μὲ μαύρη κουκούλα στό κεφάλι περιφέρεται στό μπλόκο τῆς Κοκκινιάς. Φεύγουνε οἱ Γερμανοὶ καὶ τὰ ξαδέφρια προσφεύγουν στὸν καπετὰν Φωτιά: τοῦ προσφέρουν πληροφορίες τῶν Γερμανῶν καὶ ὄπλισμό, κι ἔτσι γλιτώνουν πάλι τὸ τομάρι τους. Ὅταν ἔρχονται στὰ πράγματα οἱ Ἑγγλέζοι, τὸ Δεκέμβρη, «ὁ Μένιος κι ὁ Μένιος τὴν κοπανήσανε ἀπὸ τοὺς κόκκινους προσχωρήσανε στὴν ἐθνικόφρονη παράταξη μέσα στό ντορβαδάκι κρατούσανε πεσκέσι ἕνα κατάλογο μὲ κόκκινα ὀνόματα» (σ. 116).

Ἀπὸ δῶ καὶ μπρὸς ὁ δρόμος εἶναι ἀνοικτός. Ὁ Μένιος τοῦ Βασιλείου θὰ γλιτώσει ἀπὸ τίς γυναικοδουλειές πού ἀπειλοῦν ὡς καὶ τὴ ζωὴ του φεύγοντας στό Σιάγιο. Θὰ ἐπιστρέψει σημαντικὸ πολιτικὸ πρόσωπο. Ὑπουργός τῆς Δικτατορίας. Γιὰ τοὺς Ἀμερικανούς: ὁ ἡγέτης τῆς αὔριου, ἴσως ὁ Πρωθυπουργός τῆς 17 Νοεμβρίου 1973.

Ὁ Μένιος τοῦ Ἀθανασίου θὰ παραμείνει ὄργανο τῆς ἐξουσίας. Μπαινοβγαίνει στὴ φυλακὴ ἀλλὰ ὑπηρετεῖ πιστὰ τὴν ἐθνικόφρονα παράταξη.

Παντρεμένος μὲ τὴν Κούλα («τὴ γκίσσα», «τὴ καμπούριτσα» πού μένει σ' ἕνα χαμόσπιτο στὰ Τουρκοβούνια) ἀπέκτησε μαζί τῆς δίδυμα: τὸ Σάκη καὶ τὴ Σούλα. Ἐγκατέλειψε ὅμως γυναίκα καὶ παιδιά γιὰ χάρη τῆς Βούλας, τῆς κόρης τοῦ Ἀναστασίου Γιαμπᾶ, προέδρου τῶν τυφλῶν κι ἐκδότῃ τοῦ «Φάρου τῶν τυφλῶν». Ἡ Βούλα γιὰ νὰ τὸν ἀκολουθήσει ἔκλεψε τὸ ταμεῖο τοῦ πατέρα τῆς, ἀργότερα ὅμως θὰ παρατήσῃ κατὰ καιροὺς τὸ Μένιο, ἀφήνοντάς του καὶ «τὸ μούλικο» τῆς Ρούλας, πού κι αὐτὴ τὴν ἀνέλαβε ἢ Κούλα (πού δὲν παραλείπει ἄλλωστε νὰ ἐπισκέπτεται καὶ νὰ φροντίζει τὸν ἄντρα τῆς σταν βρiσκειται στὴ φυλακῇ).

Ἡ μορφή τῆς Κούλας θὰ συνδυαστεῖ μὲ τὴ μορφή τῆς μάνας, τῆς «μανούλας»: στό μνῆρι τῆς μάνας (σ. 237, 270) ἀντιστοιχεῖ ἡ ντιβανοκασέλα τῆς Κούλας (σ. 71, 288), τὰ σάβανα καὶ οἱ ἀλλαξιές.

Τοῦ Ντίνου, τοῦ χωροφύλακα πού τὸ ἔσασε μὲ τὴ Βούλα, θὰ τοῦ πάρει τὸ κεφάλι ἢ προινοκορδέλα

—ό λογοτεχνικός Πολίτης

στού Λιαριδάκι τό έργοστάσιο «στό άντρο τής αναρχίας» — ήταν άραγε μεθυσμένος ή μήπως τόν έσπρωξαν οί «αναρχικοί» πού ανακάλυψαν τό ρόλο του;

Τήν Τετάρτη 14 Νοεμβρίου 1973 ή Βούλα (πού διατηρεί χαφιέδικο πόστο στήν όδό Σόλωνος) θά τό σκάσει ξανά, αύτή τή φορά μέ τό Γεράσιμο πού μόλις βγήκε από τή φυλακή και πού θά ξεσηκώσει κι όλο τό σπιτικό τού Μένιου. Ή Βούλα θά ξαναγυρίσει στό έρημο σπίτι τά ξημερώματα τού Σαββάτου σημαδεμένη στό πρόσωπο, δαρμένη κι έγκαταλειμμένη. Θύμα τού έραστή της, ίσως και τού πατέρα της, θύμα όμως και τού Μένιου άφού στήν άνάκριση τήν εξέθεσε κι αύτή.

Άπό τά παιδιά, ό Σάκης και ή Ρούλα κινούνται στό χώρο τού Πολυτεχνείου μέ τίς έξτρεμιστικές οργανώσεις τής άριστεράς. Ή Σούλα άκολουθεί τή μάνα της, τή «χριστιανή τρομοκρατίσσα». Ή Μένιος λογαριάζει πώς θά μπορούσε νά τήν πλάσσει γιά νύφη. Τά άλλα δύο του παιδιά μπορεί νά τά καταδώσει, άφού κινούνται μέ τά «φοιτητοσολάνια».

Αυτό, μέ δύο λόγια, τό μυθιστορηματικό γενεαλογικό δέντρο τού Μένιου Κατσαντώνη ή Καρδερινή ή Μοναχομουρούρα, πού θά πάρει τή θέση του στό χρόνο και στό χώρο τού μυθιστορήματος.

Ή μυθιστορηματικός χώρος

Τό μυθιστόρημα χωρίζεται σέ τρία μεγάλα κεφάλαια, πού τό καθένα άντιστοιχεί σέ μία μέρα: Τετάρτη, Πέμπτη, Παρασκευή.

Τό κάθε κεφάλαιο χωρίζεται σέ μικρότερα άνισα κομμάτια. Άλλά και τά τρία κεφάλαια είναι μεταξύ τους άνισα σέ μέγεθος. Τό πρώτο (Τετάρτη) άποτελείται από 140 σελίδες, τό δεύτερο (Πέμπτη) από 84 και τό τρίτο (Παρασκευή) από 53. Ή διαφορά αύτή σά μεγέθη επιβάλλεται όχι μόνο από τίς άπαιτήσεις τού άφηγηματικού ύλικού, τής πληροφόρησης πού μάς δίνεται, αλλά κι από τόν άφηγηματικό τρόπο πού δένεται στενά, όπως θά δούμε, μέ τό κύριο μυθιστορηματικό πρόσωπο.

Ή πρώτη μέρα καλύπτει τό μισό μυθιστόρημα και ή τελευταία λιγότερο από τό 1/5, άν και άγκαλιάζει κι ένα μέρος από τήν επόμενη μέρα, τό Σάββατο.

Ή Τετάρτη χωρίζεται σέ 9 μικρότερα κομμάτια, πού δίνουν, μέ τό ενδιάμεσο κενό στήν τυπωμένη σελίδα, μιάν άνάσα στήν άφήγηση και βοηθούν τά περάσματα σέ άλλους χώρους.

Ή Πέμπτη χωρίζεται σέ 6 τέτοια κομμάτια. Ή Παρασκευή άποτελείται από ένα ένιαίο κεφάλαιο, άσθματικό, μέ άπροσδιόριστες παύσεις και κενά στόν άφηγηματικό χρόνο.

Όλόκληρο τό μυθιστόρημα είναι μιά σειρά από μετακινήσεις τού ήρωα, μέ ενδιάμεσες, μικρότερες ή μεγαλύτερες, κατά περίπτωση, στάσεις.

Οί μετακινήσεις και οί στάσεις αυτές πού πραγματοποιούνται σέ γνωστούς και άγνωστους άθηναικούς χώρους, δένονται μέ άλλες μετακινήσεις στό χρόνο — άναδρομές και άναμνήσεις πού πλαταίνουν τόν άφηγηματικό χρόνο τού τριήμερου γιά νά τού δώσουν άπρόσμενες προεκτάσεις.

Ή διαδρομή τής κάθε μέρας — μέ τίς στάσεις της — ξεκινά από ένα σταθερό πάντα σημείο: τό σπίτι τού Μένιου και τής Βούλας, ένα υπόγειο σέ πολυκατοικία

πάνω άπ' τό Κολωνάκι, κοντά σά σκαλάκια τού Λυκαβηττού.

Έτσι οί μετακινήσεις και οί στάσεις τού Μένιου είναι οί άκόλουθες (και άντιστοιχούν περίπου στίς υποδιαίρεσεις τών τριών κεφαλαίων).

Τετάρτη

1. Πρωινό ξύπνημα στό σπίτι, ύστερα από όλονύχτιο γλέντι.
2. Διαδρομή ως τήν περιοχή τού Χίλτον μέ τά πόδια. Θά άποδειχτεί πώς τό πόστο τού Μ. δέν ήταν άπέναντι στήν Πινακοθήκη, αλλά άπέναντι στό Βυζαντινό Μουσείο.
3. Ή Μ. μεταφέρεται μέ τζιπ στήν ΕΣΑ, άφού πρώτα σταματήσει στό σπίτι του.
4. Άναμονή στήν ΕΣΑ.
5. Άνάκριση στό γραφείο τού λοχαγού.
6. Στο δρόμο μέ ταξί, στή Σόλωνος ως τό ύψος τής Νομικής. Στο κατάσταση τής κυρίας Μνησικλέους. Μέ τά πόδια πρós τήν πλατεία Κανιγγος.
7. Καφέ μάρ, Πατησίων και Καποδιστρίου.
8. Στο δρόμο, κοντά στό Πολυτεχνείο.
9. Όδός Μαυρομματαίων, στό σπίτι τού ξάδερφου ύπουργού, άναμονή. — Άπό τό «Φυσιολατρικό όμιλο Άγίας Ζώνης», όπου χαρτόπαιζε, ό Μένιος επιστρέφει — μεσάνυχτα πιά — στό σπίτι του μέ ταξί.

Πέμπτη

1. Διαδρομή μέ λεωφορείο «Άμπελόκηποι-Πατήσια» ως τή στάση τού ΟΤΕ. — Έξω από τό σπίτι τού πρωτοξάδερφου στή Μαυρομματαίων. — Καφενείο στήν Πατησίων. Μέ τά πόδια ως τήν πλατεία Βάθης και τήν όδό Μαιζώνος.
2. Στά γραφεία τού «Φάρου τών τυφλών». Μέ τά πόδια ως τή Μαυρομματαίων.
3. Στο σπίτι τού πρωτοξάδερφου ύπουργού.
4. Άπό τήν Πατησίων στή Δεξαμενή — επιστροφή στό σπίτι του, στό υπόγειο.
5. Στο ισόγειο τής ίδιας πολυκατοικίας, στό ίατρείο τού γιατρού Γιαννέλη.
6. Περιγραφή τής Πατησίων, τών Χαυτείων, τής Όμόνοιας. — Ή Μ. σά Πετράλωνα, στό «Έξοχικό καφεουζοπωλείο ό Ταύγετος» τού Μήτσου, καπετάν Φωτιά. Έπιστροφή μέ ταξί στό υπόγειο.

Παρασκευή

1. Άπό τό σπίτι στήν ΕΣΑ και από τήν ΕΣΑ σέ μιά ταράτσα άπέναντι άπ' τό Πολυτεχνείο. Κι άπ' τήν ταράτσα, κάτω στό δρόμο, έξαντλημένος. Ή Μένιος θά μεταφερθεί στό σπίτι του από κάποιον «άρχοντάνθρωπο» τό πρωί τού Σαββάτου. Άπό τό υπόγειο, μιά τελευταία έξοδος.

Έχουμε φανερά στήν κάθε μέρα μιά διαδρομή μέ τίς ενδιάμεσες στάσεις της, πού ξεκινά από τό σπίτι γιά νά καταλήξει πάλι σ' αύτό. Ένα τόσο πού απλώνεται και τελικά έρχεται νά κλείσει τόν κύκλο.

Ἀντιποίησις ἀρχῆς

Τὴν Τετάρτη καὶ τὴν Πέμπτη ἔχουμε κι ἐνδιάμεσες ἐπιστροφές στο σπίτι – μία στὴν κάθε μέρα.

Ἡ Παρασκευὴ τελειώνει μὲ τὴν ἐπιστροφή στο σπίτι τὶς πρωινές ὥρες τοῦ Σαββάτου. Καὶ τότε, ἐπειδὴ ἐπιμένει ἡ Βούλα, θά ἀναγκαστεῖ νά γυεῖ στοὺς δρόμους νά ψωνίσει. Αὐτὴ τὴ φορά δίχως ἐπιστροφή. Ὁ τελευταῖος κύκλος δὲ θά κλείσει.

Τὸ τέλος παραμένει ἀνοικτό – ἓνα ἐρωτηματικό.

Ἄν προσέξει κανεὶς τὸ σύνολο τῶν μετακινήσεων καὶ τῶν στάσεων θά διαπιστώσει εὐκολὰ πὼς μερικές «στάσεις» προετοιμάζονται ἀπὸ τὶς προηγούμενες «μετακινήσεις» καὶ ἀναπτύσσονται σὲ πιο μεγάλη ἔκταση καὶ μὲ πιο μεγάλη σημασία γιὰ τὴν ἀνέλιξη τῆς ἀφήγησης.

Τέτοιες «στάσεις» εἶναι ἡ σκηνὴ τῆς ἀνάκρισης τὴν πρώτη μέρα καὶ ἡ σκηνὴ τῆς γραφείας τοῦ «Φάρου τῶν τυφλῶν» τὴ δεύτερη (δύο σκηνές μὲ χαρακτηριστικές διαφορές καὶ ὁμοιότητες, ὅπως θά δοῦμε).

Οἱ «στάσεις» πυκνώνουν τὴν δεύτερη μέρα. Ὑστερα ἀπὸ τὴ σκηνὴ μὲ τοὺς τυφλοὺς, ἡ συνάντηση μὲ τὸν ξάδερφο (μὲ τὴν ἀπαίτηση ὁ Μένιος Κατσαντώνης τοῦ Ἀθανασίου ν' ἀλλάξει ὄνομα) ἔχει ὡς συνέπεια τὴν ἐπίσκεψη τοῦ ἥρωα σὲ ἐκπροσώπους τῆς ἄλλης παράταξης καθὼς γυρεύει νά σωθεῖ ἢ τουλάχιστο νά προετοιμάσει τὸ ἔδαφος γιὰ μιὰ ἀκόμη μεταστροφή: ἡ συνάντηση μὲ τὸ Γιαννέλη, καὶ τὸν καπετὰν Φωτιά.

Τὴν τελευταία μέρα, μέσα στοῦ παραλήρημα καὶ τὴ σύγχυση, βασικὴ εἶναι ἡ σκηνὴ στὴν ταράτσα ὅταν πιά ὁ χαφιές ἀναγκάζεται νά ξεπεράσει τὸν παθητικὸ ρόλο τοῦ καταδότῃ καὶ νά γίνῃ ἐλεύθερος σκολεπτής, φονιάς.

Πρέπει ἀκόμη νά ἐπισημανθοῦν οἱ τρεῖς σκηνές μὲ τὴ Βούλα. Κυρίως ἡ πρώτη καὶ ἡ τελευταία, γιατί ἡ ἐνδιάμεση – ὅταν ὁ Μένιος ἀναγκάζεται νά ἐπιστρέψῃ μὲ συνοδὸ στο σπίτι νά βρεῖ τὸ χαμένο πιστόλι – ἔχει σημασία μόνο γιὰ τὸ ξέσπασμα τῆς Βούλας, ξέσπασμα προσοπιητὸ ἀγάπης καὶ φόβου, πρὶν τὸ σκάσει μὲ τὸ Γεράσιμο.

Πέρα ἀπὸ τοὺς τρεῖς κύκλους πού ἀνοίγουν καὶ κλείνουν τὴν κάθε μέρα, ἡ ἀναχώρηση, ἡ ἀπουσία καὶ ἡ ἐπιστροφή τῆς ἀπιστίας, μὲ τὴ δικιὰ τῆς ἀόρατη στὸν ἀναγνωστὴ διαδρομῇ, δημιουργεῖ ἓνα ἄλλο τόξο πού οὐσιαστικὰ ἀγκαλιάζει ὁλόκληρο τὸ τρίήμερο, μὲ σημεῖο ἐκκίνησης τὸ σημεῖο ἐκκίνησης τοῦ πρώτου κύκλου (τῆς Τετάρτης) καὶ σημεῖο κατάληξης τὸ σημεῖο κατάληξης τοῦ τρίτου (Παρασκευὴ-Σάββατο). Καὶ παραμένει ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλο (ἀλλὰ καὶ τὸν ἔλεγχον) τῆς Βούλας ἢ τελευταία ἔξοδος τοῦ Μένιου.

Στὸ μυθιστορηματικὸ χῶρο πού μᾶς προσφέρει ὁ Ἄλ. Κοτζιάς ἀναγνωρίζουμε τὴν Ἀθήνα καὶ συγκεκριμένους δρόμους, κτίρια, περιοχές. Ἡ Ἀθήνα ὅμως δὲν περιγράφεται – γράφεται στοῦ μυθιστορηματικὸ λόγο, γίνεται στοιχεῖο ἀναγνωρίσιμο μέσα στὴ γραφῆ. Καὶ ἡ γραφῆ παραπέμπει στὴν Ἀθήνα καὶ στοὺς δρόμους τῆς, καὶ μάλιστα σὲ μιὰ πολὺ συγκεκριμένη χρονικὴ στιγμή. Αὐτὸ σημαίνει πὼς τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀθηναϊκοῦ χώρου μποροῦν νά ἐλεγχθοῦν, ἀφοῦ ἡ γραφῆ παραπέμπει σὲ κάτι ὑπαρκτό. Τὰ στοιχεῖα ὅμως αὐτὰ δὲν ἔχουν ἀξία καὶ ὑπόσταση ἔξω ἀπὸ τὸ μυθιστόρημα (μὲ μόνο αὐτὰ θά ἦταν, λόγου χάρι, ἀδύνατο νά ἀνακαλύψῃ ἓνας ξένος τὶς διαδρομὲς τοῦ Μένιου).

Συνθέτουν καὶ στηρίζουν τὸ μυθιστορηματικὸ χῶρο – συντελοῦν στὴν κατασκευὴ τοῦ μυθιστορήματος.⁶

Ὁ μυθιστορηματικὸς χρόνος

Ὁ ἱστορικὸς χρόνος πού καθορίζει τὸ χρονικὸ πλαίσιο τοῦ μυθιστορήματος εἶναι δεδομένος: τρεῖς πολὺ συγκεκριμένες ἡμερομηνίες μὲ τὰ γεγονότα πού τὶς σημάδεψαν.

Οἱ τρεῖς αὐτὲς μέρες ὁρίζουν ὄχι μόνο τὸν ἱστορικὸ χρόνο ἀλλὰ καὶ τὴν ἴδια τὴν ἱστορία σὲ σχέση μὲ τὸ μυθιστορηματικὸ λόγο. Γιατί ἐνῶ ὁ λόγος εἶναι σαφέστατα καὶ ἐπίμονα μυθιστορηματικὸς, καθὼς τοποθετεῖται σὲ γνωστὸ καὶ ἀναγνωρίσιμο ἱστορικὸ χρόνο (ὅπως διαπιστώσαμε πὼς τοποθετεῖται σὲ ἀναγνωρίσιμο χῶρο), ἀναπόφευκτα παραπέμπει στὰ γεγονότα τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ χρόνου, εἴτε τὰ καταγράφει, εἴτε τὰ ὑπαινίσσεται, εἴτε τὰ σέβεται, εἴτε τὰ ἀλλοιώνει, εἴτε τὰ παρασιωπᾷ – ἀφοῦ ἡ μυθιστορηματικὴ γραφῆ διατηρεῖ τὴν αὐτοδυναμία καὶ τὴν κυριαρχία τῆς.

Ὁ μυθιστορηματικὸς χρόνος, ἀκουμπώντας πάνω στὸν ἱστορικὸ, ἀνασαινεῖ μὲ τὸ δικὸ του τρόπο, δίχως χρονόμετρο ἢ μετρονόμο: πλαταίνει ἢ συμπυκνώνεται ἢ καὶ χάνεται μέσα στὶς ἐλλειπτικές περιγραφές. Δημιουργεῖ τὸν ψυχολογικὸ χρόνο μὲ τὶς μεταπτώσεις του, φτάνοντας ὡς τὴν ἐκτὸς χρόνου διάρκεια τοῦ ἔσωτερικοῦ μονόλογου.

Πέρα ὅμως ἀπὸ τὶς ἀλλαγές τοῦ μυθιστορηματικοῦ χρόνου πού κινεῖται στὰ δοσμένα ὄρια τοῦ τριήμερου (μὲ τὴν προσθήκη μέρους μίας ἀκόμη μέρας) ἡ ἀφήγηση ἀπλώνεται καὶ σὲ καιροὺς παλαιότερους, σὲ μιὰ προϊστορία.

Ἔτσι ἀν ὁ «χρόνος μηδέν» τῆς ἀφήγησης εἶναι τὸ πρωὶ τῆς Τετάρτης 14 Νοεμβρίου 1973 (στὴν πρώτη σελίδα τοῦ βιβλίου) καὶ ἡ ἀφήγηση τελειώνει σὲ κάποια ἀπροσδιόριστη στιγμή τὸ Σάββατο 17 Νοεμβρίου, ἢ ἴδια αὐτὴ ἀφήγηση καλύπτει καὶ τὸν χρόνο πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο ἐκκίνησης στοῦ χρονικοῦ σημεῖο μηδέν.

Ὁ προαφηγηματικὸς αὐτὸς χρόνος (μὲ γεγονότα πού ἀναφέρονται σὲ προγενέστερα ἱστορικὰ πλαίσια) ἐπεκτείνεται σὲ τριάντα χρόνια τουλάχιστον ἀπὸ τὴν παλαιότερη ζωὴ τοῦ ἥρωα καὶ σὲ ἄλλα τόσα ἀν προστεθεῖ ἡ οἰκογενειακὴ προϊστορία. Τὰ περασμένα ὅμως δὲν προσφέρονται μὲ τὴ χρονικὴ τους σειρά ἀλλὰ μπλέκονται ἀκατάστατα μὲ τὰ τωρινὰ, τὰ φωτίζουν, τὰ ἐρμηνεύουν, τοὺς προσδίδουν ἓνα ἄλλο βάρος καθὼς ἀνακαλύπτουμε πόσο ἐξαρτημένα εἶναι ἀπὸ ὅλα ὅσα προηγήθηκαν. Τὰ δύο αὐτὰ, τὰ τωρινὰ καὶ τὰ περασμένα, ἀποτελοῦν τὸ ὕλικό τῆς ἀφήγησης, συνθέτουν τὸ βιβλίο.

Σ' αὐτὸ ὅμως τὸ βιβλίο κυκλοφορεῖ κι ἓνα ἄλλο. Ἐνα βιβλίο μέσα στοῦ βιβλίο. Κι αὐτὸ τὸ δεύτερο βιβλίο ἔχει τὸ δικὸ του χρόνο τῆς ἱστορίας καὶ τὸ δικὸ του χρόνο τῆς ἀφήγησης. Πρόκειται γιὰ τὸ ἱστορικὸ μυθιστόρημα τοῦ Κωσταντίνου Ράμφου Ὁ Κατσαντώνης, κλέφτικον ἐπεισόδιον ἢ ἐλληνικὸ μυθιστόρημα, πού μᾶς πηγαίνει πίσω στὴν Τουρκοκρατία, στὰ προεπαναστατικὰ χρόνια.

Ἐνα βιβλίο πού «ὁ Μένιος τὸ 'χει μάθει νεράκι ἀποστήθους τριάντα χρόνια θά τὸ 'χει διαβάσει ἐξήντα ἑκατὸ μπορεῖ κι ὡς ἑκατὸν ἐξήντα φορές» (σ.

6. Βλ. σχετικὰ τὶς παρατηρήσεις τῆς Fr. Van Rossum-Guyon, δ.π., σ. 45-59 (Le problème du vérifiable).

47). Ένα βιβλίο πού τού συμπαραστέκεται, πού τού επιτρέπει νά ἐξηγήσει, νά διαβάσει τό ὄνομά του. Ἴσως καί τή μοίρα του.

Στά χέρια τού καπετάν Περδίκη, καθώς βλέπει τό θάνατο μπροστά του, ὁ Μένιος Κατσαντώνης ἀκούει τούτα τά λόγια: «*Τί Κατσαντώνης μωρέ χαιδούτη κουρελιάζεις τ' ὄνομα ἐσύ μωρέ εἶσαι ὁ Καρδερίνης αἰντε νά χαθεῖς θρασίμι φτου σου*» (σ. 49). Καί τού χαρίζουν τή ζωή. Κι ἀναρωτιέται ὁ Μένιος «*ποιός εἶναι ἐκεῖνος ὁ Καρδερίνης ὁ σωτήρας του*» (σ. 49). Τήν ἀπάντηση θά τή ἔρει στό βιβλίο πού «*σοῦφρωσε [...] στό γυμνάσιο τῆς Κοκκινιάς τότε στά μαῦρα χρόνια τῆς κατοχῆς*» (σ. 46), πρὶν τόν κατεδάσουν «*οἱ Βάφεν ἀπό τό γυμνάσιο [...] μέ τήν κουκούλα [...] στήν πλατεία ὅπου εἶχανε συγκεντρώσει νύχτα χαράματα ὅλο τόν πληθυσμό*» (σ. 50).

Τό βιβλίο διηγείται τά κατορθώματα τού Κατσαντώνη: ὁ καλόγερος Καρδερίνης θά τόν καταδόσει στήν Ἰσοῦφ-Ἀράπη κι ἐτσι θά πέσει στά χέρια τού Ἀλήπασα.

Κατσαντώνης μαζί καί Καρδερίνης, ὁ Μένιος ἀποκαλύπτει τόν ἑαυτό του στό «*πολύ ἔμορφο ἑλληνικόν μυθιστόρημα*» (σ. 46). Καί τριάντα χρόνια τό βιβλίο τόν ἀκολουθεῖ. Ὁ ρόλος του, ὅπως θά φανεῖ παρακάτω, εἶναι πολύ σημαντικός μέσα στό μυθιστόρημα.

Ὁ ἀφηγηματικός τρόπος

Ὁ μυθιστορηματικός χώρος καί ὁ μυθιστορηματικός χρόνος καθορίζουν τόν ἀφηγητή, ἀλλά καί καθορίζονται ἀπό τόν ἀφηγηματικό τρόπο πού εἶναι ἀλληλένδετος μέ τήν παρουσία τού ἀφηγητή.

Ἀφηγητής δέν εἶναι ποτέ ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας, καί ἡ διάκριση αὐτή εἶναι ἀπαραίτητη γιά τήν ἀνάλυση τού μυθιστορηματικοῦ κειμένου. Ἀκόμη κι ὅταν ὁ συγγραφέας διαλέγει τό πρῶτο ρηματικό πρόσωπο γιά νά μιλήσει, αὐτό τό ἐγώ δέν εἶναι ὁ ἴδιος ἀλλά ἕνα πρόσωπο (ἢ προσωπείο) δημιούργημα του, ὑπαρκτό μέσα στό κείμενο, ἕνα πρόσωπο πού διηγείται (αὐτό ἰσχύει ἀκόμη καί στίς αὐτοβιογραφίες καί στίς ἀπομνημονεύματα).

Ὅποτε ὅμως καί τό τρίτο ρηματικό πρόσωπο ἐξαφανίζει τόν ἀφηγητή. Στό μυθιστόρημα πάντα κάποιος διηγείται – ὁ ἀφηγητής ἐξαφανίζεται (ἢ τείνει νά ἐξαφανιστεῖ) μόνο στήν καταγραφή τῆς ἱστορίας, στό βιβλίο τῆς ἱστορίας.⁷

Συνάρτηση τῆς θέσης τού ἀφηγητή στό μυθιστόρημα (ἰδιαίτερα στό νεότερο μυθιστόρημα πού υἱοθετεῖ ὄλο καί πιό συχνά τό ἀφηγηματικό «ἐγώ») εἶναι ἡ ἀφηγηματική σκοπιά, ἡ ἀφηγηματική δηλαδή γωνία καί προοπτική πού θά διαλέξει ὁ συγγραφέας γιά τόν ἀφηγητή του. Ὁ συγγραφέας αἰσθάνεται τήν ἀνάγκη νά προσδιορίσει «*τήν ὀπτική ἐστία τῆς ἀφήγησης*».⁸

7. Βλ. σχ. Emile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Gallimard 1972, 237-245 καί Tzvetan Todorov, *Poétique de la prose*, Seuil 1971, σ. 37-41.

8. Τούς ὅρους «point of view» καί «focus of narration» ἀνέπτυξε κυρίως ἡ ἀγγλοσαξονική θεωρία τού μυθιστορηματοῦ. Βλ. σχετικά: Percy Lubbock, *The craft of fiction*, 1921, The Viking Press 1973. Wayne C. Booth, *The rhetoric of fiction*, University of Chicago Press 1975 καί τό ἄρθρο τού Notman Friedman «Point of view in fiction» στόν τόμο τού Philip Stevick, *The theory of the Novel*, Free Press, New York 1967, σ. 108-137.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

ΤΟΜΟΣ Α ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΜΑΣΤΡΟΔΗΜΗΤΡΗΣ

- ΕΠΟΣ ΔΙΓΕΝΗ ΑΚΡΙΤΑ ■ ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ
- ΔΗΜΩΔΗΣ ΠΟΙΗΣΗ

ΤΟΜΟΣ Β Μ. Μ. ΠΑΠΑΓΩΑΝΝΟΥ

- ΦΑΝΑΡΙΩΤΕΣ (Βηλαράς, Χριστόπουλος κ.λ.π.)
- ΠΡΟΣΩΛΩΜΙΚΟΙ
- ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΗ ΣΧΟΛΗ (Σολωμός, Κάβλος κ.λ.π.)

ΤΟΜΟΣ Γ Μ. ΜΕΡΑΚΗΣ

- ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ (Ζυλοκόστας, Παράσχος, Σούτσος κ.λ.π.)
- ΕΠΟΧΗ ΕΘΝΙΚΩΝ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΩΝ (Παλαμάς, Ἐφταλιώτης, Πορφύρας, κ.λ.π.)
- ΕΠΑΦΗ ΜΕ ΤΟ ΒΟΡΡΑ
- ΟΙ ΣΑΤΙΡΙΚΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΓΟΝΟΙ

ΤΟΜΟΣ Δ ΚΩΣΤΑΣ ΣΤΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΣ

- ΝΕΟ ΑΪΜΑ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ (Μελαχρινός, Σικελιανός, Βάρναλης, Αὔγερης, Καζαντζάκης)
- ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΟΣ ΚΥΚΛΟΣ (Καβάφης, Μάγνης, Ἀλιθέρης, κ.λ.π.)
- ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΑΝΑΝΕΩΣΕΙΣ (Φιλύρας, Λαπαθιώτης, Ουράνης, Καρωτάκης, Ἄγρας, Πολυδούρη, κ.λ.π.)
- ΕΝΔΙΑΜΕΣΟΙ ΚΑΙ ΕΠΙΓΟΝΟΙ (Καβαβιάς κ.λ.π.)

ΤΟΜΟΣ Ε ΑΛΕΞ. ΑΡΓΥΡΙΟΥ

- ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΙ ΠΟΙΗΤΕΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ (Παπατσώνης, Δρίβας, Ντόρος, Ράντος, Σεφέρης, Σαραντάρης, Ἐμπειρικός, Βρεττάκος, Ἐλύτης, Ρίτσος κ.λ.π.)

ΤΟΜΟΣ ΣΤ ΑΛΕΞ. ΑΡΓΥΡΙΟΥ

- ΠΡΩΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΓΕΝΙΑ (Δημάκης, Δικταῖος, Παπαδίτσα, Κακναβάτος κ.λ.π.)

ΤΟΜΟΣ Ζ ΑΛΕΞ. ΑΡΓΥΡΙΟΥ

- ΔΕΥΤΕΡΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΓΕΝΙΑ (Χριστιανόπουλος, Δημουλά, Ἀσλάνογλου κ.λ.π.)

Τιμή κάθε τόμου 1500 δρχ.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΟΚΟΛΗ Γραβιάς 10-12 τηλ. 3605-520

Ἐντιποίησις ἀρχῆς

νά παίξει μέ ἀνοιχτά χαρτιά προσδιορίζοντας ποιός μιλά καί ποιός βλέπει (γιά νά μπορέσει νά μιλήσει) στήν ἀφήγησι πού κινεῖται ἀνάμεσα στούς δύο πόλους τοῦ λέω καί τοῦ δείχνω.⁹

Καθοριστική γίνεται τότε ἡ σχέση πού θά διαλέξει ὁ μυθιστοριογράφος γιά νά συνδέσει τόν ἀφηγητή μέ τήν ἄφηγησι πού κινεῖται ἀνάμεσα στούς δύο πόλους τοῦ λέω καί τοῦ δείχνω.

Οἱ τρεῖς βασικοί τύποι μποροῦν νά ἀποδοθοῦν ὡς ἑξῆς¹⁰:

1. Ἐφηγητής > πρόσωπο. Ὁ ἀφηγητής – πού βρίσκεται κάπου πίσω ἀπό τόν μυθιστορηματικό πρόσωπο – γνωρίζει περισσότερα ἀπό τόν ἴδιο αὐτό πρόσωπο, τόν ἐλέγχει. Εἶναι περίπου παντογνώστης (κάτι πολύ συνηθισμένο στό κλασικό μυθιστόρημα).

2. Ἐφηγητής = Πρόσωπο. Ὁ ἀφηγητής πού κινεῖται μέ τόν μυθιστορηματικό πρόσωπο. Γνωρίζει (καί μπορεῖ νά πει) ὅ,τι καί ὅσα ξέρει (ἢ ἀνακαλύπτει) τόν πρόσωπο αὐτό. Ταυτίζεται μαζί του καί τόν παρακολουθεῖ.

3. Ἐφηγητής < Πρόσωπο. Ὁ ἀφηγητής παρακολουθεῖ ἐξωτερικά τόν μυθιστορηματικό πρόσωπο. Γνωρίζει πολύ λιγότερα ἀπό τόν πρόσωπο αὐτό γιατί παρακολουθεῖ τίς πράξεις του, δέν εἰσχωρεῖ στή συνείδησή του ἀλλά μόνο διαπιστώνει τίς ἐξωτερικές ἐκδηλώσεις της, τήν ἀνακαλύπτει σταδιακά.

Τόν κύριο πρόσωπο στό μυθιστόρημα τοῦ Ἄλ. Κοτζιά εἶναι ἕνας χαφιές. Τόν ἐπάγγελμά του τόν ἐπιβάλλει νά βλέπει (συνήθως δίχως νά τόν βλέπουν), νά ἀκούει (συνήθως δίχως οἱ ἄλλοι νά ξέρουν πῶς τούς ἀκούει), καί ὅσα εἶδε ἢ ἀκουσε νά τά μεταφέρει, νά τά λέει (προσθετόντας, ἂν χρειαστεῖ, πράγματα πού δέν εἶδε καί δέν ἀκουσε ἀλλά πού μποροῦν νά δικαιολογηθοῦν τόν μισθό του). Αὐτή ἡ τριπλή σχέση βλέπω – ἀκούω – μιῶ (στήν ὁποία πρέπει νά προστεθεῖ ἡ ἀνάγκη τῆς ἀπόκρισης, τῆς ψευδολογίας, τῆς μεταμορφώσεως, τῆς προσποίησης – πού ἀποτελοῦν, σέ διαφορετικά ἐπίπεδα, μορφές «ἐντιποίησης» ἀρχῆς, στολῆς κ.λπ.) προσδιορίζει καί τήν ἐπιλογή τῆς σχέσεως ἀφηγητή καί μυθιστορηματικού προσώπου.

Σχεδόν ἀναπόφευκτα ὁ ἐντοπισμός τοῦ βλέπω – ἀκούω – μιῶ στό κύριο πρόσωπο τοῦ μυθιστορηματοῦ καθορίζει ὡς μόνη ἐπιλογή τήν ταύτιση ἀφηγητή καί μυθιστορηματικού προσώπου – πρόσωπο μάλιστα πού σκέφτεται, μονολογεῖ, θυμάται.

Ἡ ταύτιση αὐτή δέν εἶναι ὡστόσο ἀπόλυτη καί δέν εἶναι ἀδιάκριτη. Γιατί ἄλλοτε παρακολουθοῦμε τίς σκέψεις τοῦ Μένιου Κατσαντώνη καί τόν ἐσωτερικό του μονόλογο, καί ἄλλοτε μιά πιά ἀντικειμενική, πιά ἐξωτερική περιγραφή. Ὁ ἀφηγητής κινεῖται μέ τόν κύριο πρόσωπο, νιώθετε τή δικιά του ὀπτική ἐπαφή μέ τά πράγματα, τόν ἀκολουθεῖ παντοῦ. Διατηρεῖται ὅμως ἡ διάκριση ἀφηγητή – μυθιστορηματικού προσώπου καί μεταβάλλεται μόνον ἡ ἀπόσταση πού τούς χωρίζει.

9. Γιά τήν ἀγγλοσαξονική πάλι διάκριση τοῦ «showing» καί «telling» βλ. σχ. ὅπου παραπάνω καί τόν ἀρθρο τοῦ Π. Α. Ζάννα «Δύο πόλοι τῆς ἀφήγησε»: «Δείχνω» καί «λέω» στή *Φιλολογική Καθημερινή* τῆς 25 Ἀπριλίου 1976.

10. Υἱοθετῶ τήν κατάταξη τοῦ J. Pouillon (*Temps et roman*, Gallimard, 1946) ὅπως τήν ἀνέπτυξε ὁ Tzvetan Todorov, *Litterature et signification*, Larousse 1967, σ. 79-82, καί ὁ.π., σ. 40.

Σ' αὐτό συντελεῖ καί ἡ σχεδόν ἀποκλειστική χρησιμοποίηση τοῦ τρίτου ρηματικού προσώπου ἀκόμη καί ὅταν περνάμε στό ἐπίπεδο τῆς σκέψεως καί τῆς μνήμης. Μόνον στό τρίτο μέρος («Παρασκευή») τόν παραλήρημα τοῦ Μένιου θά περνά ἀδιάκριτα καί στά τρία ρηματικά πρόσωπα.

Ἡ ἐπιλογή τοῦ τρίτου ρηματικού προσώπου ἔχει μερικές πολύ οὐσιαστικές ἐπιπτώσεις πάνω στή διαμόρφωση καί τήν ὁργάνωση τῆς ἀφήγησε ἀλλά καί πάνω στή μυθιστορηματική ὑπόσταση τοῦ ἥρωα.

Μιά πρωτοπρόσωπη ἀφήγησι θά μᾶς ἀνάγκαζε νά δεχτοῦμε σχεδόν μέ σιγουριά τήν εἰλικρίνεια τῶν ὄσων λέει ὁ ἥρωας (ὄσο τουλάχιστο δέ μιῶ σέ ἄλλα πρόσωπα τοῦ μυθιστορήματος), θά ὁδηγοῦσε ἀκόμη καί σέ κάποια ταύτιση μαζί του, ἴσως καί σέ κάποια συμπάθεια. Ἡ ἀφήγησι σέ τρίτο πρόσωπο δίχως νά ἐξαφανίζει τόν ὑποκειμενικό στοιχείο (ὁ Μένιος μιῶ γιά τόν ἑαυτό του στό τρίτο πρόσωπο) διατηρεῖ κάποια ἀπόσταση, ἀντικειμενοποιεῖ τόν ἥρωα ἐνῶ ταυτόχρονα τονίζει τόν διαφορούμενο σέ ὅσα σκέφτεται ἢ λέει, τήν ἔλλειψη εἰλικρίνειας πού εἶναι σύμφυτη μέ τόν ἐπάγγελμα τοῦ χαφιέ.

Ἐτσι ἡ ἀναγωγή τῆς ἀφήγησε στό κύριο πρόσωπο γίνεται πιά σύνθετη καθῶς ἀνάμεσα στόν ἀφηγητή καί τόν κύριο πρόσωπο παρεμβάλλεται τόν τρίτο ρηματικό πρόσωπο, πίσω ἀπό τόν ὁποῖο μαντεύουμε ἕνα «ἐγώ». Μέ ἄλλα λόγια, τόν τρίτο ρηματικό ἀφηγηματικό πρόσωπο ἔλκεται, ἀπό τήν μιά μεριά, πρὸς τόν ἀπρόσωπο ἀφηγητή καί ἀπό τήν ἄλλη πρὸς τόν προσωπικό ἐγώ τοῦ ἥρωα, μέ τόν ὁποῖο θά μπορούσε νά ταυτιστεῖ ἀλλά δέν ταυτίζεται πάντα. Ὅπως θά φανεῖ, ἡ πλάστιγγα γέρνει περισσότερο πρὸς τόν ἀφηγητή στό δεύτερο μέρος τοῦ μυθιστορήματος, καί περισσότερο πρὸς τόν ἐγώ τοῦ ἥρωα στό τρίτο.

Ἡ ἀναγωγή τῆς ἀφήγησε στόν ἥρωα καί ἡ στενή του σχέση μέ τόν ἀφηγητή τονίζεται καί ἀπό τήν χρησιμοποίηση τῆς γλώσσας πού προσδιορίζεται ἀπό τόν ἥρωα, ἀλλά καί τόν προσδιορίζει. Ἡ γλώσσα (πού θά μέ ἀπασχολήσει ξεχωριστά) περισσότερο ἴσως ἀπό καθεῖ ἄλλο ὁρίζει τή «ροή τῆς συνείδησε». ¹¹ Περιγράφει τόν Μένιο Κατσαντώνη, τόν δημιουργεῖ.

Ὅταν τονίζεται ἡ παρουσία τοῦ ἥρωα ὁ ἐξωτερικός κόσμος, τά τωρινά ἀλλά καί τά περασμένα, μᾶς προσφέρονται μέσα ἀπό τόν φίλτρο τῆς ἰδιοσυγκρασίας του ἀλλά καί τόν ἔλεγχο τῆς ἐπαγγελματικῆς του συνείδησε ἢ συνήθεας. Πόσο ἀληθινά εἶναι ὅσα διαλέγει νά δεῖ, νά ἀκούσει, νά πει;

Πυρήνας τῆς ἀφήγησε ἡ ὀπτικοακουστική σχέση τοῦ ἥρωα μέ τούς ἀνθρώπους καί τά πράγματα. Κυριαρχεῖ τόν ὀπτικό στοιχείο ἀλλά τόν ἀκουστικό γίνεται μερικές φορές κυρίαρχο ὅταν περιορίζεται τόν ὀπτικό πεδίο καί παραμένει μοναδικόν στήριγμα τῶν αἰσθήσεων ὁ ἦχος.

Συνειρμοί πού ξεκινοῦν, συνήθως, ἀπό ὀπτικά ἢ ἠχητικά ἐρεθίσματα, θέτουν σέ κίνηση μηχανισμούς τῆς σκέψεως καί τῆς μνήμης. Κι ἔτσι, περνώντας ἀπό τά ἐξωτερικά δεδομένα στίς αἰσθήσεις, καί ἀπό τίς αἰσθήσεις στίς διεργασίες τῆς σκέψεως, τά ὅσα συμβαίνουν στό ἱστορικό παρόν δένονται μέ τίς ἀναμνήσεις.

11. Ὁ ἀγγλικός ὅρος «stream of consciousness» εἶναι, πιστεύω, πιά σωστός ἀπό τόν γαλλικό «monologue intérieur» (ἐσωτερικός μονόλογος).

ὁ Λογοτεχνικός Πολίτης

μέ τον μή ιστορικό χρόνο της αφήγησης. Ὁ χρόνος απλώνεται, ὁ ἐσωτερικός κόσμος βαθαίνει, ἀναμοχλεύεται τὸ «ἀδιάκοπο κύμα τῶν λέξεων»,¹² φουντώνει, ξεφεύγει ἀπὸ τὸ ἐδῶ καὶ τὸ τώρα γιὰ ἓνα διάστημα, ὥσπου νὰ ξαναγυρίσει κυρίαρχη ἡ ἐξωτερικὴ πραγματικότητα πιὸ σκληρὴ, πιὸ ἀπαιτητικὴ, πιὸ ἐφιαλτικὴ.

Ἡ τεχνικὴ αὐτὴ ἀφήνει ν' ἀναδυθοῦν σιγὰ σιγὰ καὶ ἀκατάστατα τὰ στοιχεῖα τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας τοῦ Μένιου Κατσαντώνη, σάν ψηφίδες ἐνὸς μεγάλου μωσαϊκοῦ ποῦ δὲ μᾶς ἀποκαλύπτεται ἀμέσως (κι εὐκόλα) καὶ ποῦ ἀργοῦμε νὰ συλλάβουμε τοὺς ἁρμούς ποῦ στηρίζουν τὴν πλατιά του σύνθεση.

Εἶναι χαρακτηριστικὸ ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ τὸ ἀνοιγμα τοῦ μυθιστορήματος, ἡ πρώτη σκηνὴ ποῦ θέτει διακριτικὰ (καὶ ἴσως ἀκόμη ἀκατανόητα γιὰ τὸν ἀναγνώστη) ὅλα τὰ θέματα ποῦ θὰ ἀναπτυχθοῦν στὴ συνέχεια.

Θὰ σταθῶ ὁμως πιὸ ἀναλυτικὰ στὸ πρῶτο μέρος ἀπὸ τὸ δεύτερο κομμάτι τῆς «Τετάρτης» (σ. 24-34) – ὁ Μένιος Κατσαντώνης κατεβαίνει ἀπὸ τὰ «ψηλῶματα τοῦ Λυκαθητοῦ» στὴν περιοχὴ τῆς «ἐγγλέζικης περσεΐας».

Περιγραφή ἐξωτερικὴ: ὁ Μένιος τὴν πρωινὴ ὥρα στὶς κατηφοριές τοῦ Λυκαθητοῦ. Κι ἀκολουθεῖ ἡ περιγραφή ἀπὸ ὅσα σημαντικὰ ἢ ἀσήμαντα πιάνει τὸ μάτι τοῦ Κατσαντώνη, μάτι ἐξασκημένου ἐπαγγελματία ποῦ μπορεῖ ταυτόχρονα νὰ σχολιάζει τίς κινήσεις ποῦ παρακολουθεῖ. Ἔτσι ἡ διασταύρωση μὲ τὴν κυρία Γιαννέλη, τὴ γιατρίνα, φέρνει στὴ σκέψη τοῦ Μένιου τὴν ὑπόθεση Γιαννέλη, τὸ ἱστορικὸ τῆς προχουντικῆς καὶ τῆς ἀντιστασιακῆς του δράσης.

Λίγο ἀργότερα σταματώντας ν' ἀγοράσει τσιγάρα καὶ τὸν «Ἐλεύθερο Κόσμο» στὸ περίπτερο, ὁ Μένιος θὰ ἀναφερθεῖ στὸν Ἄρχηγό, «καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς πατρίδος ποῦ ἔχει στὰ ποδάρια τῆς κάταγμα καὶ ἐπιβάλλεται γύψος». Σκέψη ποῦ δένεται ἀμέσως μὲ τὴν ἐπόμενη: «Ὡσπου... νὰ γιάνουν τῆς πατρίδας τὰ ποδάρια ἢ Βούλα θὰ ἔχει μπατιρίσει ὀλωσδιόλου δεσποινὶς σαπιοκοιλιά...» (σ. 26).

Βλέποντας ἀπὸ μακριὰ τὴν κόρη τοῦ γιατροῦ ποῦ «τὴν ἀγκάλιασε ἓνας μουσάτος μακρολέλακας» συνδέει τὰ «φοιτητοσολάνια» τῆς κατάληψης τῆς Νομικῆς Σχολῆς, μὲ τὴν ἀνταρσία στὸ Ναυτικὸ καὶ μὲ τὴ σημερινὴ ὑπηρεσία ποῦ τὸν περιμένει (σ. 27).

Ὁ καφετζῆς καὶ ὁ περιπτεράς μὲ τίς λιγοστὲς κουβέντες τους ἐντάσσονται στὸ πεδίο δράσης καὶ ἀκοῆς τοῦ Μένιου, ποῦ θὰ ἤθελε νὰ παρακολληθῆσει περισσότερες κουβέντες ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς ὑποπτους, ποῦ κάποιες ἐπαφές θὰ ἔχουν καὶ μὲ τὴ γιατρίνα (σ. 28).

12. Κατὰ τὴν ἔκφραση τῆς Nathalie Sarraute (*L'ère du soupçon*, Gallimard 1959, σ. 97) ποῦ προσδιορίζει ἔτσι αὐτὸ ποῦ κρύβεται πίσω ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸ μόνολογο: «μιά ἀναρίθμητη ἀφθονία αἰσθήσεων, εἰκόνων, συναισθημάτων, ἀναμνήσεων, προτροπῶν, μικρῶν ἀπόκρυφων πράξεων ποῦ καμιὰ ἐσωτερικὴ γλώσσα δὲν ἐκφράζει, ποῦ συνῶθονται στὶς πόρτες τῆς συνείδησης, συναθροίζονται σὲ συμπαγεῖς ὁμάδες καὶ ξεπηδᾶνε ξαφνικά, διαλύονται ἀμέσως, συναρμολογοῦνται διαφορετικὰ καὶ ἐπανεμφανίζονται κάτω ἀπὸ μιὰ καινούρια μορφή, ἐνῶ ἐξακολουθεῖ νὰ ξετυλίγεται μέσα μας, ὁμοιο μὲ ταινία ποῦ ξεφεύγει τρίζοντας ἀπὸ τὴ σχισμὴ ἐνὸς τηλετύπου, τὸ ἀδιάκοπο κύμα τῶν λέξεων». (Μετάφραση Π. Πατασιώπη, περιοδικὸ *Νέα Πορεία*, τεῦχος 80-81, σ. 342).

ΟΔΥΣΣΕΑΣ

Σολωνος 116 - Αθνα 145 - Τηλ. 36.19.724

● ΓΕΡΤΡΟΥΔΗ ΣΤΑΪΝ

Ἡ αὐτοβιογραφία τῆς Ἴλινς Τόκλας

● ΤΣΕΖΑΡΕ ΠΑΒΕΖΕ

Τὸ φεγγάρι κι οἱ φωτιές

● ΕΒΕΛΥΝ-ΚΛΩΝΤ ΓΚΟΥΤΜΑΝ

Στὴ μέση τοῦ κρεβατιοῦ

● ΧΕΝΡΥ ΜΙΛΛΕΡ

Ἕνα χαμόγελο στὴν ἀρχὴ τῆς σκάλας

● ΑΝΤΡΕ ΜΑΛΡΩ

Οἱ κατακτητές

● ΑΡΜΑΝΤΑ ΓΚΟΥΙΝΤΟΥΤΣΙ

Δυὸ γυναῖκες γιὰ πέταμα

● ΒΑΣΚΟ ΠΡΑΤΟΛΙΝΙ

Οἰκογενειακὸ χρονικὸ

Κοντὰ στὸ σπίτι σας καὶ δίπλα στὸ Λυκαθητό λειτουργεῖ τὸ νηπιαγωγεῖο «Τὸ Ἄστεράκι»

- Μιά μικρὴ ὄαση μέσα στὸ τσιμέντο.
- Πρόγραμμα μελετημένο. Διδασκαλία καὶ ἐπίβλεψη ἀπὸ ἔμπειρο προσωπικὸ.
- Παιχνίδι καὶ μάθηση σ' ἓνα περιβάλλον φροντίδας καὶ ἀγάπης γιὰ τὸ παιδί.
- Ἐλάτε νὰ γνωριστοῦμε καὶ νὰ συζητήσουμε γιὰ τὸ παιδί σας.

Βαλαμῶνος 4 καὶ Ἄσκληπιοῦ
τηλ. 6447830
Γκόλφω Π. Εὐθυμίου

Ἀντιποίησης ἀρχῆς

Καί πάλι ἀνάκατες εἰκόνες τωρινές (ἓνα μαῦρο ταξί μ' ἓναν ὑπομάρχα, φτυστός ὁ Ντίνος – τό «Παντοπωλείον ἢ Ὠραία Μύκονος») καί σκέψεις γιά γεγονότα παλιά ἢ πρόσφατα (τό μνημόσυνο τοῦ «Γέρο-Παπαντρέα» – ὁ κύριος λοχαγός πού «ἔχει τό χάρισμα τοῦ λόγου ρήτορας πιά μαγγιόρος κι ἀπό τόν Ἀρχηγό κι ἀπό τόν «Ἐλεύθερο Κόσμο» πιά χρυσόστομος» – ὁ Σάκης, ἡ Ρούλα – ἡ σταδιοδρομία τοῦ Μένιου, ὁ Μένιος εἶναι αὐτοδημιουργητός – ὁ Γεράσιμος πού μόλις βγήκε ἀπό τόν Κορυδαλλό, σ. 31-34).

Ἐξω ἀπό τήν ἐγγλέζικη πρεσβεία τά συνηθισμένα: ὁ ἀστυφύλακας, λίγο πιά πέρα ὁ μυστικός, κι ἔκει κοντά μιά συγκέντρωση, ἄντρες καί γυναῖκες «κουβεντιάσουνε ζωηρά κουνώντας τά χέρια ὅμοια νά τά ἀδερφάδες μέ τά χέρια κουβεντιάσουνε ἢ κανγαδιζοῦνε. Κι ὅσο τούς ζυγώνεις ἀγριεύουνε οἱ χειρονομίες θαρρεῖς νά θγάλλουνε τά μάτια τους κανγαδιζοῦνε. Χωρίς φωνή ὡστόσο! ἄχνα δέν ἀκούγεται... Μιά πινακίδα νικέλινη "Ἀδελφότης Κωφάλαων" στήν ἐξώθυρα· καί στό πεζοδόρμιο ἀδερφοί καί ἀδερφάδες μέ τά χέρια κουβεντιάσουνε ἢ κανγαδιζοῦνε – πῶς νά τό ξέρεις ὅμως; Θά πρέπει στό Σῶμα νά ὑπερετοῦν καί κωφάλαλα στελέχη» (σ. 34).¹³

Ἡ σχηματική περιγραφή τοῦ ἀποσπάσματος αὐτοῦ δέν μπορεῖ νά δώσει τήν ἀμεσότητα τῆς ὀπτικῆς περιγραφῆς μέ τά ἀπότομα ξεστρατίσματα σέ λογισμούς, ἀναμνήσεις, ἀνησυχίες, στήν ἰδεολογία τῆς «ἐπανάστασης» πού υἰοθετεῖ ὁ Μένιος – πιστό τῆς ὄργανο ὅσο κρατιέται στά πόδια τῆς.

Στήν τελευταία σκηνή μέ τούς κωφάλαλους δημιουργεῖται μιά πρώτη ἐντύπωση πῶς οἱ χειρονομίες συνοδεύονται ἀπό φωνές καί κανγαδες. Καί ξαφνικά ἡ διαπίστωση: φωνές δέν ὑπάρχουν. Σά νά βλέπεις μιά ταινία πού τῆς ἔκοψαν τόν ἦχο. Ἀπομόνωση, ἐδῶ ὑποχρεωτική, τοῦ ἤχου ἀπό τήν εἰκόνα.

Αὐτό τό παιχνίδι ἀνάμεσα στό ὀπτικό καί τό ἠχητικό πεδίο, θά γίνεῖ σέ ἄλλες σκηνές βασικό στοιχεῖο τῆς ἀφηγηματικῆς περιγραφῆς.

Ἔτσι στή σκηνή τῆς ἀνάκρισης ἡ τοποθέτηση τοῦ Μένιου σέ μιά καρέκλα «τρία βήματα ἀπό τό μαῦρο γραφεῖο τοῦ κύριου λοχαγοῦ» διαμορφώνει ἀμέσως δύο διαφορετικά ἐπίπεδα ὀπτικῆς καί ἀκουστικῆς ἀντίληψης. Ὁ Μένιος βλέπει μόνο τό γραφεῖο καί τό δεκανέα «στό παραπλεύρως γραφεῖακι». Ὁ δεκανέας γράφει κι ἀπαντά, ὅταν χρειαστεῖ, στό τηλέφωνο. Πίσω ἀπό τό Μένιο, «ἄφαντος ὁ κύριος λοχαγός ἀναλήφθηκε, μήτε περπατησιά μήτε ἀνάσα πίσω ἀπό τήν πλάτη τοῦ Καρδερίνη· μόνο τ' ἄρθυλα καί τά ντόκ τοῦ Γκόγκου διδωμένα στά σάπια σανίδια» (σ. 79).

Καί ἡ ἀνάκριση γίνεται ἀπό τόν ὄρατο δεκανέα καί τόν ἄορατο λοχαγό, κάτω ἀπό τήν ἀπειλή τοῦ ἐπίσης ἄορατου βασανιστή. Τό ὀπτικό πεδίο τοῦ Μένιου δέ θ' ἀλλάξει. Ὁ λοχαγός θά παραμείνει πίσω του ξαπλωμένος στόν πέταινο καναπέ (ἀνατρέποντας τήν κλασική σχέση ψυχαναλυτῆ καί ψυχαναλυόμενου) καί θ' ἀκουστοῦν μόνο οἱ φωνάρες του, οἱ ἐντολές του, οἱ συζητήσεις του, ἐνῶ, παράλληλα, ἀπό τό διπλανό δωμάτιο ξεχωρίζουν οἱ κραυγές ἐνός μισόδρελου ὁδοκαθαριστή (τοῦ Χεμαγγιόρου) καθῶς τόν βασανίζουν. Ὅμως ὁ λοχαγός θά περάσει καί στό

ὀπτικό πεδίο τοῦ Μένιου γιά νά δώσει γροθιές στόν ἀπρόσεκτο δεκανέα ἀνακριτῆ καί νά συνεχίσει ὁ ἴδιος τίς ἐρωτήσεις, κι ἀργότερα γιά νά μιλήσει στό τηλέφωνο.

Τέτοια παιχνίδια διαφοροποίησης τοῦ ὀπτικοῦ καί τοῦ ἠχητικοῦ πεδίου ὑπάρχουν κι ἄλλα ὅπως ὅταν, λόγου χάρη, τό τζάμι μιάς βιτρίνας ἢ ἐνός καφενεῖου ἀπομονώνει τόν ἐξωτερικό ἦχο ἀλλά διατηρεῖ τήν ὀπτική εἰκόνα (ἡ βιτρίνα τῆς κυρίας Μνησικλέους, σ. 118, 120, 121, τό καφενεῖο, σ. 125, 157).

Μέ τρόπο διαφορετικό (ἀντιστρέφοντας τήν περιγραφή τῆς συγκέντρωσης τῶν κωφάλαλων) στήνεται ἡ σκηνή στά γραφεῖα τοῦ «Φάρου τῶν Τυφλῶν» (σ. 162-181). Ἐδῶ ἡ ὀπτική καί ἀκουστική ἐποπτεία τοῦ Κατσαντώνη μέσα στό δωμάτιο εἶναι ἀπόλυτη. Ἔτσι ἔχει, φαινομενικά, τό πλεονέκτημα ἀπέναντι στόν πρόεδρο Γιαμπά καί τούς συντρόφους του. Στή μεγάλη αὐτή σκηνή ἀναπτύσσονται παράλληλες πλοκές πού ὑφαίνονται μέ θαυμαστή δεξιότητα: ἡ χαρτοπαιξία τῶν τυφλῶν, ἡ ἀντιζηλία τῆς νόμιμης γυναίκας τοῦ Γιαμπά καί τῆς ἀδελφῆς τῆς καί ἐρωμένης του, τό ραδιόφωνο πού μεταδίδει τήν ἐκπομπή τοῦ Πολυτεχνεῖου, ἡ προετοιμασία τῆς ὀργανωμένης ἐξόδου τῆς τυφλῶν, καί τά παρακάλια τοῦ Μένιου, ἡ συζήτησή τους μέ τόν Γιαμπά, οἱ ἱκεσίες του. Κι ὁ τυφλός Γιαμπάς μέ τό δικό του δίκτυο πληροφοριῶν εἶναι ἀπόλυτα ἐνήμερος γιά ὅσα συμβαίνουν στήν Ἀθήνα κι ἔτοιμος νά θγάλει τούς τυφλοὺς στοὺς δρόμους γιά νά συγκεντρώσει κι ἄλλες πληροφορίες («θέλω σφηνομέτρηση τῆς λαϊκῆς καρδιάς», σ. 177) ἐξυπηρετώντας «τό συμφέρον τῆς παράταξης» (τῶν τυφλῶν) ἀλλά, ὅπως πάντα, καί τούς ἰσχυροὺς τῆς ἡμέρας. Ὁργάνωση ἐπαιτείας καί πώλησης τοῦ «Φάρου τῶν Τυφλῶν» – ραδιόφωνο – τηλέφωνο: τό ἄομματο δίκτυο τοῦ Γιαμπά λειτουργεῖ στήν ἐντέλεια. Ἀποτελεῖ κι αὐτό μιά ἐξουσία, μέ τίς διασυνδέσεις τῆς. Τῆ δύναμή τῆς τῆ γνωρίζει ὁ Μένιος καί ὁ ἀνοιχτομάτης χαφιές στόν τυφλό Γιαμπά προσφεύγει γιά νά ξαναβρεῖ ὅσα τοῦ ἔκλεψε ὁ Γεράσιμος καί γιά νά προσπαθήσει νά ψαρέψει ἄλλες πληροφορίες.

Ἀκουστικό στοιχεῖο βασικό, μέ ἀλλεπάλληλες παρεμβολές στή δράση, οἱ ραδιοφωνικῆς ἐκπομπές τοῦ Πολυτεχνεῖου πρωτακούγονται στό «Φάρο τῶν Τυφλῶν» (σ. 163) καί παρεμβάλλονται κάθε τόσο σέ ὅλη τῆ σκηνή. Καί ξανά – πολύ σύντομα – στό διαμέρισμα τοῦ Ξάδεφρου (σ. 188, 190, 195). Ὑστερα ἡ φωνή τοῦ Πολυτεχνεῖου θ' ἀκουστεῖ στό δρόμο (σ. 197-201) καί στό διαμέρισμα τῶν Γιαννέλη (σ. 210). Θά σημαδέψει καί τήν τραγική «Παρασκευή» ὡς τῆ στιγμή πού θά γκρεμιστεῖ ἡ πύλη (σ. 276). Τότε τό ραδιόφωνο βουβαίνεται. Γιά ν' ἀκουστεῖ πιά μόνο ἡ κυβερνητική ἐκπομπή μέ τίς ἀνακοινώσεις τοῦ πρωθυπουργοῦ, τήν κήρυξη τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου, τῆ δικαιολόγησή τῆς ἐπέμβασης τοῦ στρατοῦ.

Τό ραδιόφωνο λειτουργεῖ στό ἀκουστικό πεδίο τοῦ Μένιου, τό ἀκούει στοὺς χώρους ὅπου βρίσκεται. Δέν εἶναι κάτι πού ἐπιδιώκει ν' ἀκούσει, τό ἀκούει θέλοντας καί μή. Ἔρχεται ἔτσι σέ ἐπαφή μέ κάτι πού ὄχι μόνο βρίσκεται μακριά του ἀλλά καί πού τόν ξαφνιάζει, κάτι πού, καθῶς ἀντιλαμβάνεται, ξεφεύγει ὄχι μόνο ἀπό τό δικό του ἔλεγχο ἀλλά καί ἀπό τόν ἔλεγχο τῆς ἐξουσίας.

Τό ραδιόφωνο ἀλλά καί ὀρισμένα ὀπτικά στοιχεῖα μᾶς φέρουν σ' ἐπαφή μέ τό ἱστορικό πλαίσιο, μέ τό χρονικό τῶν γεγονότων. Ἄν ὅμως ὅλα τά ὀπτικά καί

13. Ἡ τελευταία αὐτή παρατήρηση μπορεῖ νά συσχετιστεῖ μέ τήν πληροφορία τοῦ Μένιου πῶς στήν Κατοχή ὁ τυφλός Γιαμπάς ἦταν «γραμματέας στήν κῶδα τῶν ὀφθαλμῶν» (σ. 84).

τά ἠχητικά ἐρεθίσματα μπορεῖ νά μᾶς προσφέρονται περασμένα ἀπό τό φίλτρο τῆς (χαφιέδικης) συνειδη-
σης τοῦ Μένιου, ἄν τά ἴδια αὐτά στοιχεία γίνονται
δεδομένα τῆς ἀφήγησης, ἀντικείμενο τῆς ἐπεξεργα-
σίας τῆς μυθιστορηματικῆς γραφῆς, ἄν δηλαδή ἐν-
τάσσονται στό μυθιστορηματικό κόσμο τοῦ συγγρα-
φέα δίχως ἀπόλυτη ἀνταπόκριση πρὸς τὴν ἱστορική
πραγματικότητα γιὰ νά γίνουν (ὅπως τό θέλει ὁ συγ-
γραφέας) «κάτι πιο ἀληθινό ἀπὸ τὴν ἱστορική ἀλή-
θεια»¹⁴ – τότε διαπιστώνουμε πὼς τό μόνο στοιχεῖο
πού διαπερνᾷ τό μυθιστόρημα καί τό προσγειώνει
στήν ἱστορική πραγματικότητα εἶναι οἱ ραδιοφωνικές
ἐκπομπές. Ὅχι πὼς δέν ὑπάρχουν ἄλλα στοιχεία πού
σχετίζονται μέ τά ἱστορικά γεγονότα, ἔχουν ὅμως
ὑποστεί (ἢ θά μπορούσαν νά εἶχαν ὑποστεί) κάποια
ἀλλοίωση ἢ ἐπεξεργασία, κι ἔτσι δέν εἶναι κάτι ἀδιά-
σειστο πού νά προσφέρει καί τὴ δυνατότητα τοῦ
ἐλέγχου ἔξω ἀπὸ τό μυθιστορηματικό λόγο. Ἐνῶ οἱ
ἐκπομπές τοῦ ραδιοφώνου εἶναι οἱ ἴδιες οἱ ἐκπομπές,
ὅπως ἀκούστηκαν, ὄχι στοιχεία μιᾶς περιγραφῆς
ἀναλόφεντα ὑποκειμενικῆς. Καί παίρνουν τὴ θέση
τους στή μυθιστορηματικὴ σύνθεση ὅπως καί οἱ δρό-
μοι τῆς Ἀθήνας (πού διαμόρφωσαν τό μυθιστορημα-
τικό χώρο).

Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι αὐτά, τά πιο στέρεα καί
ἀδιάσειστα στοιχεία τῆς ἱστορικής πραγματικότητας
καί ἀλήθειας πού μᾶς προσφέρει τό μυθιστόρημα καί
πού τό προσγειώνουν στήν ἱστορία εἶναι λόγια πού
ἀκούστηκαν, πού θά μπορούσαν νά εἶχαν χαθεῖ, λό-
για πού δέν τά περιέσωσε ἡ γραφή (ἢ ἀξιοπιστία τῆς
θά μπορούσε ἄλλωστε νά ἀμφισβητηθεῖ) ἀλλὰ ἡ ἐγ-
γραφή μέ τά σύγχρονα τεχνικά μέσα. Κι ἔτσι γίνεται
δυνατὴ ἡ ἐπανεγγραφή τους στό κείμενο, δηλαδή ἡ
ἐξακριβώσιμη πιά γραφή τους.

Εἶναι ὅμως (ἀκόμη σήμερα) λόγια πού τά περι-
έσωσε καί ἡ μνήμη ἢ πού τά συγκράτησε. Κι ἔτσι ἡ
ἀνάγνωση τῶ ζωντανεῦει, μπορεῖ ἢ ἀνάμνηση νά τά
ἐλέγξει κι αὐτὴ, ὡς ἓνα σημεῖο. Πάντως τά ἀναγνωρι-
ζει.

Στό μυθιστόρημα ὑπάρχει ὥστόσο ἓνα μικρό ση-
μεῖο διάστασης ἀνάμεσα σ' αὐτό τό ἱστορικό ντοκου-
μέντο καί τὴ μυθοπλασία, ὑπάρχει ἓνα σημεῖο ὅπου
τό μυθιστόρημα δημιουργώντας τὴ δικιά του ἀλήθεια
εἰσβάλλει στό χώρο τοῦ ντοκουμέντου: Στό ἱατρεῖο
τοῦ Γιαννέλη ἀκούγεται ἡ ἐκπομπὴ τοῦ Πολυτε-
χνείου. Ἡ ἀφήγηση γίνεται μονομιᾶς πιο ἀντικειμε-
νική. Ἐνας νεαρός «διαβάζει τὰ ὀνόματα πού ὑπο-
γράφουν τό ἀγωνιστικό μήνυμα – ὀνόματα γνωστά
καί ἄγνωστα, μερικά φημισμένα ἔχοντε δεθεῖ μέ τούς
κατατρεγμούς αὐτῶν τῶν μίζερων χρόνων... Ἐπανα-
γιώτης Γιαννέλης, καθηγητῆς Πανεπιστημίου», διά-
βασε» (σ. 210).

Τό μυθιστορηματικό πρόσωπο ἐντάσσεται στό
ἱστορικό κείμενο γιὰ νά θεμελιώσει καλύτερα τὴν
ἀληθοφάνειά του, γιὰ νά στηρίξει τὴ δικιά του ἀλή-
θεια.

Βγαίνοντας ἀπὸ τὴν ἀνάκριση στήν ΕΣΑ, ὁ Μένιος
Κατσαντώνης δέν ξέρει ἀκόμη τί συμβαίνει στό Πο-
λυτεχνεῖο (μιὰ κουβέντα μόνο ξέφυγε ἀπὸ τό δεκανέα
στήν ἀνάκριση προκαλώντας τὴ σκληρὴ ἐπέμβαση
τοῦ λοχαγοῦ, σ. 94). Προσπαθεῖ νά μάθει.

Συναπτᾷ μιὰ φοιτητικὴ συγκέντρωση στή Σόλωνος

14. Στό ὀπισθόφυλλο τοῦ βιβλίου πού μᾶς ἀπασχολεῖ.

Βιβλία γιὰ μιὰ σφαιρική ἐνημέρωση

Τὰ Πανεπιστήμια στή Δυτ. Εὐρώπη

● Συσχετισμός μέ τὴν ἑλληνικὴ
πραγματικότητα

Επιμελητές:

Μ. Μουσιλιάνος
Μ. Γεϊνς
Τ. Κατσουλάκης
Α. Φωτιάς
Α. Χριστοφίδης
Ρ. Παπαδόπουλος
Β. Αρσενόπουλος
Μ. Παπαγιαννίδης
Γ. Βουδούρης
Α. Αφροουδάκη
Κ. Χαλῆς

Περικλῆδες
Α. Μουράτης
Σ. Τσιλιάνης
Α. Μαραντινός
Κ. Κιμυθής
Γ. Σαλταλιάνος
Γ. Παπαγιάννης
Α. Νέος
Γ. Σπαρατσός
Θ. Σκουρδούλης
Γ. Κασιμάτης
Κ. Σουφής

Ἐπιμέλεια: Π. ΠΑΠΑΔΑΡΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ

Δ.Α. ΦΑΤΟΥΡΟΣ

Πέρα ἀπὸ τὴν Ἔννιαξη

διοίκηση
πολιτισμὸς
εκπαίδευση

μια καταγραφή

Ἐκδοτικός Οἶκος ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ,
Πρ. Κορομηλᾶ 38,
τηλ. 264958, 277350 Θεσσαλονικὴ

Ἀντιποίησης ἀρχῆς

(σ. 113-114, 116). Ἀργότερα οἱ φοιτητές ζώνουν μέ τά συνθήματά τους καί τό κοφίνι τοῦ ἐράνου τους τό καφενεῖο ὅπου κάθεται ὁ Μένιος (σ. 129) καί σά βγεῖ στό δρόμο θά δεῖ τή συγκέντρωση ἀπό κοντά (σ. 132) καί θά συναντήσει τά δύο παιδιά του (σ. 133-139).

Ὡς τό σημεῖο αὐτό ἡ ἐπαφή τοῦ Μένιου μέ τά γεγονότα τῆς Τετάρτης εἶναι περιορισμένη ἀλλά ἄμεση: βλέπει, ἀκούει.

Ἡ «Πέμπτη» ἀνοίγει μέ δύο σελίδες (σ. 153-154) πού ἂν καί μποροῦν νά ἐνταχθοῦν στή διαδρομή πού ἀκολουθεῖ ὁ Μένιος μέ τό λεωφορεῖο παίρνουν τόν πιό ἀπρόσωπο χαρακτήρα τοῦ χρονικοῦ. Τό ἴδιο θά γίνει λίγο ἀργότερα (σ. 159), ἀλλά ἡ περιγραφή θά δεθεῖ πολύ φυσικά μέ τήν παρουσία τοῦ Μένιου, πού κλέβει ἕνα κόκκινο πορτοφόλι ἀπό μιά κυρία. Ἄλλη μία πολύ σύντομη περιγραφή στό τέλος τῆς σκηνῆς τῶν τυφλῶν: Ὁμόνοια-Πολυτεχνεῖο, μέ μιά κατάληξη πού δέν μπορεῖ ν' ἀνήκει στόν Κατσαντώνη: «*Τό ξεφάντωμα τῆς λευτεριάς...*» (σ. 181).

Πιό ἀναλυτική εἶναι ἡ περιγραφή πού ἀντιστοιχεῖ στή μετακίνηση τοῦ Μένιου ἀπό τή Μαυροματαίων ὡς τή Δεξαμενή κι ὅπου ξεχωρίζει κανεῖς ἐνδιάμεσα σημεία: Ἀλεξάνδρας, Πατησίων, Τσοῖτσα, Σόλωνος, Σκουφά («*στό πεζοδρόμιο μεσοαστῶν πού μεγαλοπιάνονται [...] φεύγουν οἱ νιόπαντροί σέ νοικιασμένη κάντιλακ*, σ. 200-201), Δεξαμενή (σ. 197-201). Διαδρομή τοῦ Μένιου ἀλλά, ὅπως καί πρὶν, περιγραφῆ δίχως τό Μένιο. Μιά φωτογραφική μηχανή περιφέρειαι, ἀποτυπώνει καί καταλήγει: «*Κι ἀπό τά ψηλῶματα τῆς Δεξαμενῆς ξανοίγει στήν ἀπογευματινὴ του αἴγλη ὁ καλὸς οὐρανὸς τῆς Ἀθήνας*» (σ. 201).

Ἡ ἴδια τεχνική στήν ἐπόμενη μετακίνηση τοῦ Μένιου πρὸς τὰ Πετράλωνα. Περιγραφή τῆς Ὁμόνοιας. Τά Χαυτεῖα. Μιά εἰκόνα, μιά ἀτμόσφαιρα, τό χρονικό τῆς Πέμπτης συμπληρώνεται.

Διαπιστώνεται εὐκόλα πῶς ὁ ὀπτικοακουστικός πυρήνας, μέ ἐπίκεντρο τό Μένιο Κατσαντώνη, ἀπλώνεται πρὸς δύο διαμετρικά ἀντίθετες κατευθύνσεις: ἀπό τή μιά τά ὀπτικοακουστικά ἐρεθίσματα διεγείροντας μηχανισμούς τῆς σκέψης καί τῆς συνείδησης ὁδηγοῦν στόν ὑποκειμενικό κόσμο – ἀναμνήσεις, λογισμοί, ὄνειρα, φοβίες –, κι ἀπό τήν ἄλλη αὐτά τά ἴδια ἐρεθίσματα ὁδηγοῦν στήν ἀντικειμενοποίηση τῆς ἀφήγησης, ξεφεύγουν ἀπό τόν Κατσαντώνη καί τήν ἀτομική του περίπτωση, τονίζοντας τό συλλογικό ξεσηκωμό, τήν ἀναστάτωση καί τίς προσδοκίες μιά πόλης.

Στήν πρώτη περίπτωση ὁ ἀφηγητής πού στέκει δίπλα στόν ἥρωα κάνει λιγότερο αἰσθητὴ τήν παρουσία του, προβάλλεται περισσότερο ὁ ἥρωας, ὁ ἀφηγητής θαρρεῖς πῶς χάθηκε καθώς ταυτίζεται μέ τό Μένιο Κατσαντώνη. Στή δεύτερη (κι αὐτό γίνεται πιό αἰσθητό τήν «Πέμπτη») ὁ ἀφηγητής παίρνει τίς ἀποστάσεις του ἀπό τό πρόσωπο πού μόνιμα παρακολουθεῖ, ἐγκαταλείπει γιά λίγο τήν προσωπική ὀπτική γωνία τοῦ Μένιου, ἀφηγεῖται πιό ἀντικειμενικά, ἡ ἀφήγηση τείνει νά γίνει χρονικό.

Ἄφρα ἐπίτηδες ξεχωριστά τήν «Παρασκευή» – «*τὴν ὥρα τοῦ θανάτου*». Ἐδῶ ἡ ἀφηγηματικὴ τεχνικὴ πυκνώνει, τά περάσματα ἀπὸ ἕναν τόπο σέ ἄλλον τόπο, ἀπὸ ἕνα χρόνο σέ ἄλλο χρόνο γίνονται πιό ἀπτόμα, φαινομενικά πιό ἀνεξέλεγκτα – γιατί κι ὁ Μένιος δέν ἐλέγχει πιά τόν ἑαυτό του, σέρνεται, τόν σέρνουν. Καί διαπιστώνει πῶς εἶναι κυκλωμένος ἀπὸ παντοῦ: δέν παρακολουθεῖ πιά ὁ ἴδιος, τόν παρακολουθοῦν. Ὅχι

γιατί εἶναι κανένα σημαντικό πρόσωπο – ἀντίθετα γιατί εἶναι ἕνα τίποτα, πού προσπαθεῖ κάπου νά στηριχτεῖ, στόν ξάδελφο, στό λοχαγό, στό Γιαμπά (ἀκόμη καί στήν ἀντίπερα ὄχθη: στό Γιαννέλη, στόν καπετάν Φωτιά). Καί οἱ ἐξουσίες πού συνεργάζονται, πού ἀλληλοπαρακολουθοῦνται καί ἀλληλοεξοντώνονται, τόν βρίσκουν μπροστά τους, ἀσήμαντο ἀλλά ἐνοχλητικό.

Ἐξουθενωμένος ἐσωτερικά (τό «κακό» δέν εἶναι μόνο σωματικό) νιώθει τούτη τῆ φορὰ τό ἔδαφος νά χάνεται κάτω ἀπὸ τά πόδια του. Τά ὀπτικά καί ἠχηματικά ἐρεθίσματα πού πρὶν ἀπὸ δύο μέρες ἔθεταν σέ λειτουργία μηχανισμούς κάποιας λογικῆς ἀνάλυσης καί αὐτοσυντήρησης, τώρα ὁδηγοῦν σέ φαντασιώσεις καί παραληρήματα¹⁵ – μέ κάποιες ἐνδιάμεσες ἀναλαμπές πού δέν φωτίζουν ὅμως τόν ἑαυτό του ἀλλά τόν ἐξωτερικό περίγυρο: τῆ νύχτα ἔξω ἀπὸ τό Πολυτεχνεῖο, τὴν ἀφιξη τῶν τάνκς, τό γκρέμισμα τῆς πύλης, ἅτα κοιταγμένα ἀπὸ τὴν ἀπέναντι ταράτσα, ξερά, ἀντικειμενικά. Τό μάτι τοῦ ἀφηγητῆ περισσότερο, παρά τό μάτι τοῦ Κατσαντώνη: τό ἀσκημένο μάτι τοῦ χαφιέ προσπαθεῖ ἀπὸ ψηλά νά δεῖ, νά ξεχωρίσει (μπερδεύει τό θωρακισμένο μέ σκουπιδοτενεκέδες, κάποιο τρανό γαλονά μέ τό Θωμά Χεμαγγιόρο, σ. 275), προσπαθεῖ νά πιάσει κάποιο στόχο μέ τὴν καραμπίνα, ἀφοῦ τόν πιέζουν νά πυροβολήσει. Καί ἡ ματιά του θά καταλήξει, ὅταν ὁ Μένιος βρεθεῖ ἐτοιμοθάνατος στό πεζοδρόμιο, νά βλέπει μόνο ποδάρια, σύρριζα στό πλακόστρωτο – ἡ ὀπτικὴ γωνία τοῦ πεσμένου: πρῶτα «*ποδάρια ποδάρια*», ἔπειτα «*ὁ Μένιος ἄνοιξε τό στόμα του ἀνακουφισμένος κόκκινος λεκὲς στό πεζοδρόμιο*» καί ὅταν πικνύνουν οἱ πυροβολισμοὶ ἀπὸ τὴν ταράτσα, τίς τσιμεντόπλακες «*σκόνη ἀποτσιγάρα σκουπίδια μπανανόφλουδες χαρτιά*» (σ. 283).

Σέ ὅ,τι τοῦ λέν, τώρα πιά, ἀπαντᾷ μέ κόπο, ἀδιάφορα – ἢ μέ τίς ἀσυναρτησίες πού ὑπαγορεύει ἡ ἀνάμνηση πού ξαφνικά βγαίνει στήν ἐπιφάνεια ἀπρόσκλητη, ὅταν βρίσκει στό σπῆτι του τὴ Βούλα.

Καί ἡ τελευταία του ἐξοδος: σάν ὑπνοβασία ὅπου ξεχωρίζει τὴ γνώριμὴ του γειτονία καί κάτι ἀγνωστά του πρόσωπα πού τόν παίρνουν νά τόν μεταφέρουν – πού; πῶς; Ἄγνωστο· στό Μελιγαλά δέ γίνεται, ἴσως στά Τουρκοβούνια, στό σπῆτι τῆς Κούλας (σ. 15), πού «*θά ξεκλειδώσει παρευθὺς τὴ ντιβανοκασέλα, θά βγάλει τίς ἀλλαξιές ἀπὸ τὴ λεβάντα*» (σ. 71) ἢ «*τά σάβανα*» πού «*ἡ μάνα σου 'χει φυλαγμένα*» (σ. 289).

Μένει τό παραλήρημα, τό ἐσωτερικὸ παραλήρημα τοῦ φόβου καί τοῦ θανάτου: «*ποῦ εἶναι θεοσκοτωμένη ὁ Σάκης πού εἶναι ἡ Ρούλα θεοσκοτωμένη [...]* καί τί ἀπόγινε θεοσκοτωμένη ἡ Σούλα τὴ φυλακώσατε τὴν ἄθωα ἀδίχως θεοσκοτωμένη» (σ. 288-289) – καί ἡ καρμανιόλα καί ὁ Ντίνος καί πάλι ὁ φόβος καί οἱ δύο γύφτοι, οἱ δῆμοι φτάσανε

«*ἡ ὥρα τοῦ θανάτου
πού εἶναι*

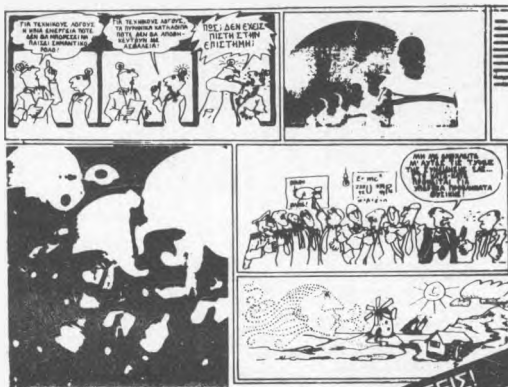
τό κομπολόι μου βοήθεια
καί τώρα;» (σ. 289-τέλος)
Σκοτάδι – κενό – τό ἀγραφο λευκὸ χαρτί.

(Συνέχεια στό ἐπόμενο τεῦχος)

15. Ἦδη ἀπὸ τὴν «Πέμπτη», στοὺς Γιαννέλη καί στόν καπετάν Φωτιά ὁ Μένιος μιλά ἀκατάστατα: ὁ ἐσωτερικός του μονόλογος ἔχει πάψει νά εἶναι μόνο ἐσωτερικός.

Κυκλοφορεί

η πυρηνική ενέργεια -οχι μόνο- για αρχαριους

σκιτσα Kaianders Sempler
κειμενο Stephen Croall

Και οι ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΛΥΣΕΙΣ!

εκδόσεις
επίλογη

... Λυπούμαστε πού τό βιβλίό αυτό δέν σάς δείχνει πώς νά στησετε ένα δικό σας αντιδραστήρα οικιακής χρήσης... ούτε και πώς νά φτιάξετε τήν άτομική σας βόμβα κάτω στό υπόγειο του σπιτιού σας... Άλλωστε, τέτοιες πληροφορίες μπορείτε νά τις βρείτε κι άλλου...

Θά ανακαλύψτε όμως τί μπορεί νά συμβεί όταν ό « Άνθρώπινος Παράγων» συναντηθεί μέ τόν αντιδραστήρα ταχείας αναπαραγωγής. Καί τί ακριβώς είναι τό Σύνδρομο της Κίνας. Καί πώς ή σημερινή τεχνολογία ετοιμάζει τούς αύριανούς τρόπους ζωής. Καί ποιός πραγματικά έχει ανάγκη από τούς πυρηνικούς σταθμούς. Καί γιατί ή Γαλλία εκβιάζει τήν Έλλάδα νά αγοράσει δικό της αντιδραστήρα.

Τώρα πού τό «πυρηνικό έξπρές» πλησιάζει -τελικά- καί στην Έλλάδα, ή έγκαιρη πληροφόρηση καί γνώση αποκτά ζωτική σημασία -πολύ περισσότερο γιά όποιον θέλει νά λέγεται συνειδητός πολίτης.

ΦΩΤΟΕΚΔΟΤΙΚΗ

ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ

ΒΙΒΛΙΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

ΔΙΑΦΗΜΙΣΤΙΚΑ
ΕΝΤΥΠΑ

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΜΟΝΤΑΖ

ΣΠΥΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Χ ΤΡΙΚΟΥΠΗ 24

ΤΗΛ 3612349

ΘΕΑΤΡΙΚΟ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ
ΔΡΑΜΑΣ

Γιάννη Μωραΐτη

ΤΟ ΣΥΝΑΠΑΝΤΗΜΑ

«Τό ΘΕΔ στήθηκε πάνω στή βάση μιας ακόμη προσπάθειας γιά νά ανοίξει τό δρόμο σ' ένα πραγματικό διάλογο μέ τό κοινό της άκριτικής Έλλάδας καί νά δώσει, στό μέτρο του δυνατού, τόσο τήν αναγκαιότητα της θεατρικής ύπαρξης καί λειτουργίας, όσο καί τή σπουδαιότητα του θεατρικού προβληματισμού μέσα στην ανθρώπινη δραστηριότητα».

“Ένα κείμενο του Έρνστ Μπλόχ

Συζητήσεις γιά τόν έξπρεσιονισμό*

(1938)

μετάφραση:
Τζένη Μαστοράκη

Ευτυχώς, ή μάχη ξαναρχίζει. Λίγο καιρό πριν, κάτι τέτοιο θά φαινόταν αδιανόητο. Ο «Γαλάζιος Καβαλάρης»¹ ήταν νεκρός. Τώρα πιά όμως, δέν ακούγονται μόνο φωνές πού τόν αναφέρουν μέ σεβασμό. Τό σημαντικό είναι ένα: όλοι τά βάζουν μ' ένα κίνημα πού άνήκει στό παρελθόν, λές κι είναι κάτι σημερινό, πού τούς γίνεται εμπόδιο. Σίγουρα, δέν είναι σημερινό· μήπως όμως τό παλιό δέν πέθανε ακόμη;

Είπε κάποιος ότι τό κίνημα στοιχειώνει πιά, σάν φάντασμα, μονάχα τίς ψυχές μερικών γερόντων. Μιάν εποχή, ήταν και τούτοι γεμάτοι νεανική όρμη· τώρα αναγνωρίζουν τήν κλασική κληρονομιά, κι άς πάσχουν ακόμη από τά κατάλοιπα του παρελθόντος τους. Ο Ziegler [Wort, Μόσχα 1937, τεύχος 9] βλέπει έναν από τούς «πολλά υποσχόμενους» έξπρεσιονιστές – τόν Benn² – νά καταλήγει στό φασισμό, και συμπεραίνει: «Τό τέλος αυτό ήταν μαθηματικά ύπολογισμένο. Οί άλλοι έξπρεσιονιστές δέν έφτασαν ως εκεί γιατί τούς έλειπε ή συνέπεια· σήμερα βλέπουμε καθαρά τίνος πνεύματος παιδί ήταν ό έξπρεσιονισμός, και πού θά μπορούσε νά οδηγήσει αυτό τό πνεύμα αν τό ακολουθούσαν πιστά: στό φασισμό». Η όργη λοιπόν πού ξεσηκώθηκε πάλι γιά τούς έξπρεσιονιστές δέν είναι άπλά ιδιωτική ύπόθεση, αλλά πολιτική

και πολιτιστική, αντιφασιστική: τό *Λυκαυγές τής Άνθρωπότητας*³ άποδείχτηκε τελικά μιá από τίς προϋποθέσεις πού έτοιμάσαν τό δρόμο γιά τόν Χίτλερ. Ο Τσίγκλερ όμως (στήν πραγματικότητα λέγεται Alfred Kurella, κι έτσι θά τόν θυμούνται) στάθηκε άτυχος: λίγες μόλις βδομάδες πριν δημοσιέψει τά άποτελέσματα τής έρευνάς του γιά τή γενοαλογία του φασισμού, ό Χίτλερ άγνόησε δημόσια αυτές τίς προϋποθέσεις στό λόγο του και στην έκθεση του Μονάχου.⁴ Όπως γνωρίζουμε μάλιστα, έγινε τό αντίθετο: σπάνια ένα έσφαλμένο συμπέρασμα, μιá διαστική άρνητική εκτίμηση ξεσκεπάστηκε τόσο γρήγορα και τόσο χειροπιαστά.

Ξεσκεπάστηκε όμως άπόλυτα, δηλαδή μέ τόν τρόπο πού θά θέλαμε; Ο Τσίγκλερ αναάλυψε, έντρομος, ότι συμφωνούσε μέ τόν Χίτλερ, κι αυτό ήταν όλεθρο· ώστόσο ό άγύρτης του Μονάχου θά είχε σίγουρα τό λόγο του (έστω κι αν δέν τόν διακρίνουμε καθαρά) νά σήσει τά ίχνη του φασισμού. Γιά νά διευκρινίσουμε λοιπόν αυτό τό ουσιαστικό ζήτημα, δέ θά πρέπει νά περιοριστούμε στην άτυχη χρονολογική σύμπτωση του άρθρου⁵ του Τσίγκλερ, ούτε στό περιεχόμενό του, αλλά νά εξετάσουμε τήν «προετοιμασία» όλης αυτής τής ιστορίας, πού έπισημαίνονται από τόν Leschnitzer,

*Ernst Bloch, «Diskussionen über Expressionismus», στο *Erbschaft dieser Zeit*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt 1962. Πρώτη δημοσίευση: *Das Wort*, No 6, 1938.

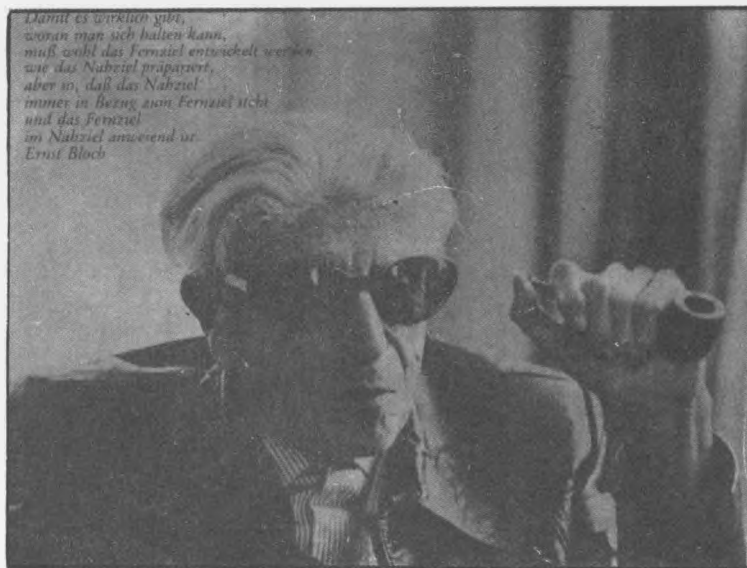
1. *Der blaue Reiter*: ή δεύτερη σημαντική ομάδα του γερμανικού έξπρεσιονισμού, μετά τή *Γέφυρα* (*Die Brücke*). Ίδρύθηκό 1911 στό Μόναχο, και από τά σημαντικότερα μέλη της ήταν ό Βασίλη Καντίνσκι, ό Φράντζ Μάρκ και ό Άουγκούστ Μάκε.

2. Σημαντικός αλλά όχι μεγάλος γερμανός ποιητής. Τά πρώτα του έργα (*Morgue*, 1912 και *Söhne*, 1913), του εξασφάλισαν φήμη «τρομερού παιδιού» μέσα στους έξπρεσιονιστικούς κύκλους. Τά βιβλία του άπαγορεύτηκαν από τούς Ναζί τό 1938, αλλά και από τούς Συμμάχους τό 1945 (γιά τίς παλιότερες φιλοναζιστικές τάσεις του).

3. *Menschheitsdämmerung*. Η σπουδαιότερη άνθολογία έξπρεσιονιστικής λυρικής ποίησης, πού εκδόθηκε τό 1920 μέ επίμελεια του Kurt Pinthus και κείμενα των Trakl, Benn, Werfel, Becher, Lasker-Schüler, Heym και Stadtler. Ένδεικτικό είναι πώς ή λέξη *Dämmerung* σημαίνει και τό λυκαυγές και τό λυκόφως: τή δύση του ανθρώπινου γένους στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, και τήν άνατολή μιás νέας, λυτρωτικής ανθρωπότητας.

4. Τόν Ιούνιο του 1937, οί Ναζί όργάνωσαν στό Μόναχο τήν Έκθεση Έκφυλισμένης Τέχνης, όπου γελοιοποιήσαν κορυφαία μοντερνιστικά έργα, πού είχαν άρπαχτεί από τά μουσεια ή της Γερμανίας.

5. Τό άρθρο είχε τίτλο «Nun ist dies Erbe zuende...» [Τώρα πάει πιά έτούτη ή κληρονομιά.]

*Damit es wirklich gibt,
woran man sich halten kann,
muß wohl das Fernziel entwickelt werden
wie das Nahziel präpariert,
aber so, daß das Nahziel
immer in Bezug zum Fernziel steht
und das Fernziel
im Nahziel anwesend ist.
Ernst Bloch*

λίγο καιρό πριν, στη συζήτηση για τόν ἔξπρεσιονιστικό λυρισμό. Ἐννοοῦμε φυσικά τὸ δοκίμιο τοῦ Λούκατς «Ἀκμή καὶ Παρακμή» τοῦ Ἐξπρεσιονισμοῦ, πού δημοσιεύτηκε ἐδῶ καὶ τέσσερα χρόνια στὸ *Internationale Literatur* (1934, τεῦχος 1): ἐκεῖ ὑπάρχει ἡ ἰδέα γιὰ τὸν πρόσφατο ἐπικηδεῖο τοῦ ἔξπρεσιονισμοῦ. Στὰ παρακάτω, θ' ἀσχοληθοῦμε κυρίως μὲ τὸ δοκίμιο αὐτό, γιατί βάζει τὰ συλλογιστικά θεμέλια γιὰ τὴν κριτικὴ τοῦ Τσίγκλερ, ἀλλὰ καὶ τοῦ Λέσνιτσερ. Ὁ Λούκατς εἶναι φυσικά πολὺ προσεχτικός στὰ τελικά συμπεράσματά του: τονίζει ὅτι ὁ ἔξπρεσιονισμός δέν εἶχε συνειδητὰ φασιστικές τάσεις καί, τελικά, θά μπορούσε «νά ἐνσωματωθεῖ στή φασιστικὴ «σύνθεση» μόνο ὡς δευτερεύον συστατικό». Συνοψίζοντας ὁμως, παρατηρεῖ ὅτι «οἱ φασίστες εἶχαν κάποιο δίκιο, ὅταν διέκριναν στὸν ἔξπρεσιονισμό μιὰ κληρονομιά πού θά μπορούσαν νά χρησιμοποιήσουν». Ὁ Γκαϊμπελς ὄρηκε ἐδῶ τὸ σπέρμα κάποιων «ὕγιων ἀντιλήψεων»,⁶ γιατί «ὁ ἔξπρεσιονισμός ὡς λογοτεχνικὴ μορφή ἔκφρασης τοῦ ἀναπτυνθένου ἱμπεριαλισμοῦ (!) στηρίζεται σέ ἀνορθολογικὴ - μυθολογικὴ βία-

6. Ὁ Γκαϊμπελς εἶχε πει τὸ 1933: «Ὁ ἔξπρεσιονισμός περιεῖχε τὸ σπέρμα κάποιων ὕγιων ἐκτιμήσεων, γιατί ὁλόκληρη αὐτὴ ἡ ἐποχὴ εἶχε κάτι ἔξπρεσιονιστικό».

ση· ἡ δημιουργικὴ του μέθοδος τείνει πρὸς τὸ παθιασμένο, κούφιο καὶ μεγαλόστομο μανιφέστο, πρὸς τὴ διακήρυξη ἐνὸς ψευδο-ἀκτιδισμού... Ἀναμφίβολα, οἱ ἔξπρεσιονιστές δέν ἐπιζήτησαν τὴν καθυστέρηση. Ἡ φιλοσοφία τους ὅμως δέν κατόρθωσε νά ἀποσπασθεῖ ἀπὸ τὸ ἔδαφος τοῦ ἱμπεριαλιστικοῦ παρασιτισμοῦ - ἀφοῦ συνέπραξαν, δίχως κριτικὴ ἢ ἀντίσταση, στὴν ἰδεολογικὴ παρακμὴ τῆς ἱμπεριαλιστικῆς ἀστικῆς τάξης, καὶ μάλιστα κατὰ καιροὺς ἐγίναν πρωτοπορία τῆς· ἔτσι ἡ δημιουργικὴ τους μέθοδος δέ χρειάστηκε νά διαστρεβλωθεῖ, μπαίνοντας στὴν ὑπηρεσία τῆς φασιστικῆς δημαγωγίας, τῆς καθολικῆς παρακμῆς καὶ καθυστέρησης». Εἶναι λοιπὸν σαφές πῶς ἀπὸ ἐδῶ ἀκριθῶς πηγάζει, κατὰ κύριο λόγο, ἡ ἀντίληψη ὅτι ὁ ἔξπρεσιονισμός καὶ ὁ φασισμός εἶναι τέχνα τοῦ ἴδιου πνεύματος. Ἐξάλλου, ἡ ἀντίθεση: ἔξπρεσιονισμός καὶ (ἂς ποῦμε) κλασικὴ κληρονομιά εἶναι ἐξίσου ἀστήγητὴ καὶ στὸν Λούκατς καὶ στὸν Τσίγκλερ, μὲ τὴ διαφορά ὅτι στὸν πρῶτο θεμελιώνεται συλλογιστικά καὶ δέν περιορίζεται σέ ἐπιφυλλιδιογραφικὲς ρητορείες.

Ἄν ὅμως ἐξετάσουμε τὸ ὑλικὸ πού χρησιμοποιεῖ, θ' ἀνακαλύψουμε ὅτι δέν ὑπάρχει ἀντικειμενικότητα· κάτι δέν πάει καλά. Ὅποιος πάρεῖ στὰ χέρια του τὸ δοκίμιο τοῦ Λούκατς (πράγμα

ἰδιαίτερα φρόνιμο, γιατί πάντα τὸ πρωτότυπο εἶναι καὶ τὸ πιὸ διδακτικό), θά προσέξει ὅτι πρὶν ἀπ' ὅλα δέν ἀναφέρεται πούθενά οὔτε ἓνας ἔξπρεσιονιστὴς ζωγράφος. Ὁ Marc, ὁ Klee, ὁ Kokotschka, ὁ Nolde, ὁ Kandinsky, ὁ Grosz, ὁ Dix, ὁ Chagall, ἀπουσιάζουν μεγαλοπρεπῶς (γιὰ νά μὴν ἐπεκταθοῦμε σέ σύγχρονα παραδείγματα ἀπὸ τὴ μουσικὴ, ὅπως ὁ Schönberg). Τὸ πρῶτο φαινεται πολὺ περίεργο, ἀν μάλιστα θυμηθοῦμε ὅτι τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη ἡ σχέση ζωγραφικῆς καὶ λογοτεχνίας ἦταν πολὺ στενὴ καί, ἐπιπλέον, οἱ ἔξπρεσιονιστικοὶ πίνακες ἦταν σπουδαιότερο χαρακτηριστικὸ τοῦ κινήματος ἀπ' ὅ,τι ἡ λογοτεχνία. Ἡ ἀναφορά στὴ ζωγραφικὴ θά ἦταν ἐπιθυμητὴ, γιατί δύσκολα θά μπορούσε νά ἀπορριφθεῖ ὁ ἔξπρεσιονισμός, τὴ στιγμὴ πού, μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς πίνακες, διατηροῦν πάντοτε τὴ σπουδαιότητα καὶ τὸ μεγαλεῖο τους. Ὡστόσο, μῆτε τὰ λογοτεχνικὰ ἔργα κρίνονται μὲ τὴν πρέπουσα προσοχὴ - ποιοτικά καὶ ποσοτικά· ὁ κριτικὸς ἀρκεῖται σέ μιὰ πολὺ περιορισμένη καὶ ἐλάχιστη ἀντιπροσωπευτικὴ «ἐπιλογή». Πούθενά δέ γίνεται λόγος γιὰ τὸν Trakl, τὸν Heym, τὴν Else Lasker-Schüler· τὸ νεανικὸ ἔργο τοῦ Werfel ἀναφέρεται μόνο ἐπειδὴ κάποιος στίχος του ἔχον πασιφιστικὸ περιεχόμενο· τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὸν Ehrenstein καὶ τὸν Hasenclever. Ὅσο γιὰ

γιά τόν έξπρεσιονισμό

7. Ἀπό ὄλους τούς παραπάνω, ὁ αὐστριακός Γκέοργκ Τράγκλ (*Gedichte*, 1913 καί *Sebastian im Traum*, 1914) καί ὁ Γκέοργκ Χάιμ (*Der ewige Tag*, 1911 καί *Umbra Vitae*, 1912) εἶναι, μαζί μέ τόν Stadtler, οἱ σημαντικότεροι ἀπό τούς πρώτους έξπρεσιονιστές. Ἡ γερμανοεβραία Λάσκερ-Σύλερ (*Hebräische Balladen*, 1913 καί *Mein blaues Klavier*, 1943) ἦταν ἤδη διάσημη πρὶν ἀπό τόν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο· τὰ βιβλία της ἀπαγορεύτηκαν τὸ 1933. Ποιητὴς εἶναι καί ὁ αὐστριακός Φράντς Βέρφελ, συνιδρυτὴς τῆς σειρᾶς *Der jüngste Tag* (1913-21), ἀλλὰ ἔχει περισσότερο ἐνδιαφέρον ὡς πεζογράφος, ὅπως ἀντίστοιχα καί ὁ Βάλτερ Χάξενκλέφερ πού ξεκίνησε ἀπὸ ποιητῆς, ἀλλὰ τὸ θεατρικὸ του ἔργο *Der Sohn* (1914) ἀποτελεῖ σταθμὸ στό έξπρεσιονιστικὸ θέατρο. Ὁ Ἄλμπερτ Ἐρενσταϊν ἦταν αὐστριακός, μέλος τοῦ *Sturm* καί στενὸς φίλος τοῦ Kokotschka, πού τοῦ εἰκονογράφησε μάλιστα καί τὰ βιβλία του, *Tutbutsch* (1911) καί *Mein Lied, Gedichte 1900-1931* (1931). Ὁ Μπέχερ εἶχε ἔντονη πολιτικὴ δράση. Πρῶτα Σπαρτακιστὴς κι ἔπειτα μέλος τοῦ ΚΚ, δραπετὴς στὴν Πράγα (1933), ἐξόριστος στὴν ΕΣΣΔ (1935-45) καί κατόπι ὑπουργὸς πολιτισμοῦ στό Ἀνατολικὸ Βερολίνο (1954). Ἀποκήρυξε τὰ νεανικά του ποιήματα καί προτίμησε, στὴν ὀριμότητά του, ἕνα ἕφος κραυγαλέα ρητορικό, σύμφωνα μέ τὸ καθαρά πολιτικὸ πιά περιεχόμενον τῆς ποιήσεώς του. Τέλος, ὁ Σίκελε ἦταν ἐκδότης τοῦ πασιφιστικοῦ περιοδικοῦ *Die weissen Blätter* (1915-20), καί τὰ πρῶτα γνωστά του ποιήματα, πού τόν ἔχρισαν έξπρεσιονιστὴ, βρισκονται στό *Weiss und Rot* (1911) καί *Die Leibwache* (1914).

8. Ὁ Kurt Hiller, ἐκδότης, κριτικὸς καί δοκιμιογράφος, συνδεόταν μέ τούς έξπρεσιονιστὴς τοῦ Βερολίνου, πρωτοστάτησε στό ἀκτιδιστικὸ κίνημα καί ἔγινε πρόεδρος τῶν Πασιφιστῶν τῆς Ἐπανάστασης. Στὰ κείμενά του ἐκφράζει τὸ ιδεώδες μιάς ἀριστερῆς ἐπανάστασης πού θά σημάει τὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση τῆς κοινωνίας (*Der Aufbruch zum Paradies*, 1922, *Der Geist werde Herr*, 1922 κ.ά.).

τὰ παλιότερα, καί συχνά σημαντικά, ποιήματα τοῦ Johannes R. Becher, μᾶς βεβαιώνει ὅτι ὁ συγγραφέας κατάφερε νὰ «ἀποτινάξει σταδιακά» τὴν έξπρεσιονιστικὴ μανιέρα, ἐνῶ παράλληλα παραθέτει ἄφθονα ἀποσπάσματα ἀπὸ στιχοπλόκους σάν τόν Ludwig Rubiner – καί πάλι ὅμως, μέ ἀπώτερο σκοπὸ νὰ στηρίξει τὴν κατηγορία τοῦ ἀφηρημένου πασιφισμοῦ. Τὸ χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι παραθέτει ἕνα ἀπόσπασμα τοῦ René Schickele,⁷ μὴ μόνον πού ὁ Σίκελε δὲν ὑπῆρξε ποτὲ έξπρεσιονιστὴς, ἀλλὰ μόνον θεωρητικὸς πασιφιστὴς (ὅπως καί πολλοὶ ἄξιοι ποιητὴς καί διανοητὴς σάν τόν Hermann Hesse καί τόν Stefan Zweig). Σέ τί ὕλικό στηρίζει ὅμως ὁ Λούκατς τὴν ἀποψή του γιὰ τόν έξπρεσιονισμό; Σέ προλογίσματα ἢ ἐπιλογικά σημειώματα ἀνθολογιῶν, στὴν «εἰσαγωγὴ» τοῦ Pinthus, σέ ἄρθρα τοῦ Leonhardt σέ ἐφημερίδες, σέ κείμενα τοῦ Ρουμπίνερ, τοῦ Hiller⁸ καί ἄλλων σχετικῶν. Δὲν ἀσχολεῖται λοιπὸν μέ τὸ πρᾶγμα καθαυτὸ, μέ τὴ συγκεκριμένη ἀποτύπωσή του στό χῶρο καί τὸ χρονο, μέ τὴν ἀλήθεια του, πού μπορεῖς νὰ τὴ νιώσεις ἀναδρομικά· τὸ ὕλικό του εἶναι συχνά ἔμμεσο, εἶναι ἡ φιλολογία γιὰ τόν έξπρεσιονισμό, καί αὐτὴν ὑποβάλλει γιὰ μίαν ἀκόμη φορά σέ λογοτεχνικὴ, θεωρητικὴ καί κριτικὴ ἐκτίμηση. Καί τοῦτο, ἀναμφίβολα, γιὰ νὰ ξεκαθαριστεῖ «ἡ κοινωνικὴ δόξα καί οἱ κοσμοθεωρητικὲς προϋποθέσεις τοῦ κινήματος πού ἀπορρέουν ἀπὸ αὐτὴν», ἀλλὰ μέ ἕνα μεγάλο μεθοδολογικὸ μειονέκτημα: καταλήγει νὰ παρουσιάσει μιά ἐννοια τῶν ἐννοιῶν, ἕνα δοκίμιο γιὰ δοκίμια ἢ καί πρῶτα ἀσήμαντα κείμενα. Ἀπὸ ἐδῶ προκύπτει μιά ἀποκλειστικὴ σχεδὸν κριτικὴ τῶν έξπρεσιονιστικῶν τάσεων καί προγραμμάτων (καί κυρίως ἐκείνων πού πρῶτοι διατύπωσαν – ἢ κατασκεύασαν αὐθαίρετα – οἱ σχολιαστὴς τοῦ κινήματος). Στὸ σημεῖο αὐτὸ συναντᾶμε πολλές ὀρθές καί διεισδυτικὲς διαπιστώσεις· ὁ Λούκατς κρίνει τὸν ἀφηρημένο πασιφισμό, τὴν μπόεμικὴ ἀντίληψη τοῦ «ἀστικού», τὸ χαρακτηριστὸ ἀλλὰ καί τὴν ιδεολογία «φυγῆς ἀπὸ τὴν πραγματικότητα», καί κατόπι

τὴν καθαρά ὑποκειμενικὴ ἐξέγερση τοῦ έξπρεσιονισμοῦ καί τὴν ἀφηρημένη μυστικοποίησή τῆς «οὐσίας» τῶν ἀντικειμένων πού ἀναπαριστῶνται έξπρεσιονιστικά. Ὁ Λούκατς ὅμως δὲ συλλαμβάνει ἱκανοποιητικὰ αὐτὲς τὶς ὑποκειμενικὲς ἐξεγέρσεις τοῦ κινήματος, ὅταν – στηριγμένος στοὺς «προλόγους» – καταλογίζει ἀπερίφραστα στοὺς έξπρεσιονιστὴς «φαντασμαγωγικὴ ἐπαρση» καί «τενεκεδένια ἐπιδημικότητα». Τὸ ἴδιο συμβαίνει καί ὅταν ἐξετάζει τὸ περιεχόμενο, καί ἀνακαλύπτει μόνον τὴ «μικροαστικὴ σύγχυση καί ἐγκατάλειψη μέσα στὰ γωνιάκια τοῦ καπιταλισμοῦ», «τὴν ἀσθενικὴ διαμαρτυρία τοῦ μικροαστοῦ, πού ποδοπατιέται καί συντριβέται ἀπὸ τὸν τὸν καπιταλισμό». Κι ἂν ἀκόμη δὲν εἶχε ἐμφανιστεῖ τίποτ' ἄλλο, κι ἂν οἱ έξπρεσιονιστὴς δὲν εἶχαν τίποτ' ἄλλο νὰ διακηρύξουν στὴ διάρκεια τοῦ παγκόσμιου πολέμου πέρα ἀπὸ τὴν εἰρήνη καί τὸ τέλος τῆς τυραννίας, καί πάλι δὲ θά ὑπῆρχε λόγος νὰ χαρακτηρίσουμε τὸν ἀγῶνα τους ἀπλᾶ φαινομενικὸ – ὅπως κάνει ὁ Λούκατς: νὰ τοῦ καταλογίσουμε δηλαδὴ ὅτι ἦταν μόνον μιά «ψευδοκριτικὴ, διαστρεβλωτικὴ ἀφηρημένη καί μυθοποιητικὴ μορφή τῆς ἱμπεριαλιστικῆς [ἢ ὑπογράμμισή δική μου, Ε.Μ.] ψευδο-ἀντίστασης». Ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς ὁ Βέρφελ καί οἱ ὅμοιοι του ἔκαναν μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου τὸν ἀφηρημένο πασιφισμό τους παιδικὴ τρομπέτα· τὸ σύνθημα «κάτω ἢ ὀψί» ἔγινε ἀντικειμενικὰ ἀντεπαναστατικὸ μέσα στὴ νέα κατάσταση. Αὐτὸ δὲ σημαίνει ὅμως ὅτι *στὴ διάρκεια τοῦ πολέμου*, καί πρὶν ἀπὸ τὴν πιθανὴ ἐκτροπὴ του σέ ἐμφύλιο, δὲν ἦταν ἐντελῶς ἐπαναστατικὸ, καί μάλιστα ἀντικειμενικὰ ἐπαναστατικὸ, κι ὅτι ἔτσι ἀκριβῶς τὸ ἐρημνέυαν οἱ πολιτικοὶ πού ὑποστήριζαν τὴ συνέχιση τοῦ ἀγῶνα «μέχρις ἐσχάτων». Ἐπιπλέον, πολλοὶ έξπρεσιονιστὴς ὑποστήριξαν τὴν «ἀρετὴ τῶν ὀπλων», τὸ φραγγέλιο τοῦ Χριστοῦ πού ἐδιώξε τοὺς ἐμπόρους ἀπὸ τὸ ναὸ· ἡ ἀγάπη γιὰ τὸ συνάνθρωπο δὲν ἦταν τόσο ἀφελῆς. Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ὁ έξπρεσιονισμὸς δὲν εἶχε ἀποκοπῆ ἀπὸ «τὸ γενικὸ κοσμοθεωρητικὸ ἔδαφος τοῦ γερμανικοῦ

ὁ Λογοτεχνικός Πολίτης

ἰμπεριαλισμοῦ», καί ἄρα ἡ «ἀπολογητική κριτική» του φηλοῦσε τόν ἰμπεριαλισμό, δέν εἶναι ἀπλῶς μονόπλευρος καί ἐσφαλμένος· ἀποτελεῖ, ταυτόχρονα, ἕνα ῥητό καί διαστρεβλωμένο σχολικό παράδειγμα τοῦ ξεπερασμένου σηματικῶν κοινωνιολογισμοῦ πού πάντα χτυποῦσε ὁ Λούκατς. Ὅπως εἴπαμε ὠστόσο, τό μοναδικό σχεδόν ἀπόσπασμα πού ἀναφέρει δέν ἀνήκει στό δημιουργικό ἐξπρεσιονισμό, φαινόμενο πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἀποκλειστικά. Ἄνῃκει οὐσιαστικά στό *Ziel-Jahrbuch*⁹ καί ἄλλα παρόμοια, δίκαια λησμονημένα πονήματα (πού ὅμως δέν ὑποστήριξαν ποτέ τόν ἰμπεριαλισμό – μέ ἐπικεφαλῆς μάλιστα τόν Heinrich Mann). Ὅστόσο, στίς σήμερες (ὅπως καί πάντοτε) αἰνιγματικές ὑποκειμενικές ἐκρήξεις, στίς ἀρχαϊκές-ουτοπικές υποστάσεις τῆς τέχνης ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, θρῖσκειται κάτω παραπάνω ἀπό τήν «ἰδεολογία τοῦ USPD»,¹⁰ ὅπου ἐσκεμμένα προσπαθεῖ νά ἀναγάγει τόν ἐξπρεσιονισμό ὁ Λούκατς. Οἱ ὑποκειμενικές ἐκρήξεις χωρῖς ἀντικείμενο εἶναι λιό πολὺ ἀμφίβολες παρά αἰνιγματικές· τό ὕλικό τους ὅμως δέν περιγράφεται ἱκανοποιητικά μέ τό «μικροαστική σύγχυση καί ἐγκατάλειψη». Πρόκειται γιά ὕλικό ἄλλου εἶδους, πού ἀποτελεῖται ἀπό ἀρχαϊκές εἰκόνας ἀλλά καί ἐπαναστατικές φαντασίες – κριτικές καί, συχνά, λιό συγκεκριμένες. Ὁ προσεχτικός παρατηρητής θά κατορθῶνε νά ἀντιληφθεῖ ὅτι σ' αὐτά τά ξεσπάσματα ὑπῆρχε ἐπαναστατικό ἀποτέλεσμα, ἀκόμη κι ὅταν ἦταν ἀπειθήαρχητα καί ἀνεξέλεγκτα, καί ὅτι «ὑπονόμευαν» ἕνα μεγάλο μέρος τῆς «κλασικῆς κληρονομιάς» (ἢ, ὅπως θά λέγαμε σήμερα: τῆς κλασικῆς ρουτίνας). Ἡ πίστη στή διάρκειά τοῦ νεοκλασικισμοῦ, ἢ ἡ ἀντίληψη ὅτι ὅλα ὅσα δημιουργήθηκαν μετά τόν Ὅμηρο ἢ τόν Γκαίτε δέν ἀξίζουν κανένα σεβασμό, ἐκτός κι ἂν ἔχουν πλαστεῖ κατ' εἰκόνα τους ἢ σάν ἀφηρημένη ἰδέα τους, δέν εἶναι ἡ κατάλληλη σκοπιὰ γιά νά δοῦμε τήν τέχνη τῆς πρωτελευταίας πρωτοπορίας καί νά τήν κρίνουμε δίκαια.

Ὅταν λοιπόν ἐπικρατεῖ μιὰ τέτοια γενική στάση, πῶς εἶναι

δυνατό νά γλιτώσουν ἀπό τήν ἀπόρριψη οἱ πρόσφατες λογοτεχνικές προσπάθειες; Βλέπουμε νά τίς ἀποδίδουν, δίχως δευτέρη κουβέντα, στήν καπιταλιστική παρακμή, – κι αὐτό, ἐννοεῖται, δέν ἀφορᾷ μόνο κάποιο συγκεκριμένο ποσοστό τους, ἀλλά ὅλες, χωρῖς ἐξαίρεση. Ἔτσι, μέσα στήν ὄψιμη καπιταλιστική κοινωνία δέν ὑπάρχουν πρωτοπορίες, καί τά προδρομικά κινήματα στό ἐποικιοδόμημα ἀποκλείεται νά ἔχουν κάποια ἀλήθεια. Φτάνουμε τότε σέ μιὰ λογική τοῦ «ἄσπρο-μαῦρο», πού εἶναι μᾶλλον δύσκολο νά κρίνει δίκαια τίς πραγματικές συνθήκες καί δέν ξέρεῖ νά ξεχωρίζει τίς ἀνάγκες τῆς προπαγάνδας. Σύμφωνα μ' αὐτή τήν λογική, κάθε ἀντίσταση κατά τῆς ἀρχουσας τάξης, πού δέν εἶναι ἐκ τῶν προτέρων κομμουνιστική, ἀνήκει στήν ἀρχουσα τάξη. Τό ἴδιο ἰσχύει ἀκόμη κι ὅταν ἡ ἀντίσταση ἔχει ὑποκειμενικά καλές προθέσεις καί – ὅπως δέχεται ὁ Λούκατς γιά τόν ἐξπρεσιονισμό, χωρῖς καμιά συνέπεια ὅμως – ἔστω κι ἂν οἱ ἐκπρόσωποι τῆς αἰσθάνονται, ζωγραφίζουν καί γράφουν ἐντελῶς ἀντίθετα στίς τάσεις τοῦ ὄψιμου φασισμού. Τήν ἐποχή τοῦ Λαϊκοῦ Μετώπου, εἶναι λιγότερο φρόνιμο παρά ποτέ νά συνεχίσει αὐτή ἡ τεχνική. Εἶναι μηχανική, μὴ διαλεκτική. Στή βάση ὅλης αὐτῆς τῆς ὑποτίμησης καί τῆς ἐντελῶς ἀρνητικῆς κριτικῆς θρῖσκειται ἡ θεωρία ὅτι, μετά τό κλείσιμο τοῦ κύκλου Χέγκελ - Φόουερμπαχ - Μάρξ, δέν ἔχουμε νά διδαχτοῦμε τίποτ' ἄλλο ἀπό τήν ἀστική τάξη, ἐκτός ἀπό τήν τεχνολογία καί, κάποτε, τίς φυσικές ἐπιστήμες. Ὅλα τ' ἄλλα, στήν καλύτερη περίπτωση, παρουσιάζουν ἀπλῶς «κοινωνιολογικό» ἐνδιαφέρον. Ἀπό κεῖ καί πέρα, ἀκόμη καί φαινόμενα ἰδιόμορφα καί ἀνήκουστα ὡς τώρα, σάν τόν ἐξπρεσιονισμό, καταδικάζονται ἐκ τῶν προτέρων σάν ψευδο-ἐπαναστατικά, ἐνῶ οἱ ἐξπρεσιονιστές χαρακτηρίζονται – καί καμιά φορά χρίζονται διά τῆς βίας – πρόδρομοι τῶν Ναζί· τό γενεαλογικό δέντρο τοῦ Στράιχερ¹¹ μοιάζει τώρα νά δελτιώνεται, χωρῖς καμιάν ἀληθοφάνεια ὅμως, καί μέ τρόπο ἰδιαίτερα παραπειστικό. Ὁ Τσίγκλερ σκά-

Ἐνδέχεται ὅμως ἡ πραγματικότητα τοῦ Λούκατς, μέ τήν ἀέναια μεσολαβούμενη συνεκτική ὁλότητα, νά μὴν εἶναι καί τόσο ἀντικειμενική· ἴσως ἡ ἐννοια τῆς πραγματικότητας γιά τόν Λούκατς νά περιέχει καί κάποια στοιχεῖα ἐξάρτησης ἀπό τά κλασικά συστήματα· ἴσως καί ἡ πραγματικὴ ἀλήθεια νά εἶναι ἀσυνεχῆς.

9. Περιοδικό πού ἐξέδιδε ὁ Χίλλερ ἀπό τό 1915 ὡς τό 1920. Παρόλο πού τό 1916 ἀπαγορεύτηκε γιά τό πασιφιστικό πνεῦμα του, ἐγίνε φορέας τοῦ οὐτοπικοῦ ἀκτιβισμοῦ τοῦ Χίτλερ, πού γύρευε νά ἐδραιώσει τήν ἡγεμονία μιᾶς ἀριστοκρατίας τοῦ πνεύματος.

10. Ἀνεξάρτητο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα τῆς Γερμανίας. Ἀποσχίστηκε ἀπό τό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα (SPD) τό 1916, σέ ἐνδειξη διαμαρτυρίας γιά τή συνέχιση τοῦ πολέμου. Στό διάστημα 1919-20 τοποθετήθηκε πολιτικά ἀνάμεσα στό Σοσιαλδημοκρατικό καί τό Κομμουνιστικό Κόμμα. Τό Κομματικό του Συνέδριο, τό 1920, ψήφισε τήν ἔνωσή του μέ τό δεύτερο, ἀλλά στήν οὐσία τά περισσότερα ἡγετικά στελέχη καί πολλὰ μέλη του προσχώρησαν στό πρῶτο.

11. Julius Streicher, ἐκδότης τοῦ ἀντισημιτικοῦ ἐθνικοσοσιαλιστικοῦ φύλλου *Der Stürmer*, πού πρωτοκυκλοφόρησε τό 1922.

για τον εξπρεσιονισμό

Ὁ εξπρεσιονισμός ήταν σημαντικός γι' αυτό ακριβώς που καταδικάζει ὁ Τσίγκλερ· ὑπονόμωσε τὴν ἀκαδημαϊκὴ ρουτίνα στὴν ὁποία εἶχαν ξεπέσει οἱ καλλιτεχνικές ἀξίες.

ρωσε μιά κλίμακα ὀνομάτων πού τὰ χωρίζουν ἀβυσσοί, ἀλλὰ ἐκεῖνος τὰ ξεχωρίζει μόνο με κόμματα καί τὰ ἀραδιάζει δίπλα-δίπλα, σάν ἀδελφία τοῦ ἴδιου «φθοροποιού» πνεύματος: «Bachofen, Rhode, Burckhardt, Νίτσε, Τσάμπερλαϊν, Bäumlcr, Ρόζενμπεργκ». Γιά τούς ἴδιους λόγους, ὁ Λούκατς φτάνει ν' ἀμφισβητήσει ὡς καί τὴ ζωγραφικὴ ὑπόσταση τοῦ Σεζάν, καί ὅταν ἀναφέρεται συνολικά στοὺς μεγάλους ἱμπρεσιονιστές (λοιπόν, δέν τὸν ἀπασχολοῦν οἱ ἐξπρεσιονιστές κατ' ἀποκλειστικότητα), μιλάει γιὰ τὴν παρακμὴ τῆς Δύσης. Στό δοκίμιό του δέ βλέπει ν' ἀπομένει τίποτ' ἄλλο ἀπ' αὐτούς, παρὰ μονάχα «τό κενό τοῦ περιεχομένου... πού παίρνει καλλιτεχνικὴ ὑπόσταση μέ τὴ συσσώρευση ἀνούσιων καί ἐπιφανειακῶν στοιχείων, πού μόνο ὑποκειμενικὴ ἀξία ἔχουν». Ἀντίθετα, ὁ κλασικισμός παίρνει γιγάντιες διαστάσεις, γιὰ τὸν Τσίγκλερ μάλιστα ἀκόμη καί ἡ ἀρχαιότητα τοῦ Βίνκελμαν,¹² ἡ εὐγενικὴ ἀπλότητα, τό ἤρεμο μεγαλεῖο, ὁ πολιτισμός τῆς ἀκατάλυτης ἀστικῆς τάξης, ὁ κόσμος πού ὑπῆρξε ἕναν αἰῶνα πρὶν, ἢ καί παλιότερα· αὐτὴ μονάχα εἶναι ἡ κληρονομιά. Μπροστά σέ κάτι τέτοιες ἀπλουστεύσεις, θά πρέπει ἴσως νά θυμηθοῦμε ὅτι ἡ ἐποχὴ τοῦ κλασικισμοῦ δέν ἦταν μόνο ἐποχὴ τῆς ἀνερχόμενης ἀστικῆς τάξης στὴ Γερμανία, ἀλλὰ καί ἐποχὴ τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας· ὅτι στοὺς κλασικοὺς κίονες καί τό «αὐστηρό» στυλ τῶν ἀρχοντικῶν ἀποτυπώνεται ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ἀντίδραση· ὅτι μῆτε ἡ ἀρχαιότητα τοῦ Βίνκελμαν ξεφεύγει ἀπὸ τὴ φρουδαρχικὴ ἀπάθεια. Γιά νά λέμε τὴν ἀλήθεια, τό «laudatores temporis acta» δέν περιορίζεται μόνο στὸν Ὅμηρο καί τὸν Γκαϊτε. Ὁ Λούκατς τιμᾷ ὑπέροτρα τὸν Μπαλζάκ, ἀνακηρύσσει τὸν Χάινε ἔθνικὸ ποιητὴ καί, κάποτε, χάνει τόσο τὴν ἐπαφή του μέ τό κλασικό, ὥστε στό δοκίμιό γιὰ τὸν Χάινε ὀνομάζει «χαριτωμένο νάνο» τὸν Μόικε,¹³ πού ὅλοι οἱ φίλοι τῆς παλιότερης ποίησης τὸν θεωροῦν ἕναν ἀπὸ τούς γνησιότερους γερμανοὺς λυρικοὺς. Κατὰ κανόνα, τό κλασικό εἶναι ὑγιές, τό ρομαντικὸ νοσηρό, καί νοσηρό-

τερος ἀπ' ὅλους ὁ ἐξπρεσιονισμός· κι αὐτό δέν ὀφείλεται μόνο στὴ χρονολογικὴ «φθίνουσα» τῶν δημιουργημάτων τούτων, ἀλλὰ ἴσως καί – ὅπως τονίζει ὁ Λούκατς ἀναπολώντας ρομαντικὰ τὰ περασμένα – στὴ χάρη καί τὴν ἀρμονία, στὸν ἀκατάλυτο ἀντικειμενικὸ ρεαλισμὸ πού χαρακτηρίζει τὸν κλασικισμό. Δέν εἶναι κατ' ἀλλήλη στιγμή γιὰ νά ἐξετάσουμε τό ζήτημα διεξοδικά, γιατί ἡ σπουδαιότητά του ἀπαιτεῖ ριζικὴ κριτικὴ, στὴ βάση ὅλων τῶν προβλημάτων πού προκύπτουν ἀπὸ τὴ διαλεκτικοῦλιστικὴ θεωρία τῆς ἀναανάκλασης. Γιά τὴν ὥρα, θά θίξω μόνο ἕνα: ὁ Λούκατς προϋποθέτει, πρὶν ἀπ' ὅλα, μιά κλειστὴ καί συνεκτικὴ ἀλήθεια, πού δέν ἀφήνει θέση στὸν ὑποκειμενικὸ παράγοντα τοῦ ἰδεαλισμοῦ, ἀλλὰ ἐξυπηρετεῖ θαυμάσια τὴν ἀδιάκοπη «ὀλότητα» – χαρακτηριστικὸ τῶν ἰδεαλιστικῶν συστημάτων καί τῆς κλασικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας. Εἶναι μᾶλλον ἀμφίβολο ἂν αὐτό λέγεται πραγματικότητα· γιατί ἂν λέγεται, τότε οἱ ἐξπρεσιονιστικοὶ πειραματισμοὶ μέ διαλυτικές καί παραμορφωτικὲς τεχνικές, καθῶς καί οἱ πρόσφατες ἀπόπειρες μοντάζ καί ἄλλων τεχνικῶν «ἀσυνέχειας» θά εἶναι παιχνίδι χωρὶς νόημα. Ἐνδέχεται ὅμως ἡ πραγματικότητά τοῦ Λούκατς, μέ τὴν ἀέναα μεσολαβούμενη συνεκτικὴ ὀλότητα, νά μὴν εἶναι καί τόσο ἀντικειμενικὴ· ἴσως ἡ ἔννοια τῆς πραγματικότητος γιὰ τὸν Λούκατς νά περιέχει καί κάποια στοιχεῖα ἐξάρτησης ἀπὸ τὰ κλασικὰ συστήματα· ἴσως καί ἡ πραγματικὴ ἀλήθεια νά εἶναι ἀσυνεχῆς. Ὁ Λούκατς ἔχει μίαν ἀντικειμενικὰ κλειστὴ ἀντίληψη τῆς πραγματικότητος, γι' αὐτό, μέ τὴν εὐκαιρία τοῦ ἐξπρεσιονισμοῦ, ἀπορρίπτει τὴν καλλιτεχνικὴ ἀπόπειρα πού γυρνεῖ νά κομματιάσει τὴν εἰκόνα τοῦ κόσμου (ἔστω κι ἂν αὐτὴ ἡ εἰκόνα λέγεται καπιταλισμός). Ἔτσι, σέ κάθε τέχνη πού προσπαθεῖ νά ἀξιοποιήσει τίς πραγματικὲς ρωγμὲς τῆς ἐπιφανειακῆς συνοχῆς γιὰ ν' ἀνακαλύψει μέσα τους τὸ καινούριο, βλέπει μόνο τὴν ὑποκειμενιστικὴ καταστροφὴ· κατὰ συνέπεια, φτάνει νά ἐξισώσει τό πείραμα τῆς καταστροφῆς μέ τὴν κατάσταση τῆς παρακμῆς.

12. Γερμανὸς ἱστορικός τῆς τέχνης. Στὰ ἔργα του *Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst*, 1775 καί *Geschichte der Kunst des Altertums*, 1762, ὑμνεῖ τὴν ἑλληνικὴ τέχνη: ἡ «εὐγενικὴ ἀπλότητα καί τό ἤρεμο μεγαλεῖο» τῆς ἀντανακλοῦν τὸν ἰδεώδη συνδυασμὸ σωματικῶ καί πνευματικῶ κάλλους, ὅπως ἐκφράστηκε στὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ κόσμο. Ἡ ἀποψη αὐτὴ ἀσκήσε τεράστια ἐπίδραση στὸν κλασικισμό τῆς Βαϊμάρης.

13. Ποιητὴς, θεολόγος καί πάστορας, μεταφραστὴς (ἀπὸ τὰ ἑλληνικά καί τὰ λατινικά) ἀλλὰ καί πεζογράφος, ἀπέκτησε φήμη κυρίως ἀπὸ τὰ λυρικά του ποιήματα (*Gedichte*, 1838). Ἡ ἀναγνώρισή του καθυστέρησε· στὴν ἀρχὴ μάλιστα, ὁ Χάινε κοροῖδενε τὸν «ἐπαρχιωτισμὸ» τῆς ποίησής του.

ὁ Λογοτεχνικός Πολίτης

Τελικά, στό σημείο αυτό, ἡ ὀξυδέρκειά του τόν εγκαταλείπει. Ἐναντίρρητα, οἱ ἔξπρεσιονιστές ἐκμεταλλεύθηκαν, καί μάλιστα προώθησαν, τήν ὀψιμη ἀστική παρακμή. Ὁ Λούκατς ὅμως τούς καταλογίζει ὅτι «συνέπραξαν, δίχως κριτική ἢ ἀντίσταση, στήν ἰδεολογική παρακμή τῆς ἱμπεριαλιστικῆς ἀστικῆς τάξης, καί μάλιστα κατά καιρούς ἔγιναν πρωτοπορία τῆς». Κατ' ἀρχήν, ἐδῶ ἰσχύει ἐλάχιστα αὐτό πού συνελάγεται καί μόνο ἡ ἰδέα τῆς «σύμπραξης». Ὁ ἴδιος ὁ Λούκατς παραδέχεται ἐξάλλου ὅτι, «ἀπό ἰδεολογική σκοπιά», ὁ ἔξπρεσιονισμός εἶναι «ἐνα διόλου εὐκαταφρόνητο συστατικό τοῦ γερμανικοῦ ἀντιπολεμικοῦ κινήματος». Κατά δεύτερο λόγο, ὅσο ἀφορᾶ τή «σύμπραξη» μέ τήν ἐνεργητική τῆς σημασία, τήν πραγματική προώθηση τῆς πολιτιστικῆς παρακμῆς, γεννιέται τό ἐρώτημα: Δέν ὑπάρχουν λοιπόν διαλεκτικές σχέσεις ἀνάμεσα στήν ἀνοδο καί τήν πτώση; Τό μπερδεμένο, τό ἀνώριμο, τό ἀκατανόητο, ἀνήκουν πάντα, δίχως καμιάν ἐξαιρέση, στήν ἀστική παρακμή; Ἀποκλείεται – ἀντίθετα ἀπ' αὐτή τήν ἀπλοστευτική καί σίγουρα μὴ ἐπαναστατική ἀντίληψη – νά εἶναι στοιχεία τῆς μετάβασης ἀπό τόν παλιό κόσμο στόν νέο; Ἡ ἔστω τῆς πάλης γι' αὐτή τή μετάβαση; Σέ μιά τέτοια περίπτωση, τό μόνο πού μπορεῖ νά βοηθηθεῖ εἶναι ἡ συγκεκριμένη ἐμπειρική κριτική κι ὄχι ἡ προκατάληψη τῆς παντογνωσίας. Οἱ ἔξπρεσιονιστές ἔγιναν «πρωτοπορία» τῆς πτώσης: θά ἦταν τάχα προτιμότερο ἂν διάλεγαν νά παρασταθοῦν σάν γιατροί στό προσκέφαλο τοῦ ἄρρωστον καπιταλισμοῦ; Ἄν προσπαθοῦσαν νά μπαλώσουν τά χάσματα τῆς ἐπιφανειακῆς συνοχῆς (ὅπως ἔκανε π.χ. ἡ νέα ἀντικειμενικότητα¹⁴ ἢ ὁ νεοκλασικισμός), ἀντί νά τά ἀνοιξοῦν περισσότερο; Ὁ Τσίγκλερ κατηγορεῖ ἐπίσης τούς ἔξπρεσιονιστές γιά «διάλυση τῆς διάλυσης», δηλαδή μέ δύο ἀρνήσεις: τό μένος του ὅμως δέν τόν ἀφήνει νά δεῖ ὅτι ἰσοδυναμοῦν μέ μιά κατάφαση: δέν ἔχει ἰδέα γιά τήν παρακμή τοῦ κλασικισμοῦ, μήτε γιά τά σπάνια φαινόμενα πού γεννιοῦνται μέ τήν κατάρρευση τοῦ ἐπιφανειακοῦ κόσμου, μήτε γιά τό πρόβλημα τοῦ μοντάζ. Γι' αὐτόν ὅλα εἶναι «ἀδέξια κολλημένες σαβοῦρες», πού δέν τῆς συγχωρεῖ στούς φασίστες, πα-

ρόλο πού μήτε καί κείνοι τῆς ἐγκρίνουν, καί μάλιστα συμερίζονται ἀπόλυτα τή γνώμη του. Ὁ ἔξπρεσιονισμός ἦταν σημαντικός γι' αὐτό ἀκριβῶς πού καταδικάζει ὁ Τσίγκλερ: ὑπονόμεισε τήν ἀκαδημαϊκή ρουτίνα στήν ὁποία εἶχαν ξεπέσει οἱ καλλιτεχνικές ἀξίες. Ἄντι γιά τήν ἀδιάκοπη «μορφολογική ἀνάλυση» τοῦ ἔργου τέχνης, ἔστρεψε τήν προσοχή στόν ἄνθρωπο καί στό περιεχόμενό του, πού γυρεύει πιεστικά τή γνησιότερη δυνατή ἔκφραση.

Σίγουρα, ὑπῆρξαν ἀπατεῶνες πού σφετερίστηκαν αὐτή τήν ἀδέβαιη κι εὐκολομίμητη ἀμεσότητα· σπάνια (ἂν ὄχι ποτέ) ἀπέκτησε κάποιο κύρος τό ἐντελῶς ὑποκειμενικό περιεχόμενο τῶν ἐκρήξεων καί τῶν ὁραμάτων. Ὡστόσο κάθε δίκαιη καί ἀντικειμενική ἀποτίμησις πρέπει νά περιοριστεῖ στούς πραγματικούς ἔξπρεσιονιστές, δίχως νά ξεπέφτει – γιά νά διευκολύνει τήν κριτική – σέ διαστρεβλωμένες εἰκόνας ἢ, ἀκόμη χειρότερο, σέ διαστρεβλωμένες ἀναμνήσεις. Ὁ ἔξπρεσιονισμός ἦταν φαινόμενο πρωτοφανές, ἀλλά δέν ἐνιωθε ὀλοτέλα ξεκομμένος ἀπό τήν παράδοση· κάθε ἄλλο· ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπό τό «Γαλάζιο Καβαλάρη», ἀναζήτησε τούς μάρτυρές του σ' ὅλο τό παρελθόν, πίστεψε πῶς ὑπάρχουν ἀντιστοιχίες μέ τόν Grünewald, τήν πρωτόγονη τέχνη, ἀκόμη καί τό μπαρόκ, καί μᾶλλον βρῆκε ἀρκετές. Ἀναγνώρισε τούς λογοτεχνικούς προγόνους του στό κίνημα «Sturm und Drang»¹⁵ καί βρῆκε σεβαστά πρότυπα στά ὁραματικά ἔργα τοῦ νεαροῦ ἀλλά καί τοῦ γέροντα Γκαίτε (*Wanderers Sturmlied*, *Harzreise im Winter*, *Πανδώρα*, δεύτερο μέρος τοῦ *Φάουστ*). Ἐπειτα, ὁ ἔξπρεσιονισμός δέν εἶχε καμιᾶς λογῆς ὑπεροψία πού νά τόν ἀποξενώνει ἀπό τό λαό· μᾶλλον τό ἀντίθετο: ὁ «Γαλάζιος Καβαλάρης» μιμήθηκε τά ζωγραφιστά γυαλιά τοῦ Μουρνάου,¹⁶ ἀνοιξε πρῶτος τά μάτια τῶν ἀνθρώπων σ' αὐτή τή συναρπαστική κι ἀσυνήθιστη λαϊκή τέχνη, τούς ἔκανε νά προσέξουν τῆς ζωγραφιῆς τῶν παιδιῶν καί τῶν φυλακισμένων, τά συγκλονιστικά ντοκουμέντα τῶν ψυχασθενῶν, τήν τέχνη τῶν πρωτογόνων. Πρῶτος ἀνακάλυψε τή «δόξεια διακοσμητική τέχνη», τά ἐκπληκτικά περίπλοκα σκαλισματα σέ χωριάτικες κασέλες καί καρτέκλες, πού φτάνουν ὡς τό δέκατο

Ἡ κληρονομιά τοῦ ἔξπρεσιονισμοῦ δέν κάθηκε ἀκόμη, γιατί δέν ἀρχίσαμε κἄν νά τή λαβαίνομε ὑπόψη.

14. *Neue Sachlichkeit*: ἡ μὴ πολιτική φυγή ἀπό τή συγκινησιακή σύγχυση τοῦ ἔξπρεσιονισμοῦ· οἱ χαρακτηριστικοί τῆς ἐκπρόσωποι κυμαίνονται ἀπό τόν Erich Kästner ὡς τόν Ernst Jünger. Ἄντὸς ὁ ὑπερβολικός τόνισμός τῆς «ψυχραιμῆς ἀπόστασης» ἀφῆσε τὰ ἴχνη του καί στόν Μπρέχτ.

15. Γερμανικό λογοτεχνικό κίνημα. Τό ὄνομά του, ἀναφορὰ στό θεατρικό ἔργο τοῦ Klinger, *Wirrwarr* (1775), δόθηκε ἀπό τόν Christoph Kaufmann. Συνδυάζομε σήμερα τόν ὄρο μέ τὰ νεανικά ἔργα τοῦ Χέρντερ, τοῦ Γκαίτε, τοῦ Σίλλερ, καί ἄλλων, μικρότερης σημασίας, συγγραφέων.

16. Χωριό τῆς Βαυαρίας ὅπου εἶχε σπῆτι ὁ Καντίνσκι καί περνοῦσε τὰ καλοκαίρια, ἀπὸ τό 1908 ὡς τήν κήρυξη τοῦ πολέμου.

για τον εξπρεσιονισμό

Οι εξπρεσιονιστές έγιναν «πρωτοπορία» της πτώσης: θά ήταν τάχα προτιμότερο αν διάλεγαν να παρασταθούν σαν γιατροί στο προσκέφαλο του άρρωστου καπιταλισμού; 'Αν προσπαθούσαν να μπαλώσουν τα κάσματα της επιφανειακής συν-οχής... αντί να τ'άνοιξουν περισσότερο;

ογδοο αιώνα· τή χαρακτήρισε ως το πρώτο «οργανικό-ψυχικό στύλ», μιά μυστική γοθική παράδοση, έντελώς αντίθετη στην άψυχη, παγερή και άριστοκρατική τεχνοτροπία της Αιγύπτου, ακόμη και του κλασικισμού. Δέ χρειάζεται να τονίσουμε ότι ο τεχνικός όρος «βόρεια διακοσμητική» προέρχεται από τήν ιστορία τής τέχνης, και ο ένθουσιασμός μέ τόν όποιο τήν υποδέχτηκαν οι εξπρεσιονιστές δέν έχει τίποτα κοινό μέ τήν άπάτη του Ρόζενμπεργκ¹⁷ και σίγουρα δέν έλκει από εκεί τήν καταγωγή του. 'Ενας λόγος παραπάνω, έπειδή ή «βόρεια» ξυλογλυπτική έχει πλήθος επιδράσεων από τήν 'Ανατολή· ή ταπισερί και ή «γραμμική διακόσμηση» γενικά, ήταν ένα ακόμη στοιχείο του εξπρεσιονισμού. Και κάτι άλλο, τό σπουδαιότερο: ο εξπρεσιονισμός μπορεί να απολάμβανε τή «βαρβαρική τέχνη», αλλά στόχος του ήταν τό ανθρώπινο· διάλεξε να περιγράψει αποκλειστικά τό ανθρώπινο και τή μορφή που έκφράζει τήν άνωθυμία, τό μυστήριό του. Αυτό μαρτυρούν, πέρα από τόν πασιφισμό, και οι εξπρεσιονιστικές καρικατούρες, αλλά και ή χρήση βιομηχανικών μοτίβων· ή λέξη «άνθρωπος» χρησιμοποιήθηκε μέ τήν ίδια συχνότητα που χρησιμοποιούν σήμερα οι Ναζί τό αντίθετό της: «ώραίο κτήνος». 'Εγιναν δέβαια και καταχρήσεις· άκουγες να μιλούν παντού για τήν «άποφασισμένη ανθρωπότητα», και οι άνθολογίες τιλοφορούσαν *Menschheitsdämmerung* [Τό Λυκαυγές τής 'Ανθρωπότητας] ή *Kameraden der Menschheit* [Σύντροφοι τής 'Ανθρωπότητας] – όλες κατηγορίες φουσκωμένες, αλλά μέ κανένα τρόπο προδρομικές των φασιστικών 'Ο γνήσια επαναστατικός και σαφώς υλιστικός άνθρωπισμός είχε κάθε λόγο ν' απορρίψει αυτές τις φουσκωμένες κατηγορίες· εξάλλου κανένας δέ θέλησε να δει τόν εξπρεσιονισμό σαν πρότυπο ή «πρόδρομο». 'Εξίσου άνεπίτρεπτο είναι όμως να προκαλέσουμε πάλι τό ενδιαφέρον για τό νεοκλασικισμό, ανανεώνοντας τή μάχη μέ τόν ύποτιμημένο πιά εξπρεσιονισμό. Τό κίνημα αυτό, έστω κι αν δέν είναι προδρομικό, μπορεί – μέ τήν επιθυμία έκφρασης και τήν εξακολούθηση τής ύπαρξής του – να βρισκεται πιό κοντά στους νεαρούς καλλιτέχνες απ' ό,τι ο (άπό τρίτο χέρι) επίγονος του κλα-

σικισμού, που φτάνει μάλιστα να αυτοαποκαλείται και να εφαρμόζεται σαν «σοσιαλιστικός ρεαλισμός». 'Επιβάλλεται άσφυκτικά στή ζωγραφική, τήν αρχιτεκτονική και τή λογοτεχνία τής επανάστασης, και τό άποτέλεσμα δέν είναι μιά ελληνική άγγειογραφία, αλλά ένας όψιμος Μπέχερ σαν κόκκινος Βίλντενμπρουχ.¹⁸ τό κατασκεύασμα του Τσίγκλερ προβάλλει ως 'Αληθές, 'Ωραίο και Καλό. Τή στιγμή που ένας κόσμος καταρρέει, που σωριάζεται σε συντρίμια, δέ μπορεί να γεννηθεί ένας καινούριος από λαθεμένες τάσεις και πειραματισμούς μέ μορφές που μιμούνται τό χτές. 'Ο γνήσιος κλασικισμός είναι δέβια πολιτισμός, αλλά άποκομμένος σχηματικός και άφηρημένος. Είναι ένας πολιτισμός κοιταγμένος χωρίς τεμπεραμένο.¹⁹

Κι όμως, τά παλιά πάθη υπάρχουν ακόμη. Δέν ξεπεράστηκε λοιπόν ο εξπρεσιονισμός, δέν πέθανε; Μέ τό ερώτημα τούτο ξαναγυρίζουμε, θέλοντας και μή, στις αρχικές μας παρατηρήσεις. Οι όργισμένες φωνές δέ φτάνουν σε καμιά κατάφαση, και τά τρία προβλήματα που θέτει ο Τσίγκλερ στο τέλος του άρθρου του δέ ρίχνουν κανένα φως. Για να πείσει (πιό πολύ τόν εαυτό του) για τό αντί-εξπρεσιονιστικό του μένος, ο Τσίγκλερ ρωτάει πρώτα: «'Η άρχαιότητα: 'Ευγενική άπλόττητα και ήρεμο μεγαλείο' – έτσι τή βλέπουμε;» Δεύτερο: «'Ο φορμαλισμός: Κύριος έχθρος μιάς λογοτεχνίας που φιλοδοξεί να φτάσει σε μεγάλα ύψη – είμαστε σύμφωνοι μ' αυτό;» Τρίτο: «'Πλησίασμα στο λαό και λαϊκότητα: τά βασικά κριτήρια κάθε άληθινά μεγάλης τέχνης – τό δεχόμαστε άνεπιφύλακτα;» Είναι σαφές ότι ακόμη κι εκείνος που θ' άπαντήσει άρνητικά στα τρία ερωτήματα, ή κάποιος άλλος, που θά τά άπορρίψει γιατί δέ θά του φανούν όρθά διατυπωμένα, δέ θά πρέπει άπαραίτητα να κρύβει μέσα του «κατάλοιπα του εξπρεσιονισμού». 'Ο Χίτλερ – και είναι, δυστυχώς, αναπόφευκτο να τόν θυμηθούμε, όταν έχουμε να κάνουμε μέ τόσο κοφτές ερωτήσεις – άπάντηση καταφατικά στην πρώτη και τήν τρίτη, δίχως καμιάν επιφύλαξη, αλλά δέν είναι ο άνθρωπος μας. 'Ας αφήσουμε όμως τήν «ευγενική άπλόττητα και τό ήρεμο μεγαλείο», ένα ζήτημα καθαρά ιστορικό-θεωρητικό, που συνεπάγεται μιά

17. Alfred Rosenberg: ιδεολόγος του έθνικοσοσιαλισμού, στενός συνεργάτης του Χίτλερ, και έκδότης τής εφημερίδας *Völkischer Beobachter*. 'Αξιοποίησε θαυμάσια για τήν άντισιμιτική προπαγάνδα τά περιφημα *Πρωτόκολλα τής Σιών*. Στο έργο του *Der Mythos des 20. Jahrhunderts* ισχυρίστηκε πως ανακάλυψε τις ρίζες μιάς «βόρειας» φυλής από κάποια εξαφανισμένη πιά ήμιαρκτηκή ήπειρο· οι μοναδικοί γνήσιοι άπόγονοι αυτής τής φυλής, οι γερμανοί, είχαν κάθε δικαίωμα να έξουσιάζουν τήν Εύρώπη.

18. 'Ελάσσων έθνικιστής συγγραφέας τής εποχής του Γουλιέλμου Β', που ειδικευόταν σε πομπώδη ιστορικά δράματα.

19. 'Υπαινίσσεται τόν όρισμό του Ζολά για τή νατουραλιστική τέχνη: «ή φύση κοιταγμένη μέ τεμπεραμένο».

ἐνατενιστική στάση απέναντι στην ιστορία. Ἐς μείνουμε στά θέματα «φορμαλισμός» καί «πλησίασμα στό λαό», ἔστω κι ἂν στό προκείμενο ἔχουν τεθεῖ με ἀρκετή ἀσάφεια. Σίγουρα, ὁ φορμαλισμός ἦταν τό μικρότερο ἐλάττωμα τῆς ἐξπρεσιονιστικῆς τέχνης (πού δέν πρέπει νά τήν μπερδεύουμε μέ τόν κυδισμό). Ἀπεναντίας, ἡ τέχνη αὐτή ἔπασχε μάλλον ἀπό ἑλλιπή διαμόρφωση, ἀπό πλῆθος ἐκφράσεις, τραχιές καί ἀκατέργαστες, σωριασμένες στήν τύχη· στίγμα τῆς ἦταν ἡ ἀμορφία. Ἴσως ἀπ' αὐτό νά ἐξηγηταί τό πλησίασμα στό λαό, τό φολκλόρ: εἶναι λοιπόν ἀντίθετο στήν ἀποψη τοῦ Τσίγκλερ, πού φανταζόταν τήν ἀρχαιότητα τοῦ Βίνκελμαν καί τό ἐπακλουθό τῆς, τόν ἀκαδημαϊσμό, σάν ἕνα εἶδος φυσικοῦ δικαίου στήν τέχνη. Λαϊκό μέ τή στενή σημασία τοῦ ὄρου, εἶναι ἴσως τό kitsch· ὁ χωρικός τοῦ δέκατου ἑνατου αἰώνα ἀλλάζε τό ζωγραφιστό ντουλάπι του γιά ἕνα διομηχανικό μπουφέ, τά παμπάλια ζωγραφιστά γυαλιά του γιά μιά χρυσολιθογραφία, καί πίστευε πώς πάει μέ τή μόδα. Κανένας ὅμως δέ θά τόλμοιζε νά ὀνομάσει λαϊκοῦς τοῦς ὀλέθριους καρπούς τῆς καπιταλιστικῆς ἀνάπτυξης· εἶναι ἀποδεδειγμένο ὅτι φῦτρωσαν σέ ἄλλο ἔδαφος, καί μαζί του θά ἐξαφανιστοῦν. Ὁ νεοκλασικισμός δέν εἶναι ὅμως ἀποδεδειγμένα τό ἀντίδοτο γιά τό kitsch, μήτε στοιχειό πραγματικοῦ πλησιασματος στό λαό· ἔχει ἕως «ἀνώτερο», ἀνεβασμένο στό ψεύτικο βάθος του. Ἀντίθετα, ὅπως εἶπαμε καί πρὶν, οἱ ἐξπρεσιονιστές ἐπέστρεψαν πραγματικά στή λαϊκή τέχνη, ἀγάπησαν καί τίμησαν τό φολκλόρ καί μάλιστα πρῶτοι τό ἀνακάλυψαν ὅσο ἀφορᾶ τή ζωγραφική. Ἰδιαίτερα ζωγράφοι ἀπό λαούς πού ἀπέκτησαν πρόσφατα τήν ἀνεξαρτησία τους, τσέχοι, λεττονοί καί γιουγκοσλάβοι καλλιτέχνες, ὄρηκαν γύρω στά 1918 στόν ἐξπρεσιονισμό ἕναν τρόπο ἐκφρασης πολύ πιό κοντινό στό φολκλόρ τοῦ τόπου τους, ἀπ' ὅ,τι ὅλες οἱ καλλιτεχνικές τεχντροπιές πού υπῆρξαν ὡς τότε (γιά νά μή μιλήσουμε γιά τόν ἀκαδημαϊσμό).

Ἐστω κι ἂν σέ πολλές περιπτώσεις (ἀλλά ὄχι ὅλες — ἄς θυμηθοῦμε τόν Dix, τόν Grosz, τό νεαρό Μπρέχτ²⁰) ἡ τέχνη αὐτή ἔμεινε ἀκατανόητη γιά τόν παρατηρητή, δύο πράγματα μπορεῖ νά συμβαί-

νουν: εἴτε, παρὰ τήν προσπάθειά της, δέν πέτυχε τίποτα, εἴτε ὁ παρατηρητής δέν διέθετε μήτε τήν ἀντίληψη τοῦ ἀγράμματος λαοῦ, μήτε τό ἀνοιχτό μυαλό πού ἀπαιτεῖται πρωταρχικά γιά τήν κατανόηση κάθε νέας τέχνης. Ἄν ὁ Τσίγκλερ θεωρεῖ ἀποφασιστική τή θέληση τοῦ καλλιτέχνη, τότε ὁ ἐξπρεσιονισμός ἦταν πραγματικό ἀνοιγμα πρὸς τό λαό. Ἄν ὅμως αὐτό πού προέχει εἶναι τό ἐπίτευγμα, τότε ἡ κατανόηση στά μεμονωμένα στάδια τῆς διαδικασίας περιπτεῖται: πρῶτος ὁ Πικάσο ζωγράφησε «ἀδέξια κολλημένες σαβοῦρες», προκαλώντας τή φρίκη ἀκόμη καί τῶν μορφωμένων· σ' ἕνα πολύ κατώτερο ἐπίπεδο, τό σατιρικό φωτομοντάζ τοῦ Χάρτφελντ²¹ ἦταν τόσο κοντά στό λαό, ὥστε κάποιοι διανοοῦμενοι τό ἀγνόησαν συστηματικά. Ἄν ὁ ἐξπρεσιονισμός ἐξακολουθεῖ νά προκαλεῖ, ἢ ἔστω νά δημιουργεῖ συζητήσεις, αὐτό σημαίνει πώς δέν εἶχε μοναδικό του γνώρισμα τήν «ιδεολογία τοῦ USPD», πού ἔτσι κι ἄλλιως ἔχει χάσει σήμερα τήν ὑπόδομή της. Τά προβλήματα του θά συνεχίσουν νά μᾶς ἀπασχολοῦν, ὥσπου νά ξεπεραστοῦν μέ λύσεις καλύτερες ἀπό τίς ἐξπρεσιονιστικές. Οὔτε ὅμως ἡ ἀφηρημένη σχέση, πού προσπαθεῖ νά ξεπετάξει ἐπιτόλεια τίς τελευταῖες δεκαετίες στήν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ μας — ἀφοῦ δέν εἶναι καθαρά προλεταριακές — εἶναι σέ θέση νά προσφέρει αὐτές τίς καλύτερες λύσεις. Ἡ κληρονομιά τοῦ ἐξπρεσιονισμοῦ δέ χάθηκε ἀκόμη, γιατί δέν ἀρχίσαμε κἂν νά τή λαβαίνουμε ὑπόψη.

20. Τό κείμενο τοῦ 1937 ἀναφέρει τόν Μπρέχτ στή θέση τοῦ Μπρέχτ.

21. John Heartfield (1981-1968). Ψευδώνυμο τοῦ Helmut Herzfelde, γερμανοῦ ντανταϊστή (ομάδα Βερολίνου) καί στενοῦ συνεργάτη τοῦ Grosz. Κομμουνιστής μετά τό τέλος τοῦ Dada, συνεργάστηκε στίς ἐκδόσεις Malik τοῦ ἀδελφοῦ του Wieland Herzfelde.

ὁ λογοτεχνικός Πολίτης

Αἰέν ἀριστεύειν

Μετά από υπόκωφο αγώνα και πολλές συγκρούσεις (πήγαινε-έλα πρεσβευτών και παραγόντων, αντιθέσεις λογοτεχνικών τάσεων και σχολών, σωρεία κριτικών και πολεμικών άρθρων και πραγματειών), τό βραβείο Λένιν για τή Λογοτεχνία ἀπονεμήθηκε φέτος σ' ένα σχετικά ὀψιμο συγγραφέα πού κατέκτησε σέ χρόνο μηδέν και τόν τίτλο τού μπέστ-σέλλερ στή χώρα του (τηρουμένων τών ἀναλογιών βέβαια, κάτι σάν τήν Ἰορδανία

του τά τελευταία χρόνια στήν Ἑλλάδα...).

Πρόκειται φυσικά για τόν Λεονίντ Μπρέζνιεφ και τίς τρίτομες «Ἀναμνήσεις» του, και ἡ σχετική εἶδηση δέν ἀφησε ἀθικτες κάποιες εὐαίσθητες χορδές στίς καρδιές τού κόσμου. Νά ἐπιτέλους ένα παλιό ὄνειρο τής ἀνθρωπότητας πού παίρνει σάρκα και ὄστα. Μετά από μία δυσκολοκερδισμένη καριέρα στίς ἀνώτατες θέσεις τού κράτους, τής κυβέρνησης, τού κόμματος, τού στρατού, ὁ συγγραφέας Μπρέζνιεφ ξεμύτισε κάτω ἀπό τό «δάνειον ἔνδυμα» τής ἐξουσίας ἵνα πληρωθῆ (περίπου) ἡ πλατωνική ρήση και εὐχή για τήν ἀναγκαία ἀλληλομετάθεση τού ἀνθρώπου τής ἐξουσίας και τού ἀνθρώπου τού πνεύματος. Τέτοιο ἐπίτευγμα μόνο στόν (ὑπαρκτό) σοσιαλισμό μπορεί κανείς νά τό διανοηθεῖ και νά τό ἐπικροτήσει. Σέ ἄλλες συνθήκες, και μάλιστα στίς συνθήκες τού σύγχρονου κρατικομονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ, πόσοι και πόσοι ἡγέτες δέν ἀναστενάζουν κρυφά πάνω ἀπό τά διπλοκλειδωμένα συρτάρια τους, ὅπου μακριά ἀπό ἀδιάκριτα βλέμματα φυλάσσονται τά πονήματά τους. Ἀπό σίγουρες πληροφορίες, ὁ Ζισκάρ ντ' Ἐσταίν, πού συχνά τόν χαϊδεύει ὁ πειρασμός νά συνεχίσει τή λαμπρή παράδοση τού Φλωμπέρ και πού ἡ δόξα τού Λεονίντ «οὐκ ἐὰ καθεύδει», προβληματίζεται ἔντονα: νά μήν ξαναπαρουσιάσει τήν ὑποψηφιότητά του στίς προεδρικές ἐκλογές τού 1981 για νά τήν ἐπιφυλάξει στό βραβείο Γκονκούρ ἢ νά κρατικοποιήσει τήν ἐπιτροπή πού τό ἀπονέμει;

Ἡ ἐπιτυχία τού Μπρέζνιεφ δίνει ἐπιπλέον μεγαλύτερο (ἀν εἶναι δυνατόν...) κύρος στό βραβείο αὐτό καθαυτό, πράγμα πού ἀντικατοπτρίζεται κολακευτικά και σέ ὄλους τούς

μέχρι τώρα κατόχους του. Εἶναι βέβαιο ὅτι, συνάδελφοι πιά τού προέδρου τής ΕΣΣΔ και ἀδιαφιλονίκητου ἡγέτη τού στρατοπέδου τού ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ, οἱ περισσότεροι ἀπό αὐτούς θά βγοῦν ἀπό τήν ἀφάνεια ὅπου τούς ἔχει ρίξει ἡ ἀκατάσχετη ἀντικομμουνιστική ὑστερία τής ἱμπεριαλιστικῆς Δύσης και τών φερεφώνων τής. Ὁχι, δέν ἐννοῶ καθόλου τόν Ρίτσο. Οὔτε ἀφανής εἶναι, οὔτε τό βραβείο Λένιν για τή Λογοτεχνία ἔχει κερδίσει, ἀλλά τό βραβείο Λένιν για τήν Εἰρήνη – πράγμα πού ἐξηγεῖ και τίς ἔντονες διαμαρτυρίες του ἐναντία στόν πόλεμο πού ρημάζει τό Ἀφγανιστάν. Ὅσοι ἐρμήνευσαν τίς διαμαρτυρίες αὐτές σάν ἐκφραση κάποιου φθόνου ἀπέναντι στή δῆθεν ὑποτιμητική σύγκριση τών δύο λογοτεχνικῶν ταλέντων και τή φανερή προτίμηση πρὸς ἐκεῖνο τού Μπρέζνιεφ, ἀνακατεύουν ὡς μή ἔδει λογοτεχνία και πολιτική.

Βέβαια, ὁ νεοβραβευμένος συγγραφέας ἐπωφελήθηκε ἀπό τίς ἐξαιρετικές περιστάσεις τής τελετῆς ἀπονόμης για νά κάνει πολιτικές δηλώσεις πού εἶχαν σημαντική ἀπήχηση. Κατάγγειλε τόν ἀνιαρό χαρακτήρα και τή μονοτονία τής ἐπίσημης προπαγάνδας και τού σοβιετικοῦ τύπου. Παρατυπία ἴσως. Ἀλλά φάνηκε καθαρά ἔτσι ἡ «ἀδιάλλακτη και διαυγῆς ἀντίστασή του» (ὅπως εἰπώθηκε πρόσφατα για τόν Σάρτρ) στήν καταπίεση τής ἐξουσίας. Καί ὑπογραμμίστηκε ἐπιπλέον μία ἀκόμη θετική ὄψη τού βραβείου, πού δέν τήν ὑποψιαζόμασταν: νά δίνει τήν εὐκαιρία στούς πολιτικούς ἡγέτες πού βραβεύονται νά βγάξουν τά ἀπωθημένα τους χωρίς πολλές συνέπειες...

Μιχάλης Παπαγιαννάκης

Σάρτρ

Ἐνα μεγάλο μέρος τού κοινού πού θέλουμε νά κερδίσουμε σήμερα ἀντλεῖ ἀκόμη τήν καλή του θέληση ἀπό τίς διαπροσωπικές σχέσεις· κι ένα ἄλλο μεγάλο τμήμα, ἐπειδή ἀνήκει στίς καταπιεσμένες μάζες, ἔθεσε ὡς καθῆκον του νά κατακτήσει μέ ὅλα τά μέσα μία ὑλική καλυτέρευση τής μοίρας του. Πρέπει λοιπόν συγχρόνως νά μάθουμε στούς μέν ὅτι ἡ βασιλεία τών σκοπῶν δέν μπορεί νά πραγματοποιηθεῖ χωρίς Ἐπανάσταση και στούς δέ ὅτι Ἐπανάσταση δέν εἶναι νοητή παρά μόνο ἀν προετοιμάζει τήν βασιλεία τών σκοπῶν. Αὐτή ἡ συνεχῆς ἔνταση, ἐάν μπορούμε νά στηριχτοῦμε σ' αὐτήν, θά πραγματώσει τήν ἐνότητα τού κοινού μας. Μέ μία λέξη, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι ν' ἀγωνιζόμαστε στά γραπτά μας για τήν ἐλευθερία τού ἀτόμου και για τήν σοσιαλιστική Ἐπανάσταση. Πολλοί ἰσχυρίστηκαν ὅτι αὐτά εἶναι πράγματα ἀσυμβίβαστα: δουλειά μας εἶναι νά καταδείξουμε ὅτι συσχετίζονται.

Δημοσιεύοντας πιά κάτω ἀπό τήν ἐτικέτα ἀποσπάσματα ἀπό ἔργα τού Σάρτρ δέν θέλουμε νά δώσουμε μία γεύση ἔστω τής προσφοράς του. Τά θραύσματα αὐτά, παρμένα σχεδόν στήν τύχη εἶναι φράσεις πού ἔκοψε στή μέση ὁ θάνατος. Ἀλλά ἡ κουβέντα συνεχίζεται... [Ὁ Πολίτης σ' ένα ἀπό τά προσεχῆ του τεύχη θά ἀσχοληθεῖ ἐκτενέστερα μέ τό Σαρτρικό ἔργο]

ὁ Λογοτεχνικός Πολίτης

Γεννηθήκαμε στὸν ἀστισμὸ καὶ αὐτὴ ἡ τάξη μᾶς ἔμαθε τὴν ἀξία τῶν κατακτήσεών μας: πολιτικές ἐλευθερίες, Habea Corpus κ.λπ., παραμένουμε ἀστοὶ ἀπὸ τὴν παιδεία μας, ἀπὸ τὸν τρόπο ζωῆς μας, ἀπὸ τὸ σημερινὸ κοινὸ μας. Συγχρόνως ὅμως, ἡ ἱστορική στιγμή μᾶς προτρέπει νὰ σμίξουμε μέ τὸ προλεταριάτο γιὰ νὰ οἰκοδομήσουμε μιὰν ἀταξική κοινωνία. Ἀναμφίβολα, αὐτὴ τὴ στιγμή τὸ προλεταριάτο λίγο νοιάζεται γιὰ τὴν ἐλευθερία τῆς σκέψης: ἔχει ἄλλους ἐχθρούς νὰ πολεμήσει. Ὁ ἀστισμὸς, ἀπὸ τὴν ἄλλη, φαίνεται πῶς οὔτε κἀν καταλαβαίνει τί σημαίνουν οἱ λέξεις «ὕλικές ἐλευθερίες». Ἔτσι ἡ κάθε τάξη μπορεῖ νὰ διατηρήσει γιὰ τὸν ἑαυτὸ τῆς μιὰ ἥσυχη συνείδηση, ἀφοῦ ἀγνοεῖ ἕναν ἀπὸ τοὺς ὄρους τῆς ἀντινομίας. Ἀλλὰ ἐμεῖς οἱ ἄλλοι, μὴν ἔχοντας πρὸς τὸ παρὸν τίποτε παρόμοιο νὰ στοχαστοῦμε, δὲν ἀποφεύγουμε τὴ θέση τοῦ μεσολαβητῆ, συρόμενοι ἀνάμεσα στὶς δύο τάξεις, καταδικασμένοι νὰ ὑποστούμε σάν ἕνα Πάθος αὐτὴ τὴν διπλὴ ἀπαίτηση. Αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸ προσωπικὸ μας πρόβλημα καὶ συνάμα τὸ δράμα τῆς ἐποχῆς μας. Θὰ πῶνε φυσικά ὅτι αὐτὴ ἡ ἀντινομία πού μᾶς σπαράζει προέρχεται μόνο ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὑποβόσκουν μέσα μας κατάλοιπα τῆς ἀστικής ἰδεολογίας, πού δὲν ξέραμε πῶς νὰ τὰ ξεκόνομε. Θὰ μᾶς πῶνε ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅτι πάσχουμε ἀπὸ ἐπαναστατικὸ σνομπισμὸ καὶ ὅτι θέλουμε νὰ καταστήσουμε τὴ λογοτεχνία ὑπὲρ τῆ σκοπῶν πού δὲν τῆς ταιριάζουν. Αὐτὸ δὲν εἶναι τίποτε: σ' ὀρισμένους ἀνάμεσα μᾶς πού ἔχουμε ἔνοχη συνείδηση αὐτές οἱ φωνές θρῆσκουν ἀνάλογη ἀνταπόκριση. Πρέπει λοιπὸν νὰ διεισδύσουμε σ' αὐτὴ τὴν ἀλήθεια: εἶναι, ἴσως, δελεαστικὸ νὰ ἐγκαταλείψουμε τὶς τυπικὲς ἐλευθερίες γιὰ ν' ἀρνηθοῦμε ὀλοκληρωτικὰ τὴν ἀστικὴ μᾶς καταγωγὴ, ὅμως αὐτὸ θὰ ἄρκοῦσε γιὰ νὰ προσδώσει μιὰ θεμελιώδη ἀνυποληψία στοὺς σκοπούς τῆς γραφῆς. Θὰ ἦταν ἴσως πιὸ ἀπλό ν' ἀδιαφορήσουμε γιὰ τὶς ὕλικές διεκδικήσεις καὶ νὰ κάνουμε «καθαρὴ λογοτεχνία» μέ συνείδηση ἡρεμῆ, ὅμως ἀρνούμαστε νὰ ἐπιλέξουμε τοὺς ἀναγνώστες μας ἔξω ἀπὸ τὴν τάξη τῶν καταπιεσμένων. Πρέπει, λοιπὸν, γιὰ μᾶς τοὺς ἴδιους καὶ μέσα μας, νὰ ξεπεράσουμε τὴν ἀντίφαση. Ἄς πειστοῦμε καταρχὴν ὅτι ξεπερνιέται. Ἡ ἴδια ἡ λογοτεχνία μᾶς δίνει τὴν ἀπόδειξη ἀπὸ μόνῃ τῆς, ἀφοῦ εἶναι τὸ ἔργο μιᾶς καθολικῆς ἐλευθερίας πού ἀπευθύνεται σὲ πλήρεις ἐλευθερίες...

σ. 331-334

Γράφω δὲν σημαίνει ζῶ, οὔτε καὶ ἀποσχίζομαι ἀπὸ τὴ ζωὴ γιὰ νὰ στοχαστῶ μέσα σ' ἕναν κόσμον ἀνάπαυλας τὶς πλατωνικὲς οὐσίες καὶ τὸ ἀρχέτυπο τῆς ὁμορφιάς, οὔτε καὶ ἀφήνομαι νὰ μέ ξεσκίσουν, σάν σπαθιά, ἄγνωστες λέξεις, ἀκατανόητες, πού ἔρχονται ἀπὸ τὸ ὑπερπέραν: σημαίνει ὅτι ἀσκῶ ἕνα ἐπάγγελμα. Ἐπάγγελμα πού ἀπαιτεῖ μαθητεία, μιὰ δουλειὰ πού στηρίζεται στὴν ἐπαγγελματικὴ συνείδηση καὶ στοῦ αἰσθημα εὐθύνης. Αὐτές τὶς εὐθύνες δὲν τὶς ἀνακαλύψαμε ἐμεῖς, ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο: ὁ συγγραφέας, τῶρα καὶ ἑκατὸ χρόνια, ὀνειρεύεται νὰ δοθεῖ στὴν τέχνη του μέσα σ' ἕνα εἶδος ἀθωότητος, πέραν τοῦ Καλοῦ καὶ τοῦ Κακοῦ, ἢ, γιὰ νὰ τὸ πῶμε ἄλλιως, πρὸ τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος. Τὰ βάρη καὶ τὰ καθήκοντά μας μᾶς τὰ φόρτωσε στοὺς ὤμους ἡ ἴδια ἡ κοινωνία. Μᾶλλον πρέπει νὰ πιστέψουμε ὅτι ἡ κοινωνία μᾶς θεωρεῖ ἀρκετὰ ὑποπτους ἀφοῦ καταδίκασε σὲ θάνατο αὐτούς πού ἀνάμεσά μας συνεργάστηκαν μέ τοὺς Γερμανούς τὴ στιγμή πού ἄφηνε ἐλεύθερους τοὺς βιομηχάνους πού ἦταν ἔνοχοι γιὰ τὸ ἴδιο ἔγκλημα.

Λένε σήμερα πῶς θὰ ἦτανε χρησιμότερο νὰ χτιζόταν ὁ τοῖχος τοῦ Ἀτλαντικοῦ, ἀντὶ νὰ μιλάμε γι' αὐτόν. Καὶ ἡ δική μου ἀγανάκτηση δὲν ἦταν διαφορετικὴ. Βέβαια, ἐπειδὴ εἴμαστε ἀπλοὶ καταναλωτές, τὸ σύνολο δείχνεται τόσο ἀνελέητο ἀπέναντί μας. Ἐνας συγγραφέας τουφεκισμένος, εἶναι ἕνα στόμα λιγότερο νὰ θρέψουμε, ὁ μικρότερος παραγωγὸς θὰ ἄφηνε μεγαλύτερο κενὸ στό ἔθνος. Δὲν λέω πῶς αὐτὸ εἶναι δίκαιο, σημαίνει, ἀντιθέτως, ὅτι ἀνοίγει ὁ δρόμος γιὰ ὅλα τὰ ἔκτροπα, τὴ λογοκρισία, τὴ δίωξη. Ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε νὰ χαιρόμαστε πού τὸ ἐπάγγελμά μας συνεπάγεται ὀρισμένους κινδύνους: ὅταν γράφαμε στὴν κατοχικὴ παρανομία, οἱ κίνδυνοι γιὰ μᾶς ἦταν ἐλάχιστοι, ἂν τοὺς συγκρίνομε μέ τοὺς κινδύνους τοῦ τυπογράφου. Συχνὰ ντρεπόμουν γι' αὐτό: τὸ λιγότερο, μᾶς ἔμαθε νὰ ἀσκούμε ἕνα εἶδος λεκτικῆς λιτότητας. Ὄταν ἡ κάθε λέξη μπορεῖ νὰ στοιχίσει μιὰ ζωὴ, πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦμε τὶς λέξεις μέ τοιγκουνιά.

σ. 280-82

ὁ Λογοτεχνικός Πολίτης

Ὁ ρόλος του συγγραφέα είναι νά πει τά σύκα σύκα καί τή σκάφη σκάφη. Ἄν οἱ λέξεις εἶναι ἀρρωστες, ἐμεῖς πρέπει νά τίς γιατρέψουμε. Ἄντί γι' αὐτό, πολλοί ζοῦνε ἀπό αὐτή τήν ἀρρώστια (...). Εἰδικότερα, τίποτε δέν εἶναι πιά καταστροφικό ἀπό τή λογοτεχνική ἀσκηση, πού ὀνομάζεται νομίζω *ποιητική πρόζα*, ἡ ὁποία συνίσταται στό νά φθεῖρει τίς λέξεις χάριν κάποιας σκοτεινῆς ἁρμονίας πού ἀντηγεῖ γύρω τους μέ ἀσαφή νοήματα σέ ἀντίθεση μέ μιά καθαρή σημασία. Τό ξέρω: τόσοι καί τόσοι συγγραφεῖς ἔγραψαν μέ τήν πρόθεση νά καταστρέψουν τίς λέξεις, ὅπως οἱ ὑπερρεαλιστές ἤθελαν νά καταστρέψουν διά μιᾶς καί τό ὑποκείμενο καί τό ἀντικείμενο (...). Τό πρῶτο μας καθήκον ὡς συγγραφέων εἶναι λοιπόν νά ξαναδώσουμε στή γλώσσα τήν ἀξιοπρέπεία της. Στό κάτω κάτω ὅλοι σκεφτόμαστε μέ λέξεις. (...)

Μετά, δυσπιστώ σ' ὅ,τι δέν εἶναι μεταδόσιμο, σ' ὅ,τι δυσκολεύει τήν ἐπικοινωνία, εἶναι ἡ πηγή κάθε βίας. Ὅταν οἱ θεβαιότητες πού χαιρόμαστε μᾶς φανοῦν ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά τίς μοιραστοῦμε μέ ἄλλους, δέν μένει παρά νά χτυπήσουμε, νά κάψουμε ἢ νά κρεμάσουμε. Ὅχι: δέν ἀξίζουμε περισσότερο ἀπό τήν ζωή μας καί πρέπει νά κριθοῦμε ἀπό τή ζωή μας, ἢ σκέψη μας δέν ἀξίζει περισσότερο ἀπό τή γλώσσα μας καί πρέπει νά κριθῶ ἀπό τόν τρόπο πού κάνω χρήση τῆς γλώσσας.

σ. 341-42

Καθήκον του συγγραφέα εἶναι νά ἀντιταχθεῖ σ' ὅλες τίς ἀδικίες, ἀπ' ὅπου κι ἂν προέρχονται. Καί ὅπως τά γραπτά μας δέν θά εἶχαν νόημα ἂν δέν εἶχαμε τάξει σκοπό μας τήν ἀπόμακρη ἐπικράτηση τῆς ἐλευθερίας μέσω του σοσιαλισμοῦ, ἔχει σημασία νά καταδειχθεῖ, σέ κάθε περίπτωση, ὅτι ὑπῆρξε παραβίαση τῶν τυπικῶν καί προσωπικῶν ἐλευθεριῶν ἢ ὕλική καταπίεση ἢ καί τά δύο μαζί. Ἄπ' αὐτή τήν ἀποψη πρέπει νά καταγγείλωμε τόσο τήν πολιτική τῆς Ἀγγλίας στήν Παλαιστίνη ὅσο καί τῶν ΗΠΑ στήν Ἑλλάδα ἀλλά καί ἐξορίες στήν ΕΣΣΔ. Καί ἂν μᾶς ποῦν ὅτι κάνουμε τούς σπουδαίους κι ὅτι εἴμαστε ἀνόητοι ἂν ἐλπίζουμε ὅτι θ' ἀλλάξουμε τήν πορεία του κόσμου, θά ἀπαντήσουμε ὅτι δέν τρέφουμε καμιά αὐταπάτη, ἀλλά ὡστόσο, καλό εἶναι ὀρισμένα πράγματα νά λέγονται ἔστω γιά νά ἔχουμε τό μέτωπο καθαρό στά μάτια τῶν παιδιῶν μας, καί ἐξάλλου δέν ἔχουμε τήν τρελή φιλοδοξία νά ἐπηρεάσουμε τό Στέητ Ντιπάρτμεντ ἀλλά φιλοδοξοῦμε – κάπως λιγότερο τρελό αὐτό – νά ἐπηρεάσουμε τήν κοινή γνώμη.

Ἄπό τό τελευταῖο κεφάλαιο τοῦ *Qu'est-ce que la litterature?* τό ὁποῖο δέν περιλαμβάνεται στήν ἐλληνική μετάφραση.

σ. 343

Ἀνίχνευση ἰδεολογικοῦ στίγματος

Ἄφορμή γιά νά ἀνακύψουν οἱ σκέψεις πού καταγράφονται ἐδῶ ἔδωσαν τέσσερα μελετήματα (τοῦ Ν.Δ. Καραβίδα, τοῦ Στ. Ράμφου, τοῦ Γ. Καλιόρη καί τοῦ Π. Γεωργούτζου), πού δημοσιεύτηκαν στά τεύχη 42 καί 44 τοῦ περιοδικοῦ *Ἐποπτεία*. Σκοπός ὡστόσο τοῦ σημειώματος αὐτοῦ δέν εἶναι νά συζητηθοῦν ἐν ἐκτάσει οἱ ἀπόψεις πού προβάλλονται στά ἐπιμέρους ἀρθρα, ἀλλά νά θεθεῖ, μέ τήν εὐκαιρία αὐτή, ἕνα ἄλλο, πολύ εὐρύτερο ζήτημα: Ἡ διάκριση ἀνάμεσα σέ τάσεις πού κάποτε συμπίπτουν σέ διαπιστώσεις ἢ στήν ἀντιπαράθεσή τους πρὸς ὀρισμένα θέσμια, ἐνῶ εἶναι ἐκ διαμέτρου ἀντίθετες. Τό θέμα λοιπόν εἶναι νά ἐντοπισθεῖ ἡ βασική ἀρχή, ἀπό τήν ὁποία ἐκπορεύονται οἱ ἀπόψεις, νά διαγνωσθεῖ ὁ σκοπός ὄχι μόνο τοῦ γράφοντος, πού μπορεῖ νά μὴν εἶναι ὅπωςδήποτε ἐκ τοῦ πονηροῦ, ἀλλά κυρίως τοῦ περιοδικοῦ

πού ἀφιερώνει τίς στήλες του στή συζήτηση. Πρόκειται ἐν ὀλίγοις γιά μιά ἀνίχνευση, πού δέν ἀποβλέπει σέ ἀνασκευή ἐπιχειρημάτων – ἡ πόρτα μένει πάντα ἀνοιχτή πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτή –, ἀλλά ἴσως μᾶς χρειάζεται γιά νά ξέσουμε ἐπιτέλους τί διαβάζουμε ὅταν παίρνουμε τήν *Ἐποπτεία* ἢ γιά ποιόν γράφουμε, ὅταν συνεργαζόμαστε μ' αὐτήν. Καί τοῦτο, γιατί δυστυχῶς δέν εἶθισται νά δηλώνεται εὐκρινῶς οὔτε ἀπό τά δημοσιεύματα οὔτε ἀπό τούς φορεῖς πού τά φιλοξενοῦν μέ ποιόν εἶναι ἐπιτέλους, μέ τόν κυνηγό ἢ μέ τό λιοντάρι.

Εὐκαιρία γιά μιά πρώτη ἀνίχνευση μᾶς δίνει τό «Προλογικό σημείωμα» τοῦ Παν. Δρακόπουλου, πού ἀνοίγει τή συζήτηση. Ἀξίζει πραγματικά νά ἐρευνηθεῖ κανεῖς τί «ἐν-νοεῖ» ὁ διευθυντής τοῦ περιοδικοῦ ὅταν, μέ ὕφος περίπου ἀποστολικό, μᾶς διδάσκει «νά μελετοῦμε τήν ἱστορία μέ πνευ-

ματικό τρόπο»: Νά συγχέουμε μήπως τή στάση τοῦ Ἀγελάου, ὅταν, στό συνέδριο τῆς Ναυπάκτου τό 217 π.Χ., συνιστᾶ νά ἐνωθοῦν οἱ Ἕλληνες γιά ν' ἀντιμετωπίσουν τό βαρβαρικό κίνδυνο καί τή στάση τοῦ Νοταρά καί τῶν ἄλλων ἀνθενωτικῶν, ὅταν, τήν ὥρα τοῦ ἐσχατοῦ κινδύνου, κινοῦν καί τροφοδοτοῦν τίς διαμάχες, πού παρεμποδίζουν τίς προσπάθειες γιά τή διάσωση τῆς Πόλης; Νά σθηρίζομαστε σέ μιά φράση – «τά ἀπό ἐσπέρας νέφη» – γιά νά συνδυάσουμε τά ἀσυνδύαστα καί νά ἀποδίδουμε στόν Ἀγέλαο, πού δέν ἐξέφραζε παρά τήν ἐλληνική στάση ἀπέναντι στοῦς «βαρβάρους», τό πνεῦμα τῶν σχισματικῶν, μόνο καί μόνο ἐπειδή ὁ βαρβαρικός κίνδυνος, τή συγκεκριμένη ἱστορική στιγμή, προερχόταν ἀπό τή Ρώμη; Νά ἀναζητᾶμε τό ταυτοτικό (sic) στοιχεῖο μας σέ τέτοιες ἀντιεπισημονικές ἀκροθασίες; Νά δεχτοῦμε ὅτι ἡ ἐλληνική παράδοση εἶναι τόσο μονοσήμαντη ὥστε νά ὀρίζεται ἀπό τίς ἐπιλογές τοῦ κ. Δρακόπουλου σέ βαθμό πού «μέσα στό Νοταρά νά ὑπάρχει ὁ Ἀγέλαος καί μέσα

ὁ λογοτεχνικός Πολίτης

σέ μᾶς ὁ Νοταράς – εἶτε τὸ γνωρίζουμε εἶτε ὄχι»; Ἡ μήπως «μελετῶ τὴν ἱστορία μὲ πνευματικὸ τρόπο» σημαίνει ἐπιδίδομαι σέ ἀγοραῖα (δῶμα καὶ πράγμα) ὑβρεολόγια καὶ ἀσύστολες συκοφαντίες κατὰ τὸ παράδειγμα πού μᾶς δίνει ὁ ἴδιος μὲ τὸν τρόπο πού «μελετᾶ» τὸ ἐπιστημονικὸ ἔργο τοῦ Κ.Θ. Δημαρᾶ στό σημειώματό του «Μιμηθεῖτε τὴν Δύσιν» στό ἴδιο τεύχος τῆς *Ἐποπτείας*; Ἐἶναι φανερό ὅτι, δυστυχῶς, ἐδῶ δὲν πρόκειται γιὰ ζήτημα φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ γιὰ κάποια ἥθη πού – αὐτὰ τουλάχιστον – εἶναι θέβαιο ὅτι δὲν προέρχονται «ἀπὸ ἐσπέρας»...

Τὸ πρῶτο ἄρθρο πού δημοσιεύεται παρακάτω εἶναι «Ἡ λογία παράδοσις καὶ ὁ δημοτικισμός» τοῦ Κ.Δ. Καραβίδα. Γιὰ τοὺς λόγους πού ἀναφέρθηκαν εἰσαγωγικά δὲν πρόκειται να συζητηθεῖ ἐδῶ ἂν, ὅπως γράφει ὁ Κ.Δ. Καραβίδας, εἶναι «ὁ Πληνός καὶ οἱ ὄμοιοι τοῦ πεζοδρομιακοῦ μαστόροι καὶ ρακοςυλλέκται τῆς θύραθεν ἐπιχειρηματολογίας» ἢ ἂν εἶναι «ὁ φροῦδισμός καὶ ὁ σουρεαλισμός ρεύματα ἐπιφανειακά ἐπὶ τῆς συγχρόνου πνευματικῆς ζωῆς τῆς Εὐρώπης». Θὰ ἦταν κωμικὸ ν' ἀρχίσει κανεὶς νὰ προσάγει τεκμήρια γιὰ ν' ἀποδείξει πῶς δὲν ἀληθεύει ὅτι οἱ Ἕλληνες «ἀπηξίωσαν πάντοτε νὰ κοπιᾶσουν διὰ νὰ κάμουν χάρτας καταστατικών, συστήματα καὶ δόγματα μὲ ἀξιώσεις αἰωνιότητος» ἢ ὅτι «ἀληθινὴ δουλεία δὲν ὑπῆρξε ποτὲ ἐν Ἑλλάδι». Θὰ ἦταν σκιαμαχία ἢ προσπάθεια γιὰ νὰ ἀνασκευαστεῖ ἡ ἀποψη ὅτι «ὁ κοινοβουλευτισμός εἶναι μπλόφα» καὶ ὅτι «εὐρισκόμενος ὁ λαὸς μεταξύ τοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ τοῦ κοινωνιολογικοῦ ἀστικοῦ κοινοβουλευτισμοῦ, λίαν εὐστοχῶς ἀποστρεφόμενος ἀπ' αὐτῶν, προσθλῆπει πρὸς τὴν αἰωνίαν ἀρχαίαν Ἑλλάδα». Στὸ κάτω-κάτω ὁ Κ. Καραβίδας γράφει τὸ «Ἡ λογία παράδοσις καὶ ὁ δημοτικισμός» τὸ 1921 καὶ τὴν ἀπάντησιν τὴν ἔδωσε σ' αὐτὸν εὐθύς ἀμέσως καὶ τὴ δίνει ὡς σήμερα ἡ ἱστορία.

Ἐκεῖνο πού ἐνδιαφέρει εἶναι γιατί, μετὰ ἀπὸ ἐξήντα χρόνια, ἐπιστρατεύεται ἀπὸ τὴν *Ἐποπτεία* ὁ Καραβίδας καὶ ἀναδημοσιεύεται τὸ ἄρθρο του ὡς ἀφετηρία γιὰ νὰ ἀκολουθήσει μιὰ συζήτηση πού ἀφορᾶ τὴ σημερινὴ γλωσσικὴ καὶ γενικότερα πο-

λιτιστικὴ πραγματικότητα. Ἐπειδὴ δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἀποδώσουμε στὴ διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ τὴν ἀφέλεια ὡστε νὰ κηρύσσει στίς μέρες μας τὴν ἀναβίωση τῆς Μεγάλης Ἰδέας, θὰ ἀξίξει ἴσως νὰ ἀνιχνεύσουμε τί κρύβεται πίσω ἀπ' αὐτὴ τὴν «ἐλεύθερη» συζήτηση.

Τὸ ἄρθρο τοῦ Καραβίδα ἀκολουθεῖται στό ἴδιο τεύχος τοῦ περιοδικοῦ, ἀπὸ ἓνα δοκίμιον τοῦ Στ. Ράμφου «Τὸ νῆμα τῆς ζωῆς». Ἐκεῖ, ἀφοῦ πλεχθεῖ τὸ ἐγκώμιον τοῦ Καραβίδα, κατηγορεῖται, μεταξύ ἄλλων, ὁ δημοτικισμός γιὰ «τὴ μετατροπὴν τοῦ σέ προγεφύρωμα πάσης φύσεως σοσιαλιστικῶν κινήσεων εἶτε ἀμφιθάλων πνευματικῶν ρευμάτων τῆς ἀστικῆς Εὐρώπης». Κι ἐδῶ, ὅπως καὶ πρὶν, δὲν θὰ ἐπιχειρηθεῖ ἀνασκευὴ ἀπόψεων. Ἀξίζει μόνον νὰ σταχυολογηθοῦν ὀρισμένες γιὰ νὰ συναχθεῖ τὸ συμπέρασμα πού μᾶς ἐνδιαφέρει: Ὁ «Διάλογος» τοῦ Σολωμοῦ εἶναι, κατὰ τὸν ἀρθρογράφον, ἓνα «ἀπὸ τὰ ἀνευθυνότερα καὶ ἀποφασιστικώτερα ἔργα τῆς πνευματικῆς μας ἱστορίας... διότι συνοψίζει τὴν ἐμπειρία τῆς γλωσσικῆς διαμάχης στὴν Δύση καὶ μεταφέρει εἰς τὰ καθ' ἡμᾶς τὴν εὐρωπαϊκὴν σοφίαν ἐκείνων τῶν χρόνων» (ἡ ἀναφορὰ γίνεται πρὸς τὴν ἱταλικὴν γλῶσσας), ἐνῶ στὴν Ἑλλάδα «οὐδέποτε εἶχαμε διγλωσσίαν», ἀφοῦ «ἡ λαλουμένη ἦταν στὴν ἱστορία μας πάντοτε δημῶδης». Ἐπιπλέον τῆς διαφώτισης τῶν ἀνιστόρητων: «Ἡ ἀτέρμων σειρά τῶν αἰρέσεων καὶ τῶν συγκρούσεων, πού διήρκεσαν αἰῶνες, ἐπέφερε τὸν βαθμιαῖον ἀκρωτηριασμόν τοῦ Βυζαντίου καὶ τὴν συρρικνωσὴν τοῦ στα ἑλλαδικὰ ὄρια».

Γιὰ νὰ ὑπερφραγαλισθεῖ ὁ Καραβίδας: «Ὁ ἀπτικισμός καὶ ἡ καθαρῆς δὲν ἦταν τόσο προϊόντα πνευματικῆς ἀπολιθώσεως, ὅσο κεντρίσματα τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως τοῦ ἀφυπνιζομένου γένους... Ἀπὸ τὸν ἀπτικισμὸν τὸ γένος ἀντλεῖ δυνάμεις τίς πιὸ δύσκολες ὡρες καὶ σ' αὐτὸν ὀφείλει ἐν πολλοῖς τὴν σωτηρίαν του... Ὁ ἀπτικισμός ἦταν ἔκφραση εὐρωστίας καὶ δόξης, χειρονομία διὰ τῆς ὁποίας οἱ πρόγονοί μας διεκδικούσαν, κατὰ θεῖαν τῶν τρόπον τινά μοῖρα καὶ προνομία τῆς φύσεως, τὴν πνευματικὴν ἡγεσίαν τῆς ἑλληνιζούσης ὑφῆλιου». Ἀκόμα ἓνα ὑπόδειγμα «πνευματικοῦ τρόπου» νὰ μελετᾶμε τὴν ἱστορία: «Ἄν ἐκινδύνευσε τὸ '21 καὶ τὸ ἐλεύθερον ἔθνος ὑπέστη – καὶ ὑφίσταται – τὰ πάνδεινα..., ὀφείλεται

κυρίως στὴν ξενομανίαν τῶν λογίων, πού... ἀνοίξαν τὸ δρόμον στὸν δημοτικισμὸν, τὸν καπιταλισμὸν, τὸν σοσιαλισμὸν καὶ τὰ λοιπὰ ἀνθυγιεινὰ ὑποπροϊόντα τοῦ». Κάτι ἀποκαλυπτικόν: Ἐξαιτίας τῆς πρόσφατης ἐκπαιδευτικῆς μεταρρυθμίσεως «ἡ γλῶσσα ἐξαρθρώθηκε σέ τέτοιο βαθμὸν, ὡστε οἱ ἐπερχόμενες γενεές τῶν Ἑλλήνων νὰ συνεννοοῦνται πιθανώτατα μὲ βρυχηθμούς». Ἐπιπλέον ἓνα ἀπόσπασμα πού μᾶς ἀποκαλύπτει τὸ βασικὸ σκοπὸν τοῦ Στ. Ράμφου, ὅταν ψέγει τὸν Καραβίδα ἐπειδὴ «προσπελάζει τὴν δημοτικὴν καὶ λογία παράδοσιν, ἀποφεύγοντας τὸν μεσαιωνικὸν ἑλληνοισμὸν»: «Ἡ δοκιμασία τῆς δικῆς μας παράδοσης ἔγκειται ἀκριβῶς εἰς τὸ ὅτι ἔχει μὲν ρυθμὸν καὶ ποιὸν τῆς διάρκειας, πλὴν ὑποχωρεῖ στὴν πίεσιν τῆς ἱστορίας καὶ αὐτοεγκαταλείπεται, ἀποσυνδένοντας τὰ προηγούμενα στάδια, ἀντὶ νὰ τοὺς δώσει γιὰ μέλλον ἀνώτερον ὕψος ζωῆς. Ἡ ἐσωτερικότης καὶ ἡ δόξα τῆς Ὁρθοδοξίας αὐτὸ ἐξασφαλίζει...»

Δυὸ τρία, ἀνάλογα πρὸς τὰ παραπάνω, ἐνδεικτικὰ σημεῖα ἀπὸ τὴν ἐπιχειρηματολογία πού ἐκθέτει στό ἄρθρο του «Ἡ δεινοπαθοῦσα παράδοσις» ὁ Παν. Γεωργούντζος, ἐνθουσιασμένος ἀπὸ τὴ συνέπεια τοῦ περιοδικοῦ «πρὸς τὴν φωτεινὴν του πορείαν»: «Διὰ τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου ἐπαγιδεύθησαν ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς Δύσεως, μὲ προπέτασμα ἐθνικῶν προθέσεων, ἓνα πλῆθος σπουδαίων ἀλλ' ἀφελῶν Ἑλλήνων, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Βενιζέλος». Γιὰ τοὺς ἱστορικὰ ἀκατατόπιστους: «Ὡς πρὸς τὴν διαμάχην περὶ τὴν γραφομένην γλῶσσαν, αὐτὴ δὲν ἤρχισε τὸ 1821, ὡς κοινὰς νομίζεται. Τὴν ἀρχὴν τῆς ἔλαβε κυρίως ὀλίγον μετὰ τὸ 1700 μεταξύ τῶν διδασκάλων τῶν Ἀκαδημιῶν τῆς Ρουμανίας». (Παρακάτω: «Καίτοι εἶχον πλήρη συναίσθησιν τῆς ὑπεροχῆς των (οἱ Ἕλληνες), παρητήθησαν οἰκιοθελῶς... καὶ ἀνύψωσαν τοὺς βαρβάρους λαοὺς, οὐδὲν προσεγγόντας εἰς τὸν πολιτισμὸν, εἰς τὸ ἰδικόν των ἐπίπεδον». Καὶ τὸ λαμπρότερον ἐπιχειρήμα, πού κλείνει ἐπιτέλους τὴ συζήτηση γιὰ τὰ αἴτια τῆς Μικρασιατικῆς καταστροφῆς: «Χωρὶς τίς ἐπιμεβάσεις (τοῦ Πληνοῦ), εἰς τὴν ἐθνικὴν σκοπιμότητα τῶν ὁπίων δὲν ἐπίστευε, ἡ γλῶσσα θὰ ἀκολουθοῦσε τὴν φυσιολογικὴν τῆς ἐξέλιξιν, ὅπως αὐτὴ εἶχε γίνῃ ἀνεπαισθήτως ἀπ' ἑαυτῆς ἀπὸ τοῦ 1821, ἐνῶ θὰ εἶχαμεν

1. Ἡ πρώτη δημοσίευση ἔγινε στὴν *Πολιτικὴ Ἐπιθεώρηση* τοῦ Ἰωνος Δραγούμη τὸ 1921, σέ χωριστὸ φυλλάδιο κυκλοφόρησε τὸ ἄρθρο τὸ 1945 καὶ ἀναδημοσιεύθηκε ἀπ' τὸ Γιωργούλη στὸν *Πλάτων* τὸ 1961. Καὶ οἱ χρονολογίες καὶ τὰ ἐντυπα εἶναι ἀποκαλυπτικά.

2. Γιὰ μιὰ ἀπάντησιν στό ἐπιχειρήμα παραπέμπω στὸν Ε. Κριαρᾶ, *Ἄρθρα καὶ σημειώματα ἐνός δημοτικιστοῦ*, σελ. 33.

3. Σέ ὅλα τὰ ἀποσπάσματα τῶν ἄρθρων τηρεῖται ἡ ὀρθογραφία τοῦ πρωτοτύπου.

4. Ἡ ὑπογράμμιση δική μου.

ὁ λογοτεχνικός Πολίτης

ἀποφύγει ὅλας τὰς ἀντιθέσεις καί τὰ ὀξύτητα, πού συνετέλεσαν καί αὐταί ὄχι ὀλίγον νά ἀποδοκιμασθεῖ ὁ Βενιζέλος τό 1920 εἰς τήν κρισιμωτέραν στιγμήν τῆς ἱστορίας μας μέ τά τῶσον καταστρεπτικά ἀποτελέσματα».

Τά στοιχεῖα πού παρατέθηκαν ὡς ἐδῶ δέν θά δικαιολογοῦσαν μόνα τους ὅσα ἀναφέρθηκαν εἰσαγωγικά γιά τόν σκοπὸ τοῦ σχολίου αὐτοῦ. Καί στά τρία μελετήματα οἱ ἀρθρογράφοι εἶναι σαφεῖς, ὁ σκοπὸς τους εἶναι ἐκδηλός. Ἡ ἐπιχειρηματολογία, ἀκόμα καί τό ὕφος, εἶναι γνωστά, ἡ θέση ἀπό τήν ὁποία ἐκπορεύονται οἱ ἀπόψεις τόσο προφανές, ὡστε δέν διακινδυνεύεται ὅποιαδῆποτε – ἔστω καί φαινομενική – σύμπτωση ἀντιλήψεων, ἰκανή νά δημιουργήσει σύγχυση στό πού εἶναι ἐκεῖνοι σέ σχέση μέ αὐτό τό «ἐμεῖς», πού συμπεριλαμβάνει ὁ, τῆ ἔννοοῦμε μέ τή λέξη «Ἀριστέρα».

Δέν ἰσχύει ὁμοίως τό ἴδιο γιά τή διεξοδική ἀνάλυση τοῦ Γ. Καλιόρη στό δοκίμιο «Διδάγματα τοῦ ἀδιεξόδου». Ἐδῶ τό ὕφος εἶναι ἄλλο (καί ὁμολογουμένως κομψότερο), ὁ στόχος δέν εἶναι εὐδιάκριτος, σαφές πρόταξη δέν ὑπάρχει, τό τέλος τοῦ ἀρθρου μᾶλλον συσκοτίζει τά πράγματα. Πρόκειται ἐξάλλου γιά σχολιασμό βιβλίων,⁵ γιά ἀναίρεση ἀπόψεων ἢ καί – κάπου – κατάφαση, ὄχι ὁμοίως τόσο γενική καί ἀπόλυτη, ὡστε νά ἀποτελεῖ θέση. Ἐπιπλέον ἡ, πραγματικά συγκλονιστική, περιγραφή πού κάνει, ἀναφερόμενος στή σύγχρονη γλωσσική καί γενικότερα πολιτιστική κατάστασή μας, δέν μπορεί παρά νά μάς θρίσκει σύμφωνος. Κανένας δέν μπορεί νά ἀρνηθεῖ ὅτι «τό δημοσιογραφικό ἦθος, διαποτίζοντας ὄλο καί περισσότερο τήν πολιτιστική μας ζωή καί εὐτελίζοντάς τήν σταθερά, ἐπεκτείνει σ' αὐτήν, ὡς προϊόντα ριζικής ἀπαιδεύσεως, πνευματικῶν νεοπλουτισμῶν καί στάση καταναλωτικῆ καί πρωτοφανές πνεῦμα προχειρότητας», οὔτε ὅτι «ἡ ἴδια ἡ δημοτική... ἀν ἐκπαραθυρῶναι ἀδιάλλακτα τή μορφολογία κι ἕνα μέρος τοῦ λεξιλογίου τῆς καθαρεύουσας, ἐπανεισάγει ὡστόσο τήν τελευταία στιγμή ἀπό τήν κεντρική εἰσοδο καί ἀπλώνεται σ' αὐτό ἀκριβῶς πού συνιστᾶ τό νευραλγικό κέντρο κάθε γλώσσας: τή συντακτική τῆς δομῆς».

Κρίνοντας ἐπιφανειακά, θά μπορούσε κάποιος νά ὑποθέσει ὅτι ὁ Γ. Καλιόρης καί ἡ Ἄννα Φραγκουδάκη, στό ἀρθρο τῆς «Ὁ λόγος καί τό μήνυμα τῆς ἀριστερᾶς» στό προηγούμε-

νο τεύχος τοῦ *Πολίτη*, μάχονται στό ἴδιο στρατόπεδο. Ἐδῶ ὁμοίως εἶναι τό σφάλμα: Ἡ κοινότητα τῆς ἀποψῆς δέ συνάγεται ἀπό τό περιγραφικό μέρος. Δέν εἶναι ἡ ἀντίθεση – δηλαδή ὁ στόχος, ἐναντίον τοῦ ὁποίου στρέφεται ἡ πολεμική –, ἀλλά ἡ θέση πού ὀρίζει τόν προσανατολισμό καί ἐπομένως μπορεί νά διαχωρίσει τούς συμμάχους ἀπό τούς ἀντιπάλους. Καί ἂν ἡ πρόταξη τοῦ Γ. Καλιόρη δέ διαγράφεται καθαρά, μπορεί ὡστόσο νά διαγνωσθεῖ μέ μία προσεκτικότερη ἐντύπωση στά γραφόμενά του καί κυρίως στή διάθεση πού ἐκπέμπεται, καί τελικά κατασταλάζει μετά τήν ἀνάγνωση τοῦ ἀρθρου. Γιά ν' ἀρχίσουμε ἀπό τή διάθεση, πρόκειται ἀσφαλῶς γιά ἄκρα ἀπαισιοδοξία, πρῶτα σέ μία ἀθεράπευτη νόσο, πού δέν μπορεί παρά νά ὀδηγήσει σέ ἀναπρόσπλη καταστροφή – καί ξέροῦμε καί τήν ἀφετηρία καί τό στόχο μιᾶς τέτοιας στάσης.

Ἐδῶ ἀξίζει νά ἀντιπαραθέσουμε τὰ στοχαστικά καί ἀπλά λόγια τοῦ Ε. Κριαρά⁶: «Βέβαια τα μικρά προβλήματα δε θα λείψουν. Αλλά δεν πρέπει να μας αποθαρρύνουν, και και μπόρεσαμε – καθυστερημένα ἔστω – να φέρουμε σε τέτοιαν ωριμότητα το ζήτημα που να μην είναι από κανένα πιά νοητή ἡ διαιώνισή-του». Ὅσο κι ἂν τὰ προβλήματα παρουσιάζονται τελικά μεγάλα κι ὄχι μικρά,⁷ διακρίνεται καθαρά πάντως ἡ διαφορὰ τοῦ σκοποῦ.

Ὅσο γιά τήν πρόταξη, πού κάπως θολά διατυπώνεται ἀπό τόν Γ. Καλιόρη, ἀφού προηγούμενης ἀναλυθεῖ ἡ συμφωνία του – στό ἐπίπεδο τῆς ἀρχῆς – μέ τόν Γ. Μπαμπινιώτη προκειμένου γιά τή Νεοελληνική Κοινή,⁸ εἶναι ὅτι «ὑπάρχει γιά τήν ὥρα μόνο ἡ δυνατότητα ἀποικιακῶν λύσεων, στό βαθμὸ ἀκριβῶς πού ἡ ἔκφραση βασανίζεται καί ὁ λόγος λεπτοουργεῖται καί τό ὑποκείμενο πάσχει μύχιον πάθος». Ἄν δέ μάς παγιδέψει ἡ ὑποβλητικότητα τοῦ ὕφους, εἶναι εὐκόλο νά διαγνώσουμε ἐδῶ μιά ἀριστοκρατική στάση, πού ἐμπεριέχει τήν παραγνώριση τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ γλώσσα εἶναι κυρίως μιά σύμβαση, ἀλλά καί τήν πλήρη ἀδιαφορία γιά τό ἐπίμαχο θέμα τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας στήν ἐκπαίδευση. Συμπέρασμα: Τό

ὄλο ζήτημα παρουσιάζεται – καί τιτλοφορεῖται – ἀπό τόν Γ. Καλιόρη ὡς ἀδιέξοδο κι ἀπό τὰ ἀδιέξοδα δέ βγαίνει ποτέ κανείς, ἐκτός ἂν κάμει πίσω. Τό μόνο πού μάς ἀπομένει, ἂν μείνουμε ἐκεῖ, εἶναι νά σταυρώσουμε τὰ χέρια καί νά κλαίμε ἢ νά μιλάμε μόνο «γιά νά ἐλευθερώσουμε τήν ψυχὴ μας».

Πλήθος σημεῖα ἀπό τὰ διαλαμβανόμενα στίς 100 περίπου σελίδες τῆς *Ἐποπτείας*, πού ἀφιερώνονται στό θέμα «Γλώσσα καί παράδοση», εἶναι – φυσικά – ἀσχολίαστα. Μπορεῖ ὡστόσο νά θεωρηθεῖ ὅτι τό σημεῖωμα αὐτό ἔχει ἐκπληρώσει τό σκοπὸ τοῦ ἂν ἔχει, μέ αὐτά τὰ λίγα, ὑποδειχθεῖ ἕνας τρόπος νά προσδιορισθεῖ τό ἰδεολογικὸ στίγμα τοῦ περιοδικοῦ – κι ὄχι μόνο αὐτοῦ τοῦ περιοδικοῦ – καί ἔχει ἐπίσης ἐπισημανθεῖ ὁ κίνδυνος κάποιων συμμαχιῶν, πού γίνονται μέ γνώμονα ὄχι τόν ἀπώτερο σκοπὸ, ἀλλά τή σύμπτωση τοῦ σημείου, ἐναντίον τοῦ ὁποίου ἐγείρεται ἡ διαμαρτυρία.

Ἄλση Σιδέρη
27-4-79

Περί ἀδείας συνέχεια

Ἐγίνε λοιπὸν ἡ Γενική Συνέλευση τοῦ Σ.Ε.Η. (πομπωδῶς βαφτισμένη «Δημοψήφισμα») γιά νά νομιμοποιηθεῖ ἡ ἀποψη τῶν δύο παρατάξεων πού ἔχουν τήν πλειοψηφία τοῦ Σωματείου. Ἐψήφισαν λοιπὸν νά μην καταργηθεῖ ἡ ἀδεια ἐξασκήσεως τοῦ ἐπαγγέλματός τους.

Ἐ, καί μετὰ τί;

Ἐ, μετὰ τίποτα. Ἀφοῦ ὁ κ. ὑπουργὸς δέν ἔφερε κανένα σχέδιο Νόμου στή Βουλὴ ὁπότε νά σηκωθοῦν καί οἱ βουλευτές μας – τους, δηλαδή – νά ἀγορεύσουν περὶ Κράτους τῆς Δεξιᾶς, Δυνάμεων τῆς ὀλιγαρχίας κ.λπ. Ὅποτε καί ἐμεῖς – αὐτοὶ δηλαδή – νά βγαίναμε νά φωνάξουμε, νά κινητοποιηθοῦμε γενικῶς, καί κυρίως νά κινητοποιήσουμε τόν Κλάδο ἐναντία στήν... κ.λπ... κ.λπ... τοῦ ὑπουργοῦ. Τότε βέβαια, ὁποιοῦ τοῦ βαστάξει, ἂς πάει νά ταχθεῖ μέ τήν ἀποψη τῆς «ἀντίδρασης». Καί βέβαια, ὡς τότε, ἄσε τὰ προβλήματα τοῦ κλάδου νά λύνονται μόνα τους ἢ νά συζητοῦνται στά παρακαμιακά καφενεῖα τοῦ Κολωνακίου, ἀπὸ «τούς ἄλλους» ἐκτός, ὁμοίως, Σωματείου.

Καί σ' ἐσένα, φτωχέ, μεροκαματιάρη, οἰκογενειάρχη, συνδικαλισμένε προλετάρει – ἡθοποιέ, μέ τὰ ἔργα μας, εἶναι σά νά σου λέμε – νά τοῦ λένε, δηλαδή – : Σκάσε καί «παίξε».

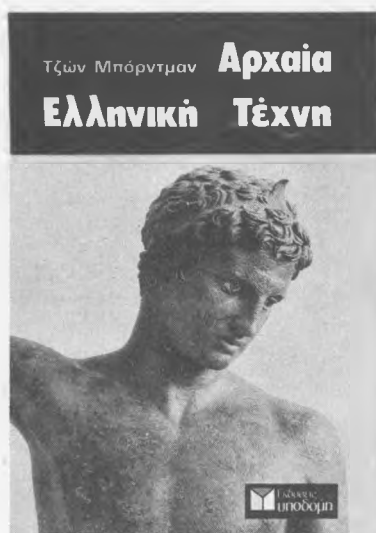
Νίκος Πολίτης

5. Τὰ βιβλία εἶναι: Γ. Μπαμπινιώτη: *Νεοελληνική Κοινή*, Ε. Κριαρά: *Ἄρθρα καί σημειώματα ἐνός δημοτικιστῆ καί Μεσημβρινού: Σωστή δημοτική*.

6. Ἄρθρα καί σημειώματα ἐνός δημοτικιστῆ, σελ. 38.

7. Τό σχετικὸ σημείωμα τοῦ Κριαρά γράφτηκε τό 1976.

8. Ἀπάντηση στήν πρόταξη Μπαμπινιώτη ἔχει δώσει ὁ Ε. Κριαράς, Ἄρθρα καί σημειώματα ἐνός δημοτικιστῆ, σελ. κεφ. «Σωστή δημοτική καί ἀντιρρήσεις ἀναχρονιστικές».

Κεντρική Διάθεση:

Αθήνα: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΥΠΟΔΟΜΗ, Γ' Σεπτεμβρίου 22, τ. 5234790
Θεσσαλονίκη: Βιβλιοπωλείο Μ. ΚΟΤΖΙΑ κ. Σία, Τσιμισκή 78, τ. 279720

Κυκλοφορούν τό φθινόπωρο στη Σειρά Τέχνης

- Φύλις Χάρτνολ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ
- Π. Φουρνά - Τζόρνταν
ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ
- Φερντινάντο Ρέυνα
ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΠΑΛΛΕΤΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ Σόλωνος 94, τηλ. 3607744

ΔΟΚΙΜΙΑ ΓΙΑ:
ΒΑΚΑΛΟ, ΣΕΦΕΡΗ,
ΣΑΧΤΟΥΡΗ, ΚΥΡΟΥ,
ΠΑΠΑΔΙΤΣΑ
ΝΕΩΤΕΡΕΣ ΤΑΣΕΙΣ
ΣΤΗ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΛΟΚΛΗΡΟ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ
ΜΕΓΑΛΟΥ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΥ
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ
Η. ΕΡΕΝΜΠΟΥΡΓΚ
ΣΕ 6 ΤΟΜΟΥΣ,
ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΕΝΟ ΑΠΟ
ΤΟΝ ΑΡΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Φρατσεϊκη Αμπατζοπούλου
... δεν ανήσαν μεσαιώρι
ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΥΠΕΡΡΕΑΛΙΣΜΟΥ

ΑΝΘΟΛΟΓΟΥΝΤΑΙ:
ΑΞΙΩΤΗ, ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ,
ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ, ΓΚΑΤΣΟΣ
ΓΟΝΑΤΑΣ, ΔΡΙΒΑΣ,
ΕΓΓΟΝΟΠΟΥΛΟΣ, ΕΛΥΤΗΣ
ΕΜΠΕΡΙΚΟΣ, ΚΑΚΝΑΒΑΤΟΣ,
ΨΑΛΑΣ, ΝΙΚΟΣ, ΜΠΕΡΑΤΗΣ,
ΝΤΟΡΟΣ, ΠΑΠΑΔΙΤΣΑΣ
ΠΕΝΤΖΙΚΗΣ, ΣΑΧΤΟΥΡΗΣ,
ΣΚΑΡΙΜΠΑΣ,
ΧΑΤΖΗΛΑΖΑΡΟΥ,
ΕΛΥΑΡ, ΜΠΡΕΤΟΝ, ΠΙΕΡΕ,
ΠΑΖ, ΤΖΑΡΑ κ.ά.

καί γράμματα γνωρίζω

Ευρωκομμουνισμός καί σοσιαλισμός του Φερνάντο Κλαουντίν

μετάφραση: Ανδρέας Παππάς,
εκδόσεις Μπουκουμάνη, Αθήνα
1978, σ.σ. 216.

Είναι ελάχιστα γνωστή στη χώρα μας ή ταραχώδης μεταπολεμική ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ισπανίας (αν και έχει και-ριες αναλογίες με τις περιπέτειες του ελληνικού): Οι έντονες εσωτερικές συγκρούσεις και οι αλληπαλλήλες κρίσεις της εικοσαετίας 1950-1970, οι οποίες συνοδεύτηκαν από διαγραφές και αποχωρήσεις, αλλά επίσης βρέθηκαν στο επίκεντρο μιας διαδικασίας αλλαγών του ίδιου του πολιτικού φορέα, από ένα κατεξοχή σταλινικό κόμμα σ' ένα ριζοσπαστικό έκφραση του ευρωκομμουνισμού.

Ο Κλαουντίν, ηγετικό στέλεχος του ΚΚΙ, με σημαντικό ρόλο στην προηγούμενη πορεία του κόμματος, κύριος φορέας μιας διαφωνίας για τη στρατηγική ανατροπής του φραγκισμού τό 1964, διαγράφηκε τόν ίδιο χρόνο. Μαζί του ό σενα-

ριογράφος Χόρχε Σεμπρούν και άλλα στελέχη.

Ακολούθησε ή ατέλειωτη ιστορία των αναδρομών στο παρελθόν, ή επανεξέταση όσων έμοιαζαν μέχρι τότε ακλόνητα δεδομένα, ό επαναπροσδιορισμός του πολιτικού στίγματος. Καί πήρε ό καθένas τό δρόμο του. Ιστορία γνωστή, ιστορία κοινή σε τόσες και τόσες «διαφωνίες».

Στό πρώτο του βιβλίο (*Η κρίση του κομμουνιστικού κινήματος*, ανέκδοτο ακόμα στα ελληνικά) ό Κλαουντίν αρχίζει μία προσπάθεια να στοχαστεί τις διαδικασίες που εγκαινίασε τό «Ανατολικό Σχίσμα» (ή ρήξη ΕΣΣΔ-Κίνας) μέσα στον κλειστό, όμοιογενή και αυτότηρη μέχρι τότε κόσμο του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος.

Στό βιβλίο *Ευρωκομμουνισμός και σοσιαλισμός* (1977) αναπτύσσεται μία προβληματική πάνω σε θέματα όπως ή προοπτική του σοσιαλισμού στη σημερινή Ευρώπη και ό ιδιαίτερος ρόλος του ευρωκομμουνισμού. Δέν χρειάζεται να επιμεινουμε πολύ για την επικαιρότητα (και τή χρησιμότητα) μιας τέτοιας προβληματικής, αφού λίγο καιρό μετά τήν κυκλοφορία του βιβλίου, ένα νέο ερώτημα άρχισε να πλανιέται πάνω από τά κεφάλια μας: «Πόσο μέλλον έχει ακόμα ό ευρωκομμουνισμός;» Όσο για τις αιτίες που φέρνουν στα χείλη μας τέτοια ερωτήματα, αυτές δέν είναι καθόλου άσημαντες: Άρκει να σκεφτούμε τί γούστα επικρατούν αυτή τήν εποχή στο Παρίσι, άρκει να αναλογισθούμε τις δυσκολίες των Ιταλών κομμουνιστών να υλοποιήσουν (ή αν δέν υλοποιείται να τροποποιήσουν) τήν πολιτική τους, ή, στο κάτω-κάτω, άρκει να προσέξουμε πώς «ώριμάζουν» και γίνονται πιά «ρεαλιστές» μερικοί από τούς ευρωκομμουνιστές της Αθήνας.

Είναι όμως επίκαιρη ή προβληματική αυτή και για ένα άλλο λόγο, πιά σημαντικό από τόν πρώτο: Τόν ίδιο καιρό που έμεις συζητάμε για τήν κρίση του ευρωκομμουνισμού, ή δεξιά ανεβαίνει στις προτιμήσεις του πληθυσμού πολλών ευρωπαϊκών χωρών και τό όραμα της κοινωνικής αλλαγής φαίνεται σήμερα, στην αρχή της δεκαετίας του 1980, να απομακρύνεται άελεπτικά. Ένώ τρία-τέσσερα χρόνια πριν...

Έπίκαιρη, τέλος, για ένα τρίτο λόγο, που αφορά τή χώρα μας: Οι δυνάμεις που επαγγέλλονται τήν ανανέωση της ελληνικής άριστερας και προσπαθούν να εισάγουν τις πολιτικές επεξεργασίες του ευρωκομμουνισμού στη χώρα μας (άλλοτε πετυχημένα, άλλοτε άδέξια μίμηση), βρίσκονται σήμερα σε κατάσταση φανερώς πολιτικής άδυναμίας, ενώ τό νόημα της «άλλαγής» τείνει να συρρικνωθεί στη συνείδηση των πολλών σε μία άπλή αλλαγή κυβερνώντος κόμματος ή στην άναμονή κάποιας μεταβολής των διεθνών πολιτικών συσχετισμών.

Ποιά όμως είναι τά κύρια σημεία της προβληματικής του Κλαουντίν; Καί που διαχωρίζονται από τις κάθε λογής κυρίαρχες αντιλήψεις:

α) Η κρίση του καπιταλισμού και ή σοσιαλιστική έναλλακτική λύση

Στό ερώτημα «τί διακυβεύεται σήμερα πίσω από τις έντονες πολιτικές και κοινωνικές συγκρούσεις στις χώρες της νότιας Ευρώπης» ό Κλαουντίν άπαντά άνεπιφύλακτα: «Όχι απλές κυβερνητικές αλλαγές, αλλά ποιά λύση θά δοθεί στη γενική κρίση του καπιταλιστικού συστήματος. Καί ύπάρχουν δύο δυνατότητες: Είτε θά επιβληθεί ή «μονόπλευρη λιτότητα» που θά συνοδεύεται με τό ξεπέραςμα της κρίσης των κρατικών μηχανισμών και με τόν «εμπλουτισμό» της πολιτικής ζωής με άρκετή δόση αυταρχισμού. Είτε θά προκύψει μία δημοκρατική αναδιάρθρωση της κοινωνίας με σοσιαλιστική κατεύθυνση (σ.σ. 32-33). Κατά κάποιο τρόπο, τό παλιό έκεινο - και κάπως λησμονημένο - δίλημμα του Μάρξ «σοσιαλισμός ή βαρβαρότητα», ξαναβαγίνει μπροστά μας εκεί που δέν τό περιμέναμε, προς μεγάλη απογοήτευση όλων εκείνων που πασχίζουν να ανακαλύψουν τόν καλύτερο τρόπο «διαχείρισης της κρίσης».

Μία τέτοια άποψη έρχεται όμως σε σύγκρουση και με όλους εκείνους που ισχυρίζονται ότι ή δυνατότητα επαναστατικής πολιτικής έχει όριστικά μεταναστεύσει από τις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες σε θερμότερα κλίματα. Ό

καί γράμματα γνωρίζω

Κλαουντίν μάλιστα υποστηρίζει απερίφραστα ότι οι χώρες της νότιας Ευρώπης αντιπροσωπεύουν στη σημερινή συγκυρία «αδύνατους κρίκους» για το καπιταλιστικό σύστημα.

Έρχεται, τέλος, σέ ριζική αντίθεση με την γνωστή, ορθόδοξα δογματική αντίληψη της κοινωνικής διαδικασίας σάν μονόδρομου, ό οποίος οδηγεί «νομοτελειακά» στό σοσιαλισμό. Αντίθετα, επιμένει στό *ένδεχόμενο* (καθόλου άπιθανο όπως δείχνουν τά γεγονότα σήμερα, στό 1980) της *ανάκαμψης του συστήματος* μέσα από κατάλληλους χειρισμούς της οικονομικής, πολιτικής και ιδεολογικής συγκυρίας και τονίζει τόν ιδιαίτερο ρόλο των *κρατικών μηχανισμών*. Προσεγγίζει εδώ τις αναλύσεις του Ίνγκράο και του Πουλαντζά για τό κράτος, τήν κρίση του και τή σχέση θεσμών και μαζών.

Ποιές δυνάμεις όμως είναι σέ θέση νά επιβάλλουν τήν δημοκρατική – σοσιαλιστική προοπτική; Ο Κλαουντίν επιμένει ότι ή κρίση του συστήματος άπελευθερώνει αντικαπιταλιστικές ροπές μέσα σ' ένα διευρυνμένο χώρο κοινωνικών δυνάμεων μέ τρόπους πολύ διαφορετικούς από τούς προπολεμικούς. Προκύπτει ή δυνατότητα *νέου τύπου κοινωνικών συμμαχιών* τής εργατικής τάξης μέ ενδιάμεσα στρώματα, συγκρότησης δηλαδή ενός *συνασπισμού κοινωνικών δυνάμεων μέ σοσιαλιστική προοπτική*, διαφορετικού από τόν γνωστό μας «άντιμονοπωλιακό συνασπισμό» όλων των δυσαρεστημένων...

Τέλος, ό *πολιτικός άξονας σοσιαλιστών – κομμουνιστών* αποτελεί για τίς χώρες της νότιας Ευρώπης «τή σπονδυλική στήλη του κοινωνικού και πολιτικού μπλόκ που πρόκειται νά παίξει ρόλο πρωταγωνιστή στη διαδικασία του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού» (σελ. 33).

Σήμερα, βέβαια, στό 1980, σοσιαλιστές και κομμουνιστές δυσκολεύονται νά επικοινωνήσουν, και όχι μόνο στη Γαλλία. Άλλά ποιός τολμάει νά μιλήσει για σοσιαλιστικό μετασχηματισμό;

6) Εύρωκομμουνισμός και ΕΣΣΔ

Τήν εποχή που γράφτηκε τό βιβλίο,

δέν είχε υπάρξει άκόμα ή εισβολή στό Άφγανιστάν ούτε ή διάσπαση τής γαλλικής άριστεράς. Άλλά οι σχέσεις των ευρωπαϊκών ΚΚ μέ τό ΚΚΣΕ είχαν ήδη τήν ιστορία τους. Η άνάγνωση τής ιστορίας αυτής από τόν Κλαουντίν, οδηγεί και πάλι σέ μιά σειρά ρήξεων μέ τίς σημερινές κυρίαρχες εύρωκομμουνιστικές αντίληψεις. Και επιπλέον οδηγεί στό καθοριστικό πρόβλημα, αυτό που σήμερα φαίνεται επιτέλους νά εξωθείται σέ λύση, *εξαναγκαστική έστω και επώδυνη*.

Μέσα στη μόνιμη προσπάθεια του ΚΚΣΕ νά διατηρήσει τόν ήγεμονικό του ρόλο σέ διεθνή κλίμακα, από τόν μεσοπόλεμο μέχρι σήμερα, δέν λείπουν οι μεταλλαγές τής πολιτικής του συμπεριφοράς: Άπό τό «σοσιαλφασισμό» τής 3ης Διεθνούς, μέχρι τίς πρώτες θεωρίες για τούς «έθνικούς δρόμους» τής εποχής τής Γιάτας, από τίς εκκαθαρίσεις τής ψυχροπολεμικής εποχής μέχρι τήν «άποσταλινοποίηση» του 1956, ό σοβιετικός μαρξισμός άποδείχτηκε ικανός μέν νά συντηρήσει τίς σχέσεις κυριαρχίας μέσα στό διεθνές κομμουνιστικό κίνημα, άνίκανος όμως νά αντιμετώπισει τίς νέες καταστάσεις που συνεχώς επισώρευε ή πάλη των τάξεων σέ διεθνή κλίμακα.

Οι αντίφάσεις που συσσωρεύτηκαν, έφτασαν σέ μιά πρώτη ρήξη μέ τήν αντιπαράθεση ΚΚΣΕ – Κ.Κ. Κίνας. Τό πιο σημαντικό φαινόμενο όμως ήταν ή αναγέννηση τής μαρξιστικής σκέψης που άρχισε στη δεκαετία του 1960, σέ μιά περίοδο άθνησης των αντιμπεριαλιστικών κινήματων του Τρίτου Κόσμου. Ξεκίνησε από τό *περιθώριο* των ευρωπαϊκών Κ.Κ., πολεμήθηκε άρχικά από τήν πλειοψηφία των σημερινών ήγεσιών του εύρωκομμουνισμού, οι όποιες όμως προσπάθησαν άργότερα νά ιδιοποιηθούν τίς σημαίες αυτού του άνανεωτικού κινήματος.

Ο Μάης του 1968 και ή εισβολή στην Τσεχοσλαβακία αποτελούν άποφασιστική τομή για τήν πορεία των νέων ρευμάτων, και κατά κάποιο τρόπο «εξανάγκασαν» τίς ήγεσίες νά μεταστραφούν, άφου τίς έφεραν μπροστά σέ τετελεσμένα γεγονότα. Τέλος, ή διαφοροποίηση ως προς τούς Σοβιετικούς κορυφώθηκε όταν ήρθε στό προσκήνιο τό ζήτημα των ελευθεριών στις

άνατολικές χώρες (δεκαετία του 1970). Δέν έπαψε όμως ποτέ, μεγάλο μέρος των ήγετών, νά αντισταθμίζει τίς άργοποιίες στις έπεξεργασίες μέ έντυπωσιακές ένέργειες (όπως ή έγκατάλειψη τής δικτατορίας του προλεταριάτου από τόν Μαρσαί).

Υπάρχει όμως δυνατότητα νά παρακαμφθεί τό τελικό ζήτημα που άφορά τή φύση του σοβιετικού κοινωνικού συστήματος; Τό έρώτημα αν θροισκόμαστε μπροστά σέ *λάθη και άνωμαλίες* ενός συστήματος σοσιαλιστικού (άτελους έστω, ή «πρωτόγονου») ή μπροστά σέ γεγονότα *σύμφυτα* μέ τό πολιτικό-κοινωνικό σύστημα των χωρών αυτών (τό όποιο τότε είναι κάτι άλλο, αλλά πάντως όχι σοσιαλισμός*) είναι χωρίς πολιτική ουσία; Και τελικά μπορούν τά ευρωπαϊκά Κ.Κ. νά χαράξουν μιά μακρόπνοη στρατηγική αν δέν τό άπαντήσουν; Ο Κλαουντίν τό άρνείται. Και τά γεγονότα που άκολούθησαν (Άφγανιστάν, στροφή του Μαρσαί προς τά πίσω) μοιάζουν νά του δίνουν δίκιο.

Γιατί όμως οι σημερινοί κύριοι πολιτικοί έκφραστές του εύρωκομμουνισμού διατάζουν νά μιλήσουν για πρόβλημα σοβιετικού *κοινωνικού συστήματος*;

«... Στην εύρωκομμουνιστική ιδεολογία έπιζούν όρισμένες ιδέες που προέρχονται από τό μαρξισμό τής 2ης Διεθνούς, πέρασαν στη συνέχεια στις θεωρίες του Λένιν και τής 3ης Διεθνούς, και τελικά συστηματοποιήθηκαν δογματικά από τό σταλινισμό. Πρόκειται κυρίως για τίς εξής αντίληψεις: ή κατάργηση τής καπιταλιστικής άτομικής ιδιοκτησίας ίσοδυναμεί μέ τήν κατάργηση των καπιταλιστικών παραγωγικών σχέσεων· μιά σειρά από στοιχεία των παραγωγικών δυνάμεων – τεχνική, έπιστήμη άκόμα και όργάνωση εργασίας – είναι σүδότερα και μπορούν νά υπηρετήσουν έξίσου τόσο τόν καπιταλισμό όσο και τό σοσιαλισμό χωρίς ποιοτικές μεταλλαγές· μέ βάση τίς δύο αυτές προκείμενες προτάσεις, όλα έξαρτώνται από τό επίπεδο των παραγωγικών δυνάμεων, από τά υλικά επιτεύγματα. Μιά παρόμοια αντίληψη επιτρέπει τόν ίσχυρισμό ότι μιά οικονομική δομή μπορεί νά είναι σοσιαλιστική και τήν ίδια στιγμή τό πολιτικό

καί γράμματα γνωρίζω

εποικοδόμημα να μην είναι σοσιαλιστικό, να είναι «καθυστερημένο» σε σχέση με την οικονομική βάση».

Τό ερώτημα πού προκύπτει όμως, είναι γιατί τέτοιες απόψεις, κωδικοποιημένες από τό σταλινισμό, κατάφεραν για τόσο καιρό να ηγemonεύουν, εκτός από τό ΚΚΣΕ (όπου υπάρχουν ως συστατικά στοιχεία της ιδεολογίας μιας νέας κυρίαρχης τάξης), και στό ευρωπαϊκό εργατικό κίνημα. Ή απάντηση πού δίνει ο Κλαουντίν («ή ακτινοβολία της Ήκτωβριανής Ήπανάστασης») μās φαίνεται σωστή, αλλά όχι επαρκής. Καί επιπλέον, ή άποψη ότι οι ρίζες του ηγemonισμού του ΚΚΣΕ βρίσκονται στη θεωρία του Λένιν για τήν «παγκόσμια επανάσταση» δέν είναι δυνατό να γίνει εύκολα δεκτή με τόν τρόπο πού τίθεται. Γιατί είναι άλλη ιστορία, πραγματική όμως και μέ πολύ μεγάλη σημασία, ή χρησιμοποίηση, εκ των υστέρων, όρισμένων άμφιλεγόμενων πλευρών της θεωρίας του Λένιν, από τους πολιτικούς εκφραστές της νέας κυρίαρχης τάξης για να ενισχύσουν τήν ηγemonία της (έδώ βρίσκει απόλυτα τό στόχο ή γνωστή και από τίς αναλύσεις του «Μανιφέστο» κριτική στό γιακωβίνικα στοιχεία της θεωρίας του Λένιν). Άλλη ιστορία, γιατί δέν μπορούμε να προεξοφλήσουμε τήν τελική κατάληξη του σοβιετικού καθεστώτος από τίς αντιλήψεις του Λένιν, αλλά είναι άναγκη να τήν άνιχνεύσουμε στις διαδικασίες της πάλης των τάξεων στην ΕΣΣΔ. Αύτός είναι και ο μοναδικός τρόπος για να μην πέσουμε άπρόοπτα πάνω σε νέες εκδοχές κάποιας ιστορικής «νομοτέλειας», ή όποια μάλιστα καθορίζεται από τίς ιδέες ενός ανθρώπου.

γ) Ή δημοκρατικός δρόμος πρós τό σοσιαλισμό

Ή αναζήτηση ενός «τρίτου δρόμου» για τήν άνατροπή του καπιταλισμού, εκτός από τή σφαίρα της θεωρίας, έχει τεθεί πλέον σαν άμεσα πολιτικό ζήτημα (παράδειγμα, τά πελώρια πολιτικά προβλήματα με τά όποια έρχεται σήμερα σε άναμέτρηση τό Ήταλικό Κ.Κ., από τό παιχνίδι της εξουσίας στην χώρα του, μέχρι τήν άνίχνευση ενός

νέου διεθνισμού). Οι άπαντήσεις όμως δέν υπάρχουν πουθενά έτοιμες. Ή υπάρχει μόνο ή μεταβαλλόμενη πραγματικότητα και ο μέγας πειρασμός να συλλάβουμε τόν «τρίτο δρόμο» σαν κάτι ανάμεσα στο σταλινισμό και τή σοσιαλδημοκρατία (ή σαν ένα «μιγμα» τους, στο όποιο τά «καλά» στοιχεία του καθενός συστατικού εξουδετερώνουν τά «κακά» στοιχεία του άλλου συστατικού). Όμολογουμένως, μία τέτοια αντίληψη μās «γλιτώνει» από άρκετές δύσκολες αναζητήσεις σε άνεξερεύνητα πεδία...

Σέ τελική άνάλυση, ή άξια της προβληματικής του Κλαουντίν βρίσκεται στην αντίληψη του για τόν τρόπο με τόν όποιο μπορούμε να βγούμε από τό τέλμα του σταλινισμού χωρίς να έμπλακούμε στό άδιέξοδα της σοσιαλδημοκρατίας, δηλαδή στο περιεχόμενο πού δίνει στον «τρίτο δρόμο». Χωρίς συνθηματολογίες, αλλά μέσα από τήν κριτική των σημερινών στρατηγικών της ευρωπαϊκής άριστεράς, και μέσα από τήν άνάλυση της παγκόσμιας πραγματικότητας, συγκλίνει μαζί με μία σειρά άλλων άπόψεων πού εκφράζουν τήν άριστερή τάση

του ευρωκομμουνισμού σε μία εύδιάκριτη κατεύθυνση: Τή διεξοδό θά τήν βρούμε στό άριστερά, αφήνοντας δεξιά μας τό σταλινισμό, τή σοσιαλδημοκρατία και ό,τι άλλο έμποδίζει ακόμα και τίς πιο ζωντανές δυνάμεις του εργατικού κινήματος να εξαγοράσουν τά λάθη του παρελθόντος και να άντικρίσουν χωρίς παραμορφωτικούς φακούς τή σημερινή πραγματικότητα και ό,τι άνοίγεται μπροστά της.

Τό στοιχείο πού κρίνεται είναι ή προοπτική του σοσιαλισμού στην Ευρώπη. Ο Κλαουντίν συμφωνεί ότι «ο σοσιαλισμός ή θά είναι δημοκρατικός ή δέν θά ύπάρξει καθόλου». Δικαιούμαστε άραγε να υποθέσουμε ότι με τό πέρασμα του χρόνου, οι εκκρεμότητες και οι ασάφειες γύρω από κάτρια ζητήματα του άνανεωτικού κινήματος της άριστεράς γίνονται λιγότερες;

Γιώργος Ριζούλης

* Άφου ο σοσιαλισμός και ή έλευθερία είναι έννοιες άλληλένδετες.

Νικόλαος Πλαστήρας Ήκοστρατεία της Ούκρανίας 1919 Κίνημα 6ης Μαρτίου 1933 Άλληλογραφία

Άπό τό Άρχείο της Πηνελόπης Δέλτα. Ήπιμέλεια Π.Α. Ζάννας, εκδ. Έρμής, Άθήνα 1979

Στόν πρώτο τόμο πού προέκυψε από τό Άρχείο της Π. Δέλτα (βλ. Ήλευθέριος Βενιζέλος, Π.Σ. Δέλτα, Άθήνα 1978), «συγκεντρώθηκε ό,τι βρέθηκε στό χαρτιά της Πηνελόπης Δέλτα πού έχει σχέση με τόν Ήλευθέριο Βενιζέλο και τήν εποχή του». Άξιοποιώντας άκόμη περισσότερο τό ίδιο Άρχείο ο Π. Ζάννας ξεχώρισε σε ένα δεύ-

τερο τόμο κείμενα πού έχουν έπικεντρο τόν Νικόλαο Πλαστήρα. Ο τόμος αυτός χωρίζεται στις παρακάτω ένότητες:

Α. «Άναμνήσεις από τήν εκστρατεία της Ούκρανίας 1919» (σελ. 1-54), όπου ο Νικ. Πλαστήρας, ύστερα από εκκλήσεις της Δέλτα, κατέγραψε τά συμβάντα της συμμετοχής του (και του 5/42 Συντάγματος Ευζώνων πού διοικούσε) στην εκστρατεία της Ούκρανίας τό 1919 για τήν καταστολή της Ρωσικής Ήπανάστασης, πού είχαν

καί γράμματα γνωρίζω

ξαπολύσει οι Άγγλογάλλοι. Άς σημειωθεί ότι ή Π. Δέλτα εκτός από τή μαρτυρία του Πλαστήρα είχε συγκεντρώσει, για τήν ίδια εκστρατεία, μαρτυρίες των στρατηγών Κων/νου Βλάχου, Κων/νου Μανέτα, Νεόκοσμου Γρηγοριάδη, Νικ. Βλαχόπουλου, Γεωργίου Κονδύλη, του έφεδρου άνθ/γου Γιαγκου Δραγούμη και μιά περιληπτική έκθεση για τίς επιχειρήσεις του Έλληνικού Στρατού στην Ουκρανία, χωρίς μνεία συντάκτη.

Β. «Διατί έκαμα τήν επανάσταση τής 6ης Μαρτίου». Πρόκειται για κείμενο απολογητικό μέ στόχο νά εξηγηθούν οι πολιτικοί λόγοι πού ώθησαν τον Πλαστήρα νά προβεί στό Κίνημα τής 6ης Μαρτίου, τή στιγμή πού τό Λαϊκό Κόμμα κέρδιζε, σέ βάρος των Φιλελευθέρων, τίς εκλογές τής 5ης Μαρτίου 1933.

Γ. «Άλληλογραφία»: συνολικά 25 γράμματα του Πλαστήρα και 10 τίς Δέλτα μεταξύ 1922 και 1937.

Δ. «Έπίμετρο»: περιλαμβάνει αντίγραφο επιστολής του Πλαστήρα από τό Μικρασιατικό Μέτωπο πού περιγράφει τή μάχη του Τουμλου Μπουνάρ, επιστολή τής

Δέλτα στον Πάγκαλο πού αναφέρεται στην επικήρυξη του Πλαστήρα τό 1925 και μιά διήγηση του Πλαστήρα για τά μετά τήν παραίτηση τής κυβέρνησης Τσαλδάρη ώς τήν όρκωμοσία τής τελευταίας κυβέρνησης Βενιζέλου τον Ίανουάριο του 1933.

Στόν τόμο προτάσσεται πρόλογος του Π.Α. Ζάννα και συμπληρώνεται από ευρητήριο και πληθώρα κατατοπιστικών σημειώσεων του έπιμελητή πού αρτιώνουν τήν έκδοση και διευκολύνουν τή χρησιμοποίηση των ντοκουμέντων.

Τά κείμενα πού περιλαμβάνονται στό *Νικόλαο Πλαστήρα* αποτελούν πολύτιμα ντοκουμέντα τής πολυτάραχης ιστορίας του Μεσοπολέμου: πληροφοριακά αλλά και ένδεικτικά τής νοοτροπίας, τής ιδεολογίας και τής πολιτικής φιλοσοφίας μερικών πρωταγωνιστών πού ή δράση τους βάρυνε άποφασιστικά τά χρόνια εκείνα. Η δημοσίευσή τους πλουτίζει τά έργα πού μπορούν νά έχουν στή διάθεσή τους όσοι ενδιαφέρονται για τήν ιστορία τής περιόδου αυτής.

A.E.

ΑΦΙΕΡΩΜΑ
ΣΤΟΝ
ΚΑΘΗΓΗΤΗ
ΛΙΝΟ
ΠΟΛΙΤΗ

μέ συνεργασίες μαθητών του

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1979

ΜΑΡΤΚΕΡΙ ΓΟΥΡΕΝΑΡ

ΑΔΡΙΑΝΟΥ
ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ

ΣΑΤΖΗΒΟΥΚΑΝ

ΜΑΡΤΚΕΡΙ ΓΟΥΡΕΝΑΡ

Η ΑΒΥΣΣΟΣ

ΣΑΤΖΗΒΟΥΚΑΝ

ΖΗΤΕΙΤΑΙ

Έλληνας ή Έλληνίδα απόφοιτος άνωτατης σχολής για νά διδάσκει Έλληνικά σέ ξένους φοιτητές. Είναι άπαραίτητο νά ξέρει Άγγλικά. Τα μαθήματα παραδίδονται πρωινές ώρες στό διάστημα Σεπτέμβριος-Μάιος και τρεις εβδομαδες τό καλοκαίρι. Γράψτε στήν άκόλουθη διεύθυνση μέ τό τηλέφωνό σας και ένα σύντομο βιογραφικό σημείωμα: **DAVIS, ΣΙΝΩΠΗΣ 36, ΑΘΗΝΑ 609.**

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ
ΤΟΥ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ

Χαίρομαι πολύ πού μέ τήν κριτική τής κυρίας Δ. Χατζόγλου στό άρθρο μου «Η αυτόνομη του γυναικείου κινήματος: ένα σχήμα παραπλανητικό» (Πολίτης, τ. 29, Οκτώβρης 1979, σ. 42-44) μου δίνεται ή εύκαιρία ενός αντίλογου. Οι διαφορετικές απόψεις – ακόμη και οι όργανισμένες ή αυτές πού εκφράζουν μιά αντίδραση συναισθηματική περισσότερο παρά λογική – βοηθούν στην προσέγγιση μερικων αλήθειων, αφού μιά και μοναδική αλήθεια, βέβαια, δεν είναι δυνατό να υπάρχει. Άρκει αυτή ή πολυφωνία – σύντροφος τόσο απαραίτητος για τό δρόμο – να μή μάς αφήνει να ξεχνούμε ότι αγωνιζόμαστε από τήν ίδια πλευρά του λόφου...

Θά απαντήσω σε μερικά μόνο από τά σημεία τής κριτικής τής κυρίας Χατζόγλου, γιατί, διαφορετικά, θά έπρεπε να αναφερθώ σε όλη τήν ιστορία του φεμινισμού, από τις μαχητικές άπαρχές του ακόμη, ενώ ή δική μου άποψη αποτελούσε μιά προσπάθεια ανάλυσης των μελλοντικών προοπτικών του γυναικείου κινήματος, όπως αυτές διαγράφονται μέσα από τά σύγχρονα πολιτικά και κοινωνικά δεδομένα. Και θέλω να πιστεύω πως όσα είπα δεν είναι ούτε «ούτοπικός ιδεαλισμός» ούτε «δογματισμός» βέβαια, όχι μόνο γιατί οι παραπάνω χαρακτηρισμοί άναιρούν ο ένας τον άλλο, αλλά και γιατί δεν πρότευνα μιά και μόνη «βασιλική όδó» για τήν χειραφέτηση των γυναικών, αλλά προσπάθησα να έντοπίσω τά πλαίσια και τά όρια μέσα στα όποια θά έπρεπε ίσως να κινηθεί ό φεμινιστικός προβληματισμός για να είναι αποτελεσματικός.

Φοβάμαι πως ή κυρία Χατζόγλου συμπαθεί ιδιαίτερα τις έτικέτες και τις επιβάλλει με μιά σχετική εύκολία και άρκετήν αυθαίρεσία, αφού σαφώς τό άρθρο μου υποστηρίζει τήν ένταξη του γυναικείου κινήματος μέσα στον ευρύτερο «πολιτικό χώρο κριτικό και προοδευτικό» και ενάντια στα «δοσμένα πολιτικά σχήματα», αυτά δηλαδή πού λειτουργούν άκριβώς με τους άφορισμούς ΤΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ή κάτω από τήν κηδεμονία ΤΟΥ ΑΡΧΗΓΟΥ πού ΚΑΘΟΔΗΓΕΙ. Πιστεύω πως τό γυναικείο κίνημα μπορεί να εξελιχθεί σαν φορέας κοινωνικών αλλαγών όχι αυτόνομα και περιθωριακά, αλλά ενεργητικά, δρώντας σε πολλά πλά επίπεδα – εργασίας, μόρφωσης, πολιτικής, εξουσίας – και «για να δικαιωθεί έχει ανάγκη τής συμπαράστασης και τής συνεργασίας όλων

των προοδευτικών φορέων τής κοινωνίας». Και είναι μάλλον κοινή πίστη ότι ποτέ, κανένας δογματισμός δεν υπήρξε «προοδευτικός», με τήν κυριολεκτική σημασία του όρου.

Μέ κανένα τρόπο, φυσικά, δεν θεωρώ «δευτερεύον» τό γυναικείο κίνημα, όπως με κατηγορεί ή κυρία Χατζόγλου κι όπως φαίνεται άλλωστε μέσα στο άρθρο. Παραθέτω δύο μόνο σχετικά άποσπάσματα: «Όταν, άφαιρετικά και γενικευτικά, θεωρούμε τήν καταπίεση των γυναικών άποτέλεσμα έμφυτων βιολογικών και ψυχολογικών λόγων πού δεσμεύουν τήν δημιουργικότητά τους, τότε υποβιβάζουμε τή σημασία τής κινητοποίησής τους. Μπορούμε εύκολα να τήν όρίσουμε ως μιά ανεξάρτητη, παρα-πολιτική κίνηση – θετική ίσως αλλά πάντως όχι ουσιαστική» (Πολίτης, τ. 29, σ. 42-3). Και παρακάτω: «Κατά συνέπεια οι γυναικείες διεκδικήσεις δεν μπορούν να θεωρούνται περιθωριακή κίνηση» (όπ. παρ., σ. 43). Άντίθετα αυτό άκριβώς φοβάμαι, ότι δηλαδή οι αυτόνομες διεκδικήσεις (κι αυτό έννοώ με τήν έκφραση «ώφελμιστικά ιδιότητες») θά περιορίσουν τήν γυναικεία κινητοποίηση σε μιά περιοχή «φυλετική», θά έλεγα, περισσότερο παρά κοινωνική, όπως θά έπρεπε.

Ό χαρακτηρισμός «δευτερεύον» άφορούσε όχι τό γυναικείο κίνημα αλλά τό γυναικείο φύλο (βλ. όπ. παρ., σ. 44, 2η στήλη κάτω). Και όταν αναφερόμαστε στο γυναικείο ζήτημα με βάση τό φύλο πρωταρχικά, τότε στερούμε τις γυναίκες από τήν ανθρώπινη ιδιότητά τους, πράγμα επικίνδυνο για τήν παραπέρα συνειδητοποίηση του ρόλου τους. Ότε νομίζω πως είναι θεμιτή ή σύγκριση γυναικας-εργάτη, φύλου-τάξης, όπως προτείνει ή κυρία Χατζόγλου. Πρώτα, γιατί ό εργάτης αλλά και ή εργάτρια είναι και άνθρωποι πού καταπιέζονται σαν «άτομα μέσα στο οικονομικό και πολιτικό περιβάλλον πού τά καθορίζει» και αυτό έννοώ όταν μιλώ για συνειδητοποίηση ενός άτόμου: δεύτερο, επειδή τό φύλο είναι ένα βιολογικό χαρακτηριστικό, δημιούργημα τής φύσης, πού δεν επιτρέπεται να βάζει φραγμούς στην ανάπτυξη του άτόμου, ενώ ή τάξη είναι ένας συλλογικός χαρακτηρισμός, δημιούργημα τής ιστορίας, πού αναχαιτίζει τή δημιουργική εξέλιξη τής ανθρώπινης ύπαρξης. Θά επικαλεστώ εδώ τήν άποψη τής Μ. Ήλιού (σε μιά από τις επιφυλλίδες της στο

ΒΗΜΑ με τίτλο «Η μεταμφίωση των διακρίσεων – ρατσισμός και άνισότητα των φύλων): «Η βιολογική «έρμηνεία» (άναφέρεται στις διαφορές άντρα-γυναίκας και στην κοινωνική άνισότητά τους) δίνει έτσι τή δυνατότητα να υπάρχει άνάλογη μεταχείριση των άτόμων από τή στιγμή πού γεννιούνται και σε όλη τή διάρκεια τής ζωής τους». Και παρακάτω: «Χρειάζεται όμως να γίνει κοινή συνείδηση ότι τό υποκειμενικό δικαίωμα στην ταυτότητα (έθνική, πολιτισμική, γλωσσική, φύλου, άτομική) δέ δίνει σε κανένα τό προνόμιο να καταπιέζει και να εκμεταλλεύεται τον άλλο μετατρέποντας τις διαφορές σε διακρίσεις».

Ός προς τά κείμενα πού παραθέτω – «έκλεκτικά» όπως παρατηρείται. Η κυρία Χατζόγλου περιορίζεται σε δύο μόνο (τό ένα μάλιστα σε μετάφραση τήν όποια δεν έχω χρησιμοποιώ τό πρωτότυπο: Woman's Consciousness Man's World τής Sheila Rowbotham στην α' του έκδοσης τό 1974) από τά πέντε πού παραθέτω όχι άόριστα αλλά με συγκεκριμένες παραπομπές και, έφαρμόζοντας έκλεκτική τακτική, άπομονώνει μιά ή δύο παραγράφους για να υποστηρίξει τήν άποψη της. Υπάρχουν βέβαια διάφοροι τρόποι έρμηνείας των κειμένων, άρκει όμως αυτά να μήν προδίδονται. Όσο για τήν ποικιλία των κειμένων πού χρησιμοποιώ, αυτό δέ μαρτυρεί, νομίζω, έλλειψη ιδεολογικής ταυτότητας, όπως φαίνεται να πιστεύει στην εισαγωγή της ή κυρία Χατζόγλου. Άντίθετα είναι μιά προσπάθεια άνίχνευσης μέσα σ' έναν όρισμένο χώρο των κοινών σημείων και στόχων σε γυναικεία κείμενα για τό γυναικείο κίνημα. Γιατί πραγματικά πιστεύω, κι εδώ διαφωνούμε ριζικά μάλλον, ότι «για να μι-

λās καί προπαντός νά γράφεις (δέν ξέρω, ἀλήθεια, γιατί διαχωρίζονται τά δύο) γιά τό γυναικείο ζήτημα» πρέπει πρώτ' απ' όλα νά είσαι γυναίκα...

Δέ θά απαντήσω στήν ειρωνική παρατήρηση τής κυρίας Χατζόγλου γιά τό «ένα ή δύο ανθρώπινα είδη», μέ ενοχλεί όμως ή σιγουριά καί ή εύκολία μέ τήν όποία εκφράζει τήν ετυμολογία της σχετικά μέ τήν «άποψη πού μου δημιούργησε τέτοιου είδους προβλήματα». Πιστεύει, πραγματικά, ότι τό γυναικείο κίνημα δέν έχει σχέση με άμεση μέ τόν δλο άνδρικό πληθυσμό; Κι άν ναι, πώς αυτό συμβιβάζεται μέ τίς φράσεις της: «(Τό γυναικείο κίνημα) Είναι ακόμα μιά διαμαρτυρία στήν άντροκρατία...», «Αντίθετα όταν... τό γυναικείο κίνημα άσκησε έντονη κριτική, στή δομή τής πατριαρχικής οικογένειας, στή μονογαμία... δέν πρότεινε τήν αλλαγή του «άφέντη» στίς σχέσεις αυτές» αλλά «Απέρριψε καί τς δύο έννοιες του άφέντη καί του φόβου σάν άντροκρατικές καί άνοιξε τήν προοπτική γιά τή δημιουργία ούσιαστικών ανθρώπινων σχέσεων...» (Πολίτης, τ. 32, σ. 29, στήλη 1η καί 2η). Δέν είναι ή άνδρική παρουσία καί στάση ένα από τά κεντρικά σημεία άναφοράς αυτού του προβληματισμού;

Τέλος, γιά τόν «άνδρόγυνο κόσμο» θά μπορούσα νά παραπέμψω τήν κυρία Χατζόγλου σέ μιά σειρά από δημοσιεύματα (ανάμεσα στά όποια τό «Born female» τής Caroline Bird, ό συγκεντρωτικός τόμος Woman, Culture and Society τών Rosaldo-Lamphere, ένα άρθρο τής Άν. Βιτσέντζου: «Γυναίκα, ή επαναστατική μορφή του μέλλοντος», έφημερ. Αύγή, 12-3-1978 κ.ά.) άν δέν πιστεύα ότι ή έλευθερία τής διατύπωσης προσωπικών άπόψεων αντίθετων από τίς δικές μας είναι, από καιρό πιά, κατακτημένο δικαίωμα καί έτσι θά πρέπει νά κρίνονται (νά επιδοκιμάζονται ή νά επικρίνονται) μακριά από κάθε συναισθηματική αντίδραση. Όπωσδήποτε όμως, όπως καί ή ίδια λέει (βλ. όπ. παρ., σ. 29, στήλη 1η καί 2η) ή κυρία Χατζόγλου εκθέτει «τήν έρμηνεία πού προσωπικά δίνει στό κείμενό μου» - έρμηνεία πού μου είναι άπόλυτα σεβαστή καί πού μάλιστα πρέπει νά όμολογήσω ότι «δέν είναι ούτε από τίς πιά δογματικές ούτε από τίς κατοπραίρετες. Ό προβληματισμός της είναι όπωσδήποτε καί καλοπροαίρετος καί γόνιμος μιά πού ό διάλογος γιά τό γυναικείο ζήτημα μόλις έχει άνοίξει...»

Χριστίνα Μιχαλοπούλου-Βέικου*

* Καί όχι «Μιχαλακοπούλου», όπως από άθελψία γράφτηκε στό τεύχος 31 του Πολίτη.

«Ο ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ ΚΑΙ ΕΜΕΙΣ»

Τά πρώτα μεταδικτατορικά χρόνια πίσω απ' τίς θριαμβολογίες, τά λάθαρα καί τίς έλπίδες - κρυφές καί φανερές - καρτερική καί σίγουρη στεκόταν ή ανάγκη μας: ή διαλεκτική σχέση ανάμεσα στήν τέχνη καί τήν πολιτική. Ξεχασμένη τότε αυτή ή σχέση, μέσ στήν παραζάλη τής άποχουστοποίησης καί τή μέθη του σφυροδρέπανου, παίρνει σήμερα τήν εκδίκησή της απ' τά έρείπια τών δικών μας κτισμάτων τής άμμου: έπρεπε νά έρθει ή «άντηρωική» εποχή τών τελευταίων χρόνων γιά νά γίνει ή στροφή προς τήν τέχνη καί πιά συγκεκριμένα τή λογοτεχνία: μιά στροφή τόσο ποθητή όσο καί καθόλου άμοιρη κινδύνων...

Στά ζόρικα χρόνια πού μεσολάβησαν από τό 1976 ό «Πολίτης» μάς συντρόφευε πιστά στίς πολυποικίλες άνάγκες μας, στάθηκε κάτι παραπάνω από συντροφικό χάδι: στάθηκε ένας βασικός μοχλός τής επαναστατικής μας επαγρύπνησης: καί μ' αυτό δέν είχε μόνο σχέση ή ποιότητα τών κειμένων του αλλά καί τό κύτταρο-στόχος του: ή πολιτική, μέ τήν καθιερωμένη έννοια. Όσο βέβαια είναι αλήθεια ότι ή πολιτική είναι ένας τρόπος ζωής άλλο τόσο είναι αλήθεια ότι καί ή τέχνη είναι ένας τρόπος ζωής: δύο τρόποι ζωής πού ούσιαστικά, διαλεκτικά συνουσιάζονται καί συγχωνεύονται. Ό «Πολίτης» στήν προσπάθεια του λοιπόν - πιστεύω - νά συμπληρώσει τόν «πολιτικό» καί τόν «ποιητικό» λόγο, νά συνεισφέρει στήν διακοπή του όχι μόνο άχαρου αλλά καί καταστροφικού διαχωρισμού ανάμεσα στή Λογοτεχνία καί τήν πολιτική δράση προχώρησε στό εγχείρημα του «Λογοτεχνικού Πολίτη».

Έδώ λοιπόν θά ήθελα νά κάνω τήν μικρή μου παρέμβαση σάν ένα σημαντικό έρωτηματικό, συνεισφορά - άν μπορώ - στό παρόν πρόβλημα.

Πρώτ' απ' όλα θά ήταν ίσως σωστό νά άποσαφηνιστεί όχι μόνο λεκτικά αλλά καί στήν πράξη, ποιά θά ήταν άκριβώς ή στρατηγική καί ή τακτική του νέου πιά περιοδικού: Άν θά κινηθεί μέσα στά καθιερωμένα κλισέ τών λογοτεχνικών περιοδικών καί γιατί, άν θά προσπαθήσει νά βρει νέους δρόμους έκφρασης καί επικοινωνίας μέ τούς αναγνώστες, κατά πόσο έχει ειλικρινά αυτή τήν δυνατότητα, κατά πόσο έμεις, πιά έξω, μπορούμε νά συνεισφέρουμε. Για μένα γιά παράδειγμα θά λειτουργούσε σάν κριτήριο επιτυχίας μιά με-

γάλη αύξηση συνεργασίας καί άλληλογραφίας μέ τούς αναγνώστες, μιά ζωντανή επικοινωνία καί όχι μιά από «καθ' έδρας» σχέση.

Μετά θά έπρεπε νά έπισημανθεί ένας κίνδυνος πιά ύπουλος καί πιά θανάσιμος: Η άπομάκρυνση από τό δύσβατο μονοπάτι τής καθημερινής πολιτικής πάλης σάν συνολική έννοια - από τούς τόπους δουλειάς καί διασκέδασης, μέχρι τήν οικογένεια καί τόν έρωτα - πού οδηγεί ή θαλπωρή του βασίλειου τής Τέχνης. Γιατί ναι μέν ή τέχνη - ποτέ άπολίτικη - μάς μαθαίνει νά ζούμε έτσι ή άλλίως αλλά ταυτόχρονα μπορεί νά άποτελέσει τό καταφύγιο τής νεύρωσης ενός άγώνα στόν πολιτικό στίβο πού φαινομενικά στερείται άποτελέσματος. Τότε ή τέχνη-Νιρβάνα μάς άποκόβει από έπώδυνους κοινωνικούς χώρους, μάς άγκιστρώνει σέ κάποιους άλλους κοινωνικούς χώρους, παραποιεί καί παραμορφώνει έτσι τήν συνολική μας στάση σάν πολιτικά πρόσωπα. Άς μή γίνει λοιπόν τό άνοιγμα προς τήν Λογοτεχνία από έλπιδοφόρα προσπάθεια σά χέρια μας μπουμεραγκ, στήν ήδη ταλαιπωρημένη καρδιά μας.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΩΦΡΟΝΑΣ

ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΡΟΟΔΕΥΤΙΚΟΙ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΟΙ

Δέν μπορώ καθόλου νά καταλάβω πού όφείλεται ή τόσο έμπαθής επίθεση πού έξαπόλυσαν ενάντια σ' ένα παλιό δικό μου άρθρο (καί σέ μένα προσωπικά) οι Δημήτρης Άρμάος καί Φώτης Μωρόγιαννης στό προηγούμενο τεύχος του Πολίτη. Τό μόνο πού βρίσκω προφανές είναι ότι πρόκειται γιά λάθος άνάγνωση. Θεωρώ έντελώς άχαρο νά υπερασπιστώ έδώ καί τώρα εκείνο τό άρθρο: έτσι κι άλλίως τά γραπτά παραμένουν καί ό καθένας μπορεί νά κρίνει. Έπειδή όμως θεωρώ πώς τά όσα άλλα γράφουν οι Δ.Α. καί Φ.Μ. - πέρα από όποιες επιφυλάξεις ως προς τό περιεχόμενο ή τό ύφος τους - είναι άξια συζήτησης, καλό ίσως είναι νά βρεθεί μιά διαδικασία γιά νά άρθει τό «προσωπικό» θέμα. Τό τηλέφωνό μου μπορεί νά βρεθεί από τόν Πολίτη.

Αριστέιδης Μπαλτάς

καί γράμματα γνωρίζω

Η «ΓΛΩΣΣΑ» ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

Ἀγαπητέ «Πολίτη»

Είμαι αναγνώστης του περιοδικού από την ημέρα της έκδοσής του και συνδρομητής εδώ και ενάμιση χρόνο περίπου. Ἐνοχλώ για πρώτη φορά για ένα και μοναδικό λόγο. Νά προσφέρω την βοήθειά μου.

Ἡ έκδοση του περιοδικού κάλυψε ένα μεγάλο κενό στο χώρο του πολιτικού τύπου και ιδιαίτερα σ' ένα πολύ εύαισθητο σημείο του. Τήν σωστή, αντικειμενική και χωρίς συμβιασμούς πληροφόρηση. Είναι πραγματικά πολύ σοβαρή προσπάθεια, αλλά και «επικίνδυνη» νά κοντράρεις τήν κατεστημένη νοοτροπία του τύπου (ἐννοῶ πάντα τόν τύπο πού καλύπτει τόν χώρο τῆς ἀριστεράς) στο θέμα τῆς πολιτικῆς πληροφόρησης. Ὅπου στο κάθε τί πού γράφεται εἶσαι ὑποχρεωμένος, πρώτα ἀπ' ὅλα, νά ἀνακαλύψεις πού ἀρχίζει ἡ ἀλήθεια και πού τελειώνει τό ψέμα, πού ἀρχίζει ὁ συμβιασμός και πού τελειώνει ἡ σκοπιμότητα. Σ' ὅλα τὰ προβλήματα ἐθνικά και διεθνή τό μόνο πού σοῦ προσφέρουν εἶναι νά σοῦ ἀυξάνουν τήν ἀγνοια και τήν θολούρα. Οἱ ἐξαιρέσεις πού ὑπάρχουν, και ὑπάρχουν, ἀλλά ἐπιβεβαιώνουν τόν κανόνα.

Ἡ ὑπαρξη, λοιπόν, και ἡ ὄντοτητα του περιοδικού, μέσα σ' αὐτή τήν πραγματικότητα, εἶναι ἀνάγκη. Και εἶναι κρίμα νά κινδυνεύει ἡ ἐπιβίωσή του ἀπό δικά του λάθη. Συγκεκριμένα:

Μήνες, τώρα, παρακολουθῶ ἕνα μέρος τῆς ἀρθρογραφίας του περιοδικού (καλύπτει σημαντικό μέρος τῆς ὕλης) πού προσπαθῶ νά καταλάβω τήν λογική και τό περιεχόμενο τῆς. Ἄρθρα χωρίς ἀρχή και τέλος, συγκεκριμένο στόχο και σκοπό, χωρίς δλοκλήρωση. Κυρίαρχο στοιχεῖο ἡ ὑποκειμενικότητα. Εἶναι ἀδύνατο νά καταλάβεις «τί θέλουν νά πουν». Ἐχει

ΕΝΑ ΣΟΒΑΡΟ ΛΑΘΟΣ
ΣΤΟ «ΓΙΑ ΜΙΑ ΘΕΩΡΙΑ
ΤΟΥ ΔΙΚΗΓΗΜΑΤΟΣ»

(στό προηγούμενο τεῦχος του Πολίτη)

Ὅχι θέβαια του συνεργάτη μας Παν. Μουλλά αλλά τῆς σελιδοποίησης:

Οἱ 7 πρώτες ἀράδες τῆς δεξιᾶς στήλης τῆς σ. 77 πρέπει νά διαβαστούν μετά τῆς 20 πρώτες ἀράδες τῆς ἀριστερῆς στήλης.

δημιουργηθεῖ, δυστυχῶς, μέσα ἀπό τῆς στήλης του «Πολίτη» ἕνα καινούριο εἶδος: Ἡ ἀφηρημένη δημοσιογραφία.

Δέν θά ἀναφερθῶ σέ συγκεκριμένα ὀνόματα. Δέν τό κρίνω σκόπιμο. Ἐνα πράγμα ὁμως εἶναι σίγουρο. Κάνουν μεγάλο κακό. Τά αἴτια δέν εἶμαι σέ θέση νά τά γνωρίζω. Εἶναι καθαρά θέμα ὑπεύθυνου σύνταξης.

Προσοχή, λοιπόν, σ' αὐτό σημείο. Διώχνει τούς ἀναγνώστες και ἐμποδίζει τήν πλατύτερη κυκλοφορία του (ἔχω προσωπικές ἐμπειρίες). Πιστεύω ὅτι τό περιοδικό δέν γράφεται για ἕνα στενό κύκλο ἀμφισβήτησης. Ἀλλά γράφεται για νά βοηθήσει, μέ τόν τρόπο του, τήν ὑπόθεση τῆς θαρῖα «τραυματισμένης» ἀριστεράς στήν Ἑλλάδα. Και ιδιαίτερα τόν δύσκολο ἀγῶνα τῶν ἀνανεωτικῶν δυνάμεων αὐτῆς.

Φιλικά
ΔΗΜΟΣ ΜΑΝΙΚΑΣ

ΨΗΦΟΘΗΡΙΑ Ἡ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΣΗ;

Μέ τήν παραπάνω ἀπορία δυῶ ἀναγνώστες μᾶς ἔστειλαν τῆς προκηρύξεις ἐναντίον του γυμνιασμοῦ πού δημοσιεύουμε στή συνέχεια: τῆς Τ. Ο. ΠΑ. ΣΟΚ Τροικζηνίας και τῆς «Ἐπιτροπῆς Ἀγῶνος» τῶν θρησκευτικῶν ὀργανώσεων τῆς περιοχῆς. Και μεις μέ τή σειρά μᾶς ἀναρωτιόμαστε: Πῶς τά κατάφερε ἡ «παρηκμασμένη Δύση» νά συγκεντρώσει τά ἴδια πυρά τόσο του κινήματος τῆς κοινωνικῆς ἀπελευθέρωσης ὅσο και τῶν ποιμένων τῶν ἐπουράνιων θοσκῶν...

ΓΙΑ ΤΟ ΓΥΜΝΙΣΜΟ

1. Κάθε Ἑλληνας ἔχει ὑποχρέωση νά ὑπερασπίζεται τά ἀγνά ἦθη και ἔθιμα τῆς Φυλῆς μας, ἀπέναντι σέ μόδες κατευθυνόμενες ἀπ' τό ἔξωτερικό, και μάλιστα δταν εἶναι διεφθαρμένες και ἀναιδέστατες, ὅπως π.χ. ὁ ΓΥΜΝΙΣΜΟΣ στήν Ἀργολίδα και σ' ὅλη τήν Ἑλλάδα μας.

2. Εἶναι πολύ σωστή ἡ ἀγανάκτηση ὅλου του κόσμου για τό θέμα πού μᾶς δημιούργησαν ΧΩΡΙΣ ΝΑ ΜΑΣ ΡΩΤΗΣΟΥΝ και χωρίς νά σκεφτοῦν τήν ἠθική μας και τῶν παιδιῶν μας, οἱ ἀρμόδιοι, ἐπιτρέποντας τήν ἐγκατάσταση διεφθαρμένων ξένων στίς Ἱερές ἀκτές μας.

3. Ἡ ἀπαράδεκτη αὐτή ἐνέργεια ἔφερε και θά φέρει ὄλο και μεγαλύτερη ἠθική και οἰκογενειακή και κοινωνική ἀναστάτωση στήν περιοχή μας. Ἄς τό ξέρουν οἱ κυβερνῶντες.

4. Ἄς μήν ξεχνᾶνε οἱ παντός εἶδους ὑπεύθυνοι, ὅτι τό θέμα του ΓΥΜΝΙΣΜΟΥ ΔΕΝ ΕἶΝΑΙ ΜΟΝΑΔΙΚΟ. ΤΑ ΝΑΡΚΩΤΙΚΑ, οἱ ΤΕΝΤΥ-ΜΠΟΥΪΣΜΟΙ, Οἱ ΒΙΑΣΜΟΙ μικρῶν και μεγάλων, Ἡ ΕΝΟΠΛΗ ΒΙΑ, Οἱ ΠΟΡΝΟ-ταινίες μέ ἥρωες μικρούς και μεγάλους, στόν Κιν/φο και τήν Τ.Υ. ΔΥΣΤΥΧΩΣ εἶναι πραγματικότητες και στόν Τόπο μας.

5. ΓΙΑ ὍΛΑ ΑΥΤΑ ΦΤΑΙΕΙ:

Και ὁ ΕΟΤ πού ἔδωσε τέτοιες ἀδειες, χωρίς νά ρωτήσει τούς κατοίκους τῆς περιοχῆς πού θλάφτει.

Και ἡ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ, πρό παντός, πού για λίγο εὔκολο συνάλλαγμα, δίνει «ΓΗΝ ΚΑΙ ΥΔΩΡ» ἢ μάλλον «ΓΗΝ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗΝ» στούς ἀφηνιασμένους ξένους, και δέν θλάπει ὅτι ἀφοῦ ζήτησαν τῆς ἀκροατικῆς μας, και τῆς πῆρανε, τώρα ζητᾶνε ΚΑΙ ΤΑ ΛΟΓΙΑ ΜΑΣ ΚΑΙ ΤΑ ΚΟΡΙΤΣΙΑ ΜΑΣ (και θά τά πάρουνε ἀν πάμε ἔτσι) ἐν ὀνόματι του ραγιαδισμοῦ, ὅτι... «ΑΝΗΚΟΜΕΝ ΕἰΣ ΤΗΝ ΔΥΣΙΝ», ἀρα Ὅ,ΤΙ μᾶς ζητᾶνε οἱ... «πολιτισμένοι» Δυτικοί... πρέπει νά τούς τό δίνουμε!!!

6. ΑΥΤΟΣ ΕἶΝΑΙ Ὁ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥΣ; ΔΕΝ ΤΟΝ ΘΕΛΟΥΜΕ!

7. ΓΙΑ ὍΛΑ ΑΥΤΑ,

ΚΑΛΟΥΜΕ,

ὍΠΟΙΟΝ ΕΝΔΙΑΦΕΡΕΤΑΙ ΕἴΤΕ για τῆ Ἐρησκευτική, ΕἴΤΕ για τήν Ἠθική, ΕἴΤΕ για τήν Κοινωνική ΕἴΤΕ για τήν Πολιτική ΠΡΟΚΟΠΗ τῶν ἀνθρώπων αὐτῆς τῆς ΧΙΛΙΟΒΑΣΑΝΙΣΜΕΝΗΣ Χῶρας,

ΝΑ ΞΕΣΗΚΩΘΗ

ΜΕ ΚΑΘΕ ΝΟΜΙΜΟ ΜΕΣΟ, ἐναντία στοῦ ξεπούλημα τῆς Ἀξιοπρέπειας, τῆς Ἠθικῆς, τῆς Οἰκογενείας και, τελικά τῆς ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ τῶν εὐγενικῶν ἀνθρώπων τῆς Περιοχῆς μας και τῆς Χῶρας δλοκλήρης.

8. Νά καταλάβουμε ὅτι θανάσιμος ἐχθρός δέν εἶναι ΜΟΝΟ ὁ γυμνιασμός, ἀλλά και τά ναρκωτικά, και ὍΛΑ τά ξενόφερτα προϊόντα τῆς διαφθορᾶς και τῆς ΣΑΠΙΛΑΣ τῆς παρηκμασμένης «Δύσης», πού, σῶνε και καλά, θέλουμε νά ἀνήκουμε!

Τ.Ο. ΠΑ. ΣΟ. Κ.
ΤΡΟΙΖΗΝΙΑΣ

ΔΕΝ ΘΑ ΠΕΡΑΣΕΙ Ὁ ΓΥΜΝΙΣΜΟΣ!
ΠΑΛΛΑΪΚΗ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗ ΓΙΑ
ΤΟ ΘΕΜΑ ΤΟΥ ΓΥΜΝΙΣΜΟΥ
ΣΤΑ ΔΙΔΥΜΑ ΕΡΜΙΟΝΙΔΟΣ
ΚΥΡΙΑΚΗ 23 ΜΑΡΤΙΟΥ –
ὉΡΑ 2.30 Μ.Μ.

ΚΑΛΟΥΜΕ για δεύτερη φορά τό λαό τῆς Ἐρμιονίδος, τῆς Ἀργολίδος, τῶν νήσων και τῶν πόλεων του Σαρωνικοῦ τήν προερχή Κυριακή 23 Μαρτίου και ὥρα 2.30' μ.μ. νά προσέλ-

θουν στο Ναό του 'Αγίου ΝΙΚΟΛΑΟΥ Διδύμων.

Δυστυχώς μέχρι τή στιγμή αυτή δέν ματαιώθηκε ή εγκατάσταση του γυμνιστικού στρατοπέδου στην περιοχή Σαλάντη-Διδύμων. 'Ο 'Οργανισμός Τουρισμού μέ νεώτερο έγγραφό του ανάβει πράσινο φώς, γιά νά περάσουν οί γυμνιστές. Αυτό μεγάλωσε τήν αγανάκτησή μας.

Στή συγκέντρωσή μας προσεκλήθησαν οί Σεβασμιώτατοι Μητροπολίτες 'Αργολίδος κ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, 'Ερμιονίδος κ. ΙΕΡΟΘΕΟΣ καί ό ιερός κλήρος, γιά ν' αναπέμψουν δέηση πρό των θαυματουργών εικώνων του 'Αγίου Νικολάου καί του 'Αγίου 'Ιωάννου του Καρτέρη. Θά μιλήσουν εκπρόσωποι άπ' τά νησιά καί τίς πόλεις του Σαρωνικού καί θά παρουσιάσουν τό θούρκο τής γυμνιστικής διαστροφής.

ΝΑ ΜΗ ΛΕΙΨΗ ΚΑΝΕΙΣ! 'Όλοι μαζί νά διατρανώσουμε τήν απόφασή μας:

★ Δέν παραδίνουμε στους διεστραμμένους Εύρωπαίους τήν μοναδική παραλία μας, στην όποία λούζονται οί γονείς, οί γυναίκες, τά παιδιά μας: τήν παραλία, πού είναι ποτισμένη μέ τό αίμα των πατέρων μας, πού σφαγιάστηκαν στά χρόνια τής κατοχής άπό τούς Ούνους. Δέν τήν παραδίδουμε σέ κανένα, πολύ περισσότερο στους ξεβράκωτους απογόνους των δημίμων των πατέρων μας. Γιατί δέν μάς αφήνουν οί άρμόδιοι νά λησμονήσουμε;

★ Δέν θέλουμε, ό λαός τής 'Ερμιονίδος, τόν γυμνισμό. 'Αρνούμεθα νά δεχθούμε τά δολλάρια, τά μάρκα, τίς λίρες τής άτιμίας. 'Αρνούμεθα τούς θησαυρούς πού μάς υπόσχονται. Δέν πουλάμε γιά άργύρια τά έθιμά μας, τίς ελληνικές παραδόσεις μας. Πρέπει νά γίνουν τραγικά έπεισόδια γιά νά τό καταλάβουν αυτό οί άρμόδιοι;

★ Δέν διασκεδάζεται ή άγωνία μας. Μαύρες σημαίες θά ύψώσουμε στά Δίδυμα σέ ένδειξη βαθυτάτης λύπης καί έντονωτάτης διαμαρτυρίας. Τά παλληκάρια του χωριού θά φορέσουν μαύρα περιβραχιόνια. Γιατί θέλουν λίγοι άμοραλισταί νά στραγγαλίσουν τίς έλευθερίες μας, τό «πιστεύω» μας; Τί είδος δημοκρατία είναι τό νά γίνεται τό θέλημα όλγων άμοραλιστών και όχι του λαού;

ΟΛΟΙ ΣΤΟΝ ΑΓΩΝΑ, ΚΥΡΙΑΚΗ 23 ΜΑΡΤΙΟΥ - ΩΡΑ 2.30 Μ.Μ. ΝΑ ΜΗ ΛΕΙΨΗ ΚΑΝΕΙΣ, ΜΟΝΟ ΑΡΡΩΣΤΟΙ ΚΑΙ ΥΠΕΡΗΛΙΚΕΣ ΕΧΟΥΝ ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΝΑ ΑΠΟΥΣΙΑΣΟΥΝ, ΟΛΟΙ ΟΙ ΑΛΛΟΙ ΠΑΡΟΝΤΕΣ

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΓΩΝΟΣ

ΑΓΩΝΑΣ 10 για την κομμουνιστική ανανέωση

Μάιος 1980

- Γιά τήν κρατική καταστολή
- Γιά τίς έκλογές
- Κομμουνιστική 'Ανανέωση: 'Επαναστατική διέξοδος ή έθνικοενωτική στροφή;
- Γιά τίς φοιτητικές έκλογές καί τό Πανσπουδαστικό συνέδριο.
- Σημειώσεις γιά τό χαρακτήρα του ΚΚΕ.
- ΠΑΣΟΚ σημαίνει 'Αλλαγή;
- Γιά τίς άποχωρήσεις άπό τό ΚΚΕ, τούς οικοδόμους, τά έπεισόδια στά γήπεδα, τό ΚΚΕ (μ-λ) κ.λπ.

Κεντρική 'Εκδοση
της Ε.ΚΟ.Ν. Ρήγας Φεραίος

ΤΟ ΔΕΝΤΡΟ 14

πεζο - ποίηση · κριτική

ALAIN FINKIELKRAUT: 'Η εισβολή των γερμανών. ('Απόδοση: ΤΑΣΙΑ ΧΑΤΖΗ) ΝΙΚΟΣ Γ. ΠΕΝΤΖΙΚΗΣ: Δύο ποιήματα. ΠΑΤΡΟΚΛΑΟΣ ΓΙΑΤΡΑΣ: Σημειώσεις γιά τήν ποίηση (Παρουσίαση: ΝΑΣΟΣ ΒΑΓΕΝΑΣ) BERNARD NOËL: Δύο ποιήματα. ('Απόδοση: ΝΙΚΟΣ ΚΟΝΤΟΜΗΤΡΟΣ) ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΔΡΑΚΟΝΤΑΕΙΔΗΣ: 'Ο συγγενής μας ό παπά-ληστής (διήγημα). SUSAN SONTAG: Κατά τής έρμηνείας (Δοκίμιο) ('Απόδοση: ΣΠΥΡΟΣ ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ) Γ. Ξ. ΣΤΟΓΙΑΝΝΙΔΗΣ: 'Ανάπνους (ποίημα) ΤΕΣΣΕΡΕΙΣ ΟΛΛΑΝΔΟΙ ΠΟΙΗΤΕΣ: ADRIAAN MORRIËN. RUTGER KOPLAND. GERRIT KOUWENAAR. M. VASALIS ('Απόδοση: ΒΑΣ. ΚΑΡΑΒΙΤΗΣ) ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΑΡΑΝΙΤΣΗΣ: Διαλεκτική καί μεταφυσική στον 'Ελύτη (Δοκίμιο) Δ.Ν. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ: 'Ενα ποίημα. JAN KOTT: Σύντομη περί του θνήσκον διατριβή ('Αφήγημα) ('Απόδοση Σ. ΤΣΑΚΝΙΑΣ). ΤΑ ΦΥΛΛΑ: (Σχόλια γιά τήν πνευματική επικαιρότητα)